

SAYI 12 • TEMMUZ 2020 • ISSN 2564 - 6354

düşünen şehir

12

ŞEHİR VE
KİTAP

6

İNSAN'IN
GELECEĞİ

182

ŞEHİRİN
İNSANI

KAYSERİ
BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYESİ

www.kayseri.bel.tr

Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları

KORAMAZ Vadisi

DÜŞÜNEN ŞEHİR
Temmuz 2020 SAYI: 12
Ücretsizdir
Yerel Süreli Yayın
ISSN: 2564-6354
E-ISSN: 2564-7121

İMTİYAZ SAHİBİ

Kayseri Büyükşehir Belediyesi adına
Kayseri Büyükşehir Belediyesi Genel
Sekreteri Hüseyin Beyhan

**GENEL KOORDİNATÖR VE
SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ**
Yusuf Yerli

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Dursun Çiçek

YAYIN KURULU
Prof. Dr. Köksal Alver
Prof. Dr. Celalettin Çelik
Dursun Çiçek
Dr. M. Fazıl Himmetoğlu
Doç. Dr. Faruk Karaaslan
Prof. Dr. Atabey Kılıç
Salih Özgöncü
Gürcan Senem
Yusuf Yerli

HAKEM VE DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Muharrem Akoğlu
Prof. Dr. Köksal Alver
Prof. Dr. Yunus Apaydın
Prof. Dr. Hakkı Büyükbaş
Dr. Aynur Erdoğan Coşkun
Mehmet Çayırdağ
Prof. Dr. Celalettin Çelik
Dursun Çiçek
Prof. Dr. Ayhan Çitil
Dr. Abdulkadir Dağlar
Can Deveci
Prof. Dr. Muhittin Eliaçık
Doç. Dr. Alev Erkilet
Doç. Dr. Fatih Ertugay
Prof. Dr. İhsan Fazlıoğlu
Dr. Yonca Gençoğlu
Fatih Gökdağ
Prof. Dr. Tahsin Görgün
Dr. M. Fazıl Himmetoğlu
Leyla İpekçi

Semih Kaplanoğlu
Doç. Dr. Faruk Karaaslan
Fikret Karakaya
Prof. Dr. Atabey Kılıç
Prof. Dr. Turan Koç
Prof. Dr. Yurdagül Mehmedoğlu
Ayşe Önder
Prof. Dr. İlhan Özkeçeci
Prof. Dr. Osman Özsoy
Prof. Dr. Ali Uzun Peker
Prof. Dr. Selahattin Polat
Prof. Dr. Şefaettin Severcan
Doç. Dr. Lütfi Sunar
Prof. Dr. İhsan Toker
Prof. Dr. Ömer Türker
Prof. Dr. Nur Urfalıoğlu
Dr. İbrahim Halil Üçer
Yusuf Yerli
Hasanali Yıldırım
Dr. Ali Yıldız

YAPIM

 bilge tasarım atölyesi

Barbaros Mahallesi Oymak Caddesi
Sümer Hukuk Plaza A Blok Kat: 10 D: 55
Kocasinan - KAYSERİ
t: +90 352 221 16 16
bilgi@bilgegrafik.com

TASARIM

Ahmet Deniz Doğan
Şerife Bozdağ

REDAKSİYON

Rumeysa Ersözlü

FOTOĞRAF KURULU

Dursun Çiçek
Ali Saraçoğlu
Abdullah Koç
Faik Çiftçi
Fatih Çolak

KAPAK TASARIMI

Ali Saraçoğlu

İLETİŞİM

Milli Mücadele Müzesi
Tacettin Veli Mah. İnönü Bulvarı No.72
38050 Melikgazi / KAYSERİ
t: (0352) 220 70 50 - 90
sehir38@kayseri.bel.tr
www.kayseribusam.com

BASKI

M GRUP MATBAACILIK
Kayseri Organize Sanayi Bölgesi
8. Cadde No: 7 38070
Melikgazi-Kayseri

Düşünen Şehir Kayseri Büyükşehir Belediyesi'nin dört ayda bir yayımlanan hakemli dergisidir.

Bu dergide yer alan yazı, makale, fotoğraf ve illüstrasyonların elektronik ortamlar da dahil olmak üzere çoğaltılma hakları yalnızca Kayseri Büyükşehir Belediyesi'ne aittir. Yazılı izin olmadıkça makul alıntılar dışında bir kısmının ya da tamamının çoğaltılması yasaktır. Yayımlanan yazıların hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

Dergimiz TÜRDEB -Türkiye Dergiler Birliği üyesidir.

Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi - Divan Salonu

BAŞKAN'DAN

Son birkaç aydır korona vesilesi ile evlerimizde daha fazla vakit geçirir olduk. Bazen günlerce çıkamadık. Bu anlamda içinde yaşadığımız durumu okumaya ve anlamaya çalışırken, evlerimizdeki kitaplarla olan bağımız da eskiye nisbetle biraz daha arttı. Kitaplarla her şeyi yeniden ele aldık, yeniden düşündük ve yeniden sorguladık. Bir anlamda kitaplar kitap olmanın ötesinde yaşama biçimimizi sorguladığımız birer mihenk haline geldi. Kitaplar sayesinde dünyadan, memleketimizden, tarihten ve şehrimizden kopmamış olduk. Kitaplar bizim içinde yaşadığımız evlerimiz gibi içinde yaşadığımız anlam dünyalarımız haline geldi.

Bir kitap sadece bölümlerden, paragraflardan, cümlelerden, kelimelerden, hecelerden ve harflerden oluşmaz. Aynı zamanda o bir anlam bütünlüğüdür. Yani noktasından virgülüne, harfinden cümlesine parçaların oluşturduğu bütünlükle beraber aynı zamanda bir bütün fikrinin ve anlamın somut halidir. Bu yanıyla şehirler de kitaplara benzer. Caddeleri, sokakları, mahalleleri, meydanları, köyleri, dağları, dereleri, yolları ve insanları ile o da bir anlamın bütün halini temsil eder.

Geleneğimizde kitaplar anlam dünyamızı temsil ederken şehirlerimiz de bu anlam dünyasının ete kemiğe bürünmüş halleri olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla bu anlamda şehirler kitaplar (anlamlar) üzerine kurulur. Kitapların kapakları gibi şehrin de kapıları vardır. Kitaplarda okuruz, şehirlerde yaşarız. Şehrin kapılarından bir şehre girdiğinizde aslında şehri de okumaya başlarsınız. Şehirdeki her unsur bir anlam dünyasıdır. Tıpkı kitabın bölümleri gibi şehri de gezerek okursunuz.

Bazı temel değişikliklere rağmen bu bağlam modern dönemde de ilke olarak değişmemiştir. Artık modern şehirler yerine, akıllı şehirler, okuyan şehirler, düşünen şehirler söylemini daha çok kullanıyoruz. Biz de bu anlamda;

Düşünen Şehir, Okuyan Şehir ve Okutan Şehir derken sadece bir muhayyileden söz etmiyoruz. Aynı zamanda bir gerçekliğin de ifadesidir bu. Çünkü şehirlerin mekân boyutları ile birlikte bir anlam boyutları olduğunu biliyoruz. Şehrin okuması ile insanın okuması, insanın yazması ile şehrin yazması, şehrin düşünmesi ile insanın düşünmesi aynı şeye tekabül eder.

İnsan neyi düşünüyorsa ve neye inanıyorsa onu yaşar. Bu anlamda şehirlerimiz bizim inandıklarımızın, anladıklarımızın ve düşündüklerimizin somut halleridir. Ancak mesele elbette bununla bitmiyor. Mesele bu ilkenin bütünlüğünün korunması ve sürekliliğinin sağlanmasıdır. Öyleyse şehrin düşünmesi, okuması, okutması ve anlam bütünlüğünü sürdürmesi ancak kitapla olur.

Bu anlamda bir şehrin yazarları, yayınevleri, kitabevleri ve kütüphaneleri, okuyan ve düşünen şehrin en temel taşlarıdır. Hatta şehri şehir yapan en temel özelliklerdir. Çünkü şehir anlamı onlarla taşır. Onlar da şehrin anlamının bütünlük ve süreklilik ilkesi içerisinde devamını sağlarlar. Diğer taraftan bütün bu saydıklarımız şehirlerde mümkündür. Yani ikisi arasında bir aidiyet ve zorunluluk ilişkisi de vardır. Kitaplar bir hafızayı taşıırken şehirler de bir hafıza üzerine kurulur ve onlar da hafızayı taşımaya devam eder.

Bu kaygılarla Düşünen Şehir dergimizin 12. sayısını Şehir ve Kitap ana başlığı ile hazırladık. Şehir ve kitap ilişkisini bütün boyutları ile ele aldık. Pek çok yazarımız, düşünce adamımız, akademisyenimiz her boyutuyla bu meseleyi enine boyuna yazdı. Kitabın sadece kitaptan ibaret olmadığı gibi, şehrin de sadece şehirden ibaret olmadığını altını bir kez daha çizdik. Ana dosya dışındaki yazılarımızın da ilginizi çekeceğini, bir kitabın içinde gezer gibi veya bir şehri dolaşır gibi keyifle okuyacağınızı umuyor, saygılarımı sunuyorum...

Dr. Memduh Büyükkılıç
KAYSERİ BÜYÜKŞEHİR BELEDİYE BAŞKANI

İçindekiler

GÜNDEM

İHSAN FAZLIOĞLU
İnsan'ın Geleceği: Telaşa Gerek Yok, Hepimiz Öleceğiz!
6

DOSYA

CELALEDDİN ÇELİK
Şehri Kitap'la Okumak: Her Kitap Bir Şehri Saklar - Kitabın ve Şehrin Kayboluşu
12

YUSUF YERLİ
Ümmü'l Kitab'dan Ümmü'l Kurâ'ya...
22

ÖMER TÜRKER
Kitabın Şehir Olarak Zuhuru
30

İBRAHİM HALİL ÜÇER
Bir Varlık Alanı Olarak Yazı ve Yazıda Varlık Kazanan İslam Medeniyeti
34

DURSUN ÇİÇEK
Görüntüleşen Şehirler Dijitalleşen Kitaplar ve Kitabın Sonu (Mu)?
42

AHMET MELİH KARAUĞUZ
Dijital Zamanların Dönüştürdüğü Bir Ritüel Olarak Kitap ve Okuma Eylemi
54

FARUK KARAARSLAN
Şehir, Hafıza ve Kitap Üzerine Bir Derkenar
60

TAHSİN GÖRGÜN
İsam Kütüphanesi Üzerine - Merkezin Kütüphanesi mi Kütüphanedeki Merkez mi?
64

ABDULLAH ÖZTOP
Şehir ve Yazılı Kültür İlişkisi ve Yazma Eser Kütüphaneleri
70

AYHAN TUĞLU

Medeniyetimizde Kütüphaneler ve Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi
74

KÖKSAL ALVER
Sahaflar Çarşısı - Zamanı ve Mekânı Kitapla Taşıyanlar
82

İSMAİL KARA
Hareket ve İsyandan Dergâh'a - Bir Yayınevinin Şehiriçi ve Şehirdışı Hareketleri
86

MUSTAFA İBAKORKMAZ
Kayseri'de Kitap ve Kitapçılar
96

NECDET SUBAŞI
Liman
104

FARUK KARAARSLAN
Konya'da Kitap Kültürü: Çizgi Kitabevi
106

FATİH GÖKDAĞ
Teklifsiz Mahfillerden Biri Ankara Ülke Kitabevi
112

FATMA ÖZKAYA
Tüketim Çağında Üsküdar: Kitap Kafeler
120

MUSTAFA UÇURUM
Bir Tutam Şehir Tozu
124

İBRAHİM GÖKSEL BAYKAN
Osmanlı Devletinde Bir Vakıf Kütüphanesi: Bursa Eşrefzâde Abdullah-i Rûmî Âsitânesi Kitap İâre Defteri
132

MUSTAFA ŞAHİN
Kurban Olam Kalem Tutan Ellere
138

OSMAN SÜREYYA
Antonie Galland'ın Kitap Sepeti
140

DURSUN ÇİÇEK
Kalem-den Kelama Medeniyet Tarihinde Kütüphaneler
146

MUSTAFA İBAKORKMAZ
Okurken Ne Görürüz - Peter Mendelsund
150

ARAŞTIRMA-İNCELEME

LÜTFİ SUNAR
Haçlı Mektuplarındaki Öteki
154

ATABEY KILIÇ
Emir Kalkan ve Şehir Telakkîsi
164

SANAT

ENVER GÜLŞEN
Korona Virüsünün Kültürel Tarihine Giriş
170

DENEME

BETÜL OK
Şehrin İnsanı
182

İnsan'ın Geleceği: Telaşa Gerek Yok, Hepimiz Öleceğiz!

İHSAN FAZLIOĞLU
Prof. Dr.
İMÜ Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü

İÇİNDE YAŞANILAN HALİHAZIRDAKİ DURUMUN, 'MEVCUT İNSAN'IN MADDİ, ZİHNİ VE MANEVİ ACİZİYETİNDEN NEŞET ETTİĞİNİ İDDİA EDEREK BU ACİZİYETİ aşmak ve âciz 'insanı geride bırakmak' talebi, bizatihi insanı imha etmek demektir. Acziyetin kozmik anlamdaki doğal sınırlar içinde giderilmesi (tıp ve teknoloji) ile kozmik doğanın tahrif ve tahrip edilerek bizatihi âcizin yani insanın tasfiyesi iki ayrı durumdur. İnsanın acziyeti bir tespittir; hem maddi hem de manevi anlamda 'insan-olmak'lık içinde bu tespitin gereğini yapmak da meşrudur. Ancak bu acziyeti hem bir sorun olarak vaz etmek hem de insan üzerinde yapılacak işlemler için bir meşruiyet zemini olarak kullanmak insanı yeniden tanımlamak değil, bizâtihi insanı yeniden yaratmaktır ki, bu 'yeni' artık insan olmayacaktır. Çünkü acziyetin ve ölümün çekip alındığı 'tekillik' diye adlandırdıkları durumda 'insan' en geniş anlamıyla kültür üreten bir varlık olmaktan çıkacaktır. Kısaca insan, tüm ama tüm kültürel etkinlikleri mümkün kılan acziyeti ile, hatta ölümü ile güzeldir. Bu çerçevede büyük ölçekte gerçeklik'in küçük ölçekte bu gerçeklik'in bir parçası olan insanın anlamı ve amacı hakkında açık-seçik bir uzlaşıya varılmaksızın insan üzerine yapılacak her türlü işlem, insana daha büyük bir bio-psikolojik sorun olarak dönecektir. Aşağıda, bu temel tespitlerden hareket ederek sürecin, içinde yaşadığımız 'salgın alarmı'nın neden olduğu bio-psikolojik travma da dikkate alınarak, tarihî ve felsefi bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

I. MUHAYYEL BİR CENNETTE YAŞADIKLARINI ZANNEDENLERİN BİO-PSİKOLOJİK BUNALIMI

Öncelikle halihazırda yaşanan sürecin 'olağan' olmadığı söylenebilir. Ancak, yine aynı şekilde, olup bitenler bir 'komplo' da değildir. İnsan zihni bütününe idrak edemediği, akış sürecini göremediği vakıya, nedenlemek ve gerekçelendirmek için geriye doğru inşa edilmiş örgütlü geçmiş/ler üretir. Bu tür bir üretim olup biten hakkında doğru bir bilgi vermese de en azından bir tatmin sağlar. Öte yandan olup bitenlerin ana-akımı dışında kalan, başka bir deyişle fâil/aktör olamayanlar, dışarıdan baktıkları için, yapılan her şeyi parçalı gördüklerinden, kendilerine karşı bir tür kötülük olarak algılamak ve yine olup biteninin yükünü mağduriyet psikolojisi içine taşıyarak hafifletmek isterler. Kısaca, "Evren'de tesadüfe tesadüf edilmez." Olup bitenlerin tüm değişkenleri insanoğlu tarafından bilinmez ise de görünmez (invisible) bir kurallığı vardır. Zaten bilmek de bu görünmezi görünür (visible), dolayısıyla idrak edilir kılmak değil midir?

Ancak tam bu noktada yanıt aradığımız soru şudur: Yaşanılan süreç, on bin yıllık insanlık tarihi bağlamına yerleştirildiğinde ne ilk, ne tek, ne en korkunç ne de en ağır vakadır. Bunu kanıtlamak için onlarca tarihî vakayı örnek vermek gerekmiyor. Ancak tüm bunlara karşın yaşanan şaşkınlık, kaygı, telaş, korku, panik, bio-psikolojik travma vb. 'duygular' nasıl açıklanabilir? Bunun kanımızca en önemli nedeni, köklerini aydınlanma ve hümanizmde bulan, ancak özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra abartılı bir şekilde pompalanan aklıyla, bilimiyle, teknolojisiyle insanoğlunun kuracağı, hatta

kurmaya başladığı sağlıklı, savaşırsız, bunalımsız, sevgi ve barış dolu muhayyel bir dünyanın sanallığının acı bir şekilde idrak edilmesidir. Elbette öncelikle bahsedilen dünya Avrupa ile ABD'dir. Diğerleri güce öykünenlerin aldıkları psikolojik tatmin hissidir; o kadar.

Bu acı idrakin en önemli ifadesi 'mevcut insanın yine mevcut imkanlar içinde ne kadar âciz kaldığının ve zavallı görüldüğünün' resmidir. Hem sürecin bileşenlerinin hem de sonucunun çizdiği bu resmin kötüye kullanımıyla ilgili örnekleri ilerleyen tarihlerde daha çok göreceğimizi düşünüyorum. Kısaca, şimdiye değin bir öbek tarafından sürekli dillendirilen 'mevcut insan mevcut hâliyle ve mevcut imkânlar içinde zayıftır; olup bitenler ve bitecekler karşısında âcizdir; gittikçe daha da zavallılaşacaktır' şeklindeki

akli tespit; yaşanan korku, kaygı, telaş, travma vb. kullanılarak bu tür hissiyata dönüştürülecektir. Zira bu tür travmatik olaylar, fikriyatın hissiyata aktarılması için vazgeçilmez imkanlar sunar; somutturlar; çözümleri fikirlerin uygulanması için inanılmaz bir moral zemin verir ve düşüncelerin oryantasyonunu sağlar; bir 'değer'e dönüşen fikirler artık kamusallaşmaya başlar ve kendi kurumlarını üretir. Artık bu fikirlerin 'elzem' yani olmaz-ise-olmaz durumu, insanlar tarafından kabul edilmeyi kolaylaştırır; hatta bizatihi talep edilir.

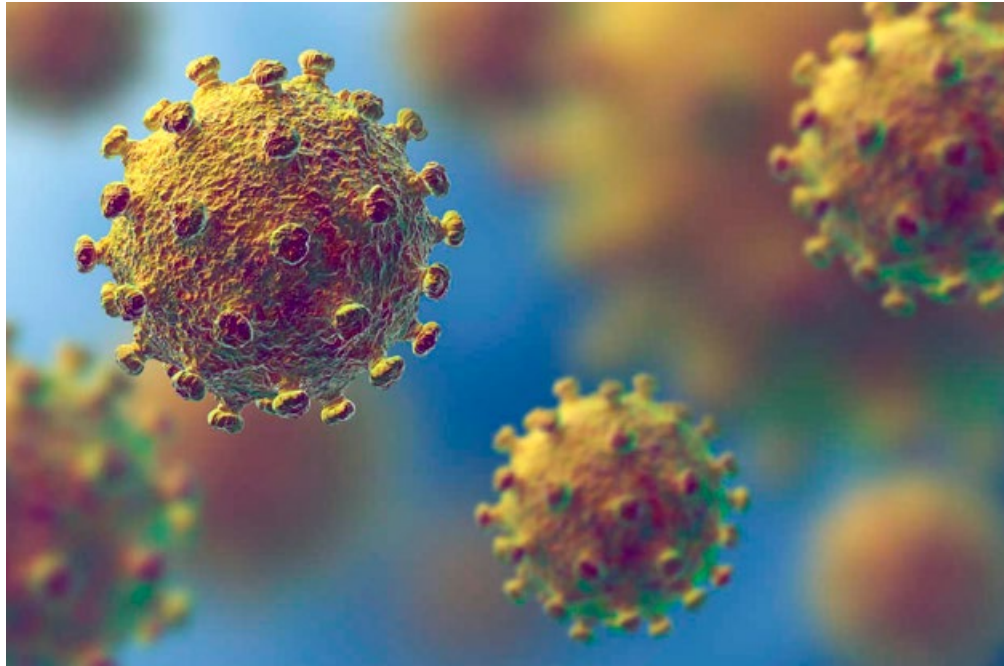
2. BİR TEMEL FIKRASI: İNSAN ELENİNCE TÜM SORUNLAR BİTER

Yukarıda dile getirilen 'mevcut insan, mevcut hâliyle ve mevcut imkânlar

içinde zayıftır; olup bitenler ve bitecekler karşısında âcizdir; gittikçe daha da zavallılaştacaktır.' iddiası sadece bir tespit değil, aynı zamanda aşılması gereken bir 'sorun'dur. Sorun, bu iddianın aşılması için yapılması düşünülenlerin de meşruiyet zeminidir. İddiayı 'insanın yeniden tanımlanması' olarak özetleyebiliriz. Tanımlamayı geçmişi dikkate alarak yapmak isteyen bio-konservatistler ile geleceği dikkate alarak yapmaya çalışan trans-hümanistler arasında ciddi bir tartışmanın mevcut olduğu söylenebilir. Her iki tutum da Aydınlanma ideolojisini esas alır; ancak bio-konservatistler hümanizm ilkelerine bağlı kalırken, trans-hümanistler hümanizmi geçilmesi ve aşılması (post-hümanizm) gereken bir ara durak (cyborg) ve atılması gereken bir yük (meta-hümanizm) olarak görürler. Bu noktanın iyi anlaşılması için sürecin çok kısa bir özetinin verilmesi anlamlı olabilir:

Batı Avrupa, Akdeniz dünyasındaki çok farklı kültürlerin terkibi ve yorumu bağlamında ulaştığı Katolik hayat görüşü çerçevesinde ilk günah nedeniyle mazlum kabul ettiği insanı, Hz. İsa'nın önderliğinde bir kurtuluşa ulaştıracağı iddiasındadır. Bu nedenle yolculuk için sürekli hazır olunmalı; yeryüzüne yerleşmemelidir. Hz. İsa her an gelebileceği için insan yaşamı bir tür *beklentidir*. Çok çeşitli saiklerle XV. yüzyılda erken ticari kapitalizmin yükselişi, Türklerin ilerleyişi, coğrafi keşifler vb. nedenlerle *gelecek olandan* ümit kesilmiş; bekleme bırakılmış; sefer/yolculuk iptal edilmiştir. Bu nedenle kapitalizm, başka bir açıdan, yaşanan hayatın bir sefer olduğu kabulünün reddi ve dünyaya nihai yerleşme macerasının bir hikâyesidir. Yeni doğa felsefesinin yükselişi ve diğer gelişmelerle birlikte, Aydınlanma, Evren'i ve içindekileri teolojik ilkelere yaslanmadan ve atıflar yapmadan açıklama süreci, önce maddenin ve sonra insanın anlamdan ayıklanması gibi iddialarla ulaşılan Hümanizm, kendince insanı özgür

iradeye sahip özerk, tam belirlenmiş bir birey olarak tanımladı. Evrim teorisiyle de insanı Evren'in bir fonksiyonu olarak gördü ve hiçbir ayrıcalıklı konuma sahip olmadığını vurguladı. Tüm bir gerçekliği 'ilişkisel' bir okumaya tabi tutan hümanizm, insanı da bu ilişkisel ağın bir düğümü gibi algıladı. Aydınlan-

manın ilkeleri, hümanizmin iddiaları ve bilimsel yöntemler çerçevesinde (örnek olarak tümevarımsal yöntemi bir tür algoritmaya dönüştürerek) Batı Avrupa medeniyetinin insanlığı ebedi barışa götüreceği, savaşları bitireceği, insanı insanın kurdu olmaktan çıkaracağı rüyasını tabir etmeye başladı.

Söz konusu rüya başta Birinci Cihan Harbi ve İkinci Dünya Savaşı olmak üzere yeryüzünde vuku bulan diğer pek çok olay ve gelişmeyle birlikte hâk ile yeksan oldu. Bu dönemde bilimde, teknolojiye, özellikle genetik, robotik, nano-teknoloji, yapay zeka, sinirbilim, nöroloji, sentetik biyoloji gibi pek çok alanda ortaya çıkan gelişmeler; gerçekliği dilde temsillere ve bir tür dil

oyunlarına indirgeyen felsefi tutumlar; post-modernizm başta olmak üzere bu gelişmelerin bilgi ve değer açısından yorumlayan felsefi yaklaşımlar vb. diğer etkinlikler, olup bitenin nedenini, yukarıda dile getirilen 'mevcut hâliyle ve mevcut imkânlar içinde mevcut insan' olarak belirlediler.

Çözüm olarak da 'mevcut hâlin ve mevcut imkânların içindeki mevcut insan'ın aşılmasını teklif ettiler. Bu teklife göre insan, doğal evrimin bir devamı olarak bilincin evrimini serbest bırakmalı; maddeyi bilgiye, bilgiyi tekrar maddeye (teknoloji) dönüştüren bilincin, kendini de dönüştürmesine imkân verilmelidir. Aydınlanma ve ilkelerine dayalı hümanizm, bu evrim-sel süreçte bir merhale olarak kabul edilmelidir. Çünkü hümanizm maddeyi anlam ve değerden arındırarak empirik-mekanik-matematik bilmenin konusu haline getirdi. Ancak anlam ve değeri, dilin yönelimselliğine bıraktı. Zira bu akıl yürütme çizgisine göre insanlar arasında sorunlara yol açan

bizatihi anlam ve değer çokluğudur. Bu nedenle anlam ve değer, madde gibi rasyonelleştirilmeli, sayısallaştırılmalı, bizatihi insanın kendisi bir veriye dönüştürülmeli, kısaca insan bedeninde ve zihninde devrim yapılmalı; en nihayetinde amaç olarak üst-insan (meta-human) için yalnızca bir sürüm ve ara-form olan mevcut insandan kurtulunmalıdır. Bunun için doğa, irade, özgürlük, bireysellik, ahlak gibi kavramlar hakkındaki modernizmin/hümanizmin yanlış tanımları tashih edilmelidir. Çünkü özsel bir doğa yoktur; her şey ilişkiseldir ve o ilişki ağı içinde işaret edilebilir bir var-olma durumu kazanır. Bu çerçevede ilişkisel ağ mutlak bir belirlenime (determinizm) sahip olduğundan irade, özgürlük, bireysellik ve ilişkili tüm kavramlar artık tırnak içine alınmalıdır. Bu gelişmelere eşlik edecek şekilde bilincin maddi temsili olan teknoloji aracılığıyla hem insan bedeni tüm zayıflıklardan, eksikliklerden, hastalıklardan arındırılmalı hem de insan bilinci sınırsızca geliştirilmeli,

bir tekillik yaratılarak insan ölümsüzleştirilmelidir.

Hümanizmin doğaya hâkim olma hedefi, insanın insana hâkim olması ile devam ettirilmelidir. En nihayetinde maddi biyolojinin içinde hapsolmuş bilinç tüm zincirlerini kırmalıdır. Böylece hem insanın daha uzun süreli yaşaması ve giderek ölümden kurtulması sağlanacak; hafızası sınırsız hale getirilecek; öğrenme kapasitesi geliştirilecek; ulaşımı hızlandırılacak; iletişimi anlık kılınacak; etkileşimi çeşitlenecek; doğal evrimin bir devamı olarak bilinç, var-kaldığı kültür ve teknoloji üzerinden tüm sınırları çiğneyerek evrimleşmeye devam edecektir.

3. ZEHİRİ, DAHA FAZLA ZEHİRLE TATLANDIRACAĞINI SANMAK

İçinde yaşanan bio-psikolojik travma, ilkelerini Aydınlanma'da bulan, modernizm ile hümanizmin ve kapitalizmin yarattığı bir dünyada vuku buldu. Ancak bu travma, post-modernizm ve trans-hümanizm ile ancak

her halükârda kapitalizmin içinde kalınarak çözülmeye çalışılmaktadır. Denildiği gibi "bir sorunu yaratan zihinle, o soruna çözüm üretilemez." Ancak hâlihazırda olup bitenin yarattığı patolojik durumun sonuçları doğrudan insanların en hassas duyusuna yönelmiştir: Ölüm korkusu, gelecek kaygısı, daha kötüsü belirsizlik ve tüm bunların sonucu yarını ön-görme imkânının yitimi. Söz konusu korku, kaygı, belirsizlik ve yitime çözüm üretmeyi vaat eden ve bunu gerçekleştirme yolunda mesafe kat edenler, moral bir güç kazanacaklarından insanlara her türlü alternatifini teklif edebilirler ve bu hâlet-i ruhiye içindeki insanlar da 'kurtulmak' için razı olabilirler. Nitekim trans-hümanist teklif çok açık ve keskindir: "Gelecek hakkında öngöründe bulunmanın en iyi yolu, kendi kendini yaratmaktır." Çünkü yaratan, yarattığını bilir ve öngörür. İnsanın acziyetini, zavallılığını, korkusunu, gelecek kaygısını, hiçlik duygusunu gidermenin tek yolu bizatihi bunlara neden olan mevcut insanın aşılması-

dır; önce düzeltilmesi/iyileştirilmesi/ geliştirilmesi, sonra değiştirilmesi en sonra da kurtulunması... Kısaca tüm bu işlemler için ödenecek bedel: İnsan'dan yani anlamdan güç karşılığında vazgeçmek; ancak kendimizi, insandan daha fazla bir şey kılarak; kendi doğamızı feth ederek.

Hümanizm, Tanrı'yı red ederek yola çıktı; trans-hümanizm ise insanı red ederek yola devam etmek istiyor. Çünkü bu düşünce açısından, "Tanrı gibi, insan da biz 'insanlar' varlığına inandığımız sürece vardır." Trans-hümanizm; insanı, modernizmin/hümanizmin bir yanılsaması olan özsel bir doğaya göre tanımlayıp, DNA'nın saf bir işlevi olarak görmek istemiyor. Çünkü maddi doğa, bilinç ile kültürel/manevi bir doğaya dönüşmüştür. Ancak bilinç sınırlandırılmaz; dinamikdir; gelişmeye açıktır; insan üzerinden kendini aşmaya çalışmaktadır. Bu nedenle kültürel/manevi üretim olan teknoloji ile evrimini devam ettirmek istemektedir. Evrime sınır koyacak, bir meta-kişi ya da meta-ölçüt yoktur. Homo-sapiens, homo-sibernetik üzerinden homo-deus'a evrilecektir; evrilmelidir. Halbuki insan, kendini korumak için bencilik yaparak evrimi kendinde sabitlemek istiyor ki, bu biza-tihi evrim tarafından reddedilecektir; çünkü evrimde bir insanlık koşulu yoktur. Sonuç açıktır; sadece tarihsel ve kültürel bir önyargının ifadesi 'özsel' bir doğadan kaynaklandığı vehmedilen 'insanlık'ımızdan kurtulmadan 'insan'ı kurtaramayız. İlginçtir, hümanizm 1755 Lizbon depremi ile Tanrısız düşünmeye ve Tanrısız bilmeye geçiş yapmıştı; trans-hümanizm vb. ise Kovid-19 türü örneklerle Tanrısız anlama ve anlamlandırmaya yelken açacaktır.

4. BİR İKTİDAR DİNİ OLARAK POLİTİK İLE EKONOMİK ARASINDAKİ KAVGA

Yukarıda işaret edildiği üzere yaşanan bio-psikolojik travma, dünya tarihi bağlamında ne olağanüstü ne de

olağan dışı sonuçlara neden olacaktır. Uzun vadede tüm bu sorunları yaratan 'insanlık durumu' hakkında düşünülmeyecek, tepkisel süreç geçtikten sonra her şey kendi yolunda devam edecek; içinde yaşanan sosyo-ekonomik ve politik dizgenin ilkeleri sorgulanmadan ortaya çıkan olumsuz sonuçlar zaman içinde tamir edilecektir. Elbette içinde yaşanan süreç asıllara müdahil olmadan zaten şimdiden başlamış bazı alışkanlıkları pekiştirecek, belki de yine asıllara ilişkin olmayan yeni alışkanlıkları tetikleyecektir. Özellikle 'fiziksel mesafe'nin 'toplumsal/sosyal mesafe'ye evrilme süreci artacaktır. Zaten akıllı telefonlar ve sosyal medya ile başlamış bu süreç içinde tamamen minimal bireyler ortaya çıkacaktır. Kendini çevresinden elinden geldiğince yalıtmış ve hatta kendini kapatmış monadik bireyler. Bu sürecin sonunda toplum elenir mi yoksa yeni bir biçim mi kazanır sorusunun, üzerinde durulması gereken hayati bir konu olduğunu düşünüyorum.

Ancak kanaatim yine bir süredir müşahade ettiğim bu sürecin buna benzer olaylarla daha da derinleşeceği ve belirginleşeceğidir. Kanımca bir süredir 'kapitalist dizge' bir iç-çatışma yaşamaktadır; bu çatışma bir yandan neo-liberalizmi bir yandan da kontrol ettiği dünya kapitalist pazarını etkilemektedir. Çatışma, dizgenin iki kurucu unsuru 'politik' ile 'ekonomik' değişkenleri arasında cereyan etmektedir. Buna göre politik bileşeni daha yerli, millî ve mahalli olmaya çalışırken, ekonomik bileşen daha çok küresel olmayı dayatmaktadır. Mahalli işlerin yürütülmesi için ulus devletlerin şimdilik yaşamasına imkân veren kapitalist neo-liberal dizge, mutlak itaat istemektedir. İlginçtir ki, Kovid-19 sürecinde yeryüzündeki mahallî politik güçler kapitalist ekonominin taleplerine tabi oldukça yaşama şanslarının arttığını fark ettiler; belki de fark ettirildiler. Tam da bu nedenle önümüzdeki yıllarda,

silahlanma, iklim, çevre gibi yeryüzündeki diğer sorunlarla da birleşerek bu tür sınanmaların tekrar olacağını ve 'demokratik virüslerin' aramızda daha çok dolaşacağını düşünüyorum. Çünkü sorunun kaynağı ne olursa olsun, vakıanın seyri, bir yoklama, refleks tespit etme ve tepki ölçme gibi değişkenler açısından gözlemlenmiştir.

Olup bitenler bir yandan da yeni bir dil yaratacaktır. Yine süreç içinde söz konusu dil ile bir hikâye oluşturulacak ve insanlara, bu dilin kavram ve yargılarını kullanarak, hikâyenin bir parçası olması dayatılacaktır. O kadar ki, eleştiriler bile, aynı hikâye içinde cereyan edeceğinden, bir süre sonra, dizgenin daha sağın ve daha güçlü hale gelmesinden başka bir şeye yaramayacaktır. Bu nedenle belki de yapılacak en önemli işlerden biri, dizgenin ilkelerini, aksiyomatliğini ele alıp eleştiri süzgecinden geçirmektir. Bu ihmal edilerek dizgenin algoritması ile uğraşmak, dizgenin teorilerini zenginleştirmekten daha fazla bir işe yaramaz. Daha ayrıntılı bir deyişle yeni bir söz için mevcut dizgenin uygulamalarını değil, doğrudan dizgenin üzerine kurulu olduğu terimlerini, aksiyomlarını ve postulalarını elden geçirmeli ve eleştirmeliyiz. Ters durumda mevcut dizgeye kendini gözden geçirme imkânı verir ve yeni teoremler hediye ederiz. Başka bir ifadeyle yeni bir hikâye yazmaya başlamalıyız; çünkü mevcut hikâyenin içsel yapısını eleştirmek, o hikâyenin zenginleşmesini ve daha rafine hale gelmesini sağlar. Zira hangi iddia insanlara kendilerini öngörebilecekleri bir hikâye sunabilirse o iddia tercih edilir.

Şu noktayı vurgulamakta yarar var: Olgu ve olayların ekonomi-politik ve teknik-askerî boyutlarını dikkate almadan ve doğal süreçleri içindeki örüntüsel arka-planlarını göz önünde bulundurmadan yalnızca psikolojik ve dinî telkinlerle yetinmek olup biteni sağlıklı bir şekilde anlamayı ve anlamlandırmayı engellediği gibi, insanları

da mistik bir rehabetin içine yuvarlar. Dedikimiz gibi bu tür olayları salt komplo olarak görmek doğru değildir; kehanet ve lanet bilgi vermez. Ancak hâlihazırda olup bitenlerin, yeryüzünün ekonomik, politik, entelektüel, felsefi, bilimsel,

temel anlatının doğru ve haklı olduğu anlamına gelmez. Burada en temel iki soru insanı nasıl tanımlayacağımız ve nasıl bir toplum istediğimizdir. Tüm 'şehirler' ve 'medeniyetler' bu iki sorunun yanıtlarının tecessüm etmiş

teknik, askerî, ne denirse denilsin, yaklaşık iki yüz yıldır merkezi olan dünyanın doğal sonuçları olduğunu da görmek gerekir. Unutulmamalıdır ki, olup bitenleri doğal olarak yönlendiren kültürün organikliği içinde teneffüs edemeyen bizler okların ne yöne gideceğini tespit etmekte zorlandığımız için bu tür tepkiler gösteriyoruz. Ancak yine unutulmamalıdır ki madde olmadan mana tezahür etmez; bu nedenle maddeyi kontrol edenler manayı da yönlendirirler.

Şimdiye değin tasvir edilen hikâye-deki anlatının başarısı, aktörlerin güçlü olduğunu gösterse de, doğru ve haklı olduklarını göstermez. Yani Cengiz Han'ın ve hempalarının ya da Hitler ve ekibinin başarılı olması hikâyelerindeki

halleridir. Hem hümanizm hem de trans-hümanizm insanın anlam ve değer dünyasının, dolayısıyla toplumun yasalılığını mekan ve zamanı aşkın bir ilkedен almayı reddederler. Bu nedenle, yeryüzünde insana ait olan her türlü etkinlikte ortaya çıkan 'fazla'yı tespit etme ve kendiliği üzerinde düşünmeyi anlamsız görürler. Şüphesiz bu tutum onlara anlama değil; güce göre davranma ve yeryüzünü belirleme imkanı verir. Anlamdan arındırılmış tüm dizgeler gibi bir 'iktidar dini' halini alan kapitalist neo-liberalizm, hümanizm ve onları keskince devam ettiren trans-hümanizm vb. dinler bu nedenle, son derece soğuk, vicdansız ve insafsızdır.

Şüphesiz burada dile getirilen düşüncelerin temellendirilmesi, gerekçe-

lendirilmesi, eleştirilmesi, hatta karşı tekliflerin yapılması başka yazıların konularıdır. Yine de, çok kısa da olsa, ana hatlarıyla şöyle bir çerçeve içinde en temel soruna değen bir teklifte bulunulabilir:

Ünlü İslam düşünürü Maverdi (ö. 1057), *el-Buğyet el-ulya fî edeb el-dîn ve el-dunya* adlı eserini beş bölüm üzere kurgulamıştır. Birinci bölüm *akıl*, ikincisi *bilgi*, üçüncüsü *din*, dördüncüsü *dünya* ve beşincisi ise *bireyin kendilik*'idir. Bu kurgunun her bileşeni iç-içedir ve birbirini belirler. Bu nedenle şöyle de ifadelendirilebilir: Akıl ve bilgi ile donanmış kendilik bilincine sahip bireyin dinle kuşatılmış dünyası... Tüm beşeri etkinlikler, siyaset, iktisat, vb. kendi başlarına kâim ve diğer etkinlikleri belirleyen değil, bu yapı içine *gömülüdürler*. Bu şekilde görüldüğünde bağımsız birer değer değil gömülü (embedded) politik ve gömülü ekonomik yapılar olarak ortaya çıkarlar. Doğal olarak da salt birer iktidar dinine dönüşmeden, düzenleyici birer enstrüman olarak iş görebilirler. Bunun sonucu ise adalettir. Adalet, toplumun ekonomik, politik, dinî, ilmî, vb. her alanda ürettiği artı-değerin belirli ailelerin ve öbeklerin elinde toplanmasını engellemek ve üretilen artı değerlerin elden geldiğince kamu-sallaştırarak refahın yaygınlaşmasını temin etmektir. Kapitalist-emperyalist neo-liberal bir dizgede insan (human) olarak yaşamak mümkün değildi; bu dizgenin bizatihi kurmayı vaat ettiği trans-hümanist dizgede de mümkün olmayacaktır. Sorun ne şu ne de budur; sorun bizatihi 'insan'ın yitimidir. Trans-hümanizm, post-hümanizm ve dahi meta-hümanizm bize 'yiten'i bulmayı ve geri götürmeyi vaat ediyor. Doğrudur; bir 'şey' bulacaklar ve bir 'şey'i geri getirecekler; ancak buldukları ve geri getirdikleri şey'in 'insan' olduğunu kendisine göre tanımlayabileceğimiz 'insanlık' da bizi terk etmiş olacak. ■

Şehri Kitap'la Okumak: Her Kitap Bir Şehri Saklar

Kitabın ve Şehrin Kayboluşu

CELALEDDİN ÇELİK
Prof. Dr.
Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Din Sosyolojisi Anabilim Dalı
celikcela@gmail.com

GİRİŞ: KİTAP VE ŞEHRİN DRAMI

BİR KİTABI OKUMAYA BAŞLAMAK UZAKLARDAN SİLÜETİ GÖRÜEN BİR ŞEHRE GİRMEK KADAR HEYECANLI VE GİZEMLİ BİR YOLCULUKTUR. Kitabın seyrüseferinde kaybolmak ilk başta bir endişe yaratsa da sonuçta bir hikâye içinde basamak basamak yükseliriz, tıpkı bütün sokakları meydana çıkaran şehirler gibi. Bir kitabı yazmak aslında bir şehri hayatın akışında inşa etmek, aşikâre kılınmış mahrem mecralarına şahit olmak demektir. Kitap hayatın dilidir ve bir şehrin fısıltılarını yüklenmiş bir kitap sükûtun her rengini vurur gözümüze. Şehir kitaba sızmaz sadece ve aslında satırların arasına sinererek konuşan ruhudur; bizi yoran hikâye ise gerçekte kitabın kendini kurduğu bir şehirdir. Bir şehrin sokaklarında ritimleri ve göstergeleri içinde zamanı ve

mekânı keşfe çıkmak, kazıya çıktığınız bir kitabın sayfaları arasında sürüklenmek gibidir.

Bir şehri okumak; kapı önlerinden pencere altlarından, kedilerle oynatarak sarmaşıklara dokunarak geçilen her sokağında, kaldırımlarında dolaşılın, çarşılarında turlanan ve parklarında dinlenen her ânında bir hikâyede kaybolmak gibidir. Burada “kaybolmak” kimliğin biçimsiz ya da anonim hâle gelmesi değil, kişinin bir şahsiyet olarak meselenin odağına geçmesi ve bilfiil metnin ya da şehrin içinde yaşaması demektir. Okuyan kişi için kitabın mecrasında devralınan öznel hâli, bireyin hayatı şehirli kimliğine bürünerek sahiplenmesine ve inisiyatif almasına benzer. Bizi içine, senaryosuna ve serüvenine dâhil eden bir kitap nasıl keşif heyecanı ile ayaklarımızın altından arzı çekiyorsa, insanı sokak aralarına savuran bir şehir de eski zaman gezginleri gibi kıyısından köşesine, dar ve gölgeli mecralarından mahcup ve derûni mekânın mahrem dünyasına çeker.

ŞEHİRİ OKUMAK; KİTAPLARDA ŞEHİR

Şehir ile kitap arasında doğrudan bir bağ kurmak hem biraz zor hem de alabildiğine kolay ve sahicidir. Burada bahsedilen “kitap” ile bilinen manada iki kapak arasına girmiş bir ürün, nesne veya arşiv malzemesi ya da onun raflarda, kitabevlerinde veya kütüphanelerdeki serüveni kastedilmemektedir. Söz konusu olan durum kitabın kapitalist toplumda ticari bir meta olarak araçsallaşması ve popülerleşmesi de değildir. Bir başka deyişle şehri kitapla düşünmek ya da kitabın şehre aidiyetini görmek, daha çok her satırda ve sokakta inşa edilen bir hafızayı ve hayatı fark etmektir. Bir tarih ve irfan ekseninde yaşayan her şehir, sürekli okunan ve her okunuşunda farklı bir anlam ve umudu besleyen bir dünyadır. Şehri yaşamak ise kültür ve mekânın insan elinde dönüşen medeni kodlarını okumak ve onunla âşina olmaktır. Kadim kitaplar varlığın bütün renkleri, rutinleri ve ritimlerini içerdiği gibi, hayatı kitapla inşa eden şehirlerde de ahlak, güzellik, güven ve istikrar

her yeri sarar. Kitap ve şehir ahlaki ekseninde “insan oluş”un güzellikleri ve farklılıklarla “birlikte oluş”un uzlaşımlarının bir etik ve estetik etrafında buluşmasını simgeler.

Şehir duygu ve düşüncenin kitaba yol bulduğu bir dünyadır. Sürekli değişen karmaşık şehir hayatı derin ve etraflı, geçmişe ve geleceğe dönük düşünmenin fırsatlarını ve imkânlarını teşvik eder. Köyde, badiyede ve kırsal alanda insanlardan ve şehrin hareketli yaşamından uzakta düşünmek belki doğadan mülhem farklı bir tefekküre pencere

hissedenleri yüksek duygu ve düşüncelere götürebilmekte, tarihin içinden süzülüp gelen bir hafızanın uyandırdığı ilhamla yaratıcı ruhlara esin kaynağı olabilmektedir. Nitekim edebî anlamda şiirin, öykü ve romanın ilham kaynağı olmak dışında tefekkürî metinlerin, eser ve eylemlerin menşei ve muharrik unsuru entelektüel cazibe merkezi şehirlerin tarihselliğidir. Kadim şehrin insanı başka ve öte âlemlere götüren mistik ve otantik havası yalnızca kendi yerlilerini değil her inanç ve kültürden insanları etkileyebilmektedir.

Bir kitap hangi düşünce ve duygular etrafında yazılırsa yazılsın sonuçta okuyanların algı, ilgi ve zihniyet durumlarına göre farklı düzeylerde anlaşılır. Şehir de anlamın ve hayatın çeşitliliği bakımından kitapla aynı kaderi yaşar. Pratik manada şehir kendisiyle kurulan irtibatın mahalline ve zamanına, kendisinde süren yaşamların çeşitliliğine göre çoğul anlamlar taşır. Kitaplar nasıl insanların kültürel ilgi ve eğilimlerine göre ayrışırsa, şehir de farklı kültür ve yaşam tarzlarını kendi içinde barındırır. Kitaplar farklılıklardan ve değişimlerden doğar, gelenekler kadar yeniliklerin de sebepleri ve sonuçlarını üstlenirler. Kitabın kısımları arasındaki işlevsel ve bütünsel hiyerarşi şehrin kültürel ve sosyal yapılarında fazlasıyla vardır. Şehirde ayrışmanın yegâne müessiri ekonomi değildir ve bütün olarak bakıldığında bir şehir sadece ikamet bölgelerinden oluşmaz. Bir başlangıcı ve sonu içeren hikâyesiyle, bir doğumu ve ölümü kuşatan muhitleriyle ikisi de

açabilir. Ancak şehrin kıskırttığı şey ise tefekkürle birlikte ahlaki kültürel bir inşaya davet eden medenilik tasavvurudur. Bu yüzden şehrin kitaba gelmesi, kitapla mümbit bir kimliği büyümesi çok daha fazla görülen bir şeydir. Öyle ki bu yaratıcı enerjinin simgesi olan kütüphane şehir kimliğine ilişmiş basit bir mimari dekor değil, adeta sosyal ve tarihsel bir hakikat gibidir. Şehrin bünyesinde kitabı insani yaşamın zaruretlerine dâhil eden ve ona hayat veren kalıcı ve üretici doku kütüphanedir.

Bazı şehirler vardır ki her bir köşesine sinen mazinin izleri ve kimliğin göstergeleri uzaklarda da olsa kendisine yakın

Kitaplar nasıl insanların kültürel ilgi ve eğilimlerine göre ayrışırsa, şehir de farklı kültür ve yaşam tarzlarını kendi içinde barındırır. Kitaplar farklılıklardan ve değişimlerden doğar, gelenekler kadar yeniliklerin de sebepleri ve sonuçlarını üstlenirler. Kitabın kısımları arasındaki işlevsel ve bütünsel hiyerarşi şehrin kültürel ve sosyal yapılarında fazlasıyla vardır.

anlam ve amaç sarmalında yoğrulan bir hayatı içine alır. Bir başka deyişle kitap ve şehir aslında okunan ve yaşanan bir hayatın serencamını içerir.

Kültür ve yaşam dünyaları bakımından ahlaki süreklilik ve medeni birliktelik sunan bir şehir, okuyanı geniş ufuklara

taşıyan, derin ve eleştirel yorumlara kapı açan, yaşama ümidi ve yaratma cesareti veren bir kitap gibi yüksek idealler ve tasavvurlara imkân veren bir varlık zemindir. Bu anlamda istikrarlı bir harita ve yeniliğe açık bir gelecek tasavvuru içeren şehir pratiği yalnızca farklı düşünceleri harekete geçirmekle kalmaz, hayat ve varlık için estetiği ve şiiri de harekete geçirir. Şehrin insanı, şiire ilhamlar ve söze tınılar bulan bir insandır. Şiir duyguları harekete geçiren bir güzelliğin ritmik ve senfonik hasılasıdır. Şiiri ortaya çıkaran rüzgâr, yürekle fark edilen ve öteleri hatırlatan bir güzelliştir. Şiirle tezahür eden müzikalite ve kelimelerin ritmik dansı gönülleri aşkın bir tahayyülde buluşturur. Zamanın akan derinliğinde şiire dönüşen ya da şiir gibi ilham veren şehirler vardır. Şehrin şiire ve kitaba dönüşmesi, şiirin ve kitabın şehirle buluşması kadar önemlidir.

Öte yandan şehrin şairi bazen karamsarlığa ve öfkeye, bazen siteme ve isyana götüren karanlık bir yönü de vardır. Şehir yabancının, ötekinin, karanlığın, kötülüğün de en az iyiler, güzellikler ve doğrular kadar yer bulduğu bir muhiti olarak, arayış hâlindeki mustarip insanın sitemlerine muhatap olmuştur. İsmet Özel’in “*Şehrin insanı, şehrin insanı, şehrin/kaypak ilgilerin insanı, zarif ihanetlerin/shərin insanı, şehrin insanı, şehrin/pahalı zevklerin insanı, ucuz cesaretlerin...*” dizelerinde karşılığını bulan ise yalnızca şehre değil ona huzursuzluğu, zaafları, kaypaklığı ve ihanetleri de yükleyen zamana itirazın izleri vardır. Bu anlamda şehir, sarsıcı ayrımlara, tahripkâr ötekileştirmelere ve iflah olmaz adaletsizlikler ile yıkıcı ahlâksızlıklara karşı iyi, doğru ve güzel için dinamik bir ruh etrafında insanları birleştiren bir yöne sahiptir. Düşünürle birlikte, edip ve şairin de yabancılaşmaya, yalnızlaşmaya karşı dizelerde ve satırlarda yürütülen mücadelenin kaynağı da çıkış imkânı da o şehrin ta kendisidir.

KİTABIN MEDENİYETLE BULUŞMASI; ŞEHİR VE KÜTÜPHANE

Kütüphane, kitabın varlık ve hayat bulduğu ülkesidir. Kadim şehirlerin önemli bir kısmı simgesel kütüphaneleri üzerinden zamanı ve coğrafyayı aşan etkileriyle farklılaşırlar. Tarihsel bilgiyi, kurumları ve yapılarıyla bir şehrin hafızasını, insani ve medeni hazinesini kütüphaneler temsil

ediyordu. İskenderiye, Kurtuba, İstanbul, Bursa, Konya, Bağdat, Kazan gibi İslam şehirleri köklü medeni mirasların yanında kütüphaneleriyle de şan ve imtiyaz kazanmış şehirlerdir. Öte yandan savaşlarla yakılıp-yıkılan şehirler için belki de en ağır ve dramatik olanı kütüphanelerin tahribiyle hafızalarını ve kimliklerini de kaybetmeleridir. Tarihte Haçlı seferleri ve Moğol akınları ile bilinen bütün savaşlarda şehirler tahrip edilirken, nadide yazma eserlerin bulunduğu kütüphaneler de bundan nasibini almıştı. Yıkıcı savaşların ve saldırıların hüküm sürdüğü dönemlerde kitaplar da şehirlerini terk etmek zorunda kalan insanlarla birlikte yolculuğa çıkıyordu.

Medeniyet tarihine bakıldığında şehir ve kitap arasında özel bir etki ilişkisi dikkat çeker. Bu noktada bazı

şehirlerin kimliği ile kitap basımı arasında belirgin bir bağ vardır. Nitekim kadim Müslüman şehirlerde ihtisasa göre farklılaşmış medreselerin sayısı ile buralarda okutulacak kitapların baskıları adeta bir medeniyet göstergesi olarak öne çıkar. İslam şehrinde kitap ve kütüphanenin taşıdığı kıymet mekâna da yansımıştır. Nitekim İslam'ın ilk dönemlerinde Basra'da Emeviler zamanında kurulmuş, İbn-i Sevvar ve Adudu'd-Devle isimlerinde iki kütüphane veya kitapçı dükkânının varlığı dikkat çekicidir. Bu minvalde camilerin

etrafındaki yapılanan çarşılarda kitap ve kâğıt satıcıları bile bulunmaktadır (Can 1995, 61-74). Öte yandan Bağdat'ta bir yüksek ilim akademisi kuran ve kitaplar için geniş bir bölüm ayıran Harun Reşîd, çok farklı ilim dallarına ait muhtelif dillerdeki kitapları topladı. Beytül'l-Hikme veya Dârül'l-Hikme adını verdiği bu yere dedesi el-Mansûr, babası el-Mehdî'nin bıraktığı kitapları ve kendisinin Ankara, Amûriyye ve Bizans'la yaptığı savaşlar esnasında derlediği kitapları da ekledi. Mütercimler, âlimler, edipler ve kâtipler her gün bu ilim akademisinde tercüme, mütalaa ve münazara için

Kelimenin yani sözün kitaba dönüştüğü şehirler kutsal bir geçmişle birlikte vadedilmiş bir geleceği de istihdam etti. Kudüs İncil'le birlikte evrensel bir şehir hâline geldi, Mekke Kur'an'la "şehirlerin ana"sı oldu. Kitap şehre diğerleri arasında bir kıdem ile aşkın bir kudret ve imtiyaz verirken, ötelerden hayatın içine seslendi.

toplanırdı. Beytül'l-Hikme'de farklı dillerden çok sayıda eser tercüme edilmiştir. El-Me'mûn, tercüme ve nakil hareketine özel bir önem vermiş ve Bizans kütüphanelerinde bulunan bazı faydalı kitapların tercümesi için âlimlerinden bir grubu göndermek için izin istemiş, Bizans kralının onayıyla bir grup âlimi oraya göndermiştir. Beytül'l-Hikme bu anlamda çok farklı ilimlerle ilgili her çeşit kitabı içeren halka açık bir kütüphaneydi. Söz konusu dönemlerde halifelerin destek ve himayeleriyle kurulan saray kütüphanelerinin zengin kitap koleksiyonları vardı. Abbasilerin ilk dönemlerinden itibaren bir meslek olarak kitapçılık, bir yandan ticari ve diğer yandan eğitimle ilgili bir aracı olarak varlığını göstermiştir. Kitap satıcıları, dükkânlarını sadece mağaza, çalışma yeri, atölye olarak değil aynı zamanda edebî münakaşaların yapıldığı merkezler olarak kullanan yazıcılar, müstensihler ve üdebâ (edipler) durumundaki kimselerdi. "Hizanetül'l-hikme" veya "hizanetül'l-kütüb" denilen kütüphaneler birer öğretim müessesesi olarak da büyük hizmetler vermişlerdir. Bağdat'ın kütüphaneleriyle diğer şehirlere örnek olduğu, Endülüs Emevî hükümdarı II. Hakem'in Kurtuba'da Bağdat'ı örnek alarak güzel ve zengin bir kütüphane kurduğu bilinmektedir (Hizmetli 2012, 94-95, 126-127). Yine Kuzey Afrika'da Tunus'ta Hafsîler zamanında oldukça zengin ve sürekli olarak genişleyen kütüphaneler kurulmuştur (Özgüdenli 2017-I, 62).

İslam coğrafyasında büyük bir gelişme gösteren kütüphaneler neredeyse her şehirde on binlerce ciltlik kapasitelere ulaşmıştır (Üçer 2017-I, 369). Kütüphanelerin varlığı

Emevîler dönemine kadar götürülse de camilere, halifelere ve âlimlere ait olan bu yerler daha ziyade birer şahsi kütüphane veya kitaplık olarak düşünülmelidir. İslam dünyasında telif, derleme ve tercüme yoluyla yoğun biçimde kitapların yazılması, papirüs ve parşömen dışında kâğıdın da yazı malzemesi olarak kullanılmaya başlanmasıyla alakalıdır. Hârun Reşîd tarafından 794'te Bağdat'ta bir kâğıt imalathanesi kurdurulması ve onu izleyen diğer atölyeler sayesinde telif faaliyetleri hız ve yoğunluk kazanmıştır. Buna bağlı olarak İslam dünyasında 9. asırda farklı büyüklükte çok sayıda kütüphane ortaya çıkmıştır. Sarayda halifelerin kütüphaneleri dışında devlet adamları ve alimler de özel kütüphaneler oluşturmuşlardır. Ayrıca bazı camiler,

manastırlar ve hastanelerde de kütüphaneler bulunmaktaydı. Bunların dışında varrak denilen kitapçı dükkanları; sağladıkları kitapları inceleme, ödünç alma, sipariş etme ve istinsah ettirme gibi imkânlardan ötürü birer kütüphane işlevi görüyordu. Endülüs Emevî halifesi Hakem'in Kurtuba'da kurduğu kütüphanede 400.000 kitabın bulunduğu, Fatımi halifesi Aziz-Billah'ın Kahire'deki sarayının kırk odasının kitaplarla dolu olduğu aktarılır. Osmanlı döneminde ise çok sayıda yazma satın alınmak veya istinsah ettirilmek suretiyle İstanbul'a getirilmiştir. Bu bakımdan Süleymaniye Kütüphanesi başta olmak üzere İstanbul'daki diğer kütüphaneler çok değerli yazmalara ev sahipliği yapmaktadır. İstanbul dışında Kahire, Şam ve Tahran'da

da yazmalarıyla ünlü kütüphaneler bulunmaktadır (Polatoğlu 2017-I, 396).

Öte yandan İslam'ın parlak dönemlerinde Maverâünnehr yani Türkistan bölgesinde Herat, Buhara, Merv, Meraga ve Şiraz, Tebriz, İsfahan gibi medeniyet merkezlerinde yazılan kitapların ilmî çeşitliliği bir fikir vermektedir. Kitapların tefsir, hadis, kelam ve tasavvuf gibi İslami ilimlerin dışında felsefe, fizik, metafizik, şifa, tıp, matematik, eczacılık, ahlak, astronomi, kimya, coğrafya, tarih, dil ve edebiyat alanlarında yazılmış olması özel bir anlam taşımaktadır. Burada kitap ile medine bir başka deyişle medeniyet ile tefekkür arasındaki irtibat dikkat çekicidir. Bir medineyi (şehri) kâmil biçimde inşa etmek ile kitap medeniyeti arasında derin ve anlamlı bir bağ bulunmaktadır.

Tarihsel ve kültürel miras gurur verici olmakla birlikte Modern zamanlarda Müslüman toplumların ve şehirlerin kitapla ve kütüphaneyle ilgili resmi ise hiç iç açıcı bir manzara sunmaz. Dan Diner'in Mühürlenmiş Zaman isimli eserindeki istatistiklere bakılırsa Müslüman kültürlerin zihnî, edebî, entelektüel ve bilimsel kaynakları ne kendi geçmişleriyle ne de bugünün dünyasıyla kıyaslanmayacak ölçüde çoraklaşmıştır. Kitap basım oranları, yazar ve yayımlanan eser sayısı, bilginin yaygınlaşması ve aktarımı konusunda yetersizliği ve çaresizliği yansıtan olumsuzluklar vardır. Şurası açık bir hakikattir ki, bugün özellikle "bir medeniyetin geleceği gelişmiş bilgi

kültürünün icaplarını yerine getirebilmesine bağlıdır." (Diner 2011, 21-22). Abbasiler dönemindeki çevirilerle başlayan hareket, İslam ilim geleneğinin diğer medeniyetlerin birikimiyle karşılaşarak kendi özgün gelişimine katkıda bulunmuştu. Osmanlı şehir geleneğinde devam eden bu dinamizmin zamanla kaybolması bir kimlik ve medeniyet buhranına yol açmıştır.

Kentleşme sürecinde nüfusu hızla artan ve nispeten plansız gelişen üniversite barındıran büyük şehirlerimizde bile nitelikli yayınevi ve kitabevlerinin olmaması trajik bir durumdur. Tüketim ve eğlence kültürünün bir uzantısı olarak büyük alışveriş merkezlerinde birkaç kitabevinin

yer alması ise gündelik hayat kültürüne bir takviyeden öteye geçmiyor. Diğer yandan bu durumu yeni kültürel algı kalıplarında ve insan profilinde kitaba ve okumaya atfedilen değerlerin zayıflaması, okuyan, düşünen ve yazan insan modelinin itibarsızlaşması, görselliği ve seyri okumanın önüne geçiren yeni teknolojilerin baskın hâle gelmesi gibi durumlar da etkilemiştir.

KİTAP VE KÜLTÜR; ADAB-I MUAŞERET VE ŞEHİR

Şehir kültürü ve hayatı belli bir adab-ı muaşerete aşına olmak ve onu içselleştirmekle ilgili bir durumdur. Şehirde yaşamının kültürü ve adab-ı muaşeretini anlatan kitaplar şehirli olmanın, ika- metin etik ve estetik yönünü tamamlar. Şehrin ölümü, birlikte yaşamın zorlaş- ması, kültürün susması ve müşterek dilin yitirilmesi daha çok adab-ı muaşeretin kaybolmasıyla ilgilidir. Şehir kültürü açısından bakıldığında “adab-ı muaşeret” yani düşünme, yaşama ve davranma kılavuzu bir dünya tasavvuruna dayalı hayatı mümkün kılarken, maddi ve manevi açıdan bir medeniyete dâhil olmanın sembollerini içeriyordu. Bir bakıma adab-ı muaşeret kitaplarda yazılanlardan çok bir medeniyetin günlük hayat tecrübesini yansıtıyordu.

Bir adab-ı muaşeret ve dünya tasav- vuru olarak şehir, kitabın yere inmesi, kitapla zamanın ve mekânın anlam bulmasıdır. Kelimenin yani sözün kitaba dönüştüğü şehirler kutsal bir geçmişle birlikte vadedilmiş bir geleceği de

Modernlik öncesinde insanın kitapla organik bir bağı vardı. Kitap yazarından okuyucusuna çok fazla aracı ve satıcı girmeden ulaşırdı, hatta ulaşamadığı zaman da insanlar kendi kitaplarını üretirlerdi. Nitekim “Antikçağ boyunca ve hatta kitapçıların çok yaygın olduğu dönemlerde bile, insanlar istedikleri kitabı genellikle kendileri üre- tiyorlardı.

istihdam etti. Kudüs İncil’le birlikte evrensel bir şehir hâline geldi, Mekke Kur’an’la “şehirlerin ana”sı oldu. Kitap şehre diğerleri arasında bir kıdem ile aşkın bir kudret ve imtiyaz verirken, ötelere hayatın içine seslendi. Mübarek beldeler ilahî bir rüçhaniyet kazandı. Şehir kitabın indiği yerdir, kitabın içindedir ve kitap şehir içindir genellikle. Tanrı şehre “kitap”la iner ve “kitap” Tanrı’yı hayattan ve şehirden kovan,

adaletten ve hakikatten uzaklaşan şehirlerin helâkenden söz eder. Tanrı adaletin, hakikatin ve insanın çöküşüyle birlikte çekilir şehirden; kitapsız bir şehir ise hakikatten, adaletten ve merhametten uzağa düşmüştür zaten.

KİTAPIN ŞEHRİNDEN PAZARIN ŞEHRİNE VE KİTABINA

Geleneksel Osmanlı şehri insan ölçeğinde bir yapılanmayı temsil ediyordu. Şehrin yekpare bir yapı yerine odağında mescid, cami, mektep, tekke ve hamam gibi yapılarla bir- likte kütüphanesinin de yer alması özel bir resim sunmak-

taydı (Cansever 1994, 96). Bu durum Osmanlı’nın son dönemlerine kadar sürmüştür. Nitekim “İstanbul, matba- anın gündeme geldiği günlerde, büyük Avrupa şehirlerinde yazılan kitapların toplamından fazla kitap yazılan bir şehir- dir, yani dünyanın en fazla kitap üreten şehri... Kâtipler, tezhipçiler, ciltçiler... Ayrıca minciler, gümüşçülük, sedef kakmacılığı gibi diğer artizanlar işlerin en yüksek seviyede yapıldığı şehir olarak İstanbul...” (Cansever 1994, 96). Ancak elbette kitabın ve kütüphanenin değer bulduğu ve hayata renk verdiği şehirler arasında Bursa, Konya, Kayseri, Sivas, Tokat gibi tarihî şehirler de vardır. Tarihsel vakıa kitapla ünsiyetimizin onun şehir hayatımızdaki kurumsal olduğu kadar ilmî, siyasî ve dinî yerini hatırlatır.

Şehrin ölümünü şehirleşme sürecinde haneyi bütün değerleri ve adab-ı muaşeret sistemiyle birlikte ayakta tutan mekânsal dokuyu yıkarak kendi ellerimizle hazırladık. Müstakil, ahşap dokulu estetik mekânın yerine ruhsuz

Ragıp Paşa Kütüphanesi / İslam Ansiklopedisi

ve çirkin betonarme yapılar inşa ettik. Mahallenin huzur, güven ve istikrar ikliminde kitabı ve okumayı insicamla sürdüren bir kültürün kaybı ile üslup ve karakter niteliği taşımayan yeni yapılar arenasında anomik bir hayata uyandık. Mekânı kaybedince onda hüküm süren âlemle ve insanla irtibatın adalet ve merhamet kodlarını da yitirdik. Şehrin zamana yayılmış kadim kimliğini düşünceyi bir âlem tasavvurunda hayata dâhil eden ‘kitap medeniyeti’ temsil ediyordu.

Modernlik öncesinde insanın kitapla organik bir bağı vardı. Kitap yazarından okuyucusuna çok fazla aracı ve satıcı girmeden ulaşırdı, hatta ulaşamadığı zaman da insanlar kendi kitaplarını üretirlerdi. Nitekim “Antikçağ boyunca ve hatta kitapçıların çok yaygın olduğu dönemlerde bile, insanlar istedikleri kitabı genellikle kendileri üretiyorlardı. Bir eser kitapçılarda bulunmuyorsa kitapçılarda kitapların kalitesine güvenil- miyorsa, kitap maddi ya da başka nedenlerden ötürü satın alınamıyorsa, o dönemde hiç bilinmeyen kavramlar olan telif ya da yayın hakları da olmadığından, istenen eserin ödünç alınıp özel bir kopya çıkartılmasına hiçbir engel yoktu.” (Blanck 2000, 131) Bugün kitabın basımından pazarlanmasına, okunmasından paylaşımına çok farklı-

laşmış ve nicelleşmiş bir endüstri düzenine tabi olduğunu biliyoruz. Bugün şehirler bir yana muazzam kütüphanesi olan üniversiteler de bu durumu bir prestij sebebi olarak kabullenmektedir. Ancak teknolojik gelişmeler, dijitalleşme ve iletişimin yeni formları kitabın üretim ve tüketim bağlamında yeni bir anlam ve misyon kazanmasına yol açmıştır. Tüketimci küreselleşmenin nimetlerini ve külfetlerini yaşadığımız geç-modern çağda şehirler piyasa ekonomisinin odağında yaşamı organize ve standar- dize eden yerler hâline gelirken, liberal kültürün bireyci ve mikro-parçalanmış ekseninde yaşayan bireylerin kitapla ilişkisi de gündelik hayatın sıradan bir etkinliğine indirgendi.

KİTAP VE YALNIZLAŞAN BİREYİN KENTİ

Bugünün kentinde insan yalnız bir birey olarak yaşamaya zorlanmaktadır adeta. Büyük kentlerde insanlar giderek kuşatıcı, sıcak ve samimi geleneksel aidiyet bağlarını kaybediyorlar. Zama- nın hızlandırıldığı kentsel mekânda

samimiyet veya muhabbete ayrılacak fazla bir vakit bulun- muyor artık, zira uzunca bir zamandan bu yana “vakit nakit” olmuştur. İnsan giderek çevresiyle ve yakınlarıyla ünsiyet kuracağı muhitini yitirmektedir. Kentin insanı geçmişin müşterek rutinlerinde ve ritüellerinde kazandığı tecrü- beden uzaktır, bireyler sadece yalnızlığı tecrübe etmeye koşturmaktadır. Kent varlıktan soğumuş, camiadan kopmuş ve ruhu hesaplar arasında pörsümüş birey için bir oyun

Kitap sadece tekil bireyleri değil çoğu zaman gündelik hayatın kala- balıkları arasında resmi, yüzeysel ve maddi ilişkilerden yorulmuş insanı da engin bir tahayyül ve tasavvur dünyasında kendini bulmaya çağırıyor. Kitaplar sayfaları arasında hayatın ve dünyanın sesine, rengine ve kokusuna çağırmaya devam ediyor.

ve eğlence alanına dönmüştür. Bununla birlikte zamanın bireyini kitaplarla haşır neşir kılacak bir boyutu da vardır boş zamanlar endüstrisinin. Büyük kentlerin AVM’lerinde her ne kadar bestseller popüler kültür ağırlıklı da olsa kitap satış yerlerine mutlaka yer verilmesi bu sebeptir. Kitaba ulaşım ve okuma seçenekleri günden güne kolaylaşmakta, ancak bir kitabı baştan sona bitirmek ve okunan kitapları tartışmak ve paylaşmak için doyurucu ve nitelikli bir zaman

bulmak giderek imkânsızlaşmaktadır. Kitap okumanın ufuk açıcı ve özgürleştirici mahiyeti cezbedici olmaktan çıkmakta, bireyler kısa soluklu okumalara ve görselliğe daha çok yönelmektedir. Dijitalleşen medya ve siber uzamda sesli kitaplar, videolar, bloglar ve köşe yazıları, giderek daha uzun erimli ve zaman gerektiren kitap okuma eğilimini devre dışı bırakmaktadır.

“Kitap, dünyanın tüm görüntülerinin yazı ve resimle simgesel bir biçimde canlandırılmasını mümkün kılar. Kitap, kişisel varoluşu geniş bir alana yayar: Bir insanın girmesinin imkânsız olduğu tüm mekân ve alanlardan bilgi aktarır. Aynı zamanda da tarihin derinliklerine dalarak, tarihsel ve kültürel olguların hatlarını çizer ve okuyucuya, tarihsel gerçekliği yorumlama ya da sorumluluk üstlenme imkânını sunar.”

Zamanın değişen ruhuna rağmen insanın sırtını kitap-lara dayama eğilimi de tükenmiyor. Kitaplar şehrin yalnız insanını tek başına kalmaktan beri tutan zengin ve renkli bir muhite dahil ediyor. Kitap sadece tekil bireyleri değil çoğu zaman gündelik hayatın kalabalıkları arasında resmi, yüzeysel ve maddi ilişkilerden yorulmuş insanı da engin bir tahayyül ve tasavvur dünyasında kendini bulmaya çağırıyor. Kitaplar sayfaları arasında hayatın ve dünyanın sesine, rengine ve kokusuna çağırmaya devam ediyor. Nitekim kitapların uyandırdığı bu anlamı Stefan Zweig “insan ruhunu özgürleştirici ve hatta dünya yaratıcı bir güç kaynağı” olarak görür.

Kitapla irtibat günlük yaşamın vazgeçilmez bir rutini olduğu müddetçe hayata anlam katabilmektedir. Entelektüel hareketliliği canlı kılan okuma, şehir kültürüne dair özel bir anlayış ve iletişim dilinin oluşumuna imkân verir. Bir başka deyişle şehir kültürü belli bir tarihsel dokunun içinde süregelen yaşamın satır aralarında da muhafaza edilmesidir. Şehrin uzak geçmişinde dinlenen ruhu zaman zaman kanatları açılan kitaplarla uçmaya ve hayata dokunmaya fırsat bulur. Kadim bir şehir biraz da kitapların satır aralarında vücut bulan bir şehirdir. Sayfaları arasından şehre rüçü ettiğimiz bir kitap, artık harflerden cümlelerden oluşan bir metin değil, varlığımızı kendisinde bulduğumuz bir şehirdir aslında.

HAKİKAT-ÖTESİ DÜNYADA ŞEHİRİN VE KİTAPIN YERİ

Şehir gerçekliğin mekânsal tezahürü ya da bir hayatın veya medeniyetin gerçeklik alanına çıkardığı kolektif bir dünyadır. Kitap ise gerçekliğin kapısını aralamak için ilk ve en önemli dayanaklarımızdan biri. “Kitap, dünyanın

tüm görüntülerinin yazı ve resimle simgesel bir biçimde canlandırılmasını mümkün kılar. Kitap, kişisel varoluşu geniş bir alana yayar: Bir insanın girmesinin imkânsız olduğu tüm mekân ve alanlardan bilgi aktarır. Aynı zamanda da tarihin derinliklerine dalarak, tarihsel ve kültürel olguların hatlarını çizer ve okuyucuya, tarihsel gerçekliği yorumlama ya da sorumluluk üstlenme imkânını sunar.” (Blanck

2000, 9) Ufkumuzun aydınlanması ya da açılmasının kitapla gelen inşirâhi bir yönü olduğu açık. İnsanın kitapla kararan bir yönü, sapan bir boyutu olduğunu da biliyoruz, belki de irade sahibi olmanın karşımıza çıkardığı bir karşıtlık bu. Daha iyisi, güzeli ve doğrusu için ötekiyle karşılaşmak gerekiyor hep. Ancak yine de kitap yoluyla okumanın doğasında iyilik, güzellik ve doğruluk için fırsatlar ve

seçeneklerin içkin oluşu kabul edilebilir bir yaklaşım. Sözü restore etmek gerekirse, varlığı bir anlam ve amaca matuf kılan bir medeniyet tasavvurunda kitap, kişisel varoluşu geniş bir alana yayar.

Lakin kitap çağın yeni teknolojik bilişim ruhuna uygun bir şekilde giderek dijitalleşiyor. Kâğıt sayfalardan renge renk yeni işlevlerle hareketli ve canlı elektronik sayfalara taşınıyor kitap. Dolayısıyla bir kitaplık ve kütüphane geleneğinde kitaba dair bütün alışkanlıklar ve gelenekler altüst olma yolunda. Dijitalleşme ve yeni teknolojiler kitapla ellerimiz üzerinden kurduğumuz, gözlerimizle ve hafızamızla tasnifini yaptığımız bütün temasları ve hatta kokuları zamanın dışına atıyor.

Kitabevi reyonlarında ya da kütüphane rafları arasında saatlerce süren gezintiler, okumalar ve arayışları giderek gereksiz kılan teknolojiler söz konusu. Şehir kütüphaneleri ve şehirlerin entelektüel buluşmalarına şahit olduğumuz kitabevleri neredeyse sahneyi terk etmeye hazırlanıyor. Anadolu şehirlerinde taşra entelektüalitesini canlı tutan ve yerel birikimi ülkenin düşünsel dinamizmine katan kitabevi geleneği de kaybolma riski altında. Zincir mağazalar, ticarileşme ve internet kitapçılığı gibi faktörlerin de etkisiyle taşra kitabevlerinin giderek etkisizleşmesi, Anadolu şehirlerinin okuyan, düşünen ve tartışan entelektüel damarlarının tıkanması anlamına gelmektedir.

Kitabın dijitalleşmesi şehir kültüründe olduğu kadar mekânsal mimarisinde de bazı şeylerin gözlerden ve gönüllerden uzaklaşmasına yol açacak. Elbette dijitalleşmenin gündelik hayata ve kitap okuma tecrübesine bazı olumlu katkılarından da söz etmek mümkün. Belki eskisine göre kitaba ulaşım daha fazlasıyla kolay hâle gelecek, hatta bir kitabın sayfaları arasında bir konuya ya da kelimeye daha

kısa zamanda ve saniyeler içinde ulaşılacak. Ancak kitabın zihnimize ve ruhumuza değen sayfa geçişleri, kâğıt hışırtıları, kalem çizgileri ve ayraçları ile hafızamıza kazınan gerçekliği bundan sonra giderek bir nostaljiye dönüşecek görünüyor.

SONA EVRİLİRKEN: KİTAP-LA UYANAN ŞEHİR

“Şehir bir yaşam tarzıdır.” Louis Wirth bu ifadesiyle şehirliliğin zihinsel, davranışsal ve eylemsel boyutlarındaki özgüllüğüne dikkat çeker. Bugünün dünyasında kentsel yaşam giderek karmaşıklaşan ama bir o kadar da kurum-sallaşmış bürokratik yapılarla ve farklı kültürel kesimlerle organize olmuş rasyonel bir düzeni yansıtmaktadır. Birlikte yaşamın kurallı düzeni içinde seküler, rasyonel ve bireyci bir kültür çevresi olarak şehir hayatın bütün geleneksel rutinlerinin modern piyasa sistemine göre dönüştüğü bir zemin oldu. Öte yandan modern yapılar ve kurumlarla yaşamın ve sosyal düzenin insicamı sağlanırken kütüphaneler de şehir kültürü ve estetiği için mimari dokuya eklenen birer unsura dönüştü. Teknolojik gelişmelerle yeni işlevler kazanan kütüphaneler kentlerin kurumsal bütünlüğüne eşlik eden simgesel bir anlama evrildiler.

Hakikatin değersizleştiği, çoğullaştığı ve artık hakikat bağlamında hiçbir şeyin konuşulmadığı bir çağın gölgesinde sözde bireysel yaşamlar sürerken, bir yandan da rutin bir koşuşturmaca içinde yorulan insanın anlam çırpınışları da devam ediyor. Mekanikleşmiş şehir yaşamı gerçekte ev ile iş arasında sürünen ve tükenen bir insan tipolojisini yaygınlaştırıyor. Mesleki meşguliyet bir rızk arayışının çok ötesine geçmiş durumda; bütün zamanı, kazanması, edinmesi ve yetiştirmesi gerekenlerle doldurulmuş insanın geleceğe dair performansı da ipotek altında. Hâl böyleyken o performansını koruyarak artırma uğruna boş zamanlarını da piyasanın belirlediği bir endüstriye teslim etmiş görünüyor. Kitap okumak bugün artık yorgun, tükenmiş, yalnızlaşmış ve yabancılaşmış bireyin yitik enerjisini yeniden şarj etmek için zihinsel ve bedensel uyum ve performans düşüklüğünü kişisel gelişimci, şifacı, maneviyatçı takviyelerle ya da yogacı egzersizlerle karışık terapik metinleri tüketmek anlamına geliyor daha çok. Gündelik hayatın popüler kültüründe kitap okumanın bir fikri derinlik, tefekkür ya da zihinsel canlanmaya yönelik bir işlevi bulunmamaktadır. Kitap tüketimci kültür dünyasına uygun biçimde artık nesiller boyunca varlığını ve değerini koruyan bir eserden ziyade “sabun köpüğü” gibi kısa bir süre içinde görünüp kaybolan bir nesneye dönüşmüştür. Hızlanan zaman tasavvuru kitapla kurulan ilişkinin bütün süreçlerini teslim almış durumda. Kütüphaneler ise görsel bir tasarımı tamamlayacak aksesuardan başka bir işlevi kalmamış yorgun mekânlar görünümünde.

Yazının başında kitapla şehir arasında ilişki kurmanın kolaylığı ve zorluğunu vurgulamıştım. Aslında iki farklı boyutun karşılaşması gibi görünen bu durumun bir metni ya da bir yaşam dünyasını inşa etme bakımından müşterek bir faaliyet olduğunu ima etmiştim. Her ikisi de anlamlı bir insani varoluş için amaçlı bir hayatın ve dünyanın inşasına yöneliktir. Her ikisinde de dünyayı detaylarda ve derinliklerde kavramaya yönelik stratejilerin birlikteliği söz konusudur. Bu tasavvur ve tahayyül bakımından kitap ve şehir kadim bir dünyanın istikrar içinde değişimini simgeler. Modernlik bu değişimin çok radikal kırılmalarla zaman ve mekânda paradigmatik dönüşümlerin yolunu açan bir evredir. Nitekim şehir ve kitabın kültürel ve varoluşsal bir anlamı inşa etmedeki kadim yolculuğu, seküler, bireyci, yabancılaştırıcı piyasa düzeni içinde metalaşmış ve araçsallaşmıştır. İnsanın biyo-teknolojilerle kendisi, hayatı ve çevresi hakkındaki algıları ve ilişkisi değişirken, akıllı teknolojilerle mekanikleşmiş, ayrılmış ve büyük bir otele dönmüş şehirlerdeki yaşam dünyası da çölleşmektedir. Kitabın ve şehrin insana sundukları kadim anlam ve desenlerin yerini bugün medyada kaotik bir çoğullaşma ve sosyal medya takipçiliği almaktadır. Bütün bu yeni zamanlarda insanın kitapla ve şehirle ilişkisi anlamlı ve ahlâki bir dünya tasavvurundan uzaklara düşse de, insani özün özgürlük, adalet, merhamet ve temel haklar konusunda iletişimin yeni yollarını ve zeminlerini tecrübe etme isteği sona ermeyecektir. ■

KAYNAKLAR

- Blanck, Horst (2000). *Antikçağda Kitap*, çev. Zehra Aksu Yilmazer, Dost Kitabevi, İstanbul.
- Can, Yılmaz (1995). *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Cansever, Turgut (1994). *Ev ve Şehir Üzerine Düşünceler*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Diner, Dan (2011). *Mühürlenmiş Zaman, İslam Dünyasındaki Durgunluk Üzerine*, çev. Sabir Yücesoy, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Hizmetli, Mustafa (2012). *Tarihte Şehir ve Pazar*, Araştırma Yayınları, Ankara.
- Özgüdenli, Osman Gazi (2017). “İslam Düşünce Tarihinde Başlıca İlim Havzaları”, Ed. İ. Halil Üçer, *İslam Düşünce Atlası-I*, İstanbul, (42-64).
- Üçer, İ. Halil (2017). “İbnu’n-Nedim”, Ed. İ. Halil Üçer, *İslam Düşünce Atlası-I*, İstanbul,

Ümmü'l Kitab'dan Ümmü'l Kurâ'ya...

YUSUF YERLİ

I. El-Kelam, Kader olup kanatlanınca Ümmü'l Kitab'a konar. Kaza olup nüzul edince Ümmü'l Karye'ye konuşlanır. Hitap olur, Kitap hâline gelir. Hikmet olur, Hüküm icra eder, Hükûmet hâline gelir. Din olur, Medine'ye döner. Metin olur, medeniyete döner. Kelam; Kitap olur okunur, mekân olur yaşanır. El-Kelam, kıraat edilince Kelime-i Tayyibe olur tohuma durur önce, sonra meyveye durur ve Şecere-i Tayyibe'ye dönüşür. Belde-yi Tayyibe'nin ana arterlerinin (Şeria) her iki yakasını da süsler, Kelime-i Tayyibe'ye durmuş Şecerler.

Değerlerin doğurduğu Dâr'dır Mekke. Roma dekorlarının arzı endam ettiği mekândır... Kapital'in külçeden kasırlarında keseler kesilir kölelere; Kitab'ın kıssalarından hisseler nasiplenir kariler.

Karyeler taş taş kurulur. Taşlar ki; kiminin içinden nehirler akar, kiminden pınarlar fışkırır, kimi taşlar da Haşyetullah'tan dolayı yuvarlanır, yuva olur. Beyt olur, Beytullah olur. Bünyanü'n Mersus olur. Kitap ki harf harf yazılır, kelime kelime dizilir; cümle olur, kelam olur, söz olur. Öyle bir söz ki kökü (yerde) sabit, dalları gökleri kaplamış, her daim meyve veren bir ağaçtır. Bir umuttur, bir ufuktur o.

Bekke... Bereketli şehir. Ziraat yapılmaz, ekin bitmez dağlık ve taşlık vadi (Ekin/ tahıl bitmez ama Ekin/kültür-değer fışkırır, Ziraat yapılmaz ama Ziyaret merkezidir). Dallarından değerler fışkıran Tuba'ları vardır, Vadi-i Bekke'nin. Şecere-i Tayyibeler biter çöllerinde, meyvesi Menn ve Selva olan... Bekke... Dâr'ı dekorlarla değil değerlerle ziynetlenmiş, hazinesini hüznünde bulmuş mahzun Hacerlerin yuva yaptığı Emin Belde. Ayet ayet dizilmiş beyitlerden kurulmuş Beyt'ler vardır sokaklarında. Surlarla değil Surelerle korunmuş ve kurulmuş semtlerden oluşur Ümmü'l Kurâ, Ümmü'l Kitab gibi. Ümmü'l Kurâ'da Ümmü'l Kitab'ı okumak... Tertille, Tilavetle, Kıraatle... Ümmü'l Kitab Ümmü'l Kurâ'da somutlaşır, mekânlaşır.

Mekke... Âdem'in Hıttâ, Hıttâ nidalarıyla kapısından girdiği şehir. Pişmanlığın (hüzün) ve bağışlanmışlığın (sevinç) gözyaşlarıyla bereketlenmiş Bekke.

Siyah nasıl tüm renkleri kapsar ve kendi bünyesinde eritirse Beytullah'ın örtüsünün siyah olması da Ümmet-i Muhammed'in tüm renkleri ile, mezhepleri, meşrepleri ile bu evde barınabilmelerini, özgür ve güven içinde konukları olmalarını, olabilmelerini simgelemektedir.

Zemzemiyle insanlığı emzirmiş, ab-ı hayat olmuş Ümmü'l Kurâ. İbrahim'e makam, Hacer'e ev, İsmail'e yuva olmuş. Göksel ev Beyt-i Mamur'un yeryüzüne aksi olan Beyt-i Atik'e mekân olmuş

Güvenli Belde. Muhammedü'l Emin'den ümmetine emanet Beledü'l Emin..

Ümmü'l Kurâ hem yolunu ve yönünü şaşırmışlar için hem de yolunu ve yönünü kaybetmemek için Kible.

Ümmü'l Kitab hem yordamını, erdmini, ereğini kaybedenlere, hem de kaybetmek istemeyenlere kaynak ve kılavuz. Ümmü'l Kurâ'ya müteveccih karyelerin kaidelerinde kasırlara değil kıssalara konarsınız, konaklarsınız ibret yüklü maidelerinde. Karyeli olmak Kari olmak demektir. Kari Kitab'ı Karye'de Kıraat eder, Tertil'e durur, Tilavet yapar. Kıraat anlatmaktır, çağırmaktır. Tertil anlamaktır. Tilavet amel etmektir.

Ümmü'l Kurâ'nın kapıları da Ümmü'l Kitab'ın kapıları da Ulu'l Elbâb'ın çalmasını beklemektedir. Ümmü'l Kurâ'ya da yedi kapıdan girilir, Ümmü'l Kitab'a da. Siyah nasıl tüm renkleri kapsar ve kendi bünyesinde eritirse Beytullah'ın örtüsünün siyah olması da Ümmet-i Muhammed'in tüm renkleri ile, mezhepleri, meşrepleri ile bu evde barınabilmelerini, özgür ve güven içinde konukları olmalarını, olabilmelerini simgelemektedir. İbrahim'in çağrısıyla İbrahim'in kuşları dört bir yönden, Zümrüdüanka misali vadileri aşarak vasıl olabilmeli Karyesine. Peygamber Efendimizin Veda Hutbesi'nin hemen başında dile getirdiği şu ifadelerin gereği her hâlükârda yerine getirilmeli; Mekân, İnsan ve Kitap her türlü tecavüzden, saldırıdan, takibattan, takbihattan, tahrifattan, tahfifattan güven içinde olabilmelidir: "İnsanlar! Bugünleriniz nasıl mukaddes bir gün ise, bu aylarınız nasıl mukaddes bir ay ise, bu şehriniz (Mekke) nasıl mübarek bir şehir ise canlarınız, mallarınız, namuslarınız da öyle mukaddestir, her türlü tecavüzden korunmuştur." Mekânı mahremdir Mekke'nin, bırakın insanını hayvanı ve bitkisi dahi masundur, Ümmü'l Kurâ'nın.

Ümmü'l Kurâ ile Ümmü'l Kitab'ın göbeği birbirine bağlıdır adeta. Başşehir'in sözünün geçerli olması, Başkitab'ın, Başüstü Kitabı'nın, Başvuru Kitabı'nın sözünün geçerli olması anlamına gelecektir. Nasıl ki bu Kitap "kavlen sekila", özgül ağırlığı olan cümlelerle, ifadelerle hitap ederse, Başşehir'in sözü de özgül

ağırlığı olan bir söz olmalıdır. Buradan yükselen sese tüm dünya ister inansın ister inanmasın kulak kesilmek, onu dikkate almak konumunda olmalıdır. Bugün Mekke'nin terk edilmişliği ile Kitab'ın terk edilmişliği arasında bir fark yoktur. Mekke her yıl milyonlarca ziyaretçiyi ağırlamaktadır, büyük küçük kongreler (Hac ve Umre) yapılmaktadır; ama yapılan kongrelerden bir sonuç bildirgesi bile çıkmamaktadır. Çıksa bile dikkate alınmamaktadır. Kitab'ın da konumu bundan farksızdır. Her gün, her an milyonlarca kez ayetleri, sureleri okunmakta ama bu okumalardan derde deva olacak ne bir bilinç durumu ve ne de bir bilgi durumu hâsıl olmaktadır. Herhangi bir mesele hakkında Kitab'ın kavlinin ne olduğu hususu çok az kişi tarafından merak edilmektedir. Mekke adeta Mekân'dan, Kitap adeta kişilerden (Kalp'ten) çekilmiş bir vaziyettir. "Kavlen sekîla"nın yerini "kavlen hafîfa" almış bulunmaktadır. Karye'nin ve Kitab'ın yeniden hayata dönmesi, bir umut ve ufuk olarak sesini ve vizyonunu dün olduğu gibi bugün de İnsanlığa sunması gerekmektedir. *Güncellenmesi* değil, *Gündemleşmesi* şarttır. Çünkü o Kitap; el-Yevm, bugün nazil olmuş, bugün tamamlanmış, kemale ermiştir.

II.

Kitab'ın kaybı ile şehrin kaybının, şehrin imarı ile Kitab'ın ihyasının atbaşı gittiği anlatısı Tevrat için de geçerlidir. Kur'an-ı Kerim, Kudüs ve Beyt-i Makdis'in iki kere yıkıldığının altını çizer (İsra 17/4-5). Yıkılışının nedenini ise Maide 78'de şöyle ifade eder: "İsrâiloğulları'ndan kâfir olanlar, Dâvûd ve Meryem oğlu İsâ diliyle lânetlenmişlerdir. Çünkü onlar isyan etmişlerdi ve sınırı aşıyorlardı." Kent'in ve Mabedin ilk yıkılışının nedeni Hz. Davud'un (as) mirasına sahip çıkmamaları ve onunla ilgili olmadık hikâyeler yazmalarındır. İkinci yıkımın nedeni ise İsa as'ın lanetidir. İsa as'ın laneti ise İncil'de şöyle dile gelmiştir:

"Vay Hâlinize!

¹⁻²Bundan sonra İsa halka ve öğren-cilerine şöyle seslendi: "Din bilginleri ve Ferisiler Musa'nın kürsüsünde otururlar. ⁵"Yaptıklarının tümünü gösteriş için yaparlar. ⁶Şölenlerde başköşeye, havralarda en seçkin yerlere kurulmaya bayılırlar. ⁷Meydanlarda selamlanmaktan ve insanların kendilerini 'Rabbî' diye çağırma-larından zevk duyarlar.

¹³⁻¹⁴"Vay hâlinize ey din bilginleri ve Ferisiler, ikiyüzlüler! Göklerin Egemenliği'nin kapısını insanların yüzüne kapıyorsunuz; ne kendiniz içeri giriyor, ne de girmek isteyenleri bırakıyorsunuz!

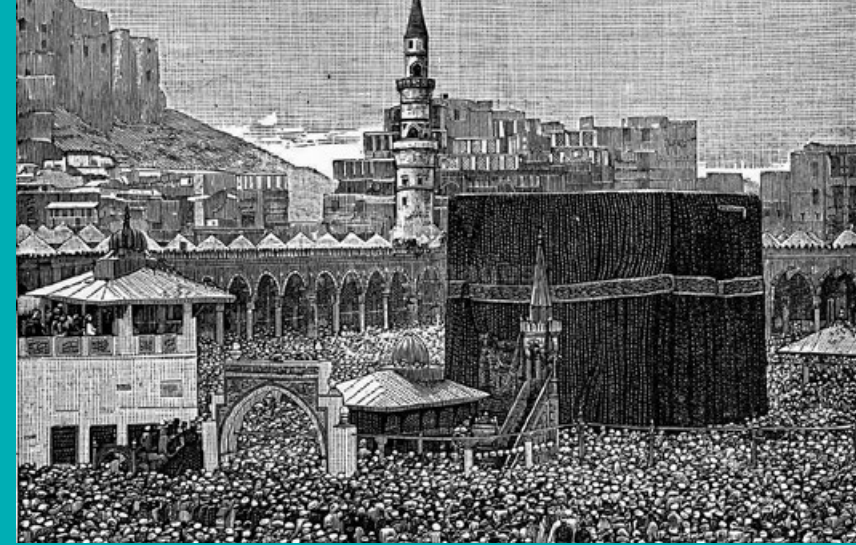
²³"Vay hâlinize ey din bilginleri ve Ferisiler, ikiyüzlüler! Siz nanenin, dereotunun ve kimyonun ondalgını verirsiniz de, Kutsal Yasa'nın daha önemli konularını –adaleti, merhameti, sadakati– ihmal edersiniz. Ondalık vermeyi ihmal etmeden asıl bunları yerine getirmeniz gerekirdi. ²⁴Ey kör kılavuzlar! Küçük sineği süzer ayırır, ama deveyi yutarsınız!

³³"Sizi yılanlar, engerekler soyu! Cehennem cezasından nasıl kaçacaksınız? ³⁴İşte bunun için size peygamberler, bilge kişiler ve din bilginleri gönderiyorum. Bunlardan kimini öldürecek, çarmıha gereceksiniz. Kimini havralarınızda kamçılacak, kentten kente kovalayacaksınız.

³⁷"Ey Yerusâlim! Peygamberleri öldüren, kendisine gönderilenleri taşıyan Yerusâlim! Tavuğun civcivlerini kanatları altına topladığı gibi ben de kaç kez senin çocuklarını toplamak istedim, ama siz istemediniz. ³⁸Bakın, eviniz ıssız bırakılacak!"

Yahudiler Tevrat'ı yurtları, vatanları, şehirleri olarak görmekteydiler. Tevrat, Ahit Sandığı içinde, Hz. Davut ve Hz. Süleyman Peygamber tarafından inşa edilen Mescid'in Mihrabına gömülür. Mescid ve Kudüs Babil kralı Buhtunnasr (Nabukadnessar) tarafından MÖ 586'da tahrip edilir ve Yahudiler Babil'e sürgüne gönderilir. Bu yıkım esnasında Mabette bulunan Ahit Sandığı da kaybolur. Hem Kudüs tahrip edilmiştir hem de Tevrat yok edilmiştir. MÖ 539'da Bâbil'i fetheden Pers kralı Koreş, Buhtunnasr'ın getirdiği Yahudileri, krallığının ilk yılında geri gönderir ki Kudüs'ü yeniden inşa etsinler (Ezra 1/1-3). İşte Tevrat'ta geçtiği şekliyle Ezra, Kur'an'da geçtiği şekliyle Üzeyir Aleyhisselam, Babil sürgününden geri dönenler arasındadır. Sürgün sırasında kaybolan Tevrat'ı yeniden getirip İsrailoğullarına öğretmenin Üzeyir (as) olduğunu Kısas-ı Enbiya kitapları ifade eder. Yıkılmış Mabedi ve tarumar olmuş Kudüs'ü görünce Üzeyir (as.) bu şehrin ve Mabedin inşa ve imarının imkânsıza yakın olduğunu düşünür ve bu işin nasıl olacağını sorar. Bakara suresindeki şu ayet sanki bu durumu anlatır gibidir: "Şu kişiyi gözünde canlandırdın mı? Tavanları çökmüş ve duvarları üzerlerine yıkılmış bir kente gelmişti de 'Allah bu kenti ölümünden sonra nasıl canlandıracak?' demişti. Allah onu öldürdü ve yüz yıl sonra tekrar diriltti..." (Bakara 2/259)

Yahudiler Kudüs'e dönerler, ancak ne Mabedin ne de Şehrin yeniden inşası kolay olmayacaktır. Koreş'ten sonra yönetime geçen I. Artahşasta Mabedin ve Şehrin inşasını durdurur. Darius'un kral olması ile (MÖ 515)

Mabedin inşası ancak tamamlanır. Ancak Kudüs'ün imarı Nehemya Kral II. Artahşasta'nın (MÖ 444-398) desteğiyle mümkün olabilecektir. Üzeyir (as) da yüz yıllık uykusundan uyanacak ve Mabedin ve Şehrin imar edildiğini gözleri ile görecektir.

Kaynaklarımızda Üzeyir aleyhisselam ile ilgili olarak şöyle bir hikâye anlatılır: "Üzeyir eşeğine bindi, mahallesine geldi; ama kimse onu tanımadı. O da insanları ve evlerini tanımadı. Tahminle gidip kendi evini buldu. Kapıda 120 yıl öncesinden onu tanıyan ve bilen çok yaşlı, kör ve kötürüm bir kadın gördü ve dedi ki:

- Hanımefendi, Üzeyir'in evi burası mı? Kadın ağladı ve şöyle cevap verdi: - Evet, onun evi burası. Subhanallah; şu kadar yıldan beridir Üzeyir'i kaybettik; onunla ilgili hiçbir şey işitmedik. - "İşte Üzeyir benim." dedi. "Allah beni yüz yıl ölü hâlde bıraktı, sonra yeniden diriltti."

Kadın şaşkınlık içinde şöyle dedi:

- Üzeyir'in duası kabul olurdu. Hasta ve sıkıntı içinde olanların sağlık ve afiyete kavuşmaları için dua ederdi. Öyleyse Allah'a dua et; gözlerim açılsın da seni göreyim. Üzeyir isen seni tanırım. Üzeyir dua etti; eliyle yaşlı kadının

ğullarının olduğu yere götürdü. Onlar toplantı yerindeydiler. Üzeyir'in 118 yaşındaki oğlu ile ihtiyarlamış torunları da oradaydı. Kadın onlara yüksek sesle bağırdı: 'Bu Üzeyir'dir, size geldi.' dedi. Herkes yalan söylediğini sanınca kadın sözlerini şöyle sürdürdü:

- Ben sizin hizmetçiniz olan kadını. Benim için Rabbine dua etti, gözlerim açıldı ve ayaklarım rahatladı. Allah'ın kendisini 100 yıl süreyle öldürüp arkasından dirilttiğini düşünüyor.

Herkes yerinden kalktı ve ona geldiler. Oğlu dedi ki: 'Babamın iki omzu arasında hilal gibi siyah bir ben vardı.' Hemen omuzlarını açtı; bir de ne görsünler, Üzeyir'in ta kendisi!"

Benzer bir olay Kur'an-ı Kerim'de bir ayet sonra Hz. İbrahim için anlatılır. Hz. İbrahim de, dağılmış, bozulmuş adeta ölmüş olan bir kişinin ya da bir toplumun nasıl olup da yeniden dirileceğine dair bir soru sorar. İbrahim (as), bu isteğini dile getirirken önce

gözlerini sildi ve kadın görmeye başladı. Sonra elinden tutup 'Allah'ın izniyle kalk' dedi. Allah kadının ayaklarını rahatlatı. Kadın Allah'ın izniyle bir bağdan çözülmüş gibi sağ salım ayağa kalktı. Sonra, 'Senin Üzeyir olduğuna şahitlik ederim.' dedi ve onu İsrailo-

Bakara 2/258'de tartıştığı kişiye "Benim Rabbim öldüren ve diriltendir." diyerek meydan okumuştı. Burada ise başka bir bağlamda, dirilme olayını soruyor ve tatmin olmak istiyordu.

"İbrâhim as 'Rabbim! Ölülerini nasıl diriltiyorsun, bana göster!' deyince, Rabbi

'Yoksa inanmıyor musun?' demişti. O 'Hayır inanıyorum, fakat kalbim tam kanaat getirsin diye' cevabını verdi. Rabbi 'Kuşlardan dört tane al, onları kendine alıştır, sonra (parçalayıp) her bir tepeye onlardan bir parça bırak, sonra onları çağır. Koşarak sana gelecekler ve şunu bil ki, Allah hep galiptir ve hikmet sahibidir.' buyurdu." (Bakara 2/260)

Mabedin ikinci kez yıkılışı ise MS 70 yılında Titus komutasındaki Romalılar tarafından gerçekleştirildi. İsa as'ın laneti yerini bulmuştu. Kudüs ikinci kez tahrip olmuş, Mabetten iz bırakıl-

suresi 3. ayet bu müjdenin tebarüz ettiğini haber vermekteydi: "Bugün sizin için Dininizi kemale erdirdim, sizin üzerinize nimetimi tamamladım. Din olarak da İslam'dan Razı oldum." Tevrat bu ifadelerle tahrif ve tahripten kurtarılaraq Kur'an içinde yerini alırken, İsrâ yürüyüşü ile Mekke (Mescid-i Haram), Kudüs (Mescid-i Aksa) hattı yeniden kuruluyordu. Kible değişimi ayeti (Bakara 2/144) ile Başşehir-Anakent-Ümmü'l Kurâ olma vasfı, Kudüs'ten (Mescid-i Aksa'dan) Mekke'ye, (Mescid-i Haram'a/Beytul-lah'a) bütün peygamberlerin katıldığı

mamış ve Tevrat Musa'nın, Davud'un, Süleyman'ın, Üzeyir'in, Zekeriya'nın, Yahya'nın, İsa as'ın anlattığı, amel ettiği kitap olmaktan fersah fersah uzaklara düşmüş, adeta kaybolmuştu. Fetret zamanları başlamıştı...

Kudüs'ün yeniden (ikinci kez) inşası, Mescidin yeniden imarı, Tevrat'ın yeniden hayat bulması... Hepsi Hz. Muhammed (SAV) ve onun Ashab'ına kismet olacaktır. İsa as'ın yarım bıraktığını, müjdelediği Ahmet as (Muhammed) tamamlayacaktır. Din kemale erecek; Tevrat tamamlanacak, Zebur terennüm edilecek, Müjde gerçekleşecekti. Veda Haccı'nda, Arafe Günü'nde inen Maide

bir bayrak değişimi töreniyle tahvil ediliyordu. Bu aynı zamanda Risalet bayrağının İshaki koldan (İsrail oğullarından), Peygamberimizin atası İsmail oğluna geçiş ve devir teslim töreniydi. Hz. İbrahim as'ın duası bir kez daha yerini buluyor, İmamlık/önderlik kendi soyunda devam ediyordu. Hz. Ömer zamanında ise fiziki olarak Kudüs şehri inşa ve imar edilmeye başlanacaktır.

III.

Ümmü'l Kurâ terkibi Kur'an-ı Kerim'de iki ayette (En'âm 6/92 ve Şûrâ 42/7) geçer ve Mekke'yi Mükerrime'yi ifade eder.

Ümmü'l Kitap terkibi ise Kur'an-ı Kerim'de üç ayette (Ali İmran 3/7, Ra'd 13/39, Zuhruf 43/4) geçer ve müfessirler arasında, mahiyeti hakkında farklı yorumlar olsa da, Allah Kelâmı olduğu noktasında bir ihtilaf söz konusu değildir.

Kur'an-ı Kerim'de bu terkiplere benzer bir terkip de başkaca yoktur.

KARYE

"Kur'an-ı Kerim'de zikredilen yerleşim birimleri, yer aldıkları bağlamlarla muhtelif manalara gelmektedir. Buradan hareketle söz konusu birimlerin müteradif kelimeler olmadıkları söylenebilir. Karye kelimesi, cem olmak şeklindeki kök manasını muhafaza ederek insanların yerleşik hayat sürmek amacıyla bir araya gelip cemiyet hâlinde yaşadığı tüm yerler için kullanılmaktadır. Karyelerin yüz ölçümü, nüfus, bayındırlık ve kalkınmışlık bakımından bir standarda sahip olduğunu söylemek zordur. Ancak bugünkü kullanımının aksine karye Kur'an'da hassaten büyük yerleşimler için kullanılmakta olup ülke ve/veya onun hükmî şahsiyeti olan devlet tabirine yakın bir mana ifade etmektedir. Hz. Peygamber dönemi Mekke ve Taif'i ile Hz. Musa dönemi Kudüs'ü site /şehir devleti mesabesindeki karyelerden iken, Hz. Yusuf dönemi Mısır'ı gelişmiş büyük karyelerdendir. Kur'an'da nebilerin karyelere değil karye merkezlerine gönderildiğine vurgu yapılmaktadır. Bunun sebebi, *merkezin* yönetici ve ileri gelenlerin ikametgâhı olması sebebiyle *periferi* (*taşra*) üzerindeki yönlendiriciliği ile insan hareketliliğinin merkezdeki kesafetinden mütevellit herhangi bir haberin karye sathına yayılmasındaki tesiridir. Kur'an'da zikredilen karyeler bir arada yaşamayı mümkün kılan idari bir yapılanmaya da büyüklükleri nispetinde sahiptir. Birbirine yakın karyelerden merkezî konumda bulunanının, etraf karye halklarının ürünlerini pazarlamasına ev sahipliği yaptığı görülebilmektedir. Mal ve hizmet sirkülasyonuna dair bir

yoğunluğun söz konusu olduğu bu karye Kur'an'da *ümmülkurâ* (ana/merkez karye) şeklinde zikredilmektedir.

Kur'an'da *dâr* yahut cemisi olan *diyâr* kelimeleri; tabii (dağlar, tepeler, ormanlar, korular, nehirler, göller), suni (surlar, bahçeler, hendekler, duvarlar) yahut muhayyel sınırlarla dairelenmiş/çevrelenmiş yerleşim yerleri için kullanılır. Bu kullanımı Türkçemizde yurt kelimesinin karşıladığı söylenebilir. Kelimenin Kur'an'da yerleşme ve çıkarılma/sürülme bağlamlarında kullanılması, *dâr* yahut *diyâr*ın yerleşilerek yurt edinilen bir yer olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan *diyâr* bir kavmin yerleşik hayat sürdüğü evler, binalar, mahalleler, köyler, kasabalar, yollar, arsalar, tarlalar ve sair tüm müstemilatı bütünüyle ifade eden bir kullanımdır. Kelimenin bir yerleşim yerini ifade etmek için daha çok *diyâr* şeklinde cemi hâliyle kullanılması, başta meskenler olmak üzere mezkûr yerlerin her birinin *dâr* olarak isimlendirilmesi sebebiyledir.

Yerleşime mahal olsun olmasın, mamur bulunsun bulunmasın sınırları belli yerlere *beled* veya *belde* denilmektedir. Kur'an'da beled yahut beldenin kullanıldığı yerleşim yerleri incelendiğinde buraların ürünlerin pazarlanmasına konu olan, insanın ihtiyaç duyacağı gıda ve eşyanın bulunduğu yahut tedarik edildiği gelişmiş merkezî yerler olduğu görülür. Bu da *beled* kelimesinin, karyelerin merkezi hâline gelen *ümmülkurâ*ya yakın bir anlamı olmasını akla getirmektedir. *Beled* ve *belde* kelimelerinin daha çok ümmülkurâ vasıflı Mekke için kullanılması da bunu teyid etmektedir. Öte yandan *beled* ve *belde* kelimeleri Kur'an'da, yerleşimin olmadığı, ziraata elverişli yahut elverişsiz bilumum yerler için de kullanılmaktadır. *Beled* kelimesi Kur'an'da ziraate konu olduğunda *meyyit*, *tayyib*, *habîs*; yerleşime konu olduğunda ise *emîn*, *haram* ve *tayyib* kelimeleriyle tavsif olunmaktadır.

Medine, sözlük manası açısından ikamete mahal olan yer demektir. Kur'an'da *medine*, aralarında siyasi, içtimai, iktisadi veya hukuki bir birlik-teliğin söz konusu olduğu *karyelerden* müteşekkil yapı için kullanılır. Söz gelimi Yesrib'in Medine olarak isimlendirilmesi, orayı teşekkül ettiren

medinenin karyelerden müteşekkil bir yapının adı olması sebebiyledir. Bu bakımdan bir yer hakiki yapısı itibariyle *karye*, üst yapısı itibariyle de *medine* olarak anılabilir. Hızır ve ashabülkarye kıssalarında aynı yer için *karye* ve *medine* kelimesinin kullanılması bu itibarladır. *Medinenin merkez karyesinin medine*

karyeler arasında hicretle birlikte idari bir birlikteliğin sağlanması sebebiyledir. Bu bakımdan medinelerin çeşitli unsurlara ev sahipliği yaptığı söylenebilir. Hz. Salih'in gönderildiği kavmin yaşadığı medinede dokuz kabilenin bulunması ve Hz. Lut'un kavminin yedi ayrı karyeden müteşekkil olması, medinenin bu çok unsurlu yapısını göstermektedir. Yine medine olarak anılan Hz. Musa dönemi Mısır'ı da çok uluslu bir yapı arz etmekteydi. Firavun'un halkını hiziplere böldüğü ve Hz. Musa'nın müdahale ettiği kavganın bir Kıptî ile İsrailî arasında meydana geldiği bilinmektedir. Kur'an'da *aksa'l-medîne* tabirinin kullanılması *medinenin merkez ve taşra* şeklinde teşkilatlandığını göstermektedir. *Medinenin merkezini merkez karye*, etrafını ise *taşra karyeleri* oluşturmaktadır. Kur'an'da *medine* olarak isimlendirilen yerlerden başka bağlamlarda *karye* olarak bahsedilmesi,

şeklinde zikredilmesi ise medineyi medine yapan teşkilatın sürekliliğini sağlayan kişi ve kurumların bulunduğu yer olması hasebiyledir. Öte yandan *medineler* arasında da idari bir birliktelik söz konusu olabilir. Kur'an'da böyle bir yapının tek örneği Hz. Musa dönemindeki Mısır'dır. Firavun ve avnesinin bulunduğu yer *medine* olarak anıldığı gibi Hz. Musa'nın karşısına çıkarılacak sihirbazların toplandığı yerler de *medine* olarak anılmıştır.

Bir yerleşim biriminin *mısır* olarak isimlendirilmesi, oranın gelişmişlik ve kalkınmışlık seviyesi bakımından sair yerlerden tefrik edilmesi sebebiyledir. Bu tarif kelime kökünün inkıta manasından hareketledir. Öte yandan kelime, süt sağmakla ilgili bir manayı da haizdir. Sütün hem susuzluğu giderici hem de besleyici yapısı dikkate alındığında, *mısır* kelimesinin ihtiyaç duyulan türlü türlü yiyeceklerin bulunduğu ve

kendine yeten bir üretime sahip olan yerleşimlere itlak edildiği söylenebilir. İsrailoğulları'nın istediği sebze ve bakliyatı bulabilecekleri yerden mısır olarak bahsedilmesinin yanı sıra Hz. Yusuf döneminde etraf beldelere gıda tedarik edebilecek derecede ürün bolluğuna, Hz. Musa döneminde ise bundan daha öte bir refaha mekân olan ülke için mısır kelimesinin kullanılması da bu tanıımı doğrulamaktadır.

Sözün özü Kur'an'da zikredilen tüm yerleşim birimleri, bağlamları itibariyle

Kur'an'da yerleşim yerleri için kullanılan birim adlarının, o yerin gelişmişlik seviyesine işaret etmemesinden hareketle Kur'an'ın insanlığın hedefine herhangi bir yerleşim birimi şeklini koymadığı söylenebilir. Nitekim Kur'an yeryüzünün şirk, zulüm ve fesattan uzak kalınarak tesis edilen yerleşim yerleri ile imar edilebileceğini ifade etmekte, aksi hâlde gelişmişlik seviyesi ne kadar yüksek olursa olsun yakın veya uzak vadede yok olmakla yüz yüze gelineceğini birçok kavim üzerinden örneklemektedir.”¹

bir yerleşimi çeşitli açılardan tavsif etmektedir. Buna göre karye, cemiyet hâlinde yerleşik bir hayat süren insan unsuruna; diyar, meskenler başta olmak üzere bilumum yapılar; beled, üstü ve altındaki tüm zenginlikleriyle mâlik olunan toprak parçasına; medine, birden fazla yerleşim yeri arasındaki birlikteliğin oluşturduğu yapıya; mısır ise yerleşim yerinin kendine yeterli ürüne sahip olması ile etraf yerleşimlerden ayrılmasına vurgu yapmaktadır.

KİTAP

Ümmü'l Kitab: “Sana kitabı indiren O'dur. O'nun bir kısım âyetleri muhkemdir, ki bunlar Ümmü'l Kitaptır (kitabın esasıdır.)” (Âl-i İmrân 3/7)

Bu yazıda; Kitap, Yazar, Yazgı, Okuyucu, Hikmet, Hükümet, Hâkim, Muhkem, Mahkeme, Müellif, Telif, Kıraat, Tertil, Tilavet vb. kavramlar, daha çok

tarihsel süreç içinde oluşan geleneksel ve kurumsal kabuller bir yana Kur'an'ın kendi iç ve dış bağlamsal zemini dikkate alınarak kullanılmaya çalışılmıştır. “Kur'an'ın hiçbir yerinde, kendisine refere ettiği kitap kelimesiyle yazılı bir metin olduğunu kastettiği görülmemektedir. Tersine Kur'an'ın sözlü gelenekte ve kültürde var olduğuna, şifahi bir metin oluşuna delalet eden pek çok vurguya sahip olduğu görülmektedir. Kur'an'da kitap kelimesi altısı çoğul (kutüb) olmak üzere 261 yerde geçmektedir. Ayrıca birçok ayette aynı kökten gelen fiil ve isimler yer almaktadır. Kitap kelimesi, Kur'an'da, başka kullanımları olmakla birlikte ekseriyetle Kur'an'ın kendisine işaret ederken, bazen de Tevrat, İncil, amel defteri ve levh-i mahfuz yerine kullanılmaktadır. Bu mevcut anlamlar içinde dikkat edilmesi gereken nokta, Kur'an kendisinden 'kitap' olarak bahsettiğinde bu kavramı onun hangi anlamda kullandığıdır. Rağib el-İsfehani, kitap kelimesinin, yazıyla (hat) birbirine eklemelenen şeyler için ve aynı zamanda sözle (lafız) birbirine eklemelenmiş şeyler için de kullandığını belirtmektedir. Zaman içinde kitap kelimesi yazılı metinler için özel kılınmışsa da, istiare yoluyla metnin sözlü şekli, yani sözlü metin için de kullanıldığı görülmüştür. Bu sebeple Kur'an, mesela indirildiği dönemde bugünkü gibi bir bütün olarak yazılı olmadığı, vahiy de tamamlanmadığı hâlde Bakara suresinin ikinci ayetinde kendisini 'kitap' olarak isimlendirmiştir. Kendisinin ne olduğu ve ne olmadığı konusunda Kur'an'ın kendi içinde geniş bir kavram alanına sahip olduğu göze çarpmaktadır. Bazen ne olduğunu açıklayan Kur'an, bazen de ne olmadığını açıklamaktadır. Kendisini tanımladığı kavramlara vahiy, ilim, din, nimet, hak, hikmet, zikir, hatırlatma, nur, kelim, söz (kavl) ve kitap vd. gibi kavramlar örnek olarak verilebilir.”²

¹ M. Selman Çalışkan'ın, Kur'an'da Yerleşim Birimleri adlı çalışmasından özetlenerek iktibas edilmiştir.

² Fatih İBİŞ, Yazılı Metin-Sözlü Metin bağlamında Kur'an Metninin Mahiyeti

IV.

Kur'an'da Kitap Allah'a atfedilir ve bu çerçeveden bakınca Kitab'ın yazarı Allah'tır. İlginçtir, Kitab'ın ilk ayeti ve emri “oku”dur. Okumak Kul'a, İnsan'a özgü bir eylemdir. Bu eylemin farklı biçimleri yine Kur'anî ifadelerle tanımlanmıştır: Kıraat, Tertil ve Tilavet. Burada söz konusu edilen okuma, harfleri birbirine bağlayarak kelimeleri sökmek anlamında bir okuma değildir. Bu çerçevede şu hususun da altını çizmekte fayda vardır: Ümmi olmayı okuma/yazma bilmemekle eşitlemek yanlış bir çıkarımdır. Peygamberimizin ümmiliği övülen bir ümmiliktir ve daha önce bir kitaba, bir sisteme, bir ideolojiye bağlı olmamak, bir anlamda Hanif

yazar olarak isimlendirdiğimiz kişilere Müellif denirdi. Müellif telif edendir. Telif “ilaf”tan gelir ve uyuşturma, kaynaştırma, barıştırma vb. birçok anlama gelmektedir. Müellif, edindiği bilgi ve tecrübeleri belli bir disiplin içinde bir araya getirerek, kendi cümlesini kurar, yani bir eseri telif eder, yazmaz. Bizim günlük dilde kullandığımız Kitap-Yazar gibi ifadeler bu bakımdan mecâzi ifadelerdir, hakikati barındırmazlar. Kitap, ilahî vahiy aktarma aracı olunca yazarı da ilah oluyor. Dolayısıyla kurgusu da kendine özgü bir kurgu oluyor. Elbette bu Kitab'ın okunması da herhangi bir kitabın okunması gibi bir okuyuş olmayacaktır. Kitap Kıraat edilince Kıyam edilir, aslında bu Kitap Kıyamda

Kur'an, indirildiği dönemde bugünkü gibi bir bütün olarak yazılı olmadığı, vahiy de tamamlanmadığı hâlde Bakara suresinin ikinci ayetinde kendisini 'kitap' olarak isimlendirmiştir. Kendisinin ne olduğu ve ne olmadığı konusunda Kur'an'ın kendi içinde geniş bir kavram alanına sahip olduğu göze çarpmaktadır. Bazen ne olduğunu açıklayan Kur'an, bazen de ne olmadığını açıklamaktadır.

olmak anlamında bir ümmiliktir. Bu bağlamda Mekke de ümmi bir şehirdir (üzerinde herhangi bir medeniyete ait yapılar barındırmamaktadır, ne Roma kentlerine benzer, ne Pers ve ne de Babil), Arapça da ümmi bir dildir (İslamiyet'e yuva oluncaya değin hiçbir inanca, dine, felsefî sisteme vs. Latincenin, Grekçenin, İbranicenin Tevrat'a, İncil'e ve Yunan felsefesine yuvalık yaptığı gibi yuvalık yapmamıştır. Yani ümmidir). Bu durumda şöyle bir cümle kurabiliriz: Ümmü'l Kitab; Ümmi bir dilde, Ümmi bir Karye'de yaşayan Ümmi bir İnsan'a verilmiştir.

Yazar ve Yazgı arasında da bir ilişki vardır; Yazgı Yazar tarafından takdir edilen, kader kılınandır ve ilahî bir eylemdir. Kullar Yazgıyı yazamadıkları için Yazar olamazlar. Kullar olsa olsa ya Kari olurlar ya da Müellif olurlar. Bizim geleneğimizde, şimdilerde bizim

okunur. Kent, Kitabı yaşar.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Kitap; inci tanelerinin intizamlı şekilde bir araya getirilmesi işlemine verilen isim olarak tüm hakikatlerin ve hikmetlerin evidir. Kur'an; tüm peygamberlere gönderilmiş olan ilahî hikmet ve hükümlerin hepsini kendinde toplayan Ümmü'l Kitab'ın da içinde yer aldığı ilahî Kelam'ın yuvasıdır. Ümmü'l Kurâ; Bütün karyelerin (kentlerin) kendisine yöneldiği, ilham aldığı, kulak kesildiği Başkentler Başkentidir. Bütün mescitlerin kiblegâhı, mescitler mescidi Mescid-i Haram'ın mekân bulduğu Emin Belde'dir. Allah'ın esmasının tezahür etmesi için kendisinde toplandığı, ideal örneğini (İnsan-ı Kamil) kendisinde gördüğümüz ve gönderilmiş tüm peygamberlerin bütün özelliklerini şahsında toplayan Hz. Muhammed (as) aynı hakikatin, farklı görünüşleri, örnek temsilieri-

dir. Bu konuda Hz. Aişe validemizin Peygamberimiz için yürüten Kur'an nitelemesi; Peygamberimizin kendisini bizzat şehre benzeterek “ben ilmin şehriyim” ifadesini kullanması, İbn Arabî'nin Tin suresinde geçen “Beledü'l Emin” ifadesinin Hz. Muhammed (as.) olarak yorumlaması akıldâ tutulmalıdır. Emniyetli Levha'dan alınıp, Cibril-i Emin vasıtasıyla, Emin Belde'de yaşayan, Muhammedü'l Emin'e emanet edilen kitaptır Kur'an. Kitap karyedir, karye kişidir, kişi kitaptır. Kitap kişiyi kurar, kul karyeyi. Erdemli Er'lerin eseridir erdemli şehirler. Kişi kokarsa, Karye tahrip, Kitap tahrif olur.

Kitap/Din; Medine'nin kendisidir. Medine'nin ana caddeleri (şeria) Muhkemat'tan, sokakları Müteşabihat'tan meydana gelmektedir. Ana cadde ile bağlantısını koparanlar çıkmaz sokaklarda debelenip dururlar. Açmazdan çıkmanın yolu apaçık olana yönelmekten geçer. Sureler; Medine'nin Semtleri'dir adeta. Ana caddeye bağlı tali yollar ve sokaklar türlü mezhepleri, meşrepleri, tarikatları resmetmektedir. Ana yolların kesiştiği noktada Mabet-Mescit-Mescid-i Haram-Beytullah bulunmaktadır. Medine'nin, Medeniyetimizin tüm evleri ve karyeleri Bu eve, Ümmü'l Kurâ'ya müteveccih konumlanmış olmalıdır. Ümmü'l Kurâ'dan değil, Ümmü'l Kurâ'ya Hicret edilmeli; Ümmü'l Kitab mehur bırakılmamalıdır. Bütün yollar Roma'ya değil, Ümmü'l Kurâ'ya çıkmaktadır. Ümmü'l Kurâ'da okunacak metin, Metinler vardır; Roma'da okuyacağın esatir'dir, romandır. Ümmü'l Kurâ Mihver şehirdir. Ümmü'l Kitab Misdak kitaptır. Muhammed as. Misal insandır. Ümmü'l Kitab'ın kâinata yansıması Makro Kosmos, mekâna yansıması Ümmü'l Kurâ (şehir), insanda tezahür etmesi ise Mikro Kosmos'u oluşturmaktadır. Kâinat ayettir okunur, şehir de, insan da.

Ümmü'l Kurâ da, Ümmü'l Kitab da, Mekân'ın ve Kitab'ın sahibi de bu duruma tanıklık edecektir. Şehirler Şahitlerimizdir çünkü. ■

Kitabın Şehir Olarak Zuhuru

Söz ola kese savaşı söz ola kestire başı
Söz ola agulu aşı balıla yağ ide bir söz

ÖMER TÜRKER
Prof. Dr.
MÜ İlahiyat Fakültesi

HZ. PEYGAMBER, “BİZ ÜMMÎ BİR MİLLETİZ, NE YAZI NE DE HESAP biliriz.” (Buhârî, Savm, 13) demişti. Fakat İslam’ın medenî dünyaya yayılması sürecinde İslam ümmeti, insanlığın o zamana kadar şahit olmadığı bir şekilde kitâbî bir toplum hâline geldi. Yazının keşfinden sonra kurulan medeniyetlerde de okuryazarlık ve kitap dolaşımı vardı. Hatta teorik bilimleri sistemleştiren Yunanlıların kendi dönemlerine göre geniş bir okuryazarlık ağına sahip

olduğu düşünülebilir. Fakat Müslümanlar, bilginin dolaşımını, daha önceki dönemlerden köklü şekilde farklılaştırdılar. Zira İslam hakiki anlamda bir kitabın etrafında kurulan bir medeniyettir ve bu anlamında bir kitap medeniyetidir. Önce bir kitabın etrafında kurulmanın tam olarak ne anlama geldiğini açıklayalım.

İbn Haldûn’un *Mukaddime*’de belirttiği gibi vahyin diğer bütün sözlerden esaslı bir farkı vardır: Vahiy, kendi nesnesini kendisi inşa eder. İslam vahyi gelmeden önce hem Müslümanlar adı verilen bir cemaat yoktu hem de Müslüman olarak yaşamının şartları, adabı, ilişki tarzları vs. belirlenmemişti. Vahye inananlar yavaş yavaş bir Müslümanlar cemaati oluşturmaya başladı. Kurân ve Sünnet aynı zamanda Müslüman olarak var olmanın hangi türden fiil ve terkleri gerektirdiğini ve bunların nasıl uygulanacağını da belirlediğinden gerçekte söz etrafında yeni bir toplumsal vasat oluşmuştur.

Bu durum, tam da Fârâbî’nin dediği gibi kurucu bir reisin vaz ettiği inanç ve fiillerin inşa ettiği bir toplumsal düzeni doğurmuştur. Başlangıçta Mekke’de başlayan bu süreç, Medine’de kemale ererek Hz. Peygamber’in (s) kalbine nüzul eden Kitâb, inanç, fiil, şahıs, toplum ve kurumlara, kısaca kapsamlı bir medenî hayata dönüşmüştür. Kitabın medenî hayata dönüşüm sürecini, suya atılan bir taşın oluşturduğu genişleyen halkalar gibi düşünebiliriz. Medine’de ilahî kelim, bir yandan düşünen zihinlerde tahakkuk etmiş, diğer yandan da ibadetler ve geniş anlamıyla muamelat olarak tecessüm etmiştir. Bu sebeple Hz. Peygamber (s) şehrin “bozmak, zarar vermek, karmaşa çıkarmak” anlamlarına gelen Yesrib adını Arapçada “güzel ve hoş” anlamına gelen

“Tâbe” ve “Taybe” adıyla değiştirmiştir. Kurân’da da birkaç yerde şehir Medine adıyla anılmıştır. Medine kelimesinin İbranicede “mahkeme yeri” anlamına gelen “Medinta” kelimesinden geldiği veya Arapçada “yerleşmek ve ikamet etmek” anlamında gelen “müdün” kökünden yahut “borç” anlamına gelen “deyn” kökünden geldiği söylenmiştir. Kök anlama ilişkin farklı yorumların tamamının ortak paydası, adeta bir yazının hayata geçirilmesi gibi kurallı bir düzenin olmasıdır. Bu bakımdan Medine, ilahî kelimanın kurumlaşma sürecinin ilk aşamasına tekabül eder.

Sonraki dönemlerde İslam düşünce geleneğinde sistemleştirilen görüşler ve İslam medeniyetinin kurumsallaşan uygulamaların ilk örnekleri Medine’de teşekkül etmiştir. Bu bakımdan Medine, sözün vücut bulduğu mahal ve mertebedir. Mahal oluşu, cismanî bir merkez

olmasındandır. Mertebe oluşu ise bir saadet asrına tanıklık etmesindedir. Zira asr-ı saadet, ilk bakışta anlaşıldığı gibi sadece zamansal bir kesitin adı değildir. Hz. Peygamber’in bulunduğu dönem, hakikat bilgisinin varit olması ve tahakkuk etmesi anlamında bir asr-ı saadettir. Bu bağlamda kim peygamberle (s) kalbini diriltirse o, saadet asrındadır. Bu sebeple saadet asrı, bir dönem değil,

Mekke ve Medine tefsir ve fıkıh ekollerine zemin oluşturduğu gibi Küfe ve Basra şehirleri de fıkıh, tasavvuf ve kelim ekollerine zemin oluşturmıştır.

ilahî kitabın insana dönüştüğü bir makamdır. Nitekim Kurân’da “Ey iman edenler, Allah ve Resulü sizi diriltecek bir şeye çağırduğunda cevap verin. Bilin ki Allah kişi ile kalbi arasına girer” (Enfâl 8/24) denir. Bu anlamıyla Medine, ilahî kitabın bir kalbe yerleşerek orada yeşermesini, Allah manasının kişinin düşünce ve davranışlarını öncelemesini ifade eder. Allah ve Resulüne itaat, Allah ve Resulünün önüne geçmeme, peygamberin sesinden yüksek sesle konuşmama gibi emirler, zahir anlamlarının yanı sıra kitaplaşmış bir kalbesahip olmak anlamına da gelir.

Bu anlamıyla asr-ı saadet ve Medine, kişinin zaman içinde zamanı aşan bir tecrübesine tekabül eder. Çünkü en genel ifadesiyle dindarlık olarak adlandırılabilir bu tecrübe, zaman üstü olanın, zaman içinde zuhuru tanıklık etmektir.

Hz. Peygamber’den (s) sonra Müslümanlar, kelime-i şahadette özetlenen ilahî kelim yahut ilahî kitabı, dünyanın

mamur bölgelerine ulaştırmak için seferber olmuşlardır. Kuşkusuz bu seferberlik, siyasî, iktisadî vb. muhtelif boyutları olan bir süreçtir. Fakat bütün muhtelif yönleri birleştiren ve anlamlı hâle getiren şey, bir kitabın medenî havzalara taşınma ve medenî hayatın bütününü yeniden inşa etme hikâyesidir. Bu hikâyenin iki temel boyutu vardır.

Birincisi, ilahî kitabın veya hitâbın nüzülüyle oluşan cemaatin, bu kitabın cümlelerini hayatı düzenleyen uygulama ve kurumlara dönüştürmesidir. İslam temizliği emretmiştir. Madden temiz olma çabası, hem giyim kuşama hem yaşanan çevrenin düzenine etki etmiştir. Manen temiz olma çabası, yüksek dindarlık formlarını ve bilhassa tasavvuf ekolünü doğurmuştur. İslam namazı emretmiştir. Bu emir, bütün İslam şehirlerinde düzenin cami etrafında kurulmasını ve vaktin namazlara göre ayarlanmasını doğurmuştur. İslam infakı emretmiştir. Bu emir, Müslüman toplumlarda başka herhangi bir topluluk ve ümmetle kıyaslanamayacak şekilde yardımlaşma ahlâkını, sadaka taşlarını, yardım sandıklarını, nihayet türlü alanlarda faaliyet gösteren vakıfları doğurmuştur. İslam kişinin bulunduğu seviyeye bağlı olarak ilim peşinde koşmayı emretmiştir. Bu emir, önceleri camiler, sonraları

medreseler etrafında ders halkalarını doğurmuştur. İslam'ın insanlığa armağan ettiği, düşünürler, aydınlar ve filozoflar bu ders halkalarında serpilen bilim ve düşünce ekollerinden yetişecektir. Emirler, uygulamalar ve kurumlar silsilesini artırmak mümkündür.

İkincisi ise kitabın tecessümünün evrenselleştirilmesidir. Müslümanlar, Hicaz'dan Suriye ve Irak'a geçince Sasani ve Roma imparatorluklarının belli başlı merkezlerine yerleştikleri gibi Küfe ve Basra gibi yeni şehirler kurmuşlardır. Özellikle İslam'ın kurduğu yeni şehirler, Müslümanların insanlık idealini tecessüm ettiren mahallerdir. Bu bağlamda Mekke ve Medine tefsir ve fıkıh ekollerine zemin oluşturduğu gibi Küfe ve Basra şehirleri de fıkıh, tasavvuf ve kelim ekollerine zemin oluşturmuştur. Bu ekoller, ilahî kitabın ve sünnet-i seniyyenin Müslümanların zihninde nesilden nesle yeniden inşası çabasını ifade eder. Özellikle kelim ve tasavvuf ekollerinin kurulması, ilahî kitabın bütün insanlık tecrübesini kuşatacak şekilde küllî bir idrakte kavranmasına imkân vermiştir. Müslümanlık insan iradesinden bağımsız ve insan iradesiyle meydana gelen mevcutları incelemeye başlayıp bu incelemenin yöntemini vaz edince insanlığın bütün fikrî mirasını tevarüs etme noktasına gelmişlerdir.

İlahî kitabın insanlığın bütün birliğini yeniden şekillendirecek şekilde küllî idrakinin ilk büyük durağı, Abbâsîlerin merkez şehri Bağdat'tır. Özellikle Memun, Mutasım ve Vâsık dönemlerinde yapılan tercümelerle kadîm bilimler mirası, Arapçaya aktarılmış ve

Bağdat, dönemin fikrî ve ilmî merkezi hâline gelmiştir. Gerek daha önce dinî bilimler sahasında yapılan çalışmaların gerekse tercümelerle Arapçaya aktarılan çalışmaların en dikkate değer yönü şudur: Bu eserlerin tamamı, İslam'ın genç medenî havzasının temelinde

bulunan ilahî kitabın dile getirdiği hakikatlerin parçalarına dönüşmüştür. Diğer deyişle kaynak ve kurucu kitap, yeni bir medenî hayatı inşa ettiği gibi bir bilimler mecmuası şeklinde de tafsil edilmiştir. Böylece Müslümanlar, ilahî kelâmın, bilimler olarak ruh bulduğuna tanıklık etmişlerdir. Bağdat, İslam'ın evrenselleşme ve dönemin çağdaş ölçütlerini belirleme sürecinin ilk büyük durağı hâline gelmiştir.

Müslümanlar başından beri, ilahî kitabın evrensel olduğuna inanmış ve inandıkları evrensel hakikati, insanlığa ulaştırmak amacıyla cihat başlatmışlardır. Tercümeler öncesi döneminin temel özelliği, ilahî kelâmın bildirdiği hakikatin bütün insanlara ulaştırılması gereken en yüce ve aşkın değer olduğuna inanılmasıdır. Fakat Müslümanlar, başka medenî havzalara gidince insanın ilmî/bilimsel birikiminin ilahî kitapta dile gelen hakikatin parçası olduğunu idrak etmişlerdir. Bu sebeple kadim

bilimsel birikimin Arapçaya aktarılacak İslam'ın kendi bilimsel muhitinde yeniden diriltilmesi, siyasetçi, devlet adamı, âlim, filozof, aydın ve kitapçıyla bütün Müslümanların katıldığı bir inşa ve ihya hareketidir.

İslam'ın evrenselleşme sürecine Arapçaya tercüme edilen kadîm bilimsel miras açısından bakmak da mümkündür. İslam öncesi dönemde sönmeye yüz tutmuş bilimler külliyyatı, ilahî kitabın oluşturduğu ilmî havzada kendisine hayat muhiti bulabilmiştir.

Bu, bir nevi kitabî geleneklerin, tek bir gelenek hâline gelme tecrübesi olarak değerlendirilebilir. İslam vahyinin ilk tebliğ edildiği sıralarda "ilim" sözü, vahyi ifade ediyordu. Hz. Peygamber'in (s) irtihalinden sonra onun hadisleri ve ondan nakledilen haberlere ilim denildi. Sonra Kurân ve Sünnetten istihraç edilen bilgiler manzumesine ilim denildi. Hicrî üçüncü yüzyıldan itibaren kadîm bilimler mirası da ilim kelimesinin kapsamına dâhil oldu. Böylece insanın nazarî ve amelî yetkinliğini temin eden bilgiler bütünü, bir medeniyetin idrak eden zihnini inşa edebilecek vüsata kavuştu. Bu bakımdan Mekke, Medine, Basra, Küfe, Bağdat, Şam, Semerkant, Buhara hicrî ilk üç yüzyılda doğu İslam dünyasının bilim merkezlerine dönüştü. Merkez şehirler, müstakil bilim halkalarına, dolayısıyla belirli bilimsel karakterlere sahip külliyyatlara ev sahipliği yaptılar. Aynı durum, Endülüs için de geçerlidir.

Genel olarak medeniyetler tarihinde şehirler, sadece siyasî hâkimiyetle merkezî bir şehir hâline gelmemiştir. Bir şehrin önem ve değeri, ev sahipliği yaptığı bilimler geleneğinin gücüne bağlıdır. Gerçi siyasî iktidarlar, bilimsel çalışmaları desteklediği takdirde şehirde

bilimler neşvünema bulmuştur. Lakin özellikle İslam medeniyetinde bilim geleneklerinin siyasî iktidarlardan bağımsız bir yapısı vardır ve süreklilikleri de iktidarları aşkındır. Doğrudan işgal ve tahripler gibi nadir durumlar dışında bir şehirde önce siyasî düzen

bozulmaz, önce bilimsel çalışmalar akamete uğrar, ardından siyasî düzen eski gücüyle sürdürülemez hâle gelir. Bu bağlamda şehirlerin karakteri, analık yaptıkları kitapların karakteriyle paralellik arz eder. Şehirde hangi tür kitapların kaleme alındığı sorusuna verilecek cevap, şehrin hangi kitaplar etrafında örgütlendiğini de gösterir. Bu bakımdan kitap, şehirde yazılır ama yazıldığı şehrin dokusunu da inşa eder. Diğer deyişle kitap, sadece yansıtan bir ayna değildir, aynı zamanda şehir hayatını ve insan zihnini dokuyan bir tezgâhtır. Şehri kuranlar ve varlığını idame ettirenlerin zihni de kitaplarda en açık ifadesini bulur. Medeniyetlerin klasik eserlerinin, önemi de bu çift yönlü durumu yansıtmalarıdır. Yani klasikler hem bir muhitte veya medenî ortamda yazılırlar hem de o muhit ve medenî ortamı yeniden üretirler. Bu bağlamda Mekke ve Medine bir başlangıçtır. Abbâsîlerin Bağdat'ı,

İlhanlıların Meraga'sı, Timurluların Herat'ı ve Selçukluların Konya'sı ve Kayseri'si, Osmanlıların Bursa ve İstanbul'u Mekke'de başlayan yolcuğunun büyük duraklarından bazılarıdır. İlahî kitabın bir şehir olarak zuhur ettiği son büyük merkez ise İstanbul'dur. ■

Bir Varlık Alanı Olarak Yazı ve Yazıda Varlık Kazanan İslam Medeniyeti

İBRAHİM HALİL ÜÇER

Doç.Dr.

İMÜ Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü

A. YAZI YAZAN CANLI OLARAK İNSAN

Bir mağara duvarı, kemikler, taşlar, ağaç kabukları, ceylan derisi, papirüs, kâğıt veya başka bir şey, üzerinde tahakkuk ettiği zemin ne olursa olsun yazma fiili, insana mahsus kemali kendisinde açığa çıkarma hususiyetine sahip benzersiz bir etkinliktir.

Karşı karşıya kaldığı şeylerin, kendisini hayrete sevk ettiği yegâne varlık olarak insan, “düşünür”. Düşünmek onu, başka canlılardan ayırt eder ve farklı bir tür hâline getirir; “insan” kılar. “Düşünen bir canlı” olarak insan, aynı zamanda, düşüncelerini türün diğer fertlerine aktarma yönünde tabii bir iştiyaka sahiptir. Söz konusu iştiyak, düşünen bir varlık olmasının yanı sıra onun tabiatı itibarıyla âciz ve dolayısıyla da medenî bir varlık olmasından kaynaklanır.¹ Bu anlamda el işaretleriyle, düğümlerle, taşlarla, tıpkı yazıda olduğu gibi, ne ile olursa olsun “kendi içindekini başkasına açma-aktarma” isteği [beyân] insan için tabiidir,

- 1 Cahiz, *Kitâbu'l-Hayevân*, nşr. Abdusselam Muhammed Harun, Beyrut 1969, I/42-45; Ebu Nasr el-Farabi, *el-Medînetu'l-Fâzıla*, nşr. Nasrî Nâdir, Beyrut 2002, s. 117-119; İbn Sina, *eş-Şifâ/el-İbâre*, nşr. İbrahim Medkûr, Mahmud el-Hudayrî, Kahire trs., s. 2; Ebu'l-Hasan el-Maverdî, *Edebu'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, nşr. Yasin Muhammed es-Sevvâs, Beyrut 2002, s. 214-215

Bu yazı daha önce Ay Vakti dergisinin Medeniyet Özel Sayısı'nda (2007: 87-96) yayımlanmış olup, kısmi tashihlerle *Düşünen Şehir* dergisi için yeniden hazırlanmıştır.

yani zorunludur, kaçınılmazdır.² İşte bundan dolayı, insan niçin “konuşur” sorusuna olduğu gibi, niçin konuşmakla yetinmez de ayrıca “yazar” sorusuna verilecek cevap da karşımıza bir tür “zorunluluğu” yani “tabîî” durumu çıkarır.

Bu söylediklerimiz, “insan düşünür” önermesiyle aynı delaletle sahip bir biçimde, zaman ve tarihle ilişkisini söz konusu etmeksizin doğrudan mahiyet unsuruna dayanarak, “insan konuşur ve yazar” önermesini de kurabileceğimiz anlamına mı gelmektedir?

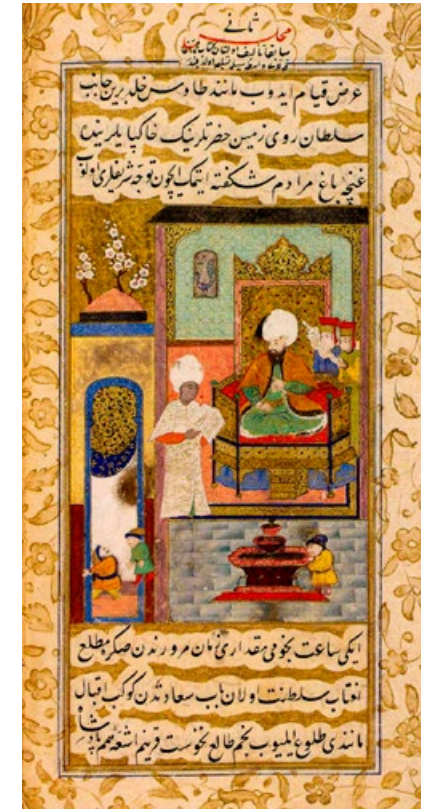
“İnsan mahiyeti itibarıyla düşünen bir canlıdır.” önermesini kabul ettiğimiz andan itibaren, “Düşündüğünden dolayı aynı zamanda konuşan, yazan, hayret eden, gülen, ağlayan bir canlıdır.” önermesini de kabul etmek zorunda kalacağız. Tadad edilen bu durumların illeti olarak “düşünme” var olmasaydı, tabîî olarak, söz konusu hususiyetlerin de varlığından bahsedemiyor olacaktık. Öyleyse “düşünce”nin yokluğu konuşma ve yazmanın da yokluğunu iktiza ediyor. Peki, aksi, yani konuşma ve yazmanın yokluğu düşünmenin yokluğunu iktiza eder mi? Bilindiği kadarıyla ma'lûlün yokluğu illetin yokluğunu gerektirmez. Ne var ki öyle ma'lûller vardır ki, onların mevcudiyetlerine gelecek bir zarar aynı zamanda illetin varlığını da tehlikeye sokar.³ Bunlar illetin zatından vasıtasız bir biçimde neşet ederler. Bu vasıtasızlık ve doğrudan doğruya zâta istinad etme durumu, onları yine zâta istinad eden başka şeylere nispetle ayrıcalıklı bir konuma yükseltir. Onların yokluğu zâtın mükemmelliğine halel getirir. Tıpkı bunun gibi, tabii şartlar altında, konuşma, yazma, gülme gibi durumların yokluğu, bunların illeti olan düşünmenin varlığını, dolayısıyla da insan olma durumunu tehlikeye sokar.

“Konuşmayan, yazmayan, gülmeyen kişi insan değildir.” Söylediklerimiz

- 2 Cahiz, *Kitâbu'l-Hayevân*, I/42-45; İbn Sina, *eş-Şifâ/el-İbâre*, s. 2-3

- 3 İbn Sina, *eş-Şifâ/el-Medhal*, nşr. İbrahim Medkur vd., Kahire trs., s. 83-85, 107

bizi, bu önermeyi kurma noktasına mı getirdi? Hayır. “Konuşma, yazma, gülme veya ağlama kuvvesine sahip olmayan kişi insan değildir.” demek

Dârüssaâde Ağası Mehmed Ağa'nın Sultan Sultan III. Murad'a kitap sunması

zorundayız. Zira söz konusu ma'lûller illetlerinden sonra gelmek zorunda değildirler; onlar illetle birlikte bulunmak durumundadırlar.⁴ Bu ma'lûller, illetleri olan düşünme kuvvesiyle, tabiatları itibarıyla, bilkuvve birlikte bulunur ve onun varlığının idâmesini mümkün kılarlar [kivâmını sağlarlar]. Kuvve hâlindeki bu birlikteliğin, fiile çıkma zarureti yoktur.

İnsanı, “düşünen canlı” olarak tanımıyoruz. Kendisiyle birlikte bulunan ma'lûller, düşünmenin gereği olduğu için insanı iltizami delalet yoluyla “bilme

- 4 İbn Sina, *eş-Şifâ/el-İlâhiyât*, nşr. İbrahim Medkur vd., Kahire trs., s. 264-265

ve yazabilme kabiliyetine sahip canlı” şeklinde de tanımlayabiliriz.⁵

“Yazıyı Sümerliler icad etti.” Geçmişte vaki olmuş bir hadise hakkında bilgi vermeyi amaçlayan bu önerme, buraya kadar söylediklerimizi nakz edebilir mi? Hem icad kelimesine yönelik çekincelerimizi hem de söz konusu hükmün tarihsel doğruluk değeriyle ilgili tartışmaları bir tarafa bırakarak biz de şöyle söyleyelim: “Bunu Âdem de yapabiliirdi.” Nitekim İslam düşünce geleneğinde, yazının serüveni ile ilgili neredeyse bütün metinlerin ilk cümlesi, yazı yazan ilk kişinin Âdem olduğu yönündeki bir rivayeti söz konusu eder.⁶ Bununla birlikte vermiş olduğumuz cevap, Sümerlilerin harfleri ve bunların terkiibinden doğan yazıyı keşfetmemiş olduğunu iddia etmeye değil, söz konusu fiilin insan tabiatıyla irtibatını vurgulamaya yöneliktir. Daha açık bir ifadeyle Tanrı'nın insana doğrudan yazıyı öğretmiş olması, Âdem isminin de ilk kez yazı yazan kişiye işarette bulunuyor olması mümkündür. Bununla birlikte Tanrı'nın yazıyı öğretmiş olması, Âdem'in ilk defa yazı yazan kişi olması gerektiği anlamına gelmez. Bu bilgiyi tahkik etme imkânına sahip olmasak da şöyle bir cümle kurabiliriz: Âdem yazıyı ilk kez kullanan canlı olmamış olsa bile, başka canlıları değil de sadece insan nevini “yazmaya/kitabete kâbil” olarak yaratan Tanrı aynı zamanda ona, yazmayı da öğretmiş olmaktadır.⁷

B. BİR MEDENİYET HER ŞEYDEN ÖNCE YAZILI

- 5 Molla Fenârî, *Şerh-i İsâgûcî*, İstanbul 1287, s: 3-4
- 6 Ebu Abdullah Muhammed b. Abdûs el-Ceşşiyârî, *Kitâbu'l-Vüzerâ ve'l-Kuttâb*, nşr. Abdullah es-Sâvî, Kahire 1938, s. 1; Yahya Es-Sûlî, *Edebu'l-Kuttâb*, nşr: Muhammed Behçet, Beyrut trs, s: 28; İbn Abdi Rabbih, *el-'Ikdu'l-Ferîd*, nşr. Abdulmecid et-Terhînî, Beyrut 1983, IV/239; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, İstanbul 1941, s. 25
- 7 İbn Sina ibare'de, yazı yazmanın ilahî bir rehberlik ve ilhamla olduğunu söylerken bunu kastediyor olmalıdır. Bkz. İbn Sina, *eş-Şifâ/el-İbâre*, s. 3

METİNLERİN SÜREKLİLİĞİ İLE TANIMLANIR

“Yeryüzünde hiçbir millet yoktur ki yazısı olmadığı hâlde güç sahibi olsun. Mülk, memleket, güç, diyanet ve ibadet sahibi her milletin mutlaka bir kitabı vardır.”⁸

Yazı ve insan tabiatı arasındaki ilişkiden, yine insan tabiatının iktiza ettiği, birlikte yaşama zorunluluğu çerçevesinde hayatîyet kazanmış medeniyet ile yazı ilişkisine intikal edelim. İslam’ın ilk asırlarında yazılı kültürün nasıl geliştiğini görebilmek için, düşünce-dil-yazı ilişkisini ele aldığımız yukarıdaki satırlarda ifade edildiği üzere söz konusu unsurların birlikteliğiyle tanımlanan insanın, varlıkla kurduğu ilişki sırasında bu mertebelerden her birini hangi aşamada izhar ettiğini de görebilmek zorundayız. Yazının insan tabiatıyla ilişkisini vurgulamamız, hem yazının kendinde ne olduğu sorusu ile irtibatlı olarak hem de önemli ölçüde insan fiillerinden neşet eden bir varlık alanı olarak medeniyetle ilişkisini açığa çıkarma niyetimiz çerçevesinde şekillenecek aşağıdaki satırlara zemin hazırlama özelliğini taşıyordu. Gördük ki yazı yazma/kitabî insan tabiatının iltizam ettiği zâtî bir arazdır. Yazının insan için ifade ettiği bu vazgeçilmez önem aynı zamanda medeniyetler için de söz konusudur. Burada düşünceye dolayısıyla da bir yönüyle varlığa delalet eden yazı, öbür yönden İbn Haldun’un deyimiyle umrân-ı hadârîye delalet eder, onun varlığını açığa çıkaran bir unsur olarak mütalaa olunur.⁹ Bundan dolayıdır ki III/IX. asırda yaşamış edîb ve mütekellem Ebu Osman el-Cahiz yerleşik bir toplumun (*hadâra*) ancak yazılı metinlerin sürekliliği ile tanımlanabileceğini ifade etmiştir.¹⁰

İşaret ettiğimiz çerçeve içerisinde İslam düşünce geleneğinin teşekkülü

konu edildiğinde, ilmin ortaya çıkışı sürecinde kendisine işaret edilmesi gereken en önemli unsurun tedvinle irtibatlı olarak yazı olduğunu ifade etmek durumundayız. Buna göre insanların bilgi ile, tekbencilikten uzak bir biçimde kuracakları ilişki ancak iki varlık mertebesinde anlamlı ve anlaşılır olabilir. Her ikisi de “câmi bir isim olarak *beyân*”ın¹¹ kısımları olan bu iki mertebeden birincisi ilmin “*lisan*”, ikincisi ise “*yazı*” düzeyinde varoluşudur. Ne var ki bilgiyi açığa çıkararak aktarılabilir, anlaşılabilir hâle getirmek suretiyle onu “*beyân*” eden bu mertebelerden başka, bilginin bir de kendisi sayesinde teşekkül ettiği dil öncesi varlık mertebeleri vardır. Bunlardan ilki fikir veya zihin, ikincisi ise a’yân mertebesinde varoluşa işaret eder. Buna göre bilgi zihinde ortaya çıkan bir şey olmakla birlikte zihin, üzerinde fikir yürüttüğü şeyleri, zihnin hâricinde bulunuyor olması dolayısıyla hârici varlık adını alan a’yân’dan elde etmekte, böylece hâricî varlık içerisinde kuşatılmış olan mesâil/meseleler düşünme melekeseine konu olmaktadır. Bununla birlikte İslam düşünce geleneği söz konusu olduğunda bu mesâille birlikte bir de vahiyden söz etmek durumundayız.

Yukarıdaki satırlarda çizilen çerçevede karşımıza dört varlık mertebesi çıkmaktadır. Bunlar 1. Vücut fi’l-’ayn (*dışta varlık*) 2. vücut fi’z-zihn (*zihinde varlık*) 3. vücut fi’l-lisân (*dilde varlık*) 4. vücut fi’l-hatt (*yazıda varlık*) olarak sıralanabilir.¹² Bu vücut meratibinde her bir mertebenin diğerine mukaddem

olduğu¹³ göz önüne alınırsa kitabın yazıda sergilediği vücûdu ile kendisine mukaddem mertebelere delalet ettiği görülür. Yani kitap insan zihninin, şeylerin dıştaki varlığından tecrîd ettiği sûretin/ilmin, dile ve/veya yazıya gelmesidir. Şu hâlde düşünen nefsin kemaline işaret eden tefekkür faaliyeti, oradan doğan ilme işaret etmekte; bu ilimse dil ve yazı vasıtasıyla karşımızda ma’lûm (bilinenler) olarak durmaktadır. Demek ki dil ve yazıdaki varlık durumu kendileri olmaksızın bu iki düzeydeki varlıktan söz edemeyeceğimiz zihin ve dış varlık mertebeleriyle kopmaz bir bağ içerisinde. Öyle ki ma’lûmdan söz edebilmek de ancak ilmin varlığıyla anlamlı hâle gelmekte, bir başka deyişle ma’lûm, mantıki bir zorunluluk dâhilinde ilmden sonra mümkün olabilmektedir.¹⁴

İslam düşünce geleneğinin teşekkül süreci göz önünde bulundurulduğunda, evveleminde hâricî varlık zemininde tahakkuk eden bilgi-bilim ve yazı ilişkisinin, öncelikle dil kategorisi, bunun sonrasında ise yazı/kitap içerisinde görünür ve aktarılabilir hâle geldiği fark edilir. Bu bağlamda bir kavramsallaştırmaya gidecek olursak İslam düşünce geleneğinin oluşumunun ilk evrelerinde ilimler ve kitaplar arasında Arap dilindeki *mutâvaât* babından (sadece bir tarafın fiiliyle meydana gelme) bir ilişkinin var olduğunu söyleyebiliriz. Bu *mutâvaât* ilm’in bir vaz-ı ceditten (yeni ve esasta tek taraflı bir başlangıç) neşet edip kendi malumunu (ya da

nşr. Ahmet Matlûb, Hadîce el-Hadîsî, Bağdat 1967, s. 60

¹³ Taşköprizâde, *a.g.e.*, a.y

¹⁴ Bu hususta söylediğimiz şey Tehânevî’nin bir başka bağlamda kullandığı “malûmun varlığının ilmin ortaya çıkışından sonra mümkün olabileceği” ifadesinden yola çıkmaktadır. Burada Tehânevî malûmu müdevven ilimler şeklinde değerlendirmektedir. Bu anlamda ilmin malûma bağlı olduğu hükmü, insan zihni ve hâricî varlıkla ilişkili olarak başka bir bağlam dâhilinde anlaşılmalıdır. Bkz: Tehânevî, *Keşşâfu Istîlâhâtî’l- Funûn*, nşr. Refik El-Acem, Lübnan 1996, s. 3

dünyasını) oluşturması anlamındadır. Bu atmosferde bütün kitaplar bir tek kitaptan, Ümmü’l-Kitâb’dan (Kitapların anası: Kurân) doğmaktadır. Anlatılmak istenen bu ilişki türü, naklî ilimler için vasıtasız bir irtibat ifade etmekteyken aklî ilimler söz konusu olduğunda vahiy bu ilimlere dair bilinci ve onları içten kuşatan külli bir bakışı beraberinde getirir. Bu süreç bir üst düzlemde böylece devam ettiği hâlde düşünce geleneğinin sürekliliği dâhilinde ilimler ve kitaplar arasındaki bu ilişki müşâreket bâbından (birbirini gerektiren ve etkileyen) bir ilişkiye dönüşür. Kitap yukarıda işaret edilen çerçevede “belirlenen” bir şey olduğu hâlde, zamanla düşünce ve dili kimi zaman da görünür gerçeklik düzleminde kendiyile karşılaştığımız durumları belirlemeye başlar.

Yazının ve kitapların tayin edicilik vasfını henüz kazanmadıkları devrede, bir başka deyişle henüz tedvînden bahsetme imkânına sahip olmadığımız hicrî birinci asırda Müslümanların hayatı münezzel bir kelâmın her yönüyle inşâî tavrı içerisinde şekilleniyordu. Hz. Peygamber’in vefatından sonra da Müslümanların zihinlerini meşgul eden meseleler öyle veya böyle Müslüman olma durumundan neşet etmiş şeylerdi. Büyük günah işleyeninin durumu, Kurân’ın tedvin ve teksirinin yanı sıra nasıl okunacağı, Hz. Peygamber’den rivayet edilen sözlerin ve bunları rivayet edenlerin sıhhati, bu meseleler arasında sayılabilir. Esasen bu meseleler harici varlık alanında büyük günah işleyen kişilerin bulunması, hafızların şehid edilmesi, Kurân’ın yanlış okunması, insanların hadis uydurması gibi durumların bulunması ve bu durumlarla ilgili olarak zihinde ortaya çıkan soruların soruna dönüşmesiyle ortaya çıkmıştı. Müslüman olma durumundan neşet eden ve bu boyutuyla doğrudan Müslümanları ilgilendiren sualler mesele hâline geldikleri andan itibaren, aynı zamanda dile de geldiler. İnsanlar bu sorular hakkında kelâm etmeye,

konuşmaya başlayınca ashâb ve onlara tâbi olanlar, ilk âlimler olarak vasıflan-dırılmayı da hak etmiş oldular. Böylece vahyin atmosferinde hayatîyet kazanmış meseleleri sual hâline getirerek tartışan *âlimler*, dış dünyada varlık bulmuş hadiseleri zihne ve ardından dile taşıma vazifesini ifa ettiler. Sualler, meseleler ve kelâm İslam düşünce geleneğinin a’yân, ezhân ve lisân mertebelerinde varlık kazanmış olduğunu gösteriyordu. Tabiatı gereği yazı bu üç varlık mertebesine başından beri eşlik etti.¹⁵ Bununla birlikte gerçek anlamıyla tasnif ve tevbib ameliyelerine girişen âlimlerin gayretleriyle tahakkuk eden tedvîn, yani yukarıdaki satırlarda işaret edildiği anlamıyla ma’lûmun yazıya aktarılması, burada ayrıntılı olarak anlatılması mümkün olmayan dâhili sâikler, fetihler ve İslam’ın bilme faaliyeti dair ortaya koyduğu bilinçten neşet eden sebepler dolayısıyla II/VII. asırda Müslüman âlimlerin diğer faaliyetleri arasında, kendisine ihtimam gösterilen en önemli uğraş alanı olarak karşımıza çıktı.¹⁶ Esas itibarıyla bir yüzyıl sonra başlayan tercüme hareketleri ve aklî ilimlerin teşekkül vetiresiyle de birlikte tedvin faaliyeti bir bütün olarak tasnif ve tevbib ameliyesi ile birlikte yürümeye başlamıştır.

Söz konusu faaliyetle birlikte, dile gelen düşünce yazıya da intikal etmiş; kendisini en güzel biçimde İbnu’n-Nedîm’in *el-Fihrist*’inde gösteren kitap zenginliği ve yazılı kültürün gelişkinliği neticesinde daha II/VII. asırda ilk kitapçılar/varrâklar ortaya çıkmaya başlamış ve İbn Haldun’un deyimiyle umrân-ı hadârînin “göstergesi” olmuş, onun kıvâmını mümkün kılan ilim *çarşısını* canlı tutmuşlardır.¹⁷ Kitap,

zihinde ve lisanda mütedavil olanın yazıda varlığa gelmesidir. Kitâbet bu faaliyeti mümkün kılan vasıtayı ifade ederken, kitabî için gerekli alet edevat da kendileri olmaksızın cereyan etmesi beklenemeyecek bu ameliyenin fiziksel vasatına işaret eder. Bu çerçevede varrâklar ise yazının İslam dünyasındaki merkezî konumunu ve sosyo-kültürel etkinliğini açığa çıkartan bir fenomen olarak değerlendirilir.

Yazının insan tabiatı ve İslam medeniyetinin teşekkülü ile irtibatını değerlendirdikten sonra İslam düşünce geleneği içerisinde farklı ekollerin ve tavırların, yazının mahiyetine, önemine ve tarihine ilişkin değerlendirmelerini söz konusu etmeye çalışacağız.

“VARLIK”I AÇIĞA ÇIKARAN BEYÂN, BEYÂNIN BİR KISMI OLARAK YAZI VE YAZININ BAŞKA TAZAMMUNLARI

Yazı temelde bir üst anlam dairesinin parçası olarak anlaşılmalıdır. Bu üst anlam dairesi ise *beyân*dır. İslam düşünce geleneğinin hemen neredeyse tamamına nüfuz eden bir yaklaşım şekli olarak beyan, tazammun ettiği delalet yollarına nispetle külli bir kavram olarak algılanmaktadır. Cahız, toplumsal varlık alanını oluşturmada merkezî bir konuma yükselttiği beyanı tanımlarken onu “anamların örtüsünü kaldıran toplayıcı bir isim” olarak karşımıza çıkarır.¹⁸ Aslında bu toplayıcı vasfını İslam düşünce geleneğinin sürekliliği dâhilinde kazanan beyan, daha önce eş-Şâfiî’nin elinde zaten bir

haz: İ. Dağdelen vd., İstanbul 2005, s: 254; İbrahim Halil Üçer, *İslam Düşünce Geleneğindeki Yeri ve Günümüzdeki Anlamı Açısından İbnu’n-Nedîm’in el-Fihrist*’i, Basılmamış Bitirme Tezi M.Ü.İ.F., dan. Prof. Dr. İlhan Kutluer, İstanbul 2004, s. 70-73; Hayrullah Saîd, *Varrâkû Bağdad fi’l-Asri’l-Abbâsi*, Riyad 2000; Lutfullah Kârî, *el-Verâkatu ve’l-Ver-râkûn fi’t-Tarihi’l-İslam*, Kahire 1983

¹⁸ Cahiz, *el-Beyân ve’t-Tebyîn*, nşr. Abdusselam Harun, Kahire 1975, s. 76

⁸ Cahiz, *Kitâbu’l-Hayevân*, I/71

⁹ İbn Haldun, *Mukaddime*, nşr. Derviş el-Cüveydî, Beyrut 2003, s. 387

¹⁰ Cahiz, *Kitâbu’l-Hayevân*, I/71

kavram olmanın bütün gücünü taşıyor hâle gelmişti.¹⁹

Cahız beyanı kapsayıcı bir kavram olarak bu şekilde tanımladıktan sonra onun beş çeşidi olduğunu zikreder. Bunlar: 1. lafız, 2. yazı, 3. işaret maksadı taşıyan düğümler ('*ukad*'), 4. işaret taşları gibi diğer vaz'î işaret simgeleri (nusab), 5. elle vb. işaretlerdir.²⁰ Beyanın çeşitleri şeklinde ifade edilen bu beş delalet yolundan ilki mantık kitaplarında delalet-i lafziyye, geri kalan dördü de delalet-i gayr-ı lafziyye (*devâll-i erbaa*) olarak adlandırılmıştır.²¹ Konumuz açısından bizi ilgilendiren esas husus bir delalet vasıtası ve biçimi olarak yazının beyan çerçevesinde değerlendirilmesidir. Buna benzer bir değerlendirme, içeriği farklı olsa da İbn Vehb el-Kâtîbî'de de görülmektedir. Onun beyana ilişkin öngördüğü meratip şöyledir: 1. şeylerin kendilikleriyle beyanı, 2. düşünme anında kalpte veya zihinde ortaya çıkan beyan, 3. dil vasıtasıyla beyan, 3. yazı ile (kitabet) beyan.²² Bu tasnifte dikkatimizi çekmesi gereken en temel husus onun, yukarıda zikrettiğimiz vücut mertebeleriyle örtüşüyor olmasıdır. Yani şeylerin kendilikleriyle beyanı dışta varlığa, kalpte veya zihinde ortaya çıkan beyan zihinde varlığa, dil vasıtasıyla beyan dilde varlığa, nihayet yazı ile beyan ise yazıda varlığa işaret etmektedir. Şu hâlde burada beyana ve onun algılanışına dair şu soruları sormadan geçemeyiz: 1. Acaba bu tasnif beyanın varoluş düzeyinde toplayıcı bir kavram olduğuna mı işaret eder? 2. Ya da bu mertebelerin her biri beyanın açığa çıkma, zahir olma anlamından aldıkları güçle varlık kategorilerinin kendilerinde açığa çıktıkları mertebeler olarak mı algılanmaktadır? Bu soruların cevabının aranacağı yer burası olmayıp mesele, bir başka makale konusu olabilecek kadar geniştir. Yalnız

19 Bkz: eş-Şâfiî, *er-Risâle*, s. 21

20 Cahiz, *a.g.e*, s. 76

21 Molla Fenârî, *Şerh-i İsâgüci*, İstanbul 1287, s. 3-4

22 İbn Vehb el-Kâtîbî, *a.g.e*, s. 60

burada şunu vurgulayarak konumuza dönebiliriz; beyânın burada üstlendiği vazife en temelde varlığı ve varoluşu açığa çıkarmak şeklinde özetlenebilir. Demek ki yazı, hem bir varlık mertebesi ve hem de beyan çeşidi olarak varlığı açığa vurmakta onu kitapta temsil etmektedir.

Yazının önemini en iyi ortaya koyacak argüman onun en külli kavram

olarak varlıkla irtibatını vurgulamak olduğu gibi bununla da sınırlı değildir. Yüksek yazılı kültür düzeyinin en iyi örneklerinden birini vermiş olan İslam medeniyetinde kitabet/hatt daha başka birçok özelliğiyle de kitaplara konu olmuştur. Yazının fayda ve hususiyetleri sıralanırken dikkat çekilen en önemli nokta onun bilgileri koruma ve saklama vazifesini ifa etmesidir. Bu durumda yazının, koruma ve bilgileri uzun süre taşıma özelliğini en iyi anlatabilecek imge, İslam inancına göre günah ve sevapları yazan meleklerle “Kirâmen Kâtîbîn” adının verilmiş olmasıdır. Buna göre, sevap ve günahlar “defterlerde” tutulacak ve kıyamet gününe kadar muhafaza edilerek orada açığa çıkarılacaktır. Âlemin sırlarının kendisinde

gizli olduğu kitap “levh-i mahfuz”²³dur ve her şey orada yazılıdır. Yüce Allah kalemın faziletinden dolayı onun üzerine yemin etmiştir: “Nûn. Kaleme ve yazdıklarına andolsun.”²⁴ İnen ilk ayetlerde Allah’ın kalemle yazmayı

23 Buruc/85; 22

24 Kalem/66; 1

öğrettiğini²⁵ zikretmesi de kalemın önemine dikkat çekmek içindir. Dahası Hıristiyan ve Yahudilerin Müslümanlar katında herhangi bir kıymeti varsa o, sırf “ehl-i kitap” olmalarının bir sonucudur.

Yazının önemini ayetlerle ilişki kurarak açıklayan bu tavırdan başka bir de ona dair hadislerle müracaat edilerek yazının yeri tespit edilmeye başlanmıştır. İlk dönemlerdeki tedvin ve hadislerin yazıya aktarılması tartışmaları bir yana, sonraki dönemlerde sıhhatleri muhtelif çeşitli haberler Hz. Peygambere isnat edilmiş ve bu çerçevede de önemli bir literatür oluşmuştur. Bunların en yetkin ve sağlıklı tasvirini Hatîp el-Bağdâdî'nin *Takyîdu'l-İlm* adlı eserinde görebiliriz. Bağdâdî bu eserde yazı ile ilgili menfi ve müspet yaklaşımlara yer verdikten sonra zamanla bu yaklaşımlardan müspet olanının ağır bastığını ifade eder. *Takyîdu'l-İlm*'in en önemli bölümlerinden biri de bu anlamda “yazının fazileti ve faydalarının beyanı hakkında” başlığını taşıyan fasıldır.²⁶

Müslümanların zihninde teşekkül etmiş tarih bilincinin peygamberimizin nübüvveti öncesine ilişkin varsayım veya kabulleri, yazının tarihsel gelişimi söz konusu olduğunda bize, zaman ve mekânları kuşatan bir hikâye sun-

25 Alak/96; 4

26 Hatip el-Bağdâdî, *Takyîdu'l-İlm*, nşr. Yusuf el-'İş, yer ve tarih yok, s. 117, *Takyîdu'l-İlm*'den sonra bu vadiye kaleme alınan eserler çoğalmış ve İslâm âleminde büyük yaygınlık kazanmıştır. Kırk hadis mecmualarının gelişmesiyle birlikte yazıya dair hadisler de bu şekilde cem edilerek çoğu zaman bir kırk hadis şeklinde karşımıza çıkabilmiştir. Bu âdetin Osmanlı'nın son dönemine kadar devam ettiğini gösterecek en önemli örneklerden biri Süleymaniye Kütüphanesi'nde Hanif İbrahim Efendi'ye ait olan, yazıyla ilgili hadislerin toplandığı kırk hadis mecmuasıdır. Bkz. Hanif İbrahim Efendi, *Dürri's-Sahâbe fi Fezâilil-'Hatt ve'l-Kitâbe*, Süleymaniye ktp., Esad efd., no. 311, varak: 30b-35a. Buna benzer bir örnek de Müstakimzade Süleyman Saduddîn Efendi'nin *Tuhfe-i Hattâtîn*'in girişine derrettiği yazıyı konu alan kırk hadistir. Bkz: Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, nşr. İbnü'l-Emin Mahmut Kemal Bey, Türk Tarih Encümeni Külliyyatı, İstanbul 1928, s. 1-20

maktadır. Müslümanların nübüvvet öncesine dair zihinlerindeki boşluğu doldurarak onlara kuşatıcı bir tarihsel bilinç ve algı sunma rolünü de ifa eden İsrâiliyyât kabilinden bir rivayet Yahya Es-Sûlî (ö. h.336) tarafından Ka'bu'l-Ah-bâr'a dayandırılarak anlatılmaktadır. Rivayete göre Allah Teâlâ, Hz. Âdem'e bütün dilleri ve yazıları öğretmiş ve Âdem de ölümünden üç yüz yıl önce balçıktan bir malzeme üzerine yazı ve dillerin çeşitlerine dair bir kitap yazmıştır. Nuh tufanından sonra bu kitap ortaya çıkmış ve her millet kendi dilini bu kitaptan öğrenmiştir. Arapça Hz. İsmail tarafından, bu kitaptan aktarılmak suretiyle varlığını korumuştur.²⁷ İdris Peygamber veya Hermes ise, “hakîmlerin babası” olarak bütün yazıları ve ilimleri elde etmiş olan kişidir. Zaten bütün ilimler de onun vaz'ından neşet etmiştir.²⁸ Bu hikâyenin en önemli özelliği, aynı zamanda tarihe dair bir bilinci de zımında taşıyor olmasıdır. Yazının kendisine emanet edilen şeyleri koruma özelliğinin yanı sıra onları yarma ve geçmişle gelecek arasında bir süreklilik sağlama görevi de vardır. Onun bu hususiyeti klasik metinlerde şöyle açıklanmaktadır: “Yüce Allah beyanın bir vechi olan lisandan elde edilen faidenin, bütün kullarına yayılmasını ve ta uzak ülkelerin ufuklarına kadar uzanmasını istediğinden dolayı yazıyı yaratmış ve böylece O, kulları üzerindeki nimetini itmam etmiştir²⁹... Şayet kitaplar olmasa ve insanlara geçmişin haberleri anlatılmamış olsaydı sonradan gelenler peygamberlerin çağrısına cevap veremezlerdi ve öncekilerden de nakil sahih olmazdı... Bundan ötürü kitabı olmayan milletlerin ilimleri de kıt olmuştur.”³⁰ Bu metinde dikkatimizi çeken hususlardan ilki yazının etki alanının dilden daha geniş olduğunun vurgulanması ve yazının

27 Yahya Es-Sûlî, *Edebu'l-Kuttâb*, s. 28; krş. Kâtip Çelebi, *a.g.e*, s. 25

28 Kâtip Çelebi, *a.g.e*, s. 25-26

29 İbn Vehb el-Kâtîbî, *a.g.e*, s. 67

30 *a.g.e*, s. 313

bir nimet-i ilahî şeklinde algılanarak ona geçmişin haberlerini kendisinden öğrendiğimiz bir aktarım mekanizması rolünün verilmiş olmasıdır. Ona biçilen bu rol yukarıdaki özelliğinin daha belîğ bir dille ifade edildiği şu cümlede de açığa çıkmaktadır: “*Dil sadece şâhîde (hitap eder), onunla sınırlıdır oysa kalem şâhid ve gâib'in (ufuklarında) konuşur.*”³¹ Lafzın aleti (onu mümkün kılan) sestir. Yazıyı mümkün kılansa bu anlamda kalemdir. Bundan dolayı ona “*elin dili*”³² olma vazifesini ifa etmesi dolayısıyla ‘iki lisandan biri’ denilmiştir.³³

Tedvin asrından hemen sonra gelen ve yazılı kültürün de en mükemmel örneklerini vermiş bulunan Cahız'ın ünlü ansiklopedik eseri *Kitâbu'l-Hayevân*'ın taksimi konumuz açısından bize, oldukça ilgi çekici ve bir o kadar da yoruma müsait bilgiler sunmaktadır. Şöyle ki Cahız eserine varlıkların taksimiyle başlamakta ve sonra onları konuşabilen ve konuşamayan (fasih ve a'cem) olarak ikiye ayırmaktadır. İnsan doğal olarak birinci kategori dâhilinde mütalaa edilmekte ve klasik geleneğe uyularak *el-insânü hayevânun nâtıkun* (İnsan konuşabilen, düşünebilen bir canlıdır.) şeklinde tanımlanmaktadır. Daha sonraysa insanın tabiatı itibarıyla sosyal bir varlık olduğu ve diğer insanlarla ilişkiye geçip bir cemiyet oluşturmalarının zorunlu olduğu ortaya konmaktadır. Bireyler arası bu ilişkiyi mümkün kılacak şey ise beyândır. Bu anlamda o, toplumun muvazenesi ve varlığı için zorunludur. Yazı da bu zorunluluğun zımında yer alır. Çünkü Yüce Allah onu, insanların ihtiyaç duyup da bilemedikleri şeyleri göstermesi için yaratmıştır. Birkaç sayfa içerisinde sunulan bu bilgilerden sonra Cahız artık yazı ve onun faziletlerini anlatmaya geçer. Bu çerçevede kalemın, kitabın ve öğrenmenin erdemlerine dikkat

31 *a.g.e*, s. 314

32 İbn Abdi Rabbih, *el-'Ikdu'l-Ferîd*, IV/254

33 Cahiz, *El-Beyân ve't-Tebyîn*, s. 79; krş: Kâtîbî, *a.g.e*, s. 313; İbn Abdi Rabbih, *el-'Ikdu'l-Ferîd*, IV/273

çeker. Kitap toplama ile ilgili hikâyeler anlatır. Yazı üzerine söz, mesel ve şiirleri aktararak onun eski zamanlardaki işlevlerinden bahseder. Bu aktarımlardan sonra yazı ve yerleşik hayat (*hadâra*) arasında kurulabilecek ilişkiye de değinir ve faslı kitapların en faziletlilerinin *münezzel min indi'llâh* (Allah katından

Aslında yazı ve ilimler arasındaki ilişkiye dair, yukarıdaki satırlar boyunca çeşitli kaynaklara dayanılarak aktarılan bilgileri toplu bir biçimde kendilerinde görmemiz beklenen temel eserler bu iki fenomenin izdivacından tevellüd eden fihrist türü eserler olmalıydı. Bu türden eserlerin ilki olan *el-Fihrist*'in müellifi

indirilen) kitaplar olduğunu vurgulayarak bitirir.³⁴ Aslında yazı hakkındaki değerlendirmelerimiz itibarıyla burada önemli olan şey daha varlıkların taksimi gibi külli bir meseleden hemen sonra yazıya ve onun faziletlerine geçilmesi ve neredeyse faslın üçte ikisinin ona ayrılmış olmasıdır. Bu hem Cahız'ın yaşadığı dönem itibarıyla mensup olmuş olduğu toplumun yazıya verdiği önemi göstermekte ve hem de bu yüksek yazılı kültür düzeyiyle ilgili ipuçları sunmaktadır. Doğrusu klasik dönem İslâm âlimleri bu bakımdan insanın iltizâmî delalet yoluyla tanımına işaret eden *kâbilu'l-ilmi ve sîn'atu'l-kitâbe*³⁵ (öğrenip yazabilen) şeklindeki tanımına çok önem vermiş gibi gözükmelekler.

İbnu'n-Nedîm, kitabının girişinde “Arap dili ve yazısının fazileti”,³⁶ kitabın, yazı ve kalemin faziletine³⁷ dair müstakil başlıklar açarak burada konuyla ilgili çeşitli rivayetleri ele almakta; mama-fih fihrist yazarlığının da temelde bu faziletlerin taşıyıcısı olduğunu ima etmekle kendi konumunu da vurgulamış olmaktadır. Dahası o, eserin daha başında onlarca milletin yazı çeşidini tanıtarak kendisinin de başlıca konusu olan ilimler (*ulûm*) ve kitapları (*kutub*) mümkün kılan temel şeyin ne olduğuna dikkatimizi çekmektedir. Aynı geleneğin takipçisi olan Taşköprizade de giriştiği ilimler tasnifinde ilk sırayı, varlığın yazıda gerçekleşen formu ile ilişkilendirdiği (*vücûd fi'l-hatt*) yazıyla

ilgili ilimler ve yazı aletlerine vermektedir.³⁸ Kâtip Çelebi'nin de bu geleneğin takipçisi olarak aynı tavrı *Keşfu'z-Zunûn* mukaddimesinde sürdürdüğü söylenebilir.³⁹ Şu kadar var ki yazı çevresinde geliştirilen bu literatüre bakarak İslam medeniyetine dair bir niteleme yapmak ihtiyacı hissedildiğinde çağdaş Batılı bir araştırmacının kullandığı “Kâğıda işlenen uygarlık” deyimi büyük bir haklılık payı kazanıyor.⁴⁰

İslam düşünce geleneğini bir bütün olarak görmeye çalışan bir göze bu geleneğin ele alınan çerçevede sunacağı yapı, yukarıda anlatılmaya çalışılan türde bir oluşuma işaret eder. Yazının kendisiyle ilintili diğer unsurlarla girdiği ve geliştirdiği karşılıklı ilişki ağları bu bakımdan bizi medeniyetler tarihinin ufuklarına doğru bir yolculuğa çıkarabilecek kadar çok boyutludur. İbn Haldun'un veciz ifadesiyle “Medeniyetin göstergesi kitaplardır.”⁴¹ Zaten medeniyeti tanımlamak gerektiği vakit aynı zamanda onun yazılı gelenekle irtibatı da vurgulanmalıdır. Çünkü “Bir medeniyet normal olarak yazılı geleneklerin, yani; dinî ya da ilmî literatür de dahil, kelimenin en geniş anlamıyla literatürün sürekliliğiyle tanımlanacaktır.”⁴² Bu süreklilik temelde ilim geleneğinin sürekliliği ile paralel bir biçimde gözlemlenir. Birkaç satır önce İbn Haldun'dan yola çıkarak işaret ettiğimiz kitaplar ve medeniyetler arasında kurulabilecek ilişkinin bir benzerini yine İbn Haldun ilimler ve medeniyet arasında kurmakta ve bir bölgede umrân-ı hadarî'nin mümkün olabilmesi için “ilim pazarı”nın canlı olması gerektiğini savunmaktadır. Bu canlılık “senedin ittisali”ni (âlimlerin sürekliliği) birlikte getirir. Buna göre şayet bir bölgede “ilim pazarı kesada”

ve “senet de inkıtaa” uğramışsa o yörede umran belirtileri yok olmaya yüz tutar.⁴³ O hâlde literatürün sürekliliği ile tanımlanabileceğini söylediğimiz medeniyetin buna bağlı olarak aynı zamanda ilim geleneğinin sürekliliği ile de tanımlanabileceğini iddia edebiliriz. Bu sürekliliğin her iki yönünü de bize gösterebilecek olan eserlerse fihrist türü kitaplardır. Bahsolunan medeniyetler tarihinin menfezleri vazifesini görür onlar. Bütün organlarıyla soluklanan medeniyetin içinden gelen o deruni nefesi tutar ve öylece önümüze koyarlar. Onlar sayesinde bir medeniyetin serüvenini kitaplarla birlikte takip eder, bu kitapların bizi hangi zamana birleştirebileceğinin farkındalığını yaşarız. Örneğin İbnu'n-Nedîm'in *el-Fihrist*'inde sekiz bin üç yüz altmış dokuz kitap ve iki bin üç yüz seksen sekiz de müellif zikredilmektedir.⁴⁴ Ondandır dört yüzyıl sonra 14. asırda Endülüs'te kaleme alınan elli altı ciltlik bir fihristte en az sekiz yüz doksan altı bin kitap sayılmaktadır.⁴⁵ Hem bu iki bilgi ve hem de *el-Fihrist*'in takipçisi olan *Uyûnu'l-Enbâ*, *Târihu'l-Hukemâ*, *Miftâhu's-Saâde*, *Keşfu'z-Zunûn* vd. arasında ele aldıkları konuları işleyiş tarzları, muhtevaları ve düşünce tarihine yaklaşım biçimleri arasında oldukça ilgi çekici ve faydalı karşılaştırmalar yapılabilir.

Kitaplarla medeniyetlerin gelişim süreci arasındaki ilişki sadece bibliyografik eserler sayesinde tanık olabileceğimiz türden bir ilişki değildir. Yukarıda yazı ve ilimler arasındaki irtibat ortaya konmaya çalışılırken de gösterildiği gibi kitaplar düşünce tarihinin belli bir safhasından sonra kimi zaman kendileri merkezde olmak üzere dil, düşünce ve görünür gerçeklik düzle-

mini etkilerler. Bu, kitapların karşılıklı ilişkileriyle mümkün olabileceği gibi onların toplumda yarattığı tesirle de açıklanabilir. Birinci hususa işaret etmek bakımından H. A. R. Gibb'in “kitaplar savaşı”⁴⁶ tabiri oldukça açıklayıcı gibi görünmektedir. Cahız ve Sehl b. Harun arasındaki tartışma buna çok güzel bir örnek teşkil eder. Şöyle ki Sehl b. Harun cimriliği öven bir kitap yazmıştı. Çünkü Araplar cimriliği tahkir ediyor cömertliği yüceltiyor ve Arap olmayanları cimri olmakla ayıplıyorlardı. Sehl bu kitabı cömertliği ve cömertleri yermek ve aşağılık bir konumda göstermek için yazdı. Cahız da öykü, masal üslubunda, mizahı ustaca kullanan güçlü ve incitici kitabını yazdı: *Kitâbu'l-Buhalâ* (Cimriler Kitabı). Şuûbîlik problemiyle ilgili olarak ortaya çıkan bu kitaplar savaşı, aynı zamanda siyasi ve ideolojik bir işlev de yüklenmekteydi. Süryanice, Pehlevice ve Yunancadan Arapçaya yapılan tercümeler de aynı çerçevede bahis konusu edilmiştir. Bütün bunlardan başka, toplumun doğal seyri içerisinde kimi kitaplar oldukça etkili oluyor, kendileri ve şerhleri vasıtasıyla binlerce yıl insanları etkileme özelliğini elinde tutuyordu. Bu hâlen de böyledir. Kimi kitaplar yazılıp yayımlanmasının ardından kaybolurken kimileri de çeşitli iniş ve çıkışlarla ötelerden bugüne kadar gelebilmektedir. Fakat bu, yalnızca kitapların kaderini ele vermez ayrıca toplumların kaderine dair bir bilgi edinmemizi de sağlar. Çünkü onu taşıyıcılık görevini üstlenenler bizatihi toplumların kendileridir. ■

BİBLİYOGRAFYA

- Cahiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, nşr. Abdusselam Harun, Kahire 1975

46 Gibb bu tabiri İran monarşik geleneği ve politik felsefesinin Emevi ve Abbasi sarayına girişini anlatmak için kullanır. Ona göre bu savaşlar neticesinde kitaplar vasıtasıyla töre merkezli sosyal çatışmalar meydana gelmiştir. Bkz: H.A.R. Gibb, *Studies on the Civilisation of Islam*, New Jersey 1982, s. 223-2240

- Cahiz, *Kitâbu'l-Hayevân*, nşr. Abdusselam Muhammed Harun, Beyrut 1969
- Ebu Abdullah Muhammed b. Abdüs el-Ceh-şiyârî, *Kitâbu'l-Vüzerâ ve'l-Kuttâb*, nşr. Abdullah es-Sâvî, Kahire 1938
- Ebu Nasr el-Farabi, *el-Medînetu'l-Fâzıla*, nşr. Nasrî Nâdir, Beyrut 2002
- Ebu'l-Hasan el-Maverdî, *Edebu'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, nşr. Yasin Muhammed es-Sevvâs, Beyrut 2002
- Gazzâlî, *Kitâbu'l-Maksadî'l-Esnâ fi Şerhi Esmâillâhi'l-Hüsnâ*, Mısır 1322
- H.A.R. Gibb, *Studies on the Civilisation of Islam*, New Jersey 1982
- Hanîf İbrahim Efendi, *Dürrü's-Sahâbe fi fezâilî'l-Hatt ve'l-Kitâbe*, Süleymaniye ktp, Esad efd, no. 311, varak: 30b-35a
- Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdu'l-İlm*, nşr. Yusuf el-'İş, yer ve tarih yok
- Hayrullah Saîd, *Varrâkû Bağdad fi'l-Asri'l-Ab-bâsi*, Riyad 2000
- İbn Abdi Rabbih, *el-'Ikdu'l-Ferîd*, nşr. Abdul-mecid et-Terhîni, Beyrut 1983
- İbn Haldun, *Mukaddime*, nşr. Derviş el-Cüveydî, Beyrut 2003
- İbn Sina, *eş-Şifâ/el-İbâre*, nşr. İbrahim Medkûr, Mahmud el-Hudayrî, Kahire trs
- İbn Sînâ, *Kitâbu'n-Necât*, nşr. Macid Fahri, Beyrut 1985
- İbn Vehb el-Kâtibî, *el-Burhân fi Vücûhi'l-Beyân*, nşr. Ahmet Matlûb, Hadîce el-Hadîsî, Bağdat 1967
- İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, nşr. İbrahim Ramazan, Beyrut 1997
- Jonathan M. Bloom, *Kağıda İşlenen Uygarlık*, trc: Zülal Kılıç, Kitap yayınevi, İstanbul 2003
- Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, İstanbul 1941
- Lutfullah Kârî, *el-Verâkatu ve'l-Verrâkûn fi't-Tarihi'l-İslam*, Kahire 1983
- M.G.S Hodgson, *İslamın Serüveni*, trc: A. Demirhan v.d., İstanbul 1993
- Molla Fenârî, *Şerh-i İşâgûcî*, İstanbul 1287
- Müstakimzâde Süleyman Saduddin Efendi, *Tuhfe-i Hattatîn*, nşr. İbnu'l-Emin Mahmut Kemal Bey, Türk Tarih Encümeni Külliyyatı, İstanbul 1928
- Ramazan Şeşen, *Orta Çağ İslam Dünyasında Kitaplar ve Varraklar*, Nail Bayraktar'a Armağan, haz: İ. Dağdelen vd., İstanbul 2005
- Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, nşr: Abdullah Mes'ud, Halep 2003
- Süleyman b. El-Eş'as es-Sicistânî, *Kitâbu'l-Mesâ-hif*, Leiden 1937
- Şâfiî, *er-Risâle*, nşr: Ahmet Muhammed Şakir, Kahire 1309
- Taşköprizade, *Mevzûâtü'l-Ulûm*, Dersaadet 1313
- Tehânevî, *Keşşâfu Istilâhâtî'l-Funûn*, nşr. Refik El-Acem, Lübnan 1996
- Yahya Es-Sûlî, *Edebu'l-Kuttâb*, nşr: Muhammed Behçet, Beyrut trs
- Yusuf el-'İş, *Düru'l-Kutubi'l-Arabîyyeti'l-âmme ve şîbhi'l-âmme li bilâdi'l-İrâk ve ş-Şâm ve Mısır fi'l-Asri'l-Vasît*, Dimeşk 1991

34 Bkz. Cahiz, *el-Hayevân*, s. 26-106

35 Molla Fenârî, *Şerh-i İşâgûcî*, s. 4

36 İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 21

37 a.g.e, s. 22

38 Bkz: Taşköprizâde, a.g.e, s. 127 ve sonrası

39 Katip Çelebi, a.g.e, s. 23-31

40 Bkz. Jonathan M. Bloom, *Kağıda İşlenen Uygarlık*, trc: Zülal Kılıç, Kitap yayınevi, İstanbul 2003

41 İbn Haldun, a.g.e, s. 387

42 M.G.S Hodgson, *İslamın Serüveni*, trc: A. Demirhan vd., İstanbul 1993, s. 25

43 İbn Haldun, a.g.e, s. 403, 404

44 İbrahim Halil Üçer, a.g.e, s. 138-147

45 Bu bilgi için bkz. Yusuf el-'İş, *Düru'l-Kutubi'l-Arabîyyeti'l-âmme ve şîbhi'l-âmme li bilâdi'l-İrâk ve ş-Şâm ve Mısır fi'l-Asri'l-Vasît*, trc. Nizar Abaza, M. Sabbâğ, Dimeşk 1991, s. 21, 22

Görüntüleşen Şehirler Dijitalleşen Kitaplar ve Kitabın Sonu (Mu)?

Taş Tabletten Elektronik Tablete Sözün ve Kitabın Hikâyesi

DURSUN ÇİÇEK

GİRİŞ: TANIM VE ANLAM

Bu yazı modernleşen, sekülerleşen, görüntüleşen, sanallaşan dünyamızda ve şehirlerimizde kelamın ve kitabın dijitalleşmesini; bu bağlamda da sanallaşma ile hafızasızlaşma arasındaki ilişkiyi ele alacaktır. Şehirlerin görüntüleşmesi ile kitabın görüntüleşmesi arasındaki ilişkiyi hafıza yitimi ekseninde sorgularken, geleneksel anlamdaki kitap ile modern anlamdaki kitabın ayrışma noktaları üzerinde durulacaktır. Çoğalmanın göreliliği, yaygınlaşmanın izsizliği, okumanın göstergesizliği üzerinde durularak anlamın dijitalleşen kitapla birlikte nasıl buharlaştığı ele alınacak; matbaanın icadı, kitabın ve metnin çoğalması ve mekanikleşmesi ile anlamın yitimi arasında bir ilişkinin olup olmadığı tartışılacak; kitabın ve metnin mekanik ve dijital toplum sürecindeki etkilerinin altı çizilecektir. Son kısımda ise başka türlü okuma, yazma, düşünme ve yaşamının imkânı üzerinde durulacaktır.

Buradaki temel şemamız kitabı anlam üzerinden okumak ve anlamlandırmaktır. Çünkü kitap sırf insan, dünya ve metinden ibaret olmayıp onun müteal ve kadim boyutu, tanım ve anlam

bakımından önemlidir. Dolayısıyla kitap derken anlamı, anlam derken de varlığın dilde, kelimada/sözde, metinde ve zamanda-mekânda tezahürünü anlıyoruz. Bir başka deyişle kitap; anlam-dil-kelam/söz-metin-yorum/sünnet/tahakkuk süreci, bütünlüğü ve sürekliliğidir. Kadim bağlamda kitap, Yaratıcı'nın dili, eşya ve hadiseleri anlamada ve yorumlamada, kendini, hayatı ve dünyayı idrak etmede insana kılavuzludur. Modern anlamda kitap ise müteal boyutu olmayan, kurgusal, insanın “yeni anlamı, yeni dili ve yeni metni” üzerinde oluşan bir özelliğe sahiptir. Metin de, dil de, anlam da “insan”a aittir. İnsanın müteal ve kadim bir dil yerine, tamamen “yeni aklı”na, heva ve hevesine göre varlığı okuması, anlaması ve yorumlaması sonucu ortaya çıkan metindir.

ANLAMIN MEKÂN TUTUŞU/ DİL-SÖZ-METİN

Bugün kitap dediğimiz zaman, aklı-mıza iki kapak arasında sayfalarından oluşmuş metinler gelir. Oysa kitabın metne indirgenmesi modern dönemle ilgilidir. Bütün kutsal kitaplar yazılı olmayan hâllerine kitap demişlerdir. Yazının kullanımının yaygınlaşmasından önce de insanlar, ezberlediklerine, hafızalarında olanlara kitap ismini vermişlerdir. Hatta öyle ki çoğu gelenekte asıl kitap; bilinen, ezberlenen, ezbere okunan yani kıraat edilen, gelenekten sözlü olarak gelenler olarak benimsenmiştir. Ancak modern tarih anlayışına göre söz ile yazı arasındaki mesafeye rağmen İslam düşüncesinde söz ile yazı/ metin arasında bir mesafe ve ayrım söz konusu da değildir. Nitekim ilk insan ve peygamber olan Hz. Âdem'e sayfalar verildiği ve hatta yazıyı ilk defa İdris peygamberin değil Hz. Âdem'in kullandığı rivayet edilir. Dolayısıyla İslam düşüncesi ve hatta bütün gelenekler bakımından kelam/metin ayrımı kitap ismi bakımından farksızdır.

Tarihsel gerçeklik açısından baktığımız zaman ise sözün yazıya bir önceliği olduğu açıktır. İlâhi metinlerin dışında insanın özellikle kitap yazdığına dair bilgiler çok da eski değildir. Bundan dolayı da modernite öncesi toplumlarda kitap denildiğinde sadece yazı anlaşılmaz.

Kadim geleneklerde ve toplumlarda sözlü hafıza ve aktarma geleneği çok yaygın ve belirleyicidir. İnsanın bildiğine hayat vermesi onu ahlak düzleminde yaşaması, anlamın hayat üzerinden devam ettiğinin göstergesidir. Bugünden baktığımızda bile modern döneme kadar insan hafızasının, daha çok metinler (kutsal metinler hariç) üzerinden değil gelenek üzerinden tevarüs ettiğini görürüz. Kutsal metinlerin ise sınırlı sayıdaki yazımları, zaten modern anlamda kitabı temsil etmez. Onun da asıl yayılımı ve yaygınlaşması yine insan hafızası üzerindendir. Bir bakıma modern kitapla birlikte hafıza hususunda büyük bir kırılma ve travma yaşanmıştır. Hafızayı taşıma aracı konumuna kitap gelirken, asıl insan belleği, insanın gelenek ve göreneklere, örfî tutum ve davranışları modern dönemle birlikte kategorilendirmelere tabi tutularak “ilkel”, “metafizik”, “akıldışı” gibi nitelemelerle hayatın dışına atılmak istenmiştir. Bu durum kitap üzerinden yeni bir hafıza tanım-lamasıdır. Reform-Rönesans-Aydınlanma süreci yeni bir tarih, yeni bir insan, yeni bir dünya ile birlikte yeni bir hafıza inşasıdır.

Modern öncesi dönemde, söz ile yazının, söz ağırlıklı olarak eş zamanlı biçimde bir arada

olduğu muhakkaktır. Allah'ın vahyetmesi, yazı üzerinden değil söz üzerindendir. Söz aynı zamanda Allah'ın dili, nazarı, ipi, mihengidir ve anlamı bu dil taşır. Hz. Musa bağlamında bunun yazı biçiminde de gerçekleştiğini biliyoruz. Ancak genel anlamda vahiy/söz/Allah'ın dili ve muradı, kalbe ilkaıdır. Vahiy kalpte mekân tutar ve bu mekânda söz hâline gelir. Daha sonra peygamber onu kıraat eder (dil), amel olarak onu yaşar ve yaşatır, arkadaşları davranış hâline getirir (hayat), vahiy kâtipleri vasıtası ile de onu bildiğimiz anlamda yazı yani metin hâline getirir. Dolayısıyla vahyin/anlamın mekânlaşmasını/ kitaplaşmasını kalp, dil, kulak, amel/ hayat ve metin olarak niteleyebiliriz. Metnin anlamı Allah'ın muradı, Peygamber'in ve Sahabenin yaşaması (sünneti) olduğu için, metin sözden ve hayattan/amelden berî değildir. Öyleyse metni, sırf metne/kitaba indirgemek ve onu sözden ve hayattan soyutlayarak

anlamaya çalışmak bir bakıma onu yeniden inşa etmektir. Nitekim metni hayattan ve sözden kurtarıp onu istediği gibi yorumlama fikri, metni anlamsız ve bağlamsız bırakmaktır. Daha sonra da işaret edeceğimiz gibi modern dönemde “Tanrı’nın kovulması”, sözün ve dilin kovularak, metnin de Tanrı’dan bağımsızlaştırılarak insanın inisiyatifine bırakılması demektir.

Bu anlamda yazı veya kitap dediğimizde, sırf bugünkü anlamdaki yazı ve kitabı anlamamız anlamı daraltır. İslam düşüncesi başta olmak üzere, bütün geleneksel yapılar kitabı, sözün ve dilin kovularak, metnin de Tanrı’dan bağımsızlaştırılarak insanın inisiyatifine bırakılması demektir.

metinden öte olduğu gibi. Kalem yazıdan, yazı kelimadan, kalem kitaptan, kitap kaleminden bağımsız değildir.

Alak suresinin 4. ayetini tefsir eden Fahreddin Razi ayette geçen kalem kelimesini açıklarken: “Kalem sözü ile kendisi sebebiyle gaib şeylerin bilinip öğrenildiği yazma işi kastedilmiş, ‘kalem’ ise bu yazma işinden kinaye olarak getirilmiştir.” der. Ona göre “İnsanın yazmayı ‘kalem’le öğretmesi kastedilmiştir. Ayetin gayesi yazmanın faziletli bir şey olduğuna dikkat çekmektir. Rivayet olunduğuna göre Süleyman (as) İfrit’e ‘kalem’ın ne demek olduğunu sormuş İfrit de ‘geçip giden rüzgâr’ diye tarif etmiş, bunun üzerine Hz. Süleyman ‘Peki o sözü zapt u rapt altına almanın yolu nedir?’ deyince İfrit ‘Yazmaktır.’ cevabını vermiştir. O hâlde kalem, ilimleri avlayan bir avcı olup bazen ağılatır bazen güldürür. Kalemin fakir düşmesiyle de boyun eğre zelil olur. Ama insan kalemin harekete geçmesiyle, ilimler,

zamanlar süresince ebediyyen kalır. Kalem konuşmaz ama doğudakilere batıdakilere duyurur, konuşur. Seni gözündeki o siyah göz bebeğinle gören bir varlık kıldığı gibi o siyah mürekkebe ile de dini münevver, aydın ve nurlu kılan o yüce kudret sahibini takdis ve tenzih ederiz. O hâlde kalem insanın, insan da gözün kıvamı ve dayanağıdır.”

Dolayısıyla kitap sadece metin değil aynı zamanda söz, hayat, yani ortak dil ve anlamdır. Kalem kelimadan berî olmadığı gibi, söz de metinden berî değildir. Kitap sırf metne indirgendiğinde, anlamını yitirir ve bu onun kitap olma özelliğini de ortadan kaldırır. Nitekim mağara duvarına yapılmış bir resim veya işareti, duvarlara veya taş tabletlere yazılmış yazı ve metinleri anlamlarından ve bağlamlarından soyutlayarak anlayamayız. Bu yanıyları kitap iki şeyi yazar. İlk olarak inancı ikinci olarak ise tarihi. Anlam dediğimiz şey de bu ikisidir. Biz bir anlamı

kıraat ederiz, yalnızca bir metni değil. Kıraat ettiğimiz anlamı da yazarız. Metni anlamı ile taşıırız. Dil ve hafıza dediğimiz de budur. Diğer taraftan kelim/söz olmadan metin olmaz, tıpkı kelim olmadan kalem ve kelimenin olmayacağı gibi. İkra emri yazılı bir metne değil sözlü metne racidir, yani

anlamla kitaptır. Anlamın metinleşip mekân tutması, şehirlerin ve hayatın mekân tutmasına benzer. Anlamın mekânda, mimaride somutlaşması şehirleri oluşturur. Bu anlamıyla her şehir bir kitaptır. Bir bakıma kitap insanları, toplumları, mekânları yekpareleştirir. İnsan anlamla insan olur.

Anlamın insanda tahakkuku dili, kalemde tahakkuku keliması, kelimada ve metinde tahakkuku kitabı, hayatta, zamanda tahakkuku sünnet-fıkıh-ahlakı ve mekânda tahakkuku şehri ortaya çıkarır.

kelama. Ama burada kalem da kitaptır. Sesli okumak, kıraat etmek, okunanı dinlemek, ezberlemek, anlamak ve ikrar etmek de aynı bağlamdadır.

Kıraatın/sözün olduğu yerde metin okumaktan farklı olarak işitme de söz konusudur. İster sözlü kitabı ister yazılı kitabı okuduğumuzda ona şahitlik eder onu işitiriz. Dolayısıyla buradaki işitme aynı zamanda bir anlama/bilme/konuşma faaliyetidir de. Hatta biraz daha ileri gidersek kitaptan okuma ilme’l yakın’e benzetilebilir. Kıraat ve söz ise ayne’l yakın olarak nitelenebilir. Bu anlamda bireysel şahitlikle genel şahitlik elbette ki derece bakımından birbirinden farklıdır. Bir yazılı metinden okumak zamana bağlı değildir. Ama sözlü metin eğer işitilen ilk kaynaksa daha başka bir süreçtir.

Sözün-kitabın metinde saklanması, bildiğimiz anlamda kitabı temsil ederken; zihinde, hafızada, kalpte ve hayatta saklanması ise anlamı temsil eder. Bunun içindir ki İslam düşüncesinin kitap anlayışında anlam-metin ayrımı söz konusu olamaz. Kur’an-ı Kerim sırf metin değildir. Hz. Peygamber’in hadisleri, ulemanın eserleri sırf metne indirgenemez. Tefsir, tevil, şerh ve haşiye geleneğinin olduğu yerde bu zaten imkânsızdır. Kıraat ve sözün/dilin sahifelerde metinleşmesi, anlamın somutlaşması, mekân tutması anlamına gelir. Kalem anlamla kalem, kalem da

ANLAMIN TAHAKKUKU/ŞEHİRLEŞMESİ

İnsanın geleneksel hikâyesi cennet-dünya-şehir eksenindedir. Modernleşme ile birlikte cennetin bertaraf edilmesi istisna ve ârizî bir durumdur. Bütün geleneklerde insan O’ndan gelmiştir ve O’na gider. Cennet vaadini tutmayan, dünya ahdini tutmaya çalışır. Cennette vaadi söz ile tutar burada ise sözü kendi verir ve vaadini O’nun gönderdiği kitapla yerine getirmeye çabalar. Bunun içindir ki insanın bu

Tıpkı şehirlerin ortak insanları birleştirdiği gibi...

Başka bir deyişle; anlam mütealin görünen halidir, modernitede ise müteal bağlam söz konusu olmadığı için anlam görüntülerden ibarettir. Özetlersek; anlamın insanda tahakkuku dili, kalemde tahakkuku keliması, kelimada ve metinde tahakkuku kitabı, hayatta, zamanda tahakkuku sünnet-fıkıh-ahlakı ve mekânda tahakkuku şehri ortaya çıkarır.

dünyadaki çabası, cenneti unutmama üzerine kurulur. Dünya bu anlamda bir temsildir. Yaratılışı itibarı ile güzel/cennetsi yaratılan dünya, insan için bir göstergedir. İnsan bu dünyada verdiği söze karşılık (aynı zamanda yitirdiği söze karşılık) ilahi sözü/vahyi hayat olarak mücessem kılar. Yani vahyi bu dünyada tahakkuk ettirir. Anlam kelimada, kalem kalemde, kalem metinde, metin de zaman ve mekânda hayat bulur. Nitekim medinenin ve medinelerin oluşumu, anlamın tahakkukudur. Peygamberlerin sözü mukim kılan ve

anlamı mekânlaştıran sünnetleri bu bağlamda görülmelidir. Sünnet, anlamı hayatlaştıran, fıkıh da onu sürekli kılarak taşır. Anlamın zaman içinde mekân tutması yani tahakkuk etmesi peygamberlerin sünneti ile âlimlerin de fıkhetmesi ile olur. Nitekim İslam hukuku murad-ı ilahi ve sünnet üzerine kuruludur. Bu da hayatın mücessem hâli, hakkın ve hukukun müşahhas hâli, yani şehirle olur. İnsan bu dünyada kulluk borcu, yol, yolcu ahdi, vaadi ve akdi üzerinden oluşturur mekânını. Dolayısıyla şehirler anlamın tahakkukudur. Tıpkı anlamın bir kitapta mekân tutması gibi, anlam şehirlerde de imar vasıtası ile mekân tutar. Söz şehirle, şehirde kitaplaşır.

Yazı ilk asırlardan itibaren Müslüman toplumlar için sadece görüşlerin ifade edildiği bir vasıta olmamış, aynı zamanda İslam'ın Allah, âlem, insan, dünya ve hayat tasavvurunu da yansıtan bir özelliğe sahip olmuştur. Yazılı kitap dediğimiz fıkıhın oluşumu ile sözlü kitap diyebileceğimiz Kur'an ve Sünnet'in eş zamanlılığı ve yekpareliği önemlidir. Söz/kitap fıkıhta yasa olarak, kelimada itikad olarak tahakkuk etmiştir. Ebu Hanife'nin fıkıh-ı ekber dediği husus budur. Vahiy metne aktarılırken onun anlam ve yorum boyutu olan sünnetle kıraat edildiğinde ve yaşandığında tahakkuk eder. Nitekim bir hadis metni sadece metinden ibaret değil; senedinden, en önemlisi de temsil gücünden yani anlamından da ibarettir. Bu kelam-kalem bütünlüğünün, diğer deyişle insanın ve anlamın sürekliliği ve güvenilirliğinin göstergesidir. Bir başka açıdan ifade edilecek olursa vahiy/kitap Mekke'de fıkıh-ı ekberi (itikad) tahakkuk ettirirken, Medine'de ameli/yasayı tahakkuk ettirir. Mekke'de kelam, Medine'de fıkıh oluşur. Kelam, kaleme, kelimeye, iz'e, şehre dönüşür. Öyleyse şehirler kitabın ete kemiğe bürünmüş hâlidir.

Bundan dolayıdır ki İslam tarihinde Kur'an ve Hadis sırf metne indirge-

nemez. Nitekim Hz. Peygamber'in sünnetinin Kur'an'ın müşahhas hâli ve pratiği olması, Peygamber'in ahlakının bizatihi vahyin kendisi olması, öte taraftan Peygamber'in bir itikad ve fıkıh oluşturması söz/metin birlikteliği iledir. Kur'an ve hadisler henüz bir metin değilken de insanlar İslam'ı ahlak ve fıkıh, yani sünnet olarak yaşıyorlardı. İslam sadece inanılan, ezberlenen veya bilinen bir teori değil, aynı zamanda yaşanan hayattı. Dolayısıyla Kur'an ve Hadis yazılı metin hâline getirildikten sonra onları sırf metin olarak görmek ve anlamı yok saymak bir hafızayı, geleneği ve tarihî tecrübeyi/İslam'ın yaşanmışlığını yok saymak anlamına gelir. Bunu yapmak aynı zamanda

metni Allah'tan "koparmak" demektir. Çünkü anlamdan koparmak Allah'tan koparmaktır.

Hz. Peygamber'le birlikte vahyin sona ermesi, kitabın sona ermesi değildir. Kelam, kalem, kitap, anlam ve dil devam etmiştir. Kur'an, kendinden önceki bütün kitapları kendinde temsil ederken, kendinden sonraki bütün kitapların da belirleyicisi olmuştur. Bütün kitaplar o kitaba göre bir iz ve gösterge olmak durumundadır. Bütün kitapların sünnet üzerinden vahye atf yapması tesadüf değildir.

İslam düşünce geleneğinde özellikle Ehl-i Rey'de murad-ı ilahi ve anlamın Peygamber'e nisbeti bu bağlamda düşünülmelidir. Çünkü onların birinci

derecede kaygısı metinleşme ile birlikte metin-anlam ayrışmasının ortaya çıkması ve metnin asıl ve esası, yani anlamı yok etmesi riskidir. Öyleyse yazılı kitabın temel hedefi anlamı taşımak olmalıdır. Bundan dolayıdır ki İslam düşünce geleneğinde herhangi bir âlimin yazdığı kitap bile bireysel anlamda o âlimin değil daha çok bir geleneğin, usulün ve ekolün kitabıdır.

Bugün modern hukukta bile hukuk, sırf metin üzerinden değil şahitlik ve duruşma üzerinden devam eder. Eğer anlam metinleşmezse, yani şehirleşmezse, başka bir deyişle zamanda ve mekânda tahakkuk etmezse, tevhid ilkesi ortaya çıkmaz. Kurucu metin, ister kelimullah olarak düşünölsün,

isterse bir mit fark etmez; kitapta yeri olmayan bir şeyin bu dünyada tahakkuk etmesi imkânsızdır. Çünkü anlamı taşıyan kitap, ortak paydayı temsil eder ve insanı O'na bağlı kılar. Kitapta yeri var demek O'na işaret etmektir. Bütün tanımları, tahakkuk eden yerine getirir.

Anlamı tahakkuk ettiren dünyayı tanımlama ve belirleme hakkına da sahiptir. Başka bir deyişle yazıyı tanımlayan toplumu ve dünyayı tanımlar. Metnin tahakkuku ve tahakkümü insanların yekpare olması ile doğru orantılıdır. Bugün modern dönemde anayasaların yaptığı da bundan başka bir şey değildir. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, metnin kitaplaşması sadece mekân ve şehir bakımından değil, mekânın ve şehrin yönetimi bakımından da önemlidir. Mekânı ve zamanı yöneten her zaman kurucu metne ve dolayısıyla şehre ihtiyaç duyar. Yunanlıların, Hitit ve Asurluların kitap toplama ve kitaba sahip olma ile gücü ele geçirme arzuları arasında bir ilişki kurdukları muhakkaktır. İskender'in bu anlamda yaptığı yolculuklar yalnızca kitap sevgisine indirgenemez. Çünkü gücün sözü ve kitabı olmalı ilkesi, ilk dönemden beri bilinen bir durumdur. İbn Haldun'un kalem de kılıç da idarecilerin işlerinde kullandığı araçlardır sözünün altını çizmek gerekir. Gelenekte Tanrı'nın kitabını anlayan, yorumlayan ve taşıyan nasıl belirleyici ise bugün de "kurgusal-evrensel metni" yazan, tanımlayan, yorumlayan belirleyicidir. Bu anlamda kitap güçtür, gücü temsil eder.

İskenderiye Kütüphanesi denilince akla Yunan medeniyetinin, Efes Kütüphanesi denilince, Yunan ve Roma medeniyetinin, Cundişapur kütüphaneleri denilince İran ve Hint medeniyetinin gelmesi tesadüf değildir. Benzer şekilde Emeviler Şam'da ve Endülüs'te kütüphanelerini oluştururken veya Abbasiler Bağdat'ta Beytü'l Hikme'yi kurarken aynı saikle hareket ederler. Gücü ve metni kaim kılmak... Dolay-

ısıyla kütüphaneler üzerinden şehirler ve şehri yöneten irade söz sahibidir. Söz'ü işiten, anlayan ve yaşayan onu kitap ve şehir olarak tahakkuk ettirir.

ANLAMIN MEKANİKLEŞMESİ/SEKÜLERLEŞMESİ-ANLAM YİTİMİ

Modernite anlamı metne indirgeme için özel bir çaba sarf eder. Modernite öncesi veya modernite dışında, anlamı metne indirgeme çabaları başka geleneklerde bu biçimiyle görülmez. İslam düşüncesinde anlam-metin bağlamında ortaya çıkan Ehl-i Rey-Ehl-i Hadis farklılığı ve tartışması anlamı metne indirgeme olarak görülebilir. Nitekim şeklen bu doğrudur da. Ancak Ehl-i Hadis'in Ehl-i Rey'e karşı ilkesel düzeydeki eleştirisi, anlamın reddi değil hatta anlamın insanın reyine indirgenerek bir sekülerleşmeye yol açabileceği kaygısıdır. Çünkü onlar karşıtlarını, anlamı "akla" indirgemekle suçlamışlardır. Dolayısıyla hem Ehl-i Rey'in hem de Ehl-i Hadis'in birbirlerine olan karşıtlıkları müteal olanı hakkıyla anlamadaki usul farklılığından kaynaklanmaktadır. Her iki kesimin de birinci derecedeki amacı murad-ı ilahidir. Bu maksattan dolayı da murad olarak modernitenin metne indirgemesi ile birebir örtüşmez. Ancak özellikle gerek geçmişte Ehl-i Hadis içinden çıkan "Selefiler" ve gerekse modernite sonrası onların tezahürü olarak ortaya çıkan modernist ve selefi İslamcılar tarihî tecrübeyi reddetme üzerinden anlamı metne indirgeyerek, metni genel olarak bağlamından koparırlar ve istedikleri gibi yorumlarlar. Hatta öyle ki "Kur'an İslam'ı" söylemi ile çoğu hadisleri de reddederler. Bir bakıma Kur'an'ı yani metni istedikleri gibi okuma, anlama ve yorumlama haklarını birey olarak kendilerinde bulurlar. Bu elbette ki modernist İslamcılar bakımından modernitenin İslam dünyasındaki tezahürleri ve sonuçları ile ilgilidir. Başka bir deyişle bu süreçte tarihsel

anlamda Ehl-i Hadis'in mi daha çok etkisi olmuştur yoksa modernitenin mi sorusuna elbette modernite olarak cevap verilebilir. Tarihsel anlamda Ehl-i Hadis içerisinden çıkan "Selefi" metinciliğin de, içinde yaşanan pek çok siyasal ve sosyal olayla ilgisi olduğu muhakkaktır.

Anlamanın metne indirgenmesinde ve modernitenin ortaya çıkmasında Batı dünyasında ve Hristiyan ilahiyatında iki olay vardır. Bunlardan birincisi Pavlus'un "Yeni İsa ve Yeni İnciller" üzerinden ortaya çıkardığı Hristiyanlık yorumu ile bu yoruma karşı Martin Luther ve Protestanların anlamı metne indirgeme çabalarıdır. Özellikle "İncil" in Kilise'nin otoritesinden kurtarılıp insanın "aklı"na indirgenmesi ve her insanın onu anlama ve yorumlama hakkının ilke olarak kabul edilmesi

modernitenin ortaya çıkış sürecindeki önemli kilometre taşlarıdır.

Yazmanın anlamı taşımayacağı, bağlamı koparacağı, yazının her yere çekilebileceğini iddia ederek söze daha üst bir anlam verenler her daim olmuştur. Aslında bu kaygıda olanların birinci derecedeki dertleri, anlam ile metin arasındaki ilişkinin koparılması kaygısıydı. Nitekim modern dönemde metinleşme süreci ile bu gerçekleşmiştir diyebiliriz. Metnin geleneksel bağlamı yok edildiğinde onu muradından ve bağlamından kopararak yorumlamak mümkündür. Dolayısıyla artık burada anlamı taşıyan metin değil, metni taşıyan yeni yorumlardır. Kitap düşüncesi ve anlamı taşıdığı gibi, yorum da kitabı taşıyarak yeni düşüncelere göre kitabı yeniden inşa etmeyi içinde taşır.

Bununla beraber bir hafıza yitimi ve anlam yitimi tartışmaları da eş zamanlı olarak gündemde olmuştur. Kitabın metne ve insana indirgenmesi ile kadim gelenekler bertaraf edilirken yeni okuma yazma biçimi hafızayı paradoksal olarak "güçlendirmesine" rağmen bertaraf etmiştir. Artık hafızanın birinci derecede mekânı insan değil, kitaplar, diskler, dijital veri depolarıdır. Bu anlamda bugün okuma yazmanın metne indirgenmesi ile öğrenme ve hatırlama eğiliminin zayıflaması arasındaki ilişki ciddi olarak gündemdedir ve tartışılmaktadır.

Okumanın işitmeden koparılıp metne indirgemesi, dünyadaki okuryazar oranını birinci derecede etkilemiştir. Oysaki okumak sadece metin okumak değildir. İşitmek de bir okumaktır. Okumanın bireyselleşmesi ile metnin-

leşme arasındaki ilişki mekanikleşmeyi, göreliliği ve sekülerliği doğurur. Sözlü kitabı herkes okur ama yazılı kitabı sadece onu suret olarak okumayı bilen okur. Bu anlamda elbette yazılı metin yadsınamaz ama kitap sadece yazılı

ve üretir. Tarihi ve hafızayı bu şekilde oluşturur. Oysa bu, metni gücün isteği gibi yorumlama hakkına sahip olmasını zorunlu kılar. Kendi metnine bağlılık diğer metinleri de reddetmeyi bir bakıma zorunlu kılar.

Matbaanın ve kitabın yayılması ve çoğalması bir hafızanın, geleneğin, kültürün değil, modern paradigmanın ve kültürün yayılması ve çoğalması ile birinci derecede ilgilidir. Mekanikleşen şehirler, dünya, hayat, insan ve kitabı da bu mekanizmin en önemli unsuru hâline getirerek, onu bir tahakküm aracı olarak da kullanmıştır.

metne indirgendiğinde bir hafıza, bir tarih ve bir tecrübe yok sayılır.

Modern dönem aynı zamanda yeni bir insan ve tarih tasarımıdır. Şehir, din, tanrı, kitap, kilise, iktisat vb. buna göre yeniden şekillenir. Bu durum bir hafıza inşası olduğu kadar bir hafıza yitimidir de. Artık din, vahiy, kutsal metin, mitoloji, gelenek, kilise, ruhbanların veya din adamlarının yorumu, hatta dinî düşünürlerin yorumu, fıkıh değil matematik ve fizik ekseninde bu dünyaya ve insana indirgenmiş bir "akıl" metni oluşturmaya başlamıştır. Bu süreç kitabın mekanikleşmesi, kutsalın yitimi, modernlerin tabiri ile bir büyü bozumudur.

Modernleşme sürecinin Kilise'ye karşı çıkışındaki haklılık, sonuç olarak onun ortaya koyduklarını haklı hâle getirmez. Kilise üzerinden genel anlamda dini, Tanrı'yı, geleneği dünyadan ilke olarak koparan modernleşme sadece metni değil, dünyayı, insanı, değerleri, hatta Tanrı'yı bile yeniden "tanımlamıştır". Burada gerçekte kovulan anlam ve dildir. Yeni süreç ve yeni insan eşya ve hadiseleri artık Tanrı'nın muradı ve dili ile değil, yeni insanın "aklı", heva ve hevesi ve dili ile tanımlayacak ve yorumlayacaktır.

Modernite metne dayalıdır. Buradaki metin artık sadece insanla ilgilidir. Yeni insan arkeoloji yardımıyla metin arar, antropoloji yardımıyla metin oluşturur

Modernleşme ile birlikte artık temel metin birtakım sözleşmeler olacaktır. Bundan sonra metinsel tahakküm yeni insan tipinin metinlerinden ibarettir.

Modern bilim, modern değerler her şeyin ölçüsü hâline gelmiştir. Modernleşme sürecinin kendi metnini oluşturmada elbette ki en önemli aracı yine kitaptır. Dünyada, zihinde, insanda, zamanda ve mekânda yaşanan temel kırılma en önemli sonucunu elbette kitap alanında göstermiştir. Modern dönemde kitabın çoğalması bir hafızayı bertaraf ederken yeni bir hafıza, yeni bir paradigma oluşturmaya çabalamış, hatta oluşturmuştur.

Bugün kitap ve kitabın çokluğu üzerinden oluşturulan temel paradigma, geçmiş ilkel ve metafizik olarak tanım-larken, asıl kitabı ve anlamı reddetme üzerine kuruludur. Kilise üzerinden geleneği reddeden Modernite, Antik Yunan'ı da olduğu gibi değil, kendi paradigmasına uyarlayarak almış, kendine bir meşruiyet alanı ve tarih yaratarak, günü ve geleceği ona göre yeniden şekillendirmiştir.

Diğer taraftan kitabın mekanikleşmeye ve sekülerleşmeye en önemli katkısı elbette matbaanın aktif olarak kullanılmasıdır. Batı dünyasında saat ve matbaa modern gelişmişlikle birlikte mekanikleşmenin de en temel iki göstergesidir. Nitekim zaman, mekân, zihin ve hayattaki mekanikleşme

kitaba da sirayet ederek yeni dünya ve insan tasarımına hafıza bakımından önemli anlamda katkıda bulunmuştur. Matbaanın ve kitabın yayılması ve çoğalması bir hafızanın, geleneğin, kültürün değil, modern paradigmanın ve kültürün yayılması ve çoğalması ile birinci derecede ilgilidir. Mekanikleşen şehirler, dünya, hayat, insan ve kitabı da bu mekanizmin en önemli unsuru hâline getirerek, onu bir tahakküm aracı olarak da kullanmıştır. Artık bilginin ve anlamanın birinci derecede Tanrı ile

bir ilgisi yoktur. Bilgi modern insanın kendini, eşya ve hadiseleri ve dünyayı tanımlama ve anlamlandırma aracıdır.

Matbaanın icadı her ne kadar ortaya çıkışı itibarı ile Kilise'nin İncil ve kitap tasarrufunu kırmak etkenine sahip de olsa matbaayı başlangıçta en etkili şekilde kullanan kurum paradoksal biçimde Kilise olmuştur. Özellikle kendi kuramlarının yayılması bağlamında (misyonerlik) dinî metinlerin çoğaltılarak yayılmasını şiddetle des-

teklemiştir. Ancak bu süreç Kilise'nin de mekanikleşme sürecine girmesine ve bir süre sonra Protestanlığa giden yolun taşlarını döşemesine engel olamamıştır. Kilise'nin araçsal olarak kullandığı matbaa bir süre sonra kendini araçsallaştırmıştır. Nitekim söz konusu süreç esas olarak sonuçta, Kilise'nin değil hümanistlerin fikirlerinin yayılmasına sebep olmuştur.

Matbaa fikrî anlamda hümanistlerle, ekonomik anlamda kapitalistlerle

doğrudan ilişkilidir. Özellikle 17. 18. ve 19. yüzyıllarda kitaplar sırf aristokratlara hizmet eder. Tarihi, zamanı ve mekânı onlara göre yeniden inşa eder. Bu, bilginin sadece bir sınıfa indirgenmesinden başka bir şey değildir. Dolayısıyla matbaa hümanisttir, kitap yeni kilisenin (modern kilise) kutsalıdır. Bu dönemde metinler/kitaplar aynı zamanda tanımlama aracıdır. Özellikle bu dönemde seyyahların dünyaya açılarak dünyayı, toplumları ve Batı-dışı

insanları tanımlama çabaları göz ardı edilmemelidir.

Modernleşmeyle birlikte hafıza, artık insan zihninin ve muhayyilesinin bir unsuru olmaktan çok kitapların, kütüphanelerin ve mekanik bir hayatın unsuru hâline gelmiştir. İnsan zihnini temsil, insanın kendisi ve kendisinin bir unsuru olmaktan çıkmıştır. Bu süreçle birlikte hard diskler ve flash bellekler hafızanın ana unsuru hâline gelecektir. İnsanın mekanikleşmesi bir bakıma hafızanın mekanikleşmesidir.

Rönesans-Aydınlanma sürecinde oluşturulan kütüphaneler yeni zihin durumunun, devlet ve toplum tasarımı da göstergeleridir. Bir bakıma kütüphaneler ile kiliseler arasında tıpkı kilisenin yerini alan üniversiteler gibi bir benzetme de yapılabilir. Hıristiyanlığın dünya görüşünü temsil eden Kilise'nin ve İncil'in yerini artık modern ilkelere, devletlerin, yöneticilerin dünya görüşünü temsil eden üniversiteler, kütüphaneler ve anayasalar almıştır.

ANLAMIN BUHARLAŞMASI- METNİN ÇÖZÜMÜ VE SANAL ANLAMLAR

Bilhassa Aydınlanma süreci ile birlikte yeni bir hayat nizamı, yeni bir “metafizik”, yeni bir insan ve yeni bir dünya, temel gaye olarak kabul edilmiştir. Cennetten kovulduğunu düşünen insan, Tanrı'yı “dünyadan kovarak” dünyayı Tanrı adına değil kendi adına (beyaz insan) “güzelleştirmiş” ve bir bakıma “cennetleştirmiş”tir. Artık insan ve dünya sonsuzlaşmış ve ölümsüzleşmiştir. Dünyayı, insanı, eşya ve hadiseleri “Tanrı'nın aklı, dili ve gözü” ile değil, insanın aklı, dili ve gözü ile yorumlamak esastır.

Ancak sürecin tekçi, dogmatik ve totaliter tutumu, tüm dünyayı tek-düzeleştirirken, özellikle Batı-dışı toplumlarda büyük tahribatlara ve tedavi edilemez travmalara yol açmıştır. Çünkü yeni paradigmaya göre artık sadece modernleşmiş toplumlar ile

modernleşecek toplumlar vardır. Bunun dışında başka bir kategori söz konusu bile olamaz. Varsa da onlar insanın dışına (evrimci tarih ve biyoloji anlayışı ile) atılır. Artık her şeyin ölçüsü “Tanrı, din, gelenek” değil, modern insan ve modern akıldır.

Genelde son üç yüz yıl özelde ise son iki yüz yıldır yaşanan mekanikleşme, gittikçe gerçekliğin yerini alma yerine kendi gerçekliğini de kaybetmeye yüz tutmuştur. Özellikle son elli yıldır

modern sürecin şu veya bu biçimde insanda yok edemediği şey, bütün tahribatına rağmen fitrat ve onun üzerine yaratıldığı ahlakıdır. Zamanı, mekânı, tanrısı, aklı, bilgisi, zekâsı yapaylaşan insan tüm yapay ahlak üretme çabalarına rağmen insan olmanın ve kalmanın bilincindedir. Bunun içindir ki son zamanlarda artık insan nüfusunun fazlalığından söz edilerek “yapay insan” a yer açılmaya, meşruiyet sağlanmaya çalışılıyor.

İnsanı insan yapan onun ahlakı ve iradesi ve en önemlisi müteal bağlamıdır. Simülasyonun ahlakından söz edilebilir mi? Ya da yapay zekânın sonucu olarak ortaya çıkan yapay insan hangi iradeye ve ahlaki ilkeye tutunabilir ve hangi ahlaki ilkeye göre davranabilir?

mekanikleşmenin dijital ve sanal bağlamı bizatihi modern insanı bile tartışılır hâle getirmiştir. Modern insanın zihnindeki mekanikleşmenin hayata yansımaması elbette mümkün değildir. Zihindeki mekanikleşme ile birlikte mekânın mekanikleşmesi doğru orantılı olarak gitmiştir. Artık Batılı şehirler birer görünen değil görüntüdür. Işıklarla oluşturulan aydınlanma (aslında aydınlanma cennet) görüntünün dışındaki her şeyi görünmez kılarken, bilgisayar teknolojisi ile de bilginin mekanikleşmesi dijitalleşerek ve sanallaşarak görünmez hâle gelmiştir. Yeni bir görme biçimini benimsemekten görmek imkânsızdır. Gösterilenin dışında bir şeyi gördüğünü iddia etmek “akıl hastalığı” olarak nitelenerek paradigma dışına atılmıştır. Modern dönemde insanın unutulması ve yeni olanı hafıza yapması esastır. Artık bir hard diskin çökmesi kadar kolaydır hafızasızlık ve kaybetme riski. Şehir eskiyi değil yeniyi temsil eder. Zaman tamamen sayısallaşmış, akıl mekanikleşmiş, bilgi sayısallığın ve mekanikliğin sınırlarında kalmış ve insan bu sürecin kendine yansımaları ile ciddi anlamda bir varoluş sorunu yaşamaya başlamıştır. Çünkü belki de

ANLAMSIZLIK YA DA ANLAMIN VE KİTAPIN SONU (MU)?

Metnin dijitalleşmesi, korkunç diyebileceğimiz biçimde çoğalması ile anlamın çoğalması birbirine paralel değildir. Hatta aksine metnin dijital çoğalımı ile anlamın ve hafızanın yitimi arasında karşılıklı bir bağ ve ilişki vardır. Mekanikleşen hayatla birlikte matematik ve fizik eksene inerek kaybolmaya başlayan anlam, dijitalleşme ile birlikte simüle olarak matematik ve fizik ekseni bile anlamsız hâle getirmiştir. Eskiden kitaba sahip olmak bir aidiyet ve hayatla ilgiliyken bugün bir kitaba sahip olmak, bir dataya, matematiksel-sayısal bir varlık ve çokluğa sahip olmaktır. Hiçbir aidiyeti söz konusu değildir. Modern mekanik kütüphanelerin mekânsal anlamı bile artık mekânsal bir hafıza olmaktan çıkarken, onun yerine flaş belleklerde veya hard disklerde oluşan milyonlarca kitap, üst üste konmuş çelik, beton ve cam yığınlarından çok da farklı değildir.

Kitabı indiren artık Tanrı değil modern insandır. Şimdi herkes “kitap” indiriyor. Sürekli inen ve indirilen kitapların ise neredeyse hiçbir etkisi,

etkinliği ve belirleyiciliği yoktur. Tüketim toplumunun ve kültürünün bir görüntü unsuru olarak kitap, insan için sadece bir dokümandan ibarettir. İnsanın anlam dünyası veya hafızası ile birinci dereceden bir ilgisi ve ilişkisi yoktur. Ancak bütün bunlara rağmen iradesi sahibi tek varlık olarak insan hâlâ insandır. İradesi var olduğu sürece de insan olarak kalmaya devam edecektir. Yaşadığı bütün travmalara rağmen hatırlama kabiliyetini yitirmemiştir.

Modern şehirlerin zamansızlığı ve mekânsızlığı gibi, modern metin de zamansız ve mekânsızdır. Bütün görüntü araçlarının aynı şeyi gösterdiği yerde bir gizleme, unutturma, silme dolayısıyla körlükten söz edilebilir. Metnin çoğalmı zenginliğinden ve çeşitliliğinden değil, tek boyutluluğundan ve dayatmacılığındandır.

Dijitalleşen hayatın dijitalleşen insanı ve kitabı doğurması olağan bir durumdur. Bugün hemen her alanda 300 yıllık bir tercihin sonuçlarını yaşıyoruz. Aydınlanmanın gerçekliği olmayan ilkelerinin böylesi bir sonucu doğurmasından daha doğal bir sonuç da olamaz. Aydınlanmanın vehmi, heva ve hevesi, ortaya çıkışı itibarı ile bir simülasyondur zaten. Nitekim bugün bu sürecin sonunda ortaya çıkan simülasyon eski simülasyonları bile bertaraf etti. Necip Fazıl'ın hatırlatmasıyla zaten yalan olan dünyada modernite yalanının da yalanıydı.

Artık şehirlerin de kitapların da görüntü hâline geldiği zamanları yaşıyoruz. Rönesans-Aydınlanma süreci ile matematik ve fizik ekseninde “gerçekliği” anlamından koparıp fenomenler dünyasına indirgeyen modern insan “Tanrı’dan intikam” alma derdiyle yapay zekâ, insanın sonu, transhümanizm diyerek yapay insanı konuşur duruma geldi. Oysaki yukarıda da söz ettiğimiz gibi insanı insan yapan onun ahlaki ve iradesi ve en önemlisi müteal bağlamıdır. Simülasyonun ahlakından söz edilebilir mi? Ya da yapay zekânın sonucu olarak

ortaya çıkan yapay insan hangi iradeye ve ahlaki ilkeye tutunabilir ve hangi ahlaki ilkeye göre davranabilir?

Bu yanıyla Rönesans-Aydınlanma sürecinde yaşanan “Tanrı’nın Sonu” aslında “insanın ve kitabın da sonu”dur. Tanrısız dünyaya “yaratılacak yapay tanrı” ve insansız dünyaya “yaratılacak yapay insan” sadece süreci daha da hızlandırır. Ancak bu bir gerçeklik değil, zihin durumudur. Çünkü modernitenin ilkeleri bir gerçeklik değil dilek ve

temennidir. Dolayısıyla bu, hayr ve şerrin Allah’tan geldiğine inanan, her şeye rağmen müteal olanı ve kadim bilgiyi hatırlayan insan dünyada var olduğu sürece çok da bir anlam ifade etmez.

İster Pavlus Katolisizmi olsun, ister Modernite olsun, tarihsel anlamdaki simülasyonlar bugünkü mekanikleşme ve dijitalleşmenin ana nedenleridir. Yol açtıkları süreç artık kendilerinin de kontrol edemedikleri bir sonuca doğru gidiyor. Bu süreçte dijital olan değil, bildiğimiz insan ve anlam araçtır artık. Asıl hâline gelme çabasındaki dijital ve simülasyon ise kendine göre bir insan ve anlam üretmeye çalışıyor. Lakin katı olan her şeyin buharlaştığı iddiasının ötesinde bugün simülasyonun kendisini de etkisini yitiriyor.

Bu hengamede romantizm ve nostalji ile kendini yenilemeye çalışarak modern şehirlerde oluşan kitap kahveler ve kafeler üzerinden kitabı ve mekânı diri tutmaya çalışan süreç aslında kitabı da mekânı da bir aksesuar olarak kullandığının farkındadır. Bugün görüntülenen şehirlerdeki kitap kahve ve kafeler kitabın bir görüntü unsuru olduğu, mekanik ve dijital insan ilişkilerinin

merkezleri durumundadır. Arkasında kitaplarla dolu bir duvarın önündeki masaya oturan dört kişi ellerindeki telefonlar ve bilgisayarlar vasıtası ile dijital ağda nefes almaktadırlar.

Nitekim içinde yaşadığımız çağda kitap gittikçe aksesuar olarak kullanılmaktadır. Bu sadece kitap kahveler için değil, içinde yaşadığımız evlerde, oluşturduğumuz büro ve ofislerde de böyledir. Dijitalleşerek görüntülenen kitap, mevcut varlığı ile de bir görüntü unsuru hâline dönüşmüştür. Nitekim basılı kitapların çoğunluğu popüler metinlerdir ve içerikleri itibarı ile de görüntüden ibarettirler. Dolayısıyla ne büro ve evdeki kitaplar ne de bilgisayar veya hard disklerimizdeki kitaplar bir iz ve göstergeye sahip olmadıkları gibi bir hafızayı da taşımıyorlar. Modern şehirlerin hafızasızlığı, mekânsızlığı ve izsizliği (ıssızlığı) nasıl bir sürecin sonuysa kitapların da hafıza kartlarındaki ve disklerindeki hafızasızlığı aynı sürecin sonucudur. Bugün modern anlamdaki kütüphaneler ve kitabevlerinin de neredeyse sonunu yaşıyoruz. 30 bin kitapla açılan bir kütüphanede yüz bin veya bir milyon dijital kitap söz konusu.

Modern metinler bir anlam, bir dil ve bir bütün fikrinden yoksun oldukları için de sürekliliğe sahip değiller. Katı olan her şeyin buharlaştığı bir çağda, bilginin kes, kopyala, yapıştır ile sonsuzca çoğaldığı bir dönemde göre metin, sözü ve anlamı temsil etmiyor artık. Yani gerçek anlamıyla kitap modern dönemde anlam yitimini yaşamıştı. Bugün ise anlamından geri kalan metin bağlamını yani suretini de yitirmektedir. Modern kitap bu anlamda kitabsizdir. Dolayısıyla burada eğer kitabın sonundan söz edilecekse, bu modern kitabın sonunu yaşıyoruz anlamındadır. Tıpkı modern insanın, toplumun, şehrin sonunu yaşadığımız gibi. Kilise’nin sonu nasıl ki dinin sonu değilse, modernitenin “kovduğu tanrı” ile nasıl ki Allah yok olmadı ve

hayatımızdan çekilmediyse, yeni bir düşünme, anlama, algılama, bilme ve yaşama biçimi bu paradigmayı kabul etmeyen herkes için mümkündür. Bir başka hafıza, ortak dil, hayat nizamı ve dünya görüşü sadece bizim değil dünyanın da ihtiyacıdır.

İnsan “Tanrı’yı kovarak” kendini bilme imkânını yok etti. Bir başka deyişle dilsiz kaldı. Eşya ve hadiseleri kadim ve müteal bir dille okuyamaz oldu. Çünkü insan neyi konuşuyorsa onu düşünür ve yazar. İnsanın dili ve sözü neyse düşüncesi ve kitabı da odur. Dili olan okur ve yazar. Modernleşme sürecinde insan sadece Tanrı’sını değil, dilini, gözünü, özünü ve sözünü de yitirdi. Yeni göz görüneni değil görüntüyü gördü. Yeni dil kelimelere sahipti ama anlama sahip değildi. Yeni söz yazdıkça unutturdu. Nitekim bugün metin bir hafıza unsuru değildir çünkü dil hafızasızdır. Metnin ve okumanın bireyselleşmesi hafızayı yok etti. Modern metnin tek boyutluluğu, çoğalmasına paralel olarak hem kadim bilgiyi unutturdu hem de kendi bağlamında bir kalıcılık sağlayamadı. Çünkü bireysel hafıza hafızasızlıktır. Modern şehirlerin zamansızlığı ve mekânsızlığı gibi, modern metin de zamansız ve mekânsızdır. Bütün görüntü araçlarının aynı şeyi gösterdiği yerde bir gizleme, unutturma, silme dolayısıyla körlükten söz edilebilir. Metnin çoğalmı zenginliğinden ve çeşitliliğinden değil, tek boyutluluğundan ve dayatmacılığındandır.

Dilini, hafızasını ve kendini yitiren insanın neyi kaybettiğini hatırlaması, kendini bilmesi, yeniden konuşmaya, yazmaya, okumaya ve düşünmeye başlaması, eşya ve hadiseleri varlık bütününde ve varoluş sürekliliğinde görmesi demektir. Öyleyse kendini bilmekle başlayacak her şey. Eşya ve hadiseleri başka türlü görebilmek ve onlarla başka türlü konuşabilmekle... ■

KONU İLE İLGİLİ TAVSİYE KİTAPLAR

- Ahmed Güner Sayar, Sahhaf Raif Yelkenci, Ötüken Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2016.
- Brinkley Messick, Yazı Devleti, Çev: M. Fatih Karakaya, Emir Karakaya, Açılım Kitap, 1. Baskı, İstanbul 2016.
- Emin Nedret İşli, Sahafname, Kırmızı Kedi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2018.
- Horst Blanck, Antikçağda Kitap, Çev: Zehra Aksu Yilmazer, Alfa Yayınları, 1 Baskı, İstanbul 2017.
- İsmail E. Erünsal, Orta Çağ İslam Dünyasında Kitap ve Kütüphane, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2018.
- İsmail E. Erünsal, Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2014.
- İsmail E. Erünsal, Osmanlılarda Sahafılık ve Sahaflar, Timaş Yayınları, 1 Baskı, İstanbul 2013.
- Jacques Ellul, Sözün Düşüşü, Çev: Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayınları, 1 Baskı, İstanbul 1988.
- Johannes Pedersen, İslam Dünyasında Kitabın Tarihi, Çev: Mustafa Macit Karagözoğlu, Klasik Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2013.
- Jonathan Lyons, Hikmet Evi, Çev: Şaban Bıyıklı, Mehmet Savan, Doğan Kitap, 1. Baskı, İstanbul 2012.
- Jonathan M. Bloom, Kâğıda İşlenen Uygarlık, Çev: Zülal Kılıç, Kitap Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul 2003
- Lucien Febvre, Henri Jean Martin, Kitabın Doğuşu, Çev: Gül Batuş, 1. Baskı, İstanbul 2000.
- Meral Alpay, Kütüphane Dünyaya Bağlayan Köprü, Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1990.
- Mustafa Demirci, Beytü’l Hikme, İnsan Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1996.
- Necip Asım, Kitap, Haz: Ali Yıldız, Büyüyenay Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2012.
- Oliver Tearle, Gizemli Kütüphane, Çev: Cansel Yavuzoğlu, Avciol Basım Yayın, 1. Baskı, İstanbul 2019.
- Özgür Taburoğlu, Resim, Söz ve Yazı (İmge Yaratmanın ve Bozmanın Yolları), Doğu Batı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2013.
- Roy Macleor (Der), İskenderiye Kütüphanesi, Çev: Elif Böke, Dost Kitabevi Yayınları, 1. Baskı Ankara 2006.
- Tahir Harimi Balcıoğlu, Medeniyet Tarihinde Kütüphaneler, Büyüyenay Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2018.

Dijital Zamanların Dönüştürdüğü Bir Ritüel Olarak Kitap ve Okuma Eylemi

AHMET MELİH KARAUĞUZ

YAZMAK BİR HATIRLAMA BİÇİMİDİR. ZİHNİ, ZİHNİNDEKİ ANILARI, KOKULARI, TATLARI, İNSANLARI TEKRAR HAREKETE GEÇİREN, GÖZÜN ÖNÜNE getiren, insanı yazdığı süreç içerisinde harekette ve canlı tutan eylemler bütünüdür. Okumak bir oluş, dönüşüm hâlidir. Yazmak ve okumak belli ritüeller ister. Ritüel hayatı canlı kılar. Çünkü ritüel mekânı yeniden düzenlemeyi, beden ve ruhen az sonra yapılacak eylem için hazır olmayı, canlılığı ve elbette uyumu şart koşar. İbadetlerden tutun da gündelik hayat içinde insanın sakinleşme ya da huzura erme adına yaptığı tüm eylemlerin rutinlerinin ritüeller istemesi bundandır. Ritüel ana akım hâlinde akan koşturmacayı durdurur ve kendine yeni bir an, zaman yaratarak alternatif bir duruş ve mekân sağlar insana.

Kendi zamanının tanığı her yazar içinden geçtiği anların farklı zamanlar olduğunu düşünür. Karl Marx yaşadığı zaman içinde insanları korkutan bir şeylerin gezdiğini, bir komünizm heyulasının zihinleri rahatsız ettiğini söylerken, Weber, yaşadığı zamanın büyüsunü kaybettiğini iddia eder, Fukuyama şahit olacağımız iki binlerin tarihin sonunu getireceğini söyleyecektir. Bugün de bizler, hemen hemen birçok yazar, yaşadığımız zamanın yeni bir paradigma kırılışına

şahit olacağını, yakın bir zamanda uyanacağımız günün bir öncekine benzemeyeceğini düşünüyoruz. Herkesin motto olarak kullandığı bir düşünce artık, dijitalleşmenin bambaşka bir hayat yaratacağı. Peki, ama neden, ya da nasıl? Dünya'ya dışarıdan bir gözle bakabilirsek ve bu göz bize yaratıcının dünyayı gördüğü gibi bir görüş verse muhtemelen bütün bu tartışmaların, kaygıların, korkuların her birinin anlık birer ışık patlaması olduğunu göreceğiz. Muhyiddin Şekur'un kitabına isim yaptığı ve hemen başında söylediği o cümleyi tekrar haklı çıkartacak bu durum. "İnsanların taş üzerine yazdıkları yüzyıllık yazılar, Allah için su üstüne yazılmış yazı gibidir."

Ancak hiçbirimiz tanrının gözlerine sahip değil ve bir tek kendi zamanımızın tanığıyız. Bu tanıklık ne kadar öncekilere benzese de bizler tarafından, kendi gözlerimizle, algılarımızla ve fikir dünyamızın zenginliğiyle tecrübe edildiği için eşsiz ve biriciktir. Onun için her birimizin tanıklığı bir şekilde dinlenmeye, okunmaya, anlatılmaya değer. Ancak bu herkes için mümkün değil. Bunun için belki de kitaplar var ve bazı insanların hikâyeleri çağlar boyunca bize kalıyor. İnsanlık tarihinde ve hafızasında çağıl çağıl çağlayan bir nehir olan anlatının çok azını biliyor oluşumuzun bir hikmeti olsa gerek. Aynı zamanda tarihte çok şehrin yıkılıp çok azının hâlâ hayatta kalmasının ve pek az eserinin, (kitaplar) o şehrin hikâyesini anlatır gibi ayakta duruyor olmasının hikmeti de budur. İnsanın hafızası kitaplarsa şehirlerin hafızası da ayakta kalan mekânlarıdır diyebiliriz zannediyorum. Zira bir mimarın yazma biçimi de ortaya koyduğu binaları değil midir?

Modernleşme tecrübesi yıkarak yeniden yapmak olan bir kültüre sahibiz. Geri kaldığını düşünen ve kendini geçenlere öykünen her yönetim/iktidar,

Yaşadığımız zamanlar öncekilerden farklı olarak sadece mekânı dönüştürmekle kalmıyor, zamanı da yeni baştan kurguluyor. Eski mezlik, kalıcılık, süreklilik, kısa sürelik tamamen birbirine karışırken, dijitalleşmenin etkisiyle birlikte mekânlar ve ritüeller bir bir kayboluyor. Şehrin mekânları hızlı tüketime göre yeniden düzenlenirken, bir yerde vakit geçirme eylemi ayaküstü hâllerin oturmaya evrildiği ama ruhunu tamamen hemenlikten alan bir yapıya dönüşmüş durumda.

kendi gücünü göstermek ya da geride kaldığı yarışta öne geçmek için bir şeyleri yıkıp sıfırdan başka mekânlar inşa etme çabasına girmiştir. Böyle olunca şehirlerimizin hafızaları, ruhları ağır yaralıdır bizim. Türkülerimiz söylenmese, şehirleri anlatan romanlar yazılmasa, şehrengizler kaleme alınmasa, fotoğraf makineleri erken dönemde ülkeye girmese belki de birçok şehrin önceki hâllerini asla bilemeyeceğiz. Hatırlamak elbette ciddi yükler yüklüyor insana. Hatırlamak çünkü ödev de veriyor. Birtakım değerlere uygun yaşamayı, kuralların devamlılığını zorunlu kılıyor. Dünya üzerinde hafızasına sahip çıkan ulusların hiçbir şekilde asimile olmadan

yaşamaya devam etmesinin ardında hatırlamayı bir ödev bilmelerinin etkisi büyük olsa gerek. Edebiyatın, sanatın, tarihin değerliliği bir hafıza sunuyor olmasından başka nedir? Estetik ölçü elbette bir yere kadar önemlidir ama bize kalan eserlerden büyük bir hafıza ve insanlık hikâyesi devşiriyor olmamız hikâyenin önemli olmasını sağlıyor.

Yaşadığımız zamanlar öncekilerden farklı olarak sadece mekânı dönüştürmekle kalmıyor, zamanı da yeni baştan kurguluyor. Eski mezlik, kalıcılık, süreklilik, kısa sürelik tamamen birbirine karışırken, dijitalleşmenin etkisiyle birlikte mekânlar ve ritüeller bir bir kayboluyor. Şehrin mekânları hızlı

Günümüzün dijital kültürü yazıyı, mekânı, zamanı dönüştürmekle kalmıyor artık hikâyeleri de şekleleştiriyor. Dijitalleşmeyle birlikte insan ortadan kalkıyor ve karşımızda kullanıcılar beliriyor. Hikâye aşınıyor yerini petrolden daha değerli olan veri alıyor. Her şey değişirken kitabın değişmemesi mümkün mü?

tüketime göre yeniden düzenlenirken, bir yerde vakit geçirme eylemi ayaküstü hâllerin oturmaya evrildiği ama ruhunu tamamen hemenlikten alan bir yapıya dönüşmüş durumda. Zamanın ruhu hemen ve şimdi üzerine kalıcılığın büyük oranda ortadan kalktığı, popüler imgelerin hızlıca tüketilip yeni bir imgenin tekrar tüketime girmesi beklenmeden kendi kendine yeni popüler imgeler üretip onu tüketen bir devridaim içinde ilerliyor. Bundan okuma, yazma,

hatırlama, durma ve tefekkür etme gibi eylemler de etkisini alıyor çünkü her biri bir şekilde mekâna ve zamana bağlı eylemler. En başta yazdığım giriş cümlemi şimdinin hâkim dijital gerçekliği içinde şöyle yeniden söylersem yanlış olmayacak “Yazmak artık bir unutmama biçimi. Çünkü yazılanların kaydedildiği defterlerin zaman akışı bir şeyin hayatta kalmasına ancak birkaç dakikayla müsaade ediyor.”

DİJİTAL ZAMANLARDA OKUMAK (MÜMKÜN MÜ?)

Okumak insanlık tarihine baktığımızda oldukça yeni bir eylem. Şüphesiz “Sümerlerin yazıyı bulmasıyla” insanlık yazıya geçti ama yazı uzun yıllar sadece iktisadi anlamda bir kayıt yöntemi. Özellikle zigguratlarda oluşan karışıklığı gidermek ihtiyacıyla doğan yazı uzun yıllar anlatılan hikâyelerin sistematik şekilde kaydedilebileceği bir yapıya sahip değildi. İnsanlık ki birçok yerde hâlâ böyle, hatırlamak için yazmak yerine, anlatmayı tercih ediyordu. Sözlü kültürün hâkimiyeti uzun yıllar sürmüş ve yazılı kültür bu hâkimiyeti birkaç bin yıl önce ancak alabilmiştir. Yazının sistemleşmesi kitabı doğurmuş, kitap artık hatırlama eyleminin yazarak mümkün olmasını sağlamış ve bu da elbette anlatıların biçimsel anlamda dönüşmesine olanak sağlamıştır. Çünkü hatırlama şekilleri değiştikçe hatırlama biçimleri de değişir. Tıpkı fotoğraf sanatının görsel sanatta yarattığı devrim gibi, yazı da sözlü sanatta büyük bir devrim yaratmıştır. Ancak bu devrim şu günlerde tehdit altında. Günümüzün dijital kültürü yazıyı, mekânı, zamanı dönüştürmekle kalmıyor artık hikâyeleri de şekleleştiriyor. Dijitalleşmeyle birlikte insan ortadan kalkıyor ve karşımızda kullanıcılar beliriyor. Hikâye aşınıyor yerini petrolden daha değerli olan veri alıyor. Her şey değişirken kitabın değişmemesi mümkün mü?

Matbaanın Avrupa’da yaygın bir teknoloji hâline geldiği yıllarda Aydınlanma felsefesi de düşünce hayatını ve gündelik yaşamı derinden etkiliyordu. Bu yıllar bize edebî bir anlatı formu olarak romanı armağan ederken, İngiltere’de başlayıp, Amerika’da zirve noktasına ulaşacak olan sanayileşme de bir anlatı formu olarak öyküyü getirecekti. Dijital zamanlarsa henüz bir anlatı formu inşa etmedi. Dijitalleşmeyle birlikte daha çok görsele dayanan bir kültürün hâkim olmasında bunun elbette büyük

bir etkisi var ama yükselen görsel kültür de henüz yeni bir sanat sahası oluşturamadı. Dijitalleşme daha çok önceden var olan şeylerin yayılma araçlarını çeşitlendirirken üretim süreçlerinde uzmanlara duyulan ihtiyacı ortadan kaldırdı. Ama bu elbette türleri aşındırmadığı ya da değiştirmedeği

anlamına gelmemeli. Özellikle internet ağ genişliğinin artmasıyla birlikte yeni medya araçlarının çeşitlenmesi en çok kitabı dönüştürdü.

Yaşadığımız şimdinin zaman kodlarının 7/24 bir hayatı mümkün/zorunlu kılmasıyla birlikte, her geçen gün artan

Sesli kitapla birlikte kitabı okuduğunu düşünen şimdinin insanı aslında kitabı dinlerken kitabın içerdiği tüm o bilgilerden/yaralayıcı göndermelerden/insanı olgunlaştıran olaylardan ziyade sadece kitabı okuyanın şehvetli sesine ve çevresindeki dikkat dağıtıcılara dikkat kesiliyor. Zaten özü itibarıyla dinlenmesi için değil okunması için yazılan kitapların seslendirilmesi kitabın mahiyetini büyük oranda bozarak, yazardan çok seslendirenin elinde tutsak hâle geliyor.

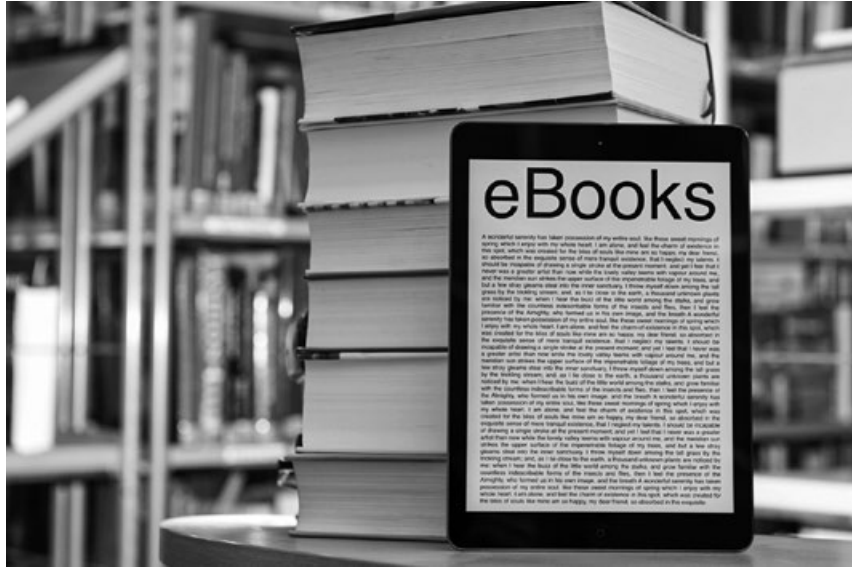
şehir nüfusu ve bunun yarattığı trafik, mesaiye yetişme, mesaiden eve dönme gibi gündelik rutinlerde akıllı telefonlar hayatımızın her anında bizimle. Akıllı telefonların yarattığı sanal dünya simülasyonu ve yeni kimlikler inşa ederek yeni bir hayatta yaşama yanılsaması insanların yeni yaşam ritüeli. Boş vakit

kavramı artık tedavülden kalktığı gibi, akıllı telefonlar günün her saati online olmayı mümkün kıldığı için sanal dünyada sürekli aktif olma hâli dijital dünyanın yeni normali. Bu sanalda yaşama ritüeli, insanın gerçek hayatta artan rekabet ortamı ve her gün artan bilgi miktarına ulaşmasına yarayacak uygulamaların sayısını artırıyor. Çünkü gerçek hayatın rutinleri durup bir şeyler yapmayı mümkün kılmıyor. Örneğin toplu taşıma kitap okumayı uygun mekânı insana sağlamıyor. Kafeler, kıraathane kültüründen uzak olduğu için durup düşünmeyi sağlayacak sakinlikten uzak. Okumak ve yazmak mekânsal ritüel isteyen eylemler fakat günümüz, ritüeli kendi içinden dışlayan bir paradigmaya sahip. Ama insanın bir şekilde bilgiye ulaşması gerekiyor. Tam olarak burada karşımıza sesli kitaplar, kitap özet uygulamaları ve günlük öykü pasajları mail atan sistemler çıkıyor. Dijital zamanlar kendi anlatı türlerini değil ama içerikleştirip bir anlamda şekleştirdiği bilgiyi dağıtacak alanlarını yaratıyor.

Dijital araçlarla insan, Chul Han’ın kavramsallaştırdığı pürüzsüz bir yaşamı tercih ediyor. Hasar almaktan uzak bir yaşam, yaralanmadan ilerleyebileceği bir hayat yürüyüşünü sürdürme arzusu duyuyor. Okuma hafızayı canlandırdığı gibi büyük oranda insanı yaralayan da bir eylem olarak karşımızda duruyor. Franz Kafka’nın arzusu olan içerideki buzları kırarak kitaplar okuma arzusu, modern zamanla birlikte, insanların içlerinde oluşturdukları kalıplaşmış buzları hasara uğratmadan, bir kitabı okuyarak yaralanmak yerine, uygulamaların sunduğu

kitap hakkında gerekli malumatlara sahip olup, gündelik hayatta hemen şimdi yaşam tarzı içinde sahip olduğu malumatı bir şekilde kullanıp, hayatına aynı koşuşturmaca içinde herhangi bir duraksama olmadan devam etmenin isteğini büyütüyor. Sesli kitapla birlikte kitabı okuduğunu düşünen şimdinin

kurguladığı bir gerçeklikten ve ritüelden, gündelik akışın hiçbir şekilde kesilmediği, zamansız ve mekânsız bir okuma eylemine geçiş yaşanıyor. Bu geçişle birlikte farklı olana, yaralayıcı olana, ötekiye dair algıları kapanan insan daha çok yanılmaya, daha fazla manipüle edilmeye açık hâle geliyor.

insanı aslında kitabı dinlerken kitabın içerdiği tüm o bilgilerden/yaralayıcı göndermelerden/insanı olgunlaştıran olaylardan ziyade sadece kitabı okuyanın şehvetli sesine ve çevresindeki dikkat dağıtıcılara dikkat kesiliyor. Zaten özü itibarıyla dinlenmesi için değil okunması için yazılan kitapların seslendirilmesi kitabın mahiyetini büyük oranda bozarak, yazardan çok seslendirenin elinde tutsak hâle geliyor.

Dijital kitap uygulamalarından bir diğeri olan kitap özetleri ve onlar hakkında yorumlar sunan uygulamalar da yine kitabı değil kitap hakkında yorumlar yazan kişinin konu etrafında oluşturduğu malumatları kullanıcıya sunarken, kullanıcı gündelik hayat içinde zaman ayırmadığı ama bilmesi gerektiğini vehmettiği kitaba bu malumatlar etrafında ulaşıyor. Okumanın kendi zamanını yarattığı, kendi mekânını

Daha önce satın aldıklarınız, bir ürünü incelerken geçirdiğiniz süre, beğendiğiniz paylaşım, tıkladığınız Goodreads linki, Instagram'da takip ettiğiniz yayınevleri vb. birçok veriyi işleyip sizin okumaktan hoşlanacağınız ve almak isteyeceğiniz bir ürün olarak karşınıza çıkaracak bir sistem var artık.

Çünkü okuma eylemi aynı zamanda farklı olana teması da bir şekilde sağlarken bağlamından kopartılan ve malumattan oluşan uygulamalar vasıtasıyla oluşturulan içerik bütün bunlardan yoksun bir hâlde bir sosyal medya içeriğine dönüşüyor.

İNTERNET KİTAPÇILIĞI VE BİR META OLARAK YÜKSELEN KİTAP

Okuma edimini kitaplar aracılığıyla sağlıyor olsak da, kitapla birlikte birçok farklı okuma ve bilme fırsatı sunan

mekânları göz ardı etmemeliyiz. Özellikle bunu uzun dönem Türkiye'de kırıathaneler sağlamıştır. Tarık Buğra'nın yazar olmasında en büyük katkısı sunan Küllük örneğin, kitap dışında bir okuma edimi sağlayan, Tarık Buğra ve o dönem oraya giden pek çok aydın için, ikinci bir üniversite görevi gören bir mekân olarak hafızalarımızda yer etmiştir. İstanbul'un dönüşümüyle birlikte bu tarz mekânlar bir bir kapanmış, oluşan mecralar dağılmış ve mekânın yarattığı kültürel birikim zamanla ortadan kalkmıştır. Kırıathanelerin yerini zamanla kitapçılar almışsa da kitapçılar da çağın rüzgârı karşısında ayakta kalamamış birçoğu kendini farklı mekânlara dönüştürmek zorunda kalmıştır.

Özellikle internet kitapçılığının yükselmesiyle birlikte kitapçıdan kitap alma eylemi büyük oranda azalmakta, yapılan yüksek indirimler nedeniyle internet kitapçılığı birçok mekânın kapanmasına sebep olabilmektedir. Ancak bir mekân olarak kitapçıyla kitap alınan bir alan olarak internet siteleri arasında kitap alışverişi dışında hafıza,

hatırlamak ve ritüeller geliştirmek açısından büyük farklılıklar gözden kaçmakta ve dillendirilmemektedir.

Dijital dünyanın işleyişi, özellikle yapay zekânın gelişmesi ve makine öğrenmesinin yapay zekâ teknolojilerinde yoğun olarak kullanılmaya başlanması, büyük verinin pazarlamanın ana omurgasını oluşturması gibi yeniliklerle, kişiselleştirilmiş deneyim ve müşterinin satın alacağı ürünlerin öngörülmesi üzerine inşa ediliyor son yıllarda. Daha önce satın aldıklarınız, bir ürünü incelerken geçirdiğiniz süre,

beğendiğiniz paylaşım, tıkladığınız Goodreads linki, Instagram'da takip ettiğiniz yayınevleri vb. birçok veriyi işleyip sizin okumaktan hoşlanacağınız ve almak isteyeceğiniz bir ürün olarak karşınıza çıkaracak bir sistem var artık. Bununla da yetinmeyip sizinle benzer verilere sahip kullanıcıların aldığı kitapları da size önererek, sizin benzerlerinizle aynı ürünü alarak bir grup aidiyeti hissetmenizi de sağlayabiliyor. Yani aslında internet kitapçılığı bir anlamda, kitabı alınır bir meta olarak size sunarak, aldığınız ve alacağınız ürünlerin önceden tahminlenmesi üzerinden size bir okuma rutini, şeması oluşturuyor.

Bu durum büyük oranda kitap alma işini bir meta almaya dönüştürürken, dijitalleşmenin ürün listeleme sistemi yüzünden, alma arzusunda olduğunuz konudaki kitabın ya da okuma yapmaya başladığınız alanın içerisinde yer alan farklı kitaplardan daha çok benzerlerini karşınıza çıkartarak okumanın büyüsünü sizden alıyor. Kitap alınan bir mekân olarak kitapçılardaysa rafta bir kitaba bakarken hemen yanı

rünü yaratıyor. Hakikat sonrası çağın en büyük problemi olan farklı olana dokunmama/farklı olana dışlama eğilimi kitap okurken de insanın uyguladığı bir alışkanlık olmaya başlıyor ve mekânın ortadan kalkmasıyla birlikte mekânın bilinmezliklerinin sağladığı avantajlar ve büyü ortadan kalkıyor.

Bir hatırlama/yaralanma biçimi olarak okuma artık unutmanın ve pürüzsüz bir hayatın aracı olmaya doğru gidiyor. Mekânların ortadan kalkmasıyla birlikte yeniden tanımlanan sınır ve ritüeller en çok okumayı etkiliyor. Okuma ritüelleri bozulan bir zihnin elbette yazısı da zamanla hafızasızlaşan bir zamanın hikâyelerini kurgulamaya başlıyor.

BİR UNUTMA BİÇİMİ OLARAK OKUMA

başında aklınıza gelmeyen bir kitabı keşfedebiliyor, sizin zihin dünyanızda karıncalanmalar yaratacak bir okuma edimine girişebiliyorsunuz. Dijitalleşmenin getirdiği ömgörülebilir insan profiliyle zamanla farklı olan dışlanıyor, benzer görüşler, inanışlar etrafında kümelenme sıradan bir hâle geliyor ve yankı odalarının oluşması kendiliğinden oluyor. Bu da okuma eyleminin ruhuna ters bir biçimde, yaralanmadan, içeride kırılacak buzlar yerine her şeyi olduğu gibi bırakan bir okuma kültü-

bilme, hatırlama ve kendini sorgulama eylemi olarak okuma/yazma/tefekkür etme eylemlerini gerçekleştirmesi hem maddi anlamda hem de zamanın boşluk kabul etmeyen akışı içerisinde fazlaca maliyetli bir durum hâline geliyor. Bu akışı bozmadan malumata sahip olma avantajı sunan sesli kitap, pasaj ve özet uygulamalarıyla birlikte uzun bir çaba isteyen okuma edimi yerini farklı araçlara devrederken bireylikten kullanıcılaşma evrilen insan dizayn ettiği sanal mekânlarda yaralanmadan bir hayat sürmenin yollarını arıyor.

İnternet kitapçılığının ve pazarlamanın yeni bir evreye geçtiği günümüzde kitap alınan ve kişinin düşünce dünyasında dalgalanmalara yol açmayacak bir sistem içerisinde sürekliliği sağlanacak bir alışveriş yapısına doğru ilerliyor. Çok satanlar, yazarların okudukları, sizden önce bu ürünü alanların aldığı şu ürünler, daha önce oluşturduğunuz veri üzerinden size tavsiye edilen kitaplar ve diğerleriyle birlikte tekdüzeleşmeye başlayan okuma zevki. Bütün bunların ötesinde mekânın insan üzerinde yaratacağı dönüştürücü etkinin yavaşça tamamen ortadan kalkmasıyla birlikte yabancı olana/farklı olana temas edemeyen profiller.

İnsanı ve zamanı dönüştüren bir eylem olarak okuma, zamanı ve insanı dönüştüren bir diğer eylem olan dijitalleşme karşısında yeniden tanımlanma ve ruhunu kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya. Bir hatırlama/yaralanma biçimi olarak okuma artık unutmanın ve pürüzsüz bir hayatın aracı olmaya doğru gidiyor. Mekânların ortadan kalkmasıyla birlikte yeniden tanımlanan sınır ve ritüeller en çok okumayı etkiliyor. Okuma ritüelleri bozulan bir zihnin elbette yazısı da zamanla hafızasızlaşan bir zamanın hikâyelerini kurgulamaya başlıyor. Dijital zamanların yarattığı pop ikon olarak çok satan kitaplar ve Wattpad romanları bu durumun ilk örneklerini oluşturmuyorsa neyin sonucunu gösteriyor bizlere? ■

Şehir, Hafıza ve Kitap Üzerine Bir Derkenar

FARUK KARAARSLAN

Doç. Dr.

Necmetin Erbakan Üniversitesi,
Sosyoloji Bölümü

ÇATISI YIKILMIŞ, DUVARLARI
ÇÖKMÜŞ BİR KÜTÜPHANE. BAZI
kitaplar yere saçılmış, bazıları çöküntü-
den geriye kalan sağlam kitaplıklarda
korunmaya alınmışlar. Nizami bir
şekilde dizili. Çökmelerden dolayı
her yere moloz yığını saçılmış fakat
kütüphanenin tam ortasında bir öbek
oluşmuş. Belli ki çatı tam oraya çökmüş.
Ortalığın tozu dumanı yok artık. Her
şey ve herkes olan biteni kabullenmiş.
Yıkık dökük kütüphanenin içinde üç

adam. Giydikleri paltoları bakılırsa
soğuk bir kış günü. Fakat ne kar var ne
de yağmur. İlk bakışta fötr şapkaları ve
titiz giyimleri ile göze çarpan adamlar
kütüphanenin içinde etrafa hiç aldır-
madan kitaplarla ilgileniyorlar. Olan
biteni en çok onlar kabullenmişler.
Harabeye dönmüş kütüphanede hiç
eğreti durmuyorlar. Adeta kutsal bir
görevi yerine getiriyorlar. Üçü de ayakta,
zira ortalıkta ne masa kalmış, ne de
oturacak bir yer. Birisi eline ciltli bir
kitap almış ve bütün dikkatiyle kitap
okuyor. Diğeri ellerini paltosunun
cebine sokmuş gözleriyle raflardaki
kitapları tarıyor. Üçüncüsü ise molozla-
rın üstünde kendini sağlama almış, bir
eli arkasında bir eli kitapların üzerinde.
Üçü de bütün dikkatlerini kitaplara
yönetmişler. Bu tablo İkinci Dünya
Savaşı'nda bombalanmış olan Landon
Holland House Kütüphanesi'nin 1940
yılında çekilmiş fotoğrafına ait.

Savaşın en çetin yıllarında bom-
balanmış bir kütüphanenin içinde,
molozlar eşliğinde kitaplara bakmak,
ilk bakışta anlam vermesi oldukça zor
bir eylem. Fakat bizim dünyamıza bir
yayınevinin poster çalışması ile birlikte
giren bu fotoğrafın üzerine iliştilmiş
olan motto bir çok meseleyi zihinlerde
berraklaştırıyor. "Boş Zamanlarınızda
Kitap Okumayın!" Kütüphane adlı bu
poster çalışması kitap okumanın, kitapla
hemhâl olmanın, kitaplıklar arasında
zaman geçirmenin gündelik hayatın bir
parçası olduğunu söylüyordu. Savaş
esnasında dahi kütüphane gündelik
hayatın en mühim mekânları arasında
yer alabilir diyordu. Kitap okumanın
boş zamana bırakılamayacak kadar
ciddi ve bir o kadar toplumsal hayatın
geleceği açısından kıymetli olduğunu
dillendiriyordu. Belki de bu hassasiyet-
ten dolayı bugün dünyanın en nitelikli
kitapları, kitapçıları ve kütüphanelerini
müşahade etmek için fotoğrafın çekildiği
şehre, Londra'ya gitmek gerekmektedir.
Kütüphaneleri okuyucusuyla, kitap sayısı
ve niteliğiyle, düzeni ve nizamıyla iyi

organize edilmiş bir toplumun gelece-
ğine daha müspet bakma konusunda
hiç şüphe yoktur. Bunun tam tersi
bir durumun varlığını da ifade etmek
gerekir. Bu anlamda kütüphaneler bir
toplumun olmazsa olmazıdır.

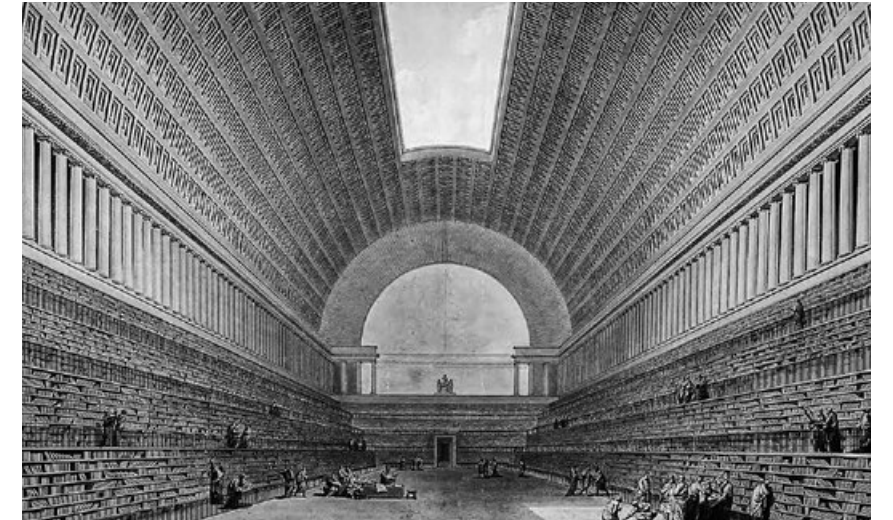
hatta kendinden önceki dilleri derleyip
sunan tecrübeleri ararız. Daha basit bir
ifade ile bizim meselelerimizle bizden
önce ilgilenenlerin söylediklerine kulak
vermeye çalışırız. Çünkü kitaplar bizden
önceki tecrübeleri muhafaza eder. Saklar.

Beytül' Hikme

KİTAP VE HAFIZANIN DÜĞÜM NOKTASI: TECRÜBE

Fotoğrafın bize düşündürdükleri
üzerinden devam edelim. Acaba insan-
lar savaş döneminde kütüphanede ne
arıyorlar? Neyi bulmayı ümit ediyor?
Kitaplarda kayıtlı olan hangi bilgi
yaşadığı krizin ortadan kalkmasına
sebepe olacak? Hiç şüphesiz böyle bir
ortamda kitaba sıkı sıkıya sarılmış
insanlar entelektüel zevklerinin ya da
estetik kaygılarının peşinde değildir.
Çok daha derinlikli bir meselenin
arayışındadır. Kısa vadeli olmasa bile
insanca yaşamının peşindedir. Bu
sebeple aradıklarını tek bir kelime ile
ifade edebiliriz ki bu, kitap ile hafıza-
nın arasındaki düğüm noktasını ifade
eder. Kitap peşine düşmüş insanlar
bir *tecrübenin* peşindedir. Elbette bu
tecrübenin muhtevası değişebilir. Ama
esas olan şudur ki; bizler, kafamızdaki
meseleleri bizden önce taşıyan, araş-
tıran, çözmeye çalışan, çözmek için
belirli bir yöntem, kavram, perspektif
geliştiren, yeni bir dil ile ifade eden,

İskenderiye Kütüphanesi

İnsanların tekrar tekrar kullanabilmesi
için hafızaya alır. Biz ise yaşadığımız
ya da yaşamamız muhtemel hâlleri,
hadiseleri, bu hafızaya başvurarak
görmek isteriz.

Meselelerimizi ve krizlerimizi aşmada
bize yol gösterici olacak tecrübelerin
saklandığı en önemli kaynak kitaplardır.

Bu sebeple tam da sorunun yaşandığı
anda kitaplara başvurmak gerekir.
Mesela bir savaşın en şiddetli boyutlara
çıktığı anda, ya da salgın bir hastalığın
ortasında. Kriz en zirvede olduğunda.
Belki de en çok çaresiz kaldığımızda.
Aklımız bize yetmediğinde. Meseleleri
çözmede muktedir olmadığımızda. Aciz
kaldığımızda kitap okunur. Onun için
kitaplar boş zamanlarda okunmaz!

Kitaplar boş zamanda da yazılmaz!
Bütün yaşanmışlıkların, düşüncelerin,
duyguların, gözlemlerin neticesi olarak
kaleme alınır. Ehl-i Nazar olarak bir dile
dökülür. Bakmanın, bulunan yolların
ya da arayışların kendisi kitaplar olur.
Bu yolla tecrübeler aktarılır. Kitap
okuyanlar ise bu tecrübeleri devralır
ve muhasebe eder. Çünkü bizden
öncekilerin tecrübesini bizim için
kitaplar saklar.

Tecrübeler hafızayı oluşturur. Yani
bizden önce deneyimlenen, sinanan,

test edilen hâller hafızamızdır. Fakat
tecrübeler hafızada olduğu gibi durmaz.
Başka bir yetinin gelişmesine imkân
verir. Biz hiç farkına varmasak da
tekrarladığımız, etüd ettiğimiz tecrü-
belerimiz belirli bir beceri, ustalık gelişt-
tirir. Bizleri mahir hâle getirir. Bunlar
bizim melekelerimizdir. Yani sorunlar

Hunat Medresesi

karşısındaki ustalıklarımızdır. Başka bir deyişle geleneğimizdir. Bunların hepsi hafızamızda saklandığı ölçüde geçmişten bugüne var olabiliriz. Bu sebeple hafıza bir var olma biçimidir. Bunun en nezih aktarım hâli ise kitaplardır. Hafızamız bir ölçüde kitaplarda saklanır. Kitaplar duygu, düşünce, davranış dünyamızın yazılı hafızasıdır. En az masallarımız, türkülerimiz, dilimiz ve hatta bedenlerimiz kadar geçmişimiz için taşır. Tecrübeleri, melekelerimizi, ustalıklarımızı önümüze serer. Kitap tecrübeyle birlikte üretilmiş hafızamızdır. Tam da bu sebeple toplumlar için kitap medeniyettir. Geçmişin getirdikleri ile birlikte bugün var olabilmenin imkânıdır.

KİTAP, ŞEHİR VE MEDENİYET

Kitap ile rabıta kurabilmiş toplumların her daim akıp giden hayata, insanlığın gidişatına dair söyleyecekleri ve hatta iddiaları vardır. Bu iddia geleneğin süzgecinden geçmiş ve tecrübelerin damıtılmış hâlidir. Bu ise en nihayetinde bir medeniyet tasavvurudur. Onun için medeniyetler kitap ile birlikte vardır. Hafızasız bir insan nasıl düşünülemez ise geçmişini saklama biçiminin en nitelikli metodu olan kitabı kurucu hâle getirmemiş bir medeniyet de düşünülemez. Öyle ki medeniyetler kitapların çocuklarıdır. Ve bu emaneti yeniden üretmek durumundadır. Her

medeniyetin bir cüzü, eseri, kitabı mutlaka vardır. Medeniyetler kitaplar sayesinde nefes alıp verir. Kitaplar ise ancak bir medeniyetin havzasında rahata kavuşur. Bazı kitapları yaşatmaya çalışmak, bazılarını ise ortadan kaldırmak, saklamak ve hatta yok etmek bu sebeptendir. Kitap varsa medeniyet vardır. Kitapları ellerinden alınmış medeniyetler ise hafızasızlaştırılmaya mahkûm bırakılmıştır. Bunun için koca bir medeniyetin somut yansıması, tarihin en önemli kütüphanesi olan İskenderiye bir Hristiyan piskoposun kararıyla ateşe verilir. İçindeki bütün kitaplar, bilgiler, tecrübeler kısacası koca bir hafıza insan eliyle yok edilir. Mısır'ın, Nil kadar parlayan yıldızı, medeniyetinin nişanesi böylelikle yitirilir. Mesele bir fikri ya da eseri ortadan kaldırmaktan ziyade bir iddiayı ortadan kaldırmaktır.

Bizim medeniyetimiz açısından baktığımızda durum çok daha vahimdir. Birçok âlime göre İslam medeniyetinin gerilemeye başlamasının miladı Moğol istilasıdır. Moğolların İslam medeniyetine ait önemli birçok eseri ve özellikle kütüphaneleri yıkmış olmasıdır. Döneminde dünyanın en büyük kütüphanesi olan Bağdat Kütüphanesi, Moğol Hanı Hülagü tarafından yakılıp yakılmıştır. İslam medeniyetinin en önemli ilim faaliyeti olan Beytül Hikme

ve dünyanın en muhteşem kütüphaneleri şehirle birlikte yok edilmiştir. Rivayetlere göre yakılan kitaplar koca öbekler oluşturmuş, nehre dökülenlerin mürekkebi ise günlerce Dicle nehrinde akıp gitmiştir. Koca bir hafıza böylelikle kaybolmuştur. Pek bilinmez ya da zikredilmez; Moğollardan geriye kalanlar ve kalıntıların üzerine konan eserler de 2003 yılında Amerika'nın Irak işgalinde yok edilmiştir. Bu işgal sürecinde Bağdat'ın on büyük kütüphanesi yıkılmıştır. Örneğin Osmanlı'nın bu bölgeye ilişkin arşivleri, yazışmaları, kayıtları bu yağma ile ortadan kaybolmuştur. Dolayısıyla bu yıkım, esasında Osmanlı'nın hafızasının yıkımıdır. Aslında yok edilen basitçe kitaplar ya da kütüphaneler değildir. Medeniyetin iddiasıdır. Bugün yeniden var olmasını imkânsız hâle getirmek için geçmişin silinmesidir.

Başka bir medeniyetin yağması öncelikle kitaplarının yağmasından geçer. Sonra da o medeniyetlerin şehirlerinin yıkılmasından. Çünkü şehirler de kitaplar kadar medeniyetleri taşır. Onları kurar. Hiçbir medeniyet yoktur ki bir şehirde kurulmamış olsun. Ya da hiçbir medeniyet yoktur ki bir nişane olarak şehir inşa etmesin. Medeniyetler şehirlerin kurulması ile birlikte var olmaya başlar ve yine şehirlerin yıkılması ile tarih sahnesinden silinir. Tıpkı kitaplar gibi, şehirler de bir hafızayı temsil eder. Bu anlamda medeniyetler kitap ve şehirlerin talebeleridir. Bunların inşasına ve yetiştirmesine konu olur. Bir medeniyetten bahsedebilmemiz için ise hocalarını aşacak kitaplar ve şehirler ortaya koyması gerekir. Bu talebeler medeniyetleri taşır. Bu etileşim sonrasında dünyaya söyleyecek sözler, iddialar şekillenebilir.

Gelinen noktada şu soruyu sormak gerekir: Bugün medeniyetimiz olarak tanımladığımız Osmanlı'nın ya da Selçuklu'nun izini hangi eserde ya da şehirde süreceğiz? Nerede bir kök bulup var olmanın, nefes alabilmenin

imkânını üreteceğiz? Hem kitapta hem de şehirlerde defalarca kez kesintiye uğramış bu tarihsel süreçteki kopuklukları nasıl ortadan kaldıracacağız? Yoksa basitçe modernitenin bizi ele geçirmesi olarak nitelendirip bu süreksizliğin muhasebesinden kaçmaya devam mı edeceğiz? İçimizi kemiren bu soruları daha da çoğaltmak mümkün. Meselelerin modernite ya da gelenek meselesi olmadığını irade ve sürekliliğe dayanan bir zihniyet meselesi olduğunu örneklemek açısından iki tasvir ile metni nihayetlendirebiliriz.

Vienna Üniversitesi 1365 yılında kurulmuştur. Yani Avrupa'nın bir dönemi karanlık ilan ederken başka bir dönemi aydınlık ilan etmesinin eşiği bir zamanda. Üniversitede bugün 130 bölüm 50'ye yakın enstitü vardır. Ve altı buçuk milyonluk kitap ile Avrupa'nın en büyük kütüphanelerinden birine sahiptir. Dokuz adet Nobel ödülü kazanmış, iki yüze yakın meşhur bilim adamı yetiştirmiş bir üniversitedir. Yüz otuz farklı ülkeden öğrencisi vardır. Vienna şehri ise tarih boyunca birçok kez kuşatma altına alınmış ve defalarca kez savaş görmüş bir şehirdir. I. Dünya Savaşı'nın en çetin geçtiği bir şehirdir. II. Dünya Savaşı'nda Hitler bu coğrafyada hareket alanı bulmuştur. Ekonomik buhranlar, soykırımlar ve göçler cabası.

İkinci fotoğraf çok daha aşına olduğumuz Hunat Külliyesi'ne ait. Hunat Külliyesi Vienna Üniversitesi'nden yaklaşık yüz yirmi yıl önce, 1246 yılında yapılmış. Cami, medrese, türbe ve hamamdan oluşmakta. Ulemanın karar kıldığı yer olarak bilinen Kayseri'de dönemin tabiplerinin, âlimlerinin yuvası. İlim merkezi. Aynı zamanda Avrupalı seyyahların uğrak noktası. Hunat Külliyesi'nin mazisine ilişkin tasviri ve övgüleri uzatmak mümkün. Bugüne geldiğimizde ise Hunat Külliyesi'nin restorasyondan önce atıl kaldığını, Cumhuriyet'ten sonra içine sadece dört kutuluk ilacın konduğu ecza deposu

olarak yıllarca kullanıldığını, bugün ise turistik amaçla kullanıldığını içimiz acıyarak söylemek durumundayız. Bugün Kayseri'yi gezerken soluklanıp çay içebileceğiniz bir mekân olarak kullanılmaktadır.

Döneminin şatlarını taşıyan ve ilim merkezi olarak inşa edilen bu iki yapıya baktığımızda göreceğimiz ilk şey süreklilik ve hafıza meselesidir. Birisi her şeye rağmen işlevini koruyarak bugün de aynı işlevini devam ettirmektedir. Geçmiş her defasında biraz daha sarı malayarak yük edinmektedir. Diğerinin başına gelenler ise ayakta kalmasına şükür vesilesidir. Bugün dahi külliye yüklenen anlamlar meseleden ne kadar uzak olduğumuzun göstergesidir. Onun

Vienna Üniversitesi

için hangi geçmişin daha kıymetli ve yüce olduğunun hiçbir anlamı yoktur. Asıl mesele bugün hangisinin nasıl bir süreklilik içinde var olduğudur. Hayata, topluma ne söylediğidir.

Mesele Avrupa merkeziliğini yeniden üretmek ya da Avrupa'nın geldiği noktayı zikretmek de değildir. Fakat Avrupa modernleşmesi ile bizim modernleşmemiz arasındaki temel farkı da görmezden gelerek düşünce üretmek en hafif ifade ile kendimizi kandırmak olur. Geldiğimiz noktada birisi bütün iç kargaşalarına rağmen sürekliliği

sağlayabilmiş bir modernleşme üretebilmişken, diğeri ise travmaların belirlediği, her yeni gelenin öncekini yıkmasının saik hâline geldiği, süreksizlik üzerine kurulu bir modernleşmedir. Onun için sadece bir örneklik olsun diye seçtiğimiz Hunat Külliyesi'nin ve tüm şehirlerimizdeki benzeri eserlerimizin döneminin heybeti ve bugünkü akıbeti açısından boynu büküktür. Bugün şehir, hafıza, medeniyet ve kitap kültürümüzün fotoğrafını ne yazık ki bu boynu büküklük temsil etmektedir.

Gelinen noktada bir muhasebe zorunludur. Geçmişe, eskiye, geleneğe, şehir kültürüne, kitaba ve daha bir çok hususa dair bir muhasebe ancak hayatın bütününe etki edecek bir paradigma

dönüşümüne imkân verecektir. Varlık ve idrak arasındaki rabıtaı çözdüğümüzde başta şehirler olmak üzere hayata dair birçok unsurun çözümleneceğine şüphe yoktur. Ama var olmak her şeyden önce varlığın ve var oluşun farkına varmakla mümkündür. Ancak bu idrak kitap, şehir ve medeniyet arasındaki hafıza ile kurulmuş bağı aydınlatacaktır. Zira bu unsurlar gözümüzün nurudur. Onlarla birlikte toplum olarak hayata bakarız. Hayatı tahayyül ederiz. Önümüzü görebiliriz. Geleceğe ilişkin bir hayal kurabiliriz. ■

İSAM Kütüphanesi Üzerine Merkezin Kütüphanesi mi Kütüphanedeki Merkez mi?

TAHSİN GÖRGÜN

Prof. Dr.

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü

Not: Burada söz konusu olan İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), Araştırmacılar, Ansiklopedi ve Kütüphane birimleri ile bir bütün oluşturmuştur. Bu müessese kendi özgünlüğü içerisinde isimlerini burada saymaya başladığımda, bir şekilde eksik kalacak çok sayıda vakıf insanın söz ve iş birliğinin bir başarısıdır. Bu sebeple bu yazıda herhangi bir şahsiyetin ismini zikretmeyeceğim; ama bu süreçte bu müessesenin tesisine iştirak etmiş olan herkesin kendisini bir şekilde mezkûr olarak bulacağını ümit ediyorum.

GİRİŞ

Kitap ve kütüphane İslam medeniyetinin mütemmim cüz'üdür; kitap ve kütüphane zikredilmeden İslam medeniyetinden bahsedilemez. İslam öncesinde de insanlar yazıyı kullanmakta idiyseler de, yazılı metinlerin bizim bildiğimiz manada kâğıdı kullanarak derlendiği ve birbirine yapıştırılarak kolayca kullanılabilir, yani ulaşıp, muhafaza edilip, taşınılabılır hâle getirilmeleri Müslümanların bütün bir insanlığa sunduğu, gerisine düşülmesi artık düşünülemeyen bir imkân olarak gözükmektedir. Bu hâliyle kitap, Müslümanların bütün insanlığa sunduğu bir imkân olduğu gibi, bu kitapların muhafazası ve istifadeye sunulması da kendi başına bir faaliyet alanı olarak teşekkül etmiş ve farklı şekillerde ve türlerde kütüphaneler, İslam medeniyetinde ortaya çıkmış müesseseler düzeni arasındaki seçkin yerini almıştır.

İslam medeniyeti hem yazı hem de kitap medeniyeti olmakla birlikte, Müslümanların ve İslam medeniyetinin diğer mensuplarının kitap ve kütüphane ile olan ilgisi dönemlere ve bölgelere bağlı olarak değişmiştir. Kısaca

istilalar ve refah seviyesindeki değişimler gibi daha farklı sebeplerden dolayı, ama aynı zamanda zamanlar ve bölgelerdeki anlayış ve yönelişlerdeki değişikliklerle de irtibatlı olarak kütüphanelerin sayısında ve muhtevasında da değişiklikler olmuştur.

İslam dünyasının son asırlarda maruz kaldığı istila süreci de onların hem refahını, hem ilim hem de kitap ve kütüphane ile olan ilgi ve irtibatını ciddi şekilde etkilemiş; son yüzyılda genel olarak İslam dünyasında ve özel olarak da Türkiye'de kitap ve kütüphane ile ilgili irtibat, oldukça zayıflamıştır. Bu durumun sadece bir sebeple açıklanması uygun olmadığı gibi, bu yazının amacı da, bu konu değildir.¹

Bu yazının amacı genel olarak İslam dünyasında, özel olarak da Türkiye'de nev-i şahsında münhasır bir şekilde teşekkül eden ve hem form hem de muhteva olarak, özgünlüğünün ötesinde mana ve fonksiyonları olan bir kütüphane, İSAM Kütüphanesi ile ilgili bazı hususları ifade etmektir. İSAM Kütüphanesi kurulmadan önce ve tabii ki sonra da, Türkiye'de kütüphaneler vardı ve bu kütüphaneler, başta Millî Kütüphane ve Beyazıt Devlet Kütüphanesi olmak üzere, Türkiye'de ilgilenen ve ihtiyaç hissedenlere kütüphanecilik hizmetleri sunuyorlardı ve sunmaya da devam ediyorlar. Kütüphane olmak cihetinden bütün bu kütüphanelerle ortak bir paydası olan İSAM Kütüphanesi, bazı cihetlerden diğer kütüphanelerden temayüz etmekte ve hem iştirak hem de iftirak cihetleri ise bu kütüphanenin teşekkül süreci üzerinden incelendiğinde anlaşılır hâle gelmektedir.

Bu yazıda İSAM Kütüphanesinin belirli/sınırlı bir amaç için kitap derlemesinden başlayarak adım adım bir müessese olma süreci ele alınarak (1), bu müessesenin olmazsa olmazı olan etkin/ehil/hatta vakıf insan (2) faktörü üzerinde durularak, müesseselerin varlık sebebi olarak zuhur eden faide boyutu ve bu faidenin ne olduğu ve nasıl tahakkuk ettiği İSAM Kütüphanesi bağlamında ele alınacak (3); bu faidenin sunumunda gözetilen incelikler ve ince ayrımlar (letafet) üzerinde durularak, bu letafetin nasıl gerçekleştiğine işaret

1 Ancak günümüzde neşredilen tercüme ve telif eserlerin kemmiyet ve keyfiyeti dikkate alındığında durumun yeniden müspet bir yönde bir seyir almaya yönlenmiş gibi gözüktüğü söylenebilir.

edilecektir (4). Kütüphane her şeyden önce “kitapların” ve “onları okuyanların” evidir ve bu hâliyle kitap, kütüphane ile ilgili olanları bir araya getiren esas ve ilgi odağıdır. Bu cihetten kitap unsuru üzerinde de durmak gerekmektedir (5). Kütüphane kitapları sadece toplamaz; aynı zamanda okuma imkânı da sunar. Bu kitapları ve diğer imkânları kullanma sürecinde önemi zuhur eden iç mekân ile ilgili ciheti de birlikte müzakere etme gereğini göstermektedir (6).

Türkiye Diyanet Vakfı 1983 yılında bir İslam Ansiklopedisi hazırlanması kararını alarak İslam Ansiklopedisi Genel Müdürlüğünü kurduktan sonra, 1984 yılında, ansiklopedinin maddelerini hazırlamakta olan ilim adamlarının somut ihtiyaçlarını karşılamak üzere kütüphane birimi oluşturulmuştur.

Kütüphane aynı zamanda bir binadır ve bu bina bir mahallede, bir ilçe ve ilde bulunmaktadır. Kütüphane bir cihetten bir mekânın sunduğu imkânlarla, bu imkânlardan istifade ederek katılır; diğer taraftan bu imkânların genişlemesi ve gelişmesine katkıda bulunur. Kütüphaneyi bu cihetten de ele almak gerekmektedir. (7). Son olarak bir müessesenin, burada bu kütüphanenin varlığını sürdürmesi, ilgi ve iltifatı, hakikiliği içinde muhafaza etmesine bağlı gözükmektedir. Dolayısı ile İSAM Kütüphanesinin bu anlamda ilgi ciheti üzerinde durularak, mevcut durumda karşı karşıya kaldığı riskler konusuna da dikkat çekmek gerekecektir (8). Yazının

sonunda bu tecrübenin bize, kendi tikel ve özgün varlığının ötesinde, ne ifade ettiğine de kısaca işaret edeceğiz.

1. İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi, (kısaca İSAM Kütüphanesi), Türkiye'nin bir cihetten önemli kütüphanelerinden birisi iken², başka bir cihetten de bazı özellikleri ile temayüz eden, bu hâliyle de kendine özgü bir müessesedir. İSAM Kütüphanesi bir müessese olduğu için genel cihetten hakiki bir müessesede bulu-

nan bazı hususiyetleri taşımaktadır. Ama aynı zamanda bir kütüphane olduğu için kütüphanelerin taşıdığı bazı hususiyetleri de diğer kütüphanelerle müşterek bir şekilde taşımaktadır. Ancak bu kütüphane aynı zamanda kendine özgü bazı hususiyetlere de sahiptir; tabir caizse bu kütüphanenin, diğer kütüphanelerden adı dışında temayüz ettiği, özellikleri bulunmaktadır. Hakiki her müessesede olduğu gibi İSAM Kütüphanesi'nin de hususiyetleri teşekkül süreci ve tarihi içerisinde ta'ayyün etmiş ve hem iştiraki hem de iftiraki bu süreçte tahakkuk etmiştir.

Bu sebeple İSAM Kütüphanesini kavramak için onun, her hakiki müessesede olduğu gibi, hangi hakiki ihtiyaca karşılık olarak tesis edildiği ve bu ihtiyaçların gelişmesine bağlı olarak ortaya çıkan talepler içerisinde, adım adım inkişaf ettiğini takip etmek gerekmektedir.

İSAM Kütüphanesi kuruluşunu gerçek ve somut bir ihtiyacın zuhuru borçludur: Türkiye Diyanet Vakfı 1983 yılında bir İslam Ansiklopedisi hazırlanması kararını alarak İslam Ansiklopedisi Genel Müdürlüğü'nü kurduktan sonra, 1984 yılında, ansiklopedinin maddelerini hazırlamakta olan ilim adamlarının somut ihtiyaçlarını karşılamak üzere kütüphane birimi oluşturulmuştur. Artan ihtiyaçlara bağlı olarak gelen talepleri

birebir karşılama gayreti ile önce ve öncelikli olarak madde teli-finde kullanılacak olan kitapların temini ilke olarak benimsenmiş; bu çerçevede kütüphane, tamamen hazırlanmakta olan İslam Ansiklopedisi'nin ihtiyaçları çerçevesinde bir muhteva kazanmıştır. İSAM Kütüphanesinin çekirdeğini, İslam Ansiklopedisi'nin maddeleri ile ilgili eserler oluşturmuştur. Zaten ilk yıllarda oluşturulan kütüphane sadece ansiklopedi mensuplarının kullanımına açık olmuş; dışardan istifade etmek isteyen araştırmacı-lara kapalı tutulmuştur.

Ancak zamanla bu durum değişmiştir. Bir taraftan kütüphanenin asli ilgisi ve varlık sebebi, yani ansiklopediye destek olma hususiyeti muhafaza edilmekle birlikte, bir şekilde bu kütüphanenin sağladığı

imkânların farkına varan ve istifade etmek isteyenlerin talepleri ve Türkiye'deki ilim camiasının ihtiyacı dikkate alınarak kütüphane, ansiklopedi ile irtibatlı olmayan araştırmacıların da istifadesine açılmıştır. Bu aynı zamanda kütüphanenin muhtevasının sadece ansiklopedinin ihtiyaçları ile sınırlı kalmayarak, Türkiye'de daha genel akademik ihtiyaç ve talepleri de dikkate alarak kendi formu ve muhtevasını geliştirmesi durumunu ortaya çıkarmıştır. 1988 yılında, Türkiye Diyanet Vakfı'nın yurt dışında ve yurt içinde burs vererek yüksek lisans ve doktora çalışmalarına destek olduğu genç ilim adamlarını istihdam etmek ve onların ilmî faaliyetlerini tanzim etmek üzere ansiklopedi binasında bir "İslam Araştırmaları Merkezi" kurulmuş; yan yana devam eden bu faaliyetler 1993 yılında İslam Araştırmaları Merkezi adı altında birleştirilerek, İSAM bu yıldan sonra üç ayrı birimden teşekkül eden bir müessese hâline gelmiştir: Ansiklopedi Birimi, Araştırmacılar Birimi ve Kütüphane Birimi.

Bu durum bizi, ihtiyaçları sabit ve değişken boyutlarıyla ele alırken, bunun içinde zuhur ettiği siyak ve sibak/bağlam ile irtibatı içinde düşünmeye ve kalıcı olan asli ilgi muhafaza edilerek, yeni ihtiyaçlar ve bu ihtiyaçlara bağlı olarak yeni taleplerin ortaya çıkması ve karşılanan talepler yoluyla giderilen ihtiyaçların nasıl yeni imkân-lar ortaya çıkardığını ve bu

sürecin kesintisiz bir şekilde devam ettiğini görmek ve göstermeye sevk etmektedir. Bu süreç içinde İSAM Kütüphanesi bir taraftan devam etmekte olan ansiklopedinin ihtiyaç-larını karşılama ilkesine bağlı olarak kendisini geliştirirken, araştırmacılar da kendi alan-larında önemli eserlerin tespit

edilerek temin edilmesi sürecine iştirak etmişler; böylece İSAM Kütüphanesi uluslararası akademik ilgiyi de alaka ufkuna almış; zamanla kütüphanenin muhtevası, farklı akademisyenlerin ve kitap meraklılarının özel kütüphanelerini de temin ederek kitap sayısı ve çeşidini arttırmıştır.

Bu süreç içerisinde kütüphane İSAM içinde müstakil bir birim olarak kendi kurumsal teşekkül sürecini adım adım geliştirmiştir. Bu minvalden olmak üzere İSAM Kütüphanesinin özellikle fotokopi birimi üzerinden, Türkiye'de yeni kurulan ve kitap ve kütüphane imkânları sınırlı olan üniversitelerin mensuplarının araştırmalarında ihtiyaç duydukları eserleri temin ederek onların da istifadesine sunması; bu kütüphaneyi sadece İstanbul'da yaşayan araştırmacıların değil, bütün Türkiye'de yaşayan ve tez çalışmaları dışında farklı alanlarda araştırma yapan ve öncelikli olarak en geniş manası ile tarih, "dinî" olarak nitelenen ilimler, edebiyat ve İslam sanatı ile ilgili alanlar kadar din bilimleri ve sosyal bilimler ile ilgili çalışan ilgililerin de alakasına mazhar kılmıştır. İSAM Kütüphanesi mevcut imkânlar ve ihtiyaçları dikkate alarak, sadece kitap değil, aynı zamanda ilgililerin ihtiyaçlarını dikkate alarak tezler ve makalelerin kataloglanması yanında, adım adım eski harfli makalelerin ve risalelerin, muhtelif dergilerde ve derlemelerde neşredilmiş makalelerin dijital ortamda tam metinlerini paylaşmayı da belirli bir düzen içerisinde hizmetleri arasına almıştır.

Mevcut hâliyle İSAM Kütüphanesi, sadece Türkiye'de değil, dünyanın dört bir yanında bulunan akademisyenlerin

istifade ettiği bir ihtisas kütüphanesi olarak faaliyetle-rini yürütmeye bir müessese olarak devam etmektedir. 2. Müesseseler ilk bakışta gayri şahsilikleri/formellikleri ile temayüz ederlerken, esas itibarıyla insan faaliyetleri ve faaliyetlerinin tanzim ve tertibi ile alakalı bir varoluş zeminine sahip oldukları gerçeğinin üzerini örtebilirler. Ama müesseseler muntazam ve müretteb insan fiillerinden ibarettir ve esasını, muhtevasını ve gayesini insan teşkil eder. İSAM Kütüphanesinin varlığının formel tarafı önemli olsa da, bu formel düzenin oluşumunda ve yürütülmesine yer alarak sürece iştirak eden insanlar, en azından teşekkül döneminde belirleyici bir konumdadırlar. Ancak bir müessese ortaya çıktıktan sonra da, ortaya çıkma sürecinde olduğu kadar belirgin olmasa da, varlığını sürdürürken işinin ehli insanların etkin faaliyetini iktiza eder. Dolayısı ile hakiki her müessese sadece mevcut bir birikime sahip olan insanları istihdam etmez, onun ötesinde, bünyesine katılan insanlar için bir eğitim merkezi, bir tür "mektep" olmak durumundadır. Ancak kütüphane sadece kütüphanecilerin bir işi değildir; İSAM Kütüphanesi de bu cihetten bir taraftan ona hayat veren ansiklopedi ile irtibatlı müellifler ve redaktörler yanında, sayıları 40'ı bulan ve iyi yetişmiş araştırmacılar ve kütüphanenin müdavimi olan diğer İSAM dışı araştırmacıardan oluşan çevresi ile iş birliği içinde işi üstlenen, Türkiye'nin yetkin ve yetkinliğini sürekli geliştiren bir kütüphaneciler kadrosunun numune-i imtisal olarak isimlendirilmeye layık bir iş birliğinin neticesidir. Tabii ki bu durum, kütüphanede bulunan ve üstlendikleri vazifeleri hakkını vererek ifa eden ehil kadronun başarısını ayrıca söylemeye engel değildir. Bu kadronun oluşturulması ve işlerin belirlenip yürütülürken liyakate dikkat edilmesi, bu başarının ruhunu oluşturur.

Unutulmaması gereken bir husus vardır ki, her müessesenin formel bir tarafı vardır ve bu formel cihet, farklı insanlara görevler ve fonksiyonlar tarif ederek, onlara bir taraftan bir etkinlik alanı belirlerken, aynı zamanda ekibe yeni katılan insanlara, diğer çalışanlarla birlikte işin bir ucundan, ama tam da o ucundan, tam da gerektiği gibi ve kadar tutmayı da öğretir. Dolayısı ile hakiki her müessese aynı zamanda bir mekteptir; orada daha önce belirli bir birikim elde etmiş insanlar, bu birikimlerini verili şartlarda etkin bir şekilde kullanma; eksiklerini tamamlama ve duruma göre, eksikleri tamamlama imkânı elde ederler. Bu yolla müesseseye katılan her şahıs, kendisini geliştirirken, intisap ettiği müessesenin gelişmesine de katkıda bulunabilir. İSAM Kütüphanesi'nin bu yönden de iyi bir misal teşkil ettiği söylenebilir.

2 2018 yılında Türkiye'de TÜİK verilerine göre 1 Millî, 1162 halk, 598 üniversite ve 29 bin 690 örgün ve yaygın eğitim kurumu olmak üzere toplam 31 bin 451 kütüphane faaliyet gösteriyor. Bu kütüphanelerin sayıları her yıl artmaya devam ediyor.

3. Hakiki her müessesenin bir gayesi ve faidesi vardır ve bu gayesi, onun olduğu şekilde bulunmasından istifade edenlerin istifadesi ile doğrudan alakalı olduğu gibi, bu istifade de iltifata bağlıdır. Bir müessesedeki gai/amaçsal ilginin/yönelişin hakikiliği, yöneldiği insanların ihtiyaçlarına denk düşmesi ve bunun da fark edilmesi ile alakalıdır. Başarı hakikiliğinin bir misdaki olmasa da, tevfiik makbul bir amelin alameti olarak kabul edilebilir. Bu cihetten “iltifat” bir kurumun benzerleri arasında fark oluşturarak, insanların ilgisini çekmesi, bir “incelik”, bir “letafet” sunması ve bu letafetin fark edilmesi ile doğrudan alakalıdır. Sadece marifet değil müesseseler de iltifata tabidir. “Marifet iltifata tabidir; müşterisiz meta zayıdır” atasözünü burada da takip edebiliriz: iltifat edilmeyen müessese zayıdır. Kuruluş aşamasında İSAM Kütüphanesinin ayrıca bir “iltifata” ihtiyacı yoktu; kendisi zaten bir iltifatın neticesi olarak ortaya çıkmıştır. Ancak zaman içerisinde bu iltifatın, karşılanarak cevaplanması, İSAM Kütüphanesinin temayüz ettiği cihetlerden birisidir. Burada önemli olan taraf, oluşmakta olan bir müessesenin tam da toplumun ihtiyaç hissettiği, onsuz eksik kalacağı bir yönü karşılıyor olması ve topluma kendi kemalini elde etme yolunda bir imkân sunması ile alakalıdır. Bu imkânın kullanılması topluma, bir eksikliğini ikmal etmenin yolunu açar. Bir müessesedeki hakikilik tam da bu noktada ta’ayyün eder. İSAM Kütüphanesinin teşekkül etme süreci, Türkiye’de öncelikli olarak İlahiyat Fakültelerinin sayısının ve talebesinin artmaya başladığı bir döneme denk düştüğü gibi, aynı şekilde üniversitelerin sayılarının arttığı ve Tarih, Türk Dili ve Edebiyatı, Sanat Tarihi gibi İslam Ansiklopedisi maddelerinin önemli bir kısmını oluşturan alanlarla doğrudan ilgili bölümlerde yüksek lisans ve doktora çalışması yapan genç akademisyenlerin sayılarının arttığı döneme denk düşmektedir. Bu gelişmeler bu alanlardaki kitap ihtiyacını gittikçe arttırmıştır. İSAM Kütüphanesi de tam da bu şartlarda tam da bu ihtiyaçları karşılayacak bir muhteva ile teşekkül ederken, benzer kitapların şu veya bu oranda mevcut olduğu diğer kütüphanelerden temayüz ettiği husus burada kendisini göstermektedir: İSAM Kütüphanesi ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını,

- yani belirli bir şey arayan, aradığını bilen ve bulduğunda da bunu takdir edebilen bir talip/araştırmacı kitlesinin teşekkül sürecine de refakat etti. Burada da kütüphaneden istifade edenler onun form ve muhteva kazanmasına iştirak ettiler. Türkiye’ye yeni bir akademik dünya oluşurken İSAM Kütüphanesi bu oluşa iştirak ederek, bu oluş sürecinin aynı zamanda bir parçası oldu: İSAM Kütüphanesi bu oluş sürecinin hem vasıtası hem de vasatı olarak, diğer kütüphanelerden temayüz etti. Burada yine merkezde bulunan ve somut talepleri ile kütüphanenin teşekkülüne doğrudan iştirak eden müellif ve redaktörlerle birlikte İSAM bünyesindeki araştırmacılar kadrosu ile kütüphaneye bizzat gelerek veya farklı yollarla kütüphanenin sunduğu imkânlardan istifade eden “okuyucu”ların iltifatlarının, kütüphaneden beklenen faide ile ilgili somut veriler sunması, kendi başına ayrı bir ehemmiyet taşımaktadır.
4. Her müessesenin ilgililerinin ilgilerinin aslını teşkil eden, dolayısı ile farklı ilgileri tevhid eden bir ciheti vardır ki, bu cihet, ilgilileri, farklı ilgilerine rağmen birleştirir ve bir araya getirir. İSAM Kütüphanesinin maddi unsuru bu cihetten kitaplardır ve kitaplar, dergiler ve diğer kütüphane unsurları, bir taraftan hakiki ihtiyaçları karşılayacak şekilde seçilmiş olmaları ve diğer taraftan da ihtiyaç sahiplerinin, ilgililerin ilgilerinin karşılığını en kolay şekilde bulabilmeleri, yani kitapların okuyuculara sunum şekli, kütüphanenin önemli kitapları bir araya getirmek ve depolamak demek olmadığı, bunun ötesinde istifadeye sunma ile alakalı, tabir caizse “estetik” bir boyutu olduğunu da dikkate almayı gerektirmektedir. Kitapların sunumunun, onların bir cihetten tasnifini, başka bir cihetten de kolay, hızlı ve muntazam bir şekilde ulaşılabilirliğini içeren bir “kurgu” ve “örgü” içerisinde gerçekleştirilmesini gerektirmektedir. Kütüphanedeki hizmetin “ihسان” boyutu olarak niteleyebileceğimiz bu cihette, ilk planda kitapların “açık raf sistemi” denilen bir şekilde okuyucunun “elinin altına” konularak sunulması kendi başına önem arz etmektedir. Belirli bir tasnif düzeni içinde aynı konu veya alanla ilgili kitapları bir rafta bir arada bulmak o alanda dikkate değer metinlerin neredeyse tamamı

- ile vasıtasız bir şekilde irtibat kurma imkânını da birlikte getirdiği için, bizzat kütüphaneye gelerek orada çalışmakla, sadece oradan ve uzaktan belirli bir kitabı talep edip kullanmak arasından ne kadar büyük bir fark olduğu buradan da anlaşılabilir. İSAM Kütüphanesinde çalışan birisi çalıştığı alan ve konu ile ilgili temel bütün kitapları ve neredeyse bunların hepsini bir rafta toplu olarak bulabilir ve çalışmasını bunun farkında olarak yapma imkânını elde eder. Kütüphanenin kitapları toplamak ve tasnif etmekten daha farklı bir boyut teşkil ettiğini buradan bakarak daha iyi görebiliriz ve bu İSAM Kütüphanesinin temayüz ettiği önemli hususlardan birisidir. Buradan “ihسان”ın sadece ferdi fiillerin bir vasfı olmadığını, ihسانın insanların hayatında yapısal olarak da tahakkuk edebileceğinin temsil gücü yüksek önemli bir misalini görebiliriz. Bu husus Müslümanların son yüzyılda karşı karşıya kaldıkları meseleleri yapısal olarak çözmeye yönelirken nasıl bir yol takip edebilecekleri, “ihسان” a ittiban yapısal olarak da mümkün olduğunu göstermektedir.
5. Ama aynı zamanda kullanıcıların kitapları/kütüphanenin sunduğu bütün “malzemeyi” /imkânları kullanırken bunu rahat ve huzur içerisinde gerçekleştirmesini sağlayacak bir mimari yapı ve iç mimari düzenin, tam da imarın kök manasında bulunan “canlılığı” sağlayacak şekilde gerçekleşmesi gerekiyor ki, bu her şeyden önce okuyucuların çalışma imkânlarını, her bir çalışanın diğer çalışanın çalışmasını engellemeyecek, hatta onu teşvik edecek bir iç mimari düzen sunması ile alakalı gözükmektedir. Bu husus İSAM Kütüphanesinin hem dış hem de iç mimarisi ile alakalıdır. Nitekim İSAM Kütüphanesinin içine giren ve içeride çalışmak isteyenler için oldukça uygun bir ortam hazırlanmıştır. Bu ortam okuyucular için hazırlanmış olan masalar, kütüphane binasının mimari olarak ortası boş ve balkon şeklinde düzenlenmiş olması; okuma salonlarında çalışanların kapalı bir alandan daha çok, sanki açık bir alanda, ferah bir ortamda çalıştıklarını hissetmeleri; iç mimarinin onlara bu hissi vermesi, yine iç mimarinin bir tür “ihسان” boyutu olarak gerçekleşmiştir. Kütüphanenin doğrudan bir parçası olmamakla birlikte arzu edenlerin açık havada yürüyüş yapabildiği bahçesinde bulunan kafeteryasında verilen ücretsiz çay imkânı ve “bir çay içerken” yapılan sohbetler, Kütüphanenin temayüz ettiği önemli bir unsur olarak zikredilmelidir. Son zamanlarda yapılan birçok kütüphane, başta İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kütüphanesi ve Ankara’da yeni açılan Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi olmak üzere, yeni kurulan birçok kütüphanenin bu iç mimari

- tecrübesinden ciddi şekilde -doğrudan veya dolaylı olarak- mülhem olduğunu söyleyebiliriz.
6. Müessesenin bulunduğu konum ve bu konumun ulaşım imkânları ve ilgili insanların yaşadıkları ve mesleki olarak çalıştıkları mekânlara yakınlığı da, müessesenin mekânı olarak kullanılan binalar ve bu binaların kullanım imkânları da bu çerçevede önem arz etmektedir. İSAM Kütüphanesinin bulunduğu yer Üsküdar’dır ve Üsküdar İstanbul’un, dolayısı ile Türkiye’nin en kolay ulaşılabilir merkezî mekânlarından birisi olduğu gibi, İSAM’ın Üsküdar’da bulunduğu yer de, Altunizade/Bağlarbaşı, Üsküdar’ın merkezi sayılabilir. Ayrıca Üsküdar’da ve civarında çok sayıda üniversite ve üniversitelerin fakülteleri bulunmaktadır. Bu durum her ne kadar kısmen İSAM Kütüphanesi oluştuktan sonra gerçekleşse de, kütüphanesi ile birlikte İSAM’ın bu süreçle bir irtibatının olmadığını söylemek zordur.
7. Bugün biz eğer Üsküdar’dan bir ilim ve fikir merkezi olarak bahsedebiliyorsak, bunun böyle olmasında bir araştırma merkezi olarak İSAM kadar, bu merkezin kütüphanesi olarak varlık, fonksiyon ve değer kazanan bu kütüphanenin de önemli bir dahli vardır. Bugün her ne kadar İSAM Kütüphanesi, mazhar olduğu iltifat açısından, araştırma merkezinden bağımsız bir varlık kazanmış gibi gözükse de, uzun vadeli olarak araştırma faaliyetlerinin yürütüldüğü bir merkezin kütüphanesi olmanın getirdiği hakikiliğin kaybedilmesi ve formelleşerek sıradanlaşma riskini taşımaktadır. Bunun yolu da İSAM’ın araştırma ile ilgisinin, daha önce yapıldığı gibi, İslam Ansiklopedisi hazırlamak ve neşretmek gibi, büyük bir proje ile irtibatlı olarak sürdürülmesi gerekli gözükmektedir. Bu seferki proje, eskinin bir tekrarı olmanın daha ötesinde, İslam Ansiklopedi’sinden her yönden, hem yatay hem de dikey olarak, daha büyük ve daha geniş, dolayısı ile daha fazla mütehasıs için hem bildiğini ifade, hem de, bilmediğinden istifadenin üst ilke olarak etkin olduğu proje ve projelerin yürütüldüğü bir merkezin kütüphanesi olarak etkin varlığını sürdürmesi, kendi geçmişinin öğrettiği temel bir varlık ilkesi olarak durmaktadır.
8. İSAM Kütüphanesi tecrübesinin, bütün özgünlüğü ve tikelliği yanında öğrettiği tümel “bilgi” ise, iltifatın marifete dönüştükten sonra, marifetin yönlendirerek şekillendirdiği iltifatın, hakiki ilgilere hakiki karşılıklar vererek ve bu hakiki ilgileri karşılamanın muntazam ve müretteb bir şekilde yürütülmesinin, bize medeniyetimizin ihyası hususunda bir ufuk oluşturarak, bu ufkun sağladığı umutla söz ve iş birliklerini farklı alanlarda da geliştirebileceğimiz cihetinden mütalaa edilebileceği hususudur. ■

Şehir ve Yazılı Kültür İlişkisi ve Yazma Eser Kütüphaneleri

ABDULLAH ÖZTOP

ŞEHİR; ÖZÜNDE FARKLI DİN, DÜNYA GÖRÜŞÜ VE MEŞREBE SAHİP İNSANLARIN BİR ARADA YAŞAMA İMKÂNINI BULDUĞU MEKÂNDIR. TAŞRADA pek rastlanmayan bu hoşgörü zeminini temin eden entelektüel düzey, ancak tefekkürün yaygın olduğu rafine bir zihniyet ortamında mevcut olabilir. Böyle bir ortamın olmazsa olmaz unsuru ise, kitap ve onun etrafında şekillenmiş yazılı ve sözlü kültürdür. Hangi kadim şehre bakılırsa bakılsın, orayı şehir yapan birkaç unsur sıralanacak olursa; çeşme, çarşı, mabed ve evlerden sonra kütüphaneler ve kitap ile irtibatlı müesseselerin geldiği görülecektir. Bizim kültürümüze bakıldığında da medreseler, vaaz meclisleri, tekkeler ve kahvehanelerin tarih boyunca kitap ve okuma kültürü anlamında önemli fonksiyonlar icra ettikleri göze çarpar.

Bugün yazma eser koleksiyonlarımızda bulunan eserlere ve bunların gerek istinsah kayıtlarında gerekse sayfa kenarlarında mevcut olan metin-dışı kayıtlara bakıldığında görülür ki, tarihimizde yazılı kültür belli bir sınıfa has bir durum olmayıp, toplumun pek çok farklı katmanın-

TÜRKİYE YAZMA ESER KÜTÜPHANELERİ		
Yazma Eser Nüshalarının Üretildikleri Şehirlere Göre Sayısı*		
Şehir	Adet	Yüzde%
İstanbul	1797	27,9
Kahire	423	6,6
Şam	375	5,8
Bursa	228	3,5
Mekke	223	3,5
Edirne	194	3,0
Amasya	137	2,1
Bağdad	126	2,0
Medine	114	1,8
Kayseri	111	1,7
Haleb	99	1,5
Tebriz	95	1,5
Tokat	73	1,1
Konya	70	1,1
Sivas	68	1,1
Semer kand	62	1,0
Şiraz	61	0,9
Herat	56	0,9
Adana	54	0,8
Erzurum	39	0,6

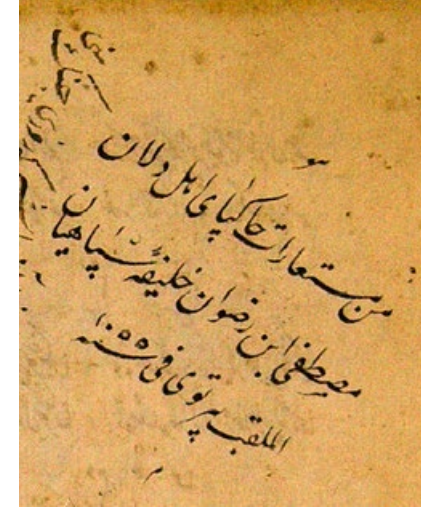
*İlk 20 şehir. Hali hazırda güncellenmekte olan TYEK verilerine göre.

İSTANBUL		
İstanbul'da Üretilmiş Yazma Eserlerin Konu Ağırlıkları*		
Konu	Adet	Yüzde %
Fıkıh	221	12,3
Arap Dili	173	9,6
Kelam	169	9,4
Tasavvuf	141	7,8
Mantık	138	7,7
Hadis	115	6,4
Arap Edebiyatı	91	5,1
Tefsir	88	4,9
İslam Ahlakı	66	3,7
Kuran İlimleri	60	3,3

*İlk 10 konu.

dan insanların farklı rollerde katkıda bulunduğu ortak bir kültürdür. Farklı medeniyetlerde olduğu gibi imtiyazlı bir sınıfın tekelinde olmayan bu kitâbî kültür, bugün kütüphane ve arşivlerimizde incelenmeyi beklemektedir.

Kendi medeniyetimiz bağlamında matbaa öncesi dönemlere bakılacak olursa; Osmanlı Devleti'nde birincil olarak medrese merkezli yoğun bir bilim faaliyetinin sonucu olarak ortaya çıkmış yazılı kültür geleneği göze çarpmaktadır.

Pertevî lakaplı bir sipâhî halifesine ait temellük kaydı (Kayseri Raşid Efendi Ktp., No. 1269, 66b)

Kadılık veya müderrislik mesleğine girmek için derin bir eğitimden geçen medrese talebeleri, birbirinden farklı konularda metinler okumakta ve bu metinler etrafında şekillenmiş, yoğun tartışmalar içeren şerh ve hâşiyeler aracılığıyla diyalektik düşünme tarzını elde etmekteydiler. Tez-antitez-sentez tarzında yürüyen bu metod, çoğunlukla öğrenci veya müderrisin de bu tartışmalara bilfiil dâhil olmaları ve çeşitli talikalar kaleme almalarıyla

sonuçlanmaktaydı. Böylelikle belli bir mekâna bağlı olmaksızın farklı coğrafyalardan yazılan cevaplar ve onlara yazılan karşı cevaplarla zengin bir literatür meydana gelmekteydi.

Bu ilmî etkileşim ortamında, ihtiyaç duyulan kitabın temini bağlamında medreselerin kendi kütüphanelerinde sahip oldukları kitaplara ek olarak, öğrencilerin farklı eserleri okumak veya istinsah etmek için çeşitli cami ve vakıfların kütüphanelerini kullandıkları bilinmektedir. Bazen öğrenci ve müderrisler, bulamadıkları bir yazma eser uğruna uzun yolculuklara çıkmakta, kimi zaman yıllarını bu uğurda harcamaktaydılar. Bu yolculuklar bir kitabı elde etmek için olabildiği gibi,

bazen de sahip olunan bir kitabı ehli olan bir üstattan okumak amacıyla da gerçekleştiriliyordu. Klasik dönemde bu yolculuğun son durağı bazen Bağdad bazen Semerkant bazen İstanbul olabildiği gibi, hocaların bulundukları şehirlere göre çeşitlilik arz etmekteydi. Örnek vermek gerekirse, Kutbuddin Şirazi'yi Tebriz'den Kahire'ye, Rey'den Konya'ya, Tokat'tan Sivas'a koşturan İbn Sînâ'nın tıp kitabı *el-Kânûn*'u anlama çabası olmuştur.

KAHİRE		
Kahire'de Üretilmiş Yazma Eserlerin Konu Ağırlıkları*		
Konu	Adet	Yüzde%
Hadis	53	12,5
Fıkıh	49	11,6
Tefsir	41	9,7
Arap Edebiyatı	35	8,3
Tasavvuf	31	7,3
Kelam	27	6,4
Arap Dili	26	6,1
Kuran İlimleri	21	5,0
İslam Tarihi	17	4,0
İslam Ahlakı	14	3,3

*İlk 10 konu

ŞAM		
Şam'da Üretilmiş Yazma Eserlerin Konu Ağırlıkları		
Konu	Adet	Yüzde %
Fıkıh	98	21,1
Hadis	46	12,3
Tasavvuf	40	10,7
Kelam	25	6,7
Tefsir	19	5,1
Arap Dili	18	4,8
İslam Ahlakı	17	4,5
Biyografya	13	3,5
Kuran İlimleri	12	3,2
Arap Edebiyatı	9	2,4

*İlk 10 konu

KAYSERİ		
Kayseri'de Üretilmiş Yazma Eserlerin Konu Ağırlıkları*		
Konu	Adet	Yüzde %
Mantık	18	16,2
Fıkıh	17	15,3
Kelam	16	14,4
Arap Dili	12	10,8
Tefsir	7	6,3
Arap Edebiyatı	6	5,4
Hadis	6	5,4
İslam Ahlakı	4	3,6
Kuran İlimleri	3	2,7
Tasavvuf	3	2,7

*İlk 10 konu

Medresenin ardından ikincil olarak Osmanlıdaki medrese-dışı kitâbî kültüre bakacak olursak; sırasıyla tekke, cami ve kahvehanelerin yaygın mekânlar olarak öne çıktığı görülmektedir. Bir müşrid, vaiz veya kıssahan etrafında toplanan her düzeyden halk kitlesinin, kolay anlaşılabilir bir dil ve seviyede icra edilen okuma faaliyetleri aracılığıyla teemmül faaliyetine eşlik ettikleri görülür. Yazma eserlerin sayfa kenarlarında ve istinsah kayıtlarındaki notlara

bakılırsa, medrese dışından da pek çok meslek erbabının ve farklı katmandan insanların kitaplarla haşır-neşir ve yazılı kültüre entegre oldukları görülür. Bahsi geçen kitap notlarından göze çarpan bazı meslek ve unvanlar şöyledir: Ağa, baltacı, başhalife, halife, çavuş, emîr, felekî, hatip, hazinedar, kahveci, külekçi, leblebici, müneccim, sipâhî, sekbân, tâlib, vaiz, vezir...

KİTAP ÜRETİMİ BAKIMINDAN ÖNDE GELEN ŞEHİRLERİMİZ

Ülke kütüphanelerimizde bulunan yazma eserlerin üretildikleri mekânlara bakıldığı zaman birbirinden farklı şehir merkezleri göze çarpmaktadır. Henüz ham olmakla beraber analize imkân veren verilere göre mekân bilgisi içeren yazma eserlerin üretildikleri şehirlere göre sayıları tabloda görüldüğü gibidir. Toplam yazma eser sayısı içerisinde, mekân bilgisine sahip olan nüshaların oranı oldukça düşük olmakla beraber, bu bilgiyi içerenler arasındaki oranlardan anlamlı yorumlar çıkarmak mümkündür. Bu kayıtlar akıldta tutulmak şartıyla Türkiye genelindeki yazma eser kütüphanelerinde bulunan nüshaların en çok İstanbul'da üretildiği gözükmemtedir. 20. yüzyıla kadar hem politik hem kültürel hem de finansal olarak dünyanın en önemli

başkentlerinden olan İstanbul'un, bilim ve sanat bakımından da dünyadaki birkaç önemli merkezden birisi olduğu düşünülürse tablo pek de şaşırtıcı değildir. İstanbul'un ardından Kahire ve Şâm gibi İslâm medeniyetinin ilk yüzyıllarından itibaren kurucu rol üstlenmiş iki büyük şehir gelmektedir. Özellikle hadis ve fıkıh alanında eser vermiş büyük âlimlere ev sahipliği yapmış bu iki şehir, kitap üretimi açısından da hayli yoğun bir hareketliliğe sahne olmuştur.

Dördüncü sırada ise Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucu felsefesinin şekillendiği Bursa şehri gelmektedir. Şehrin yüksek sayıda medreseye sahip olmasının yanında, daha Osmanlı döneminde sanayi ve ticaret bakımından hayli hareketli olması Bursa'yı kültür ve ilim açısından bir merkez hâline getirmiştir. Beşinci sırada İslâm ümmetinin başşehri Mekke-i Mükerrerme gelmektedir. Asr-ı saadet döneminden itibaren tam bir örnek şehir modeli olarak telakki edilen Mekke, dünyanın dört bir yanından gelen hacıların birbirleriyle bilgi ve kitap alışverişi yaptıkları bir kavşak olmuştur. İstanbul'da yazılan bir eser Mekke sayesinde Endonezya'ya, Çin içlerine ve nice uzak bölgelere ulaşabilmiştir. Bu bakımdan Mekke'nin ilmî açıdan merkeziliği çok daha anlamlıdır.

Altıncı ve yedinci sırada dikkat çeken şehirler ise Edirne ve Amasya'dır. Eski başkent olan Edirne'nin ulema için Osmanlı'nın son dönemine kadar önemli bir merkez olduğu bilinen bir olgudur. Padişahlar da ata yadigâr-

TYEK Stand

ları Edirne ile daima irtibatta olmuş, barındırdığı dârulhadisler, şifahaneler, medreseler ve camilere özellikle önem atfetmişlerdir. Şehzade sancağı Amasya da yine seyfiye ve ilmiye sınıfı tarafından ilgiye mahzar olmuş, pek çok yetenekli medrese öğrencisinin yetiştiği nadir şehirlerden birisi hâline gelmiştir. Şeyh Hamdullah gibi hattatlar, Sabuncuoğlu Şerefeddin gibi tabipler, Müeyyedzâde gibi âlimler ve sufiler hep Amasya'nın ilmî ortamında yetişmiş sembol şahsiyetlerdir.

Sekizinci sırada, Medînetü's-Selâm diye anılagelmiş olan Bağdad gelmektedir. Henüz sahabe devrinden itibaren İslâm medeniyetinin dünyaya açılan kapısı olan Bağdad; Yunan, Hint ve Fars medeniyetleriyle ilmî ve kültürel olarak ilk etkileşimlerin yaşandığı İslâm şehridir. Medeniyetimizin bilimsel perspektifinin kurucu babaları Bağdad'ın dört kapısını dünyaya açarak, başka

toplum ve kültürlerle önyargısız bir şekilde diyaloga girişmeyi ve söz konusu hakikat olduğunda kendi dinimizden olmasa bile hikmet sahibi bilgelerin talebesi olmayı öğütleyen hadis-i şeriflerin ilk uygulayıcıları olmuşlardır.

Dokuzuncu sırada ise, İslam'ın Mekke'den sonraki ikinci başkenti olan Medine gelmektedir. Osmanlı âlim ve kadılarının erişebilecekları nihai ve en üstün makam olan Medine kadılığı, hem ilim meclislerine olan yakınlığı hem de manevi atmosferi dolayısıyla daima önemini korumuştur. Pek çok müellif eserini Medine'de, hücre-i nebevî civarında kaleme alarak Peygamber'e armağan etmiştir.

Onuncu sırada ise pek çok din ve devlet için önemli bir merkez olmuş Kayseri gelmektedir. Osmanlı döneminde de önemli bir ilmî ve kültürel ortama sahip olan Kayseri, Osmanlı âlim ve yönetici sınıfının özel ilgisine mahzar olmuştur. En önemli yazma eser kütüphanelerimizden birisi olan Râşid Efendi Kütüphanesi, şehrin ilmî açıdan canlılığını gösteren kurumlardan yalnızca bir tanesidir. Barındırdığı pek çok medrese, Kayseri'yi büyük âlimlerin

ve onların talebelerinin uğradığı önemli bir konum hâline getirmiştir.

İstanbul'dan Kayseri'ye kadar saydığımız bu şehirlerin tamamında dikkat çeken bir dizi ortak özellik göze çarpar. Anılan şehirlerin tamamı, Osmanlı

hatta İslâm medeniyeti öncesinde de kadim toplumlara ev sahipliği yapmış şehirlerdir. Bu göstermektedir ki, yazılı kültürün ve ilmî faaliyetlerin yoğun olduğu şehirler aslında geçmişe saygının, farklılıklara tahammülün, tefekküre olan iştiağın mevcut olduğu mekânlardır. Yine bu şehirler, ticârî olarak önemli merkezler arasındadır. Ticaret; para ve malın yanında; ilim, sanat ve kültürün mübadelesine de daima vesile olmuştur. Yine bu şehirler, politik ve jeopolitik bakımdan oldukça önemli merkezler arasındadır. Bu bağlamda, siyasi açıdan sahip olunan stratejik konum, şehirde bulunan okumuş sınıfı da dolaylı olarak etkili bir konuma yükseltmiştir. Sonuç olarak; tarih boyunca yazılı kültür anlamında öne çıkan şehirler; politik, kültürel, ekonomik, bilimsel ve sanatsal anlamda çok boyutlu terkiplerin tahakkuk ettiği mekânlardır. ■

Medeniyetimizde Kütüphaneler ve Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi

AYHAN TUĞLU

Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanlığı
Kütüphaneler Daire Başkanı

İNSANOĞLUNUN YERLEŞİK HAYATA GEÇMESİYLE BİRLİKTE ÇEŞİTLİ TEMEL İHTİYAÇLARININ YANI SIRA BİLGİ ÜRETME, ÜRETİLMİŞ BİLGİYİ KULLANMA ve bu bilgileri saklayarak daha sonraki kuşaklara iletme ihtiyacı da ortaya çıkmıştır. Bu minvalde, zaman içerisinde bu bilgiler belirli bir sistematik içerisinde bir araya getirilerek saklanmaya başlanmış ve kütüphanelerin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Kütüphanenin, insanlık tarihi kadar eski oluşu, insanın bilgiyi arama ve bilgiye ulaşma serüveninde ne kadar elzem bir ihtiyaç olduğunun da göstergesidir. Milattan önce Ninova'da başlayan kütüphane kurma süreci Asur, Bâbil, Hitit, Bergama ve İskenderiye kütüphaneleri ile devam etmiştir. Orta Çağ İslâm dünyasında medrese, cami ve vakıf kütüphaneleri, Batı dünyasında ise kilise, tapınak ve saray kütüphaneleri şeklinde tezahür etmiştir. Kütüphaneler, Batı'da Rönesans, Osmanlı'da ise Tanzimat dönemi ile birlikte bağlı bulundukları merkezlerden ayrılarak kendi başlarına birer kurum olmuşlardır.

Orta Çağ İslâm dünyasında, kütüphaneyi ifade etmek için Beytü'l-kütüb, Hizanetü'l-kütüb, Dâru'l-kütüb ve Mektebe gibi isimler kullanılmıştır. İslâm medeniyetinde ilk kütüphanenin Emevîler döneminde okul olarak da hizmet veren mescidlerde ortaya çıktığı sanılmaktadır.¹

¹ İsmail E. Erünsal, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri: Tarihî Gelişimi ve Organizasyonu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008, sf. 2.

Kütüphaneler, 7. ve 8. yüzyıllarda Beytü'l-Hikme veya Dâru'l-Hikme şeklinde adlandırılan araştırma kurumları bünyesinde yer almışlardır. Abbasiler döneminde Bağdat'ta kurulan Beytü'l-Hikme'de çeşitli dillerden tercüme faaliyetleri yürütülürken, zengin koleksiyona sahip bir de kütüphane bulun-

kütüphanelerden zamanımıza pek az eser kalmıştır.

Selçuklular ve Anadolu Selçukluları döneminde çeşitli şehirlerde kurulan medreselerin çoğunda kütüphanelerin olması, zengin bir kültür mirasını işaret eder. Ancak hem Anadolu'daki hem diğer İslâm ülkelerindeki bu

değildir. Ancak, burada kurulmuş bir kütüphanenin varlığını ispatlayabilecek vesikalar olmadığı için, kütüphanenin kuruluşu ve özellikleri hakkında henüz bir bilgiye sahip değiliz.³

Vakfiyesi bulunan ilk kütüphaneler ise Edirne II. Murad Darülhadişi (1435) ve Bursa Umurbey Camii'nde

maktaydı. Endülüs'te kurulan İslâm kütüphanelerinden başka, Eyyübîler (1171-1462), Hamdânîler (905-1004), Ammâroğulları (1070-1109), Zengîler (1127-1233), Memlükler (1250-1517), Büveyhîler (932-1062), Sâmânîler (819-1005), Gazneliler (963-1186) ve diğer Müslüman devlet ve hanedanları zamanında, farklı coğrafyalarda, özel koleksiyonlar yanında eğitim, ibadet kurumları bünyesinde pek çok kütüphane kurulmuştur. Devlet adamları ve ilim adamları tarafından yaptırılan bu

kütüphaneler, çeşitli kavimler tarafından yağmalanmış, tahrip edilmiş ve istilâlarla yok edilmiştir.²

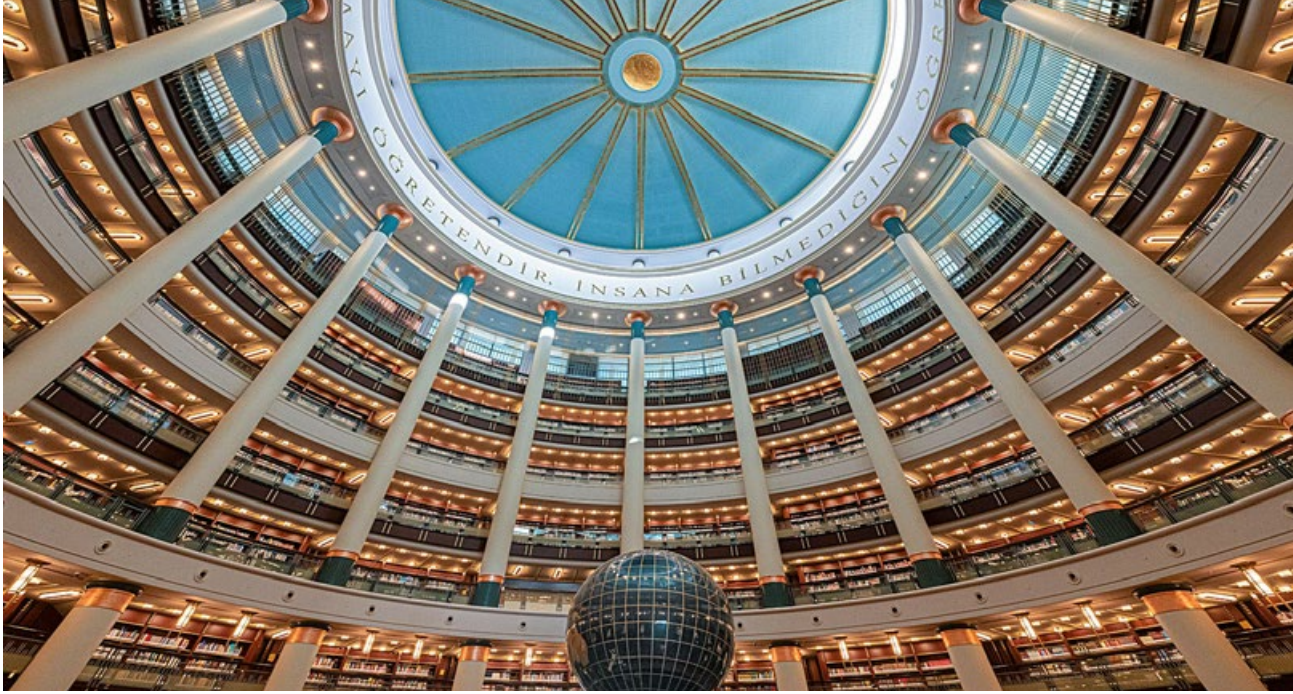
Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıf kütüphanelerinin kuruluşu, siyasi istikrarın sağlanmasının ardından başlayan eğitim faaliyetlerine dayanır. Orhan Gazi zamanında kurulan ilk medrese ile birlikte burada bir kütüphanenin de var olduğunu tahmin etmek zor

(1440) kurulmuş kütüphanelerdir. II. Mehmed'in Edirne Sarayı'ndan getirdiği kitaplar önce Eski Saray'daki kütüphanede muhafaza edilmiş, Yeni Saray'ın inşasından sonra buraya taşınmıştır. Bu kütüphane Fetih'ten sonra İstanbul'da kurulan ilk kütüphane-dir.⁴ Fatih bu kütüphane ile kalmayıp, Zeyrek'te, Ayasofya Medresesi'nde, Eyüp ve Fatih camileri içerisinde de kütüphaneler kurdurmuştur. Fatih

² "Medeniyetimizde Kitap ve Kütüphaneler", Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi, 2020, sf. 18.

³ Erünsal, a.g.e., sf. 77.

⁴ Erünsal, a.g.e., sf. 92.

Cihannüma Salonu Kubbe

sadece Orta Çağ'ı kapayıp, Yeni Çağ'ı açan büyük bir hükümdar olarak kalmamış, aynı zamanda kütüphane ve kütüphaneciliğimizin de kurucusu olmak şerefini kazanmıştır.⁵

Bu dönemde kütüphanelerin kurulmasına İstanbul dışında da devam edilmiş, Edirne, Bursa, Afyon ve Konya'da kütüphaneler kurulmuştur.

II. Bayezid ve I. Selim dönemlerinde askerî ve siyasî alandaki durgunluğun aksine, ilim ve sanat hayatındaki gelişmeler, bu döneme ait devlet adamları, âlimler tarafından Anadolu'da ve Balkanlar'da birçok kütüphanenin kurulmasına yol açmıştır. Atık Ali Paşa, Efdalzade Ahmed Çelebi'nin kurmuş olduğu kütüphaneleri bunlar arasında sayabiliriz.⁶

XVI. yüzyılın son yarısında yapılan medreselerin çoğunda, kütüphanelerin artık tamamlayıcı bir unsur olarak düşünüldüğü görülmektedir. Ayrıca, III. Murad devrinde İstanbul'da saraydaki

hekimlerin faydalanmaları için kurulan kütüphane ile rasathanede kurulan kütüphane, ihtisas kütüphaneleri olmaları bakımından önemlidir.⁷

XVII. yüzyılın başlarından itibaren büyük şehirlerde kurulan vakıf kütüphanelerinin yanında imparatorluğun diğer bölgelerinde kurulan kütüphanelerin sayısında medreselerin yaygınlaşmasına bağlı olarak bir artış görülür. Yeni kurulan kütüphaneler yanında mevcut kütüphaneler de yapılan kitap bağışlarıyla zenginleştirilmiştir.⁸

1678 tarihinde Köprülü Mehmed Paşa'nın oğlu Fazıl Ahmed Paşa'nın babasının vasiyetine uyarak kurduğu Köprülü Kütüphanesi, Osmanlı vakıf kütüphaneleri içinde ilk müstakil/bağımsız kütüphane olma özelliğini taşır ve kendinden sonra kurulan diğer bağımsız kütüphanelere de örnek teşkil eder.⁹

I. Mahmud devrinde İstanbul'da kurulan önemli kütüphaneler arasında Ayasofya, Âşir Efendi ve Atıf Efendi kütüphaneleri sayılabilir.

I. Mahmud tarafından başlanılan ve III. Osman tarafından tamamlanan Nuruosmaniye külliyesi içinde yer alan kütüphane, Batı tarzı mimari üslubu ile dikkat çekerken, artık kütüphane mevcutlarının 5.000 cilde yaklaşarak zenginleştiğini de göstermektedir.

1826 tarihinde Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin kurulmasıyla, kütüphaneler Haremeyn Muhasebesine bağlanmış, mütevelliler eliyle yönetilmeye devam ederken, kitapların kontrol ve sayımları yapılarak, vakfiyelerdeki kurallara uyulup uyulmadığına ilişkin tespitler gerçekleştirilmiştir. Merkezî bir yapıya bağlı çalışması istenen kütüphanelerin sorumluluğu 1910 yılına kadar Evkaf ve Maarif nezaretleri tarafından paylaşılmış, ancak nezaretlerin görev sınırları ve yetkileri uzun zaman karmaşık bir yapıda sürmüştür. 1912 yılında, vakıf kütüphanelerinin idaresi Evkaf Neza-

retine verilmiş, ancak Kütüphane-i Umumi ve Yıldız Kütüphanesi Maarif Nezaretine bağlı kalmıştır.¹⁰

XIX. yüzyıl, Osmanlı kütüphanelerinde önceki yüzyılda başlayan modernleşme çabalarının yoğunluk kazandığı bir dönemdir. Özellikle İstanbul kütüphanelerine yönelik toplu katalog girişimleri ve kütüphane kataloglarının yayımlanması, bu dönem vakıf kütüphanelerine yönelik önemli çalışmalardır.

Asırlarca Osmanlı toplumuna ve eğitim-öğretim kurumlarına hizmet eden vakıf kütüphaneleri, özellikle Tanzimat'tan sonra eski fonksiyonlarını icra edemez hâle gelmiş ve imparatorluğun son dönemlerinde yavaş yavaş eğitim sistemindeki yerini yeni tip kütüphanelere bırakmıştır.¹¹

XIX. yüzyılda Osmanlı yönetimi, mevcut klasik eğitim kurumlarını ıslah çabalarının yanında, Batı'yı model alarak yeni okullar kurma yolunda kararlar aldı. Bu kararlar neticesinde, askerî ve sivil okullarda kütüphaneler kuruldu. Bunlar arasında 1859 Mülkiye Mektebi, 1871 Orman Mektebi, 1883 Güzel Sanatlar Mektebi, 1894 Baytar Mektebi kütüphaneleri sayılabilir. Kurulan bu kütüphanelerde Türkçe dışında özellikle Fransızca kitaplara ağırlık verildiği görülmektedir.

II. Abdülhamid dönemi (1876-1909), Osmanlı kütüphaneleri ve kütüphaneciliği için çok özel bir yere sahiptir. Vakıf kütüphanelerinin ıslahı, kataloglarının hazırlanması ve düzenli çalışmaları için tedbirler alınmıştır. Yıldız Sarayı'nda 1882 yılında Kütübhâne-i Hümayun kurulmuştur. Kitap mevcudu demirbaş esas defterine göre 20.500'dür. Devlet tarafından kurulan ilk kütüphane ise 1882'de kurulmuş olan "Kütüphane-i

Gençlik Kütüphanesi

Okuma Salonu

Osmanî" olup, bugünkü ismi Beyazıt Devlet Kütüphanesidir.¹²

Osmanlı hâkimiyetinden çıkmış bölgelerden kitapların getirilmesi konusunda çalışmalar yapılmış, İstanbul, Erzincan ve Şam'da bir umumi kütüphane fikri bu dönemde gerçekleştirilmiştir. Vakıf kütüphanelerin ıslahı ile

ilgili en önemli çalışma bu dönemde yapılmış, vakıf kütüphaneleri inşa edilecek bir bina, devlet kütüphanesi olarak tasarlanmış, ancak imparatorluğun son dönemi ve Balkan Savaşı'ndan dolayı başarılı olamamıştır.¹³

Osmanlı'nın yenileşme döneminin önemli bir eğitim kurumu olarak değerlendirilen Darülfünunun kuruluş kararı 1845'te alınır. Öğretim, 1853-1919

5 Şemse Emsen, "Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Türkiye Kütüphanelerinin Tarihçesi", *Türk Kütüphaneciliği*, cilt 9, sayı 1-2 (1960), sf. 16.
6 Erünsal, a.g.e., sf. 120-121.

7 "Medeniyetimizde Kitap ve Kütüphaneler", Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi, 2020, sf. 23.
8 a.g.m., sf. 24.
9 İsmail E. Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*. 3. bs. İstanbul: Timaş, 2015, sf.

10 Medeniyetimizde Kitap ve Kütüphaneler", Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi, 2020, sf. 24.
11 İsmail E. Erünsal, "Osmanlılar Kütüphaneler ve Kütüphanecilik", *Millî Eğitim*, sayı: 208 Güz/2015, sf. 199.

12 Tuba Çavdar-Karatepe, "Yıldız Sarayı Kütüphanesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/yildiz-sarayi-kutuphanesi> (21.04.2020).

13 İsmail E. Erünsal, a.g.e., 2015, sf. 267-270.

Nadir Eserler Kütüphanesi

Çocuk Kütüphanesi

yılları arasında kesintilerle devam eder. Öğretimin sürekli olmamasının bir sebebi siyasî ve sosyal istikrarsızlık bir sebebi ise yangınlardır. Darülfünunun her yeni açılışında 4000–5000 ciltlik kütüphaneler oluşturulmuşsa da 1865 ve 1907 yıllarındaki yangınlarda bu kütüphaneler yok olmuştur. 1919 yılında yayımlanan bir nizamname ile özerklik kazanan Darülfünun, Cumhuriyet'in ilânından sonra 1924'de yeniden yapı-

landırılır ve mevcut edebiyat, hukuk ve fen fakültelerinin kütüphaneleri merkez kütüphanede birleştirilir. Aynı yıl, Atatürk'ün emriyle II. Abdülhamit'in Yıldız Sarayı Kütüphanesi Darülfünuna devredilir. Böylece kütüphanenin mevcudu yaklaşık 200.000 cilde ulaşmış olur.¹⁴

1861 yılında kurulan Cemiyet-i İlmiye-yi Osmaniye Kütüphanesi, modern

kütüphanelerin öncülerinden kabul edilir. Bu kütüphaneyi diğerlerinden ayıran özellik günlük gazetelerin ve Türkçe yanında Fransızca, İngilizce, Rumca, Arapça gibi dillerde süreli yayınların da kütüphaneye düzenli olarak gelmesi ve kütüphanenin üyelik sistemiyle çalışmasıdır. 1882 yılında İstanbul'da II. Abdülhamid'in desteğiyle pek çok amacı yerine getirmeyi hedefleyen Kütüphane-i Umumi-i Osmanî açılmıştır. Kütüphanenin faaliyete geçmesinden önce, Osmanlı ülkesinde yayımlanan telif ve tercüme her kitaptan bir nüshanın bu kütüphaneye ücretsiz olarak gönderilmesi için bir irade çıkarılmıştır.¹⁵

Özellikle 1911 yılından sonra İttihat ve Terakki'nin Türkçülük politikasına uygun olarak, adında “millî” kelimesi geçen kütüphaneler kurulmaya başlanır. Bu kütüphaneler aslında birer halk kütüphanesidir. İzmir Millî Kütüphanesi, Bursa Millî Kütüphanesi, Eskişehir Millî kütüphanesi bunlara örneklerdir.¹⁶

Millî Kütüphanenin kuruluş çalışmaları 1934 yılında kabul edilen “Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu” ile başlamıştır. 1946 yılında Maarif Vekâleti Neşriyat Müdürlüğüne bağlı Milli Kütüphane Hazırlık Bürosu kurularak çalışmalara başlanmış, 16 Ağustos 1948'de resmi olarak hizmete açılmış ve 29 Mart 1950 tarihinde Millî Kütüphanenin kuruluş kanunu yayımlanmıştır.

CUMHURBAŞKANLIĞI MİLLET KÜTÜPHANESİ

Kadim medeniyetimizden gelen kütüphane kurma geleneği, Cumhuriyet'in kurulması ile birlikte kaldığı yerden devam etmiştir. Cumhurbaşkanlarımızın genel olarak kütüphanelere bakış açılarına bakacak olursak;

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, Çankaya Köşkünde 1928 yılında kütüphane kurmuş ve Nuri Ulusu'yu kütüphaneye

görevlendirmiştir. Kütüphanesinde her konuda, askerlik, tarih, hukuk gibi kitaplar bulunurdu.¹⁷

Atatürk'ün ölümünden sonra kurulan kütüphane dağıtılmış, yerine “İnönü Kitaplığı” adı verilen bir kitaplık tesis edilmiş, kütüphaneci başka bir kuruma gönderilmiştir. Fakat bu kitaplıktaki mevcut eserleri de İnönü beraberinde götürdüğü için, 1950 yılında kitaplık boş kalmıştır.¹⁸

Celal Bayar 1950 yılında göreve geldikten sonra Atatürk'ün kütüphanecisi Nuri Ulusu'yu Ankara'ya davet etmiş ve Çankaya Köşkü'nde bulunan Atatürk Kitaplığı'nın tekrar düzenlenmesini sağlamıştır.¹⁹

Cumhurbaşkanı Bayar 1950'de köşke geldikleri zaman emirleri üzerine şahsi kitaplarıyla kütüphane tanzim edilmiştir. Bayar bir de “yerli kitaplık”ın tanzimi hususunda emir vermiştir. Maliye Bakanlığının yardımı ile çeşitli müesseselerden temin edilen ve ciltlenen 2.000 adet kitapla “Devlet Reisliği Kitaplığı” kurulmasına başlanmıştır.²⁰

1950 yılında Celal Bayar'ın göreve başlaması ve Atatürk'ün köşküne taşınması ile birlikte, bibliotek meselesi ele alınmış oldu. Cumhurbaşkanlığında iki bibliotek ve iki arşiv faaliyeti gerçekleştirildi.²¹

Celal Bayar Kitaplığı ve Cumhurbaşkanlığı Kitaplığı. Atatürk Arşivi ve Celal Bayar Arşivi.

Celal Bayar döneminde kurulan kurum kütüphanesinin dermesi daha sonraki cumhurbaşkanlarının desteğiyle büyümeye devam etmiş, 22.700 eseri ile hâlen kurum personeline hizmet vermeye devam etmektedir.

Cumhurbaşkanlarının kendileri adına kütüphane kurma geleneği Celal Bayar, Süleyman Demirel ve Abdullah Gül ile devam etmiştir. Süleyman Demirel Müze ve Kütüphanesi, Sayın Demirel adına kurulan vakıf aracılığı ile; Celal Bayar ve Abdullah Gül müze ve kütüphaneleri ise Cumhurbaşkanlığı Milli Saraylar Başkanlığına bağlı olarak faaliyetlerini devam ettirmektedirler.

Ülkemizde kütüphane kavramını genişleten, zenginleştiren, kadim mirasımızı bugünün teknolojisi ve imkânla-

mizin dünyaya açılan hayat penceresi olmuştur.

Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi, 20 Şubat 2020 tarihinde Cumhurbaşkanımız Sayın Recep Tayyip ERDOĞAN, Özbekistan Cumhurbaşkanı Sayın Şevket MİRZİYOYEV ve seçkin davetli topluluğu ile açıldı.

Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi sadece bir kütüphane değil, Yaşam Merkezi, Yaşayan Kütüphane olarak da hizmet vermektedir. Haftanın yedi günü yirmi dört saat, 7'den 70'e her yaş grubuna hizmet

Sergi - Mürekkebin İzi

rıyla yoğun olarak geleceğe aktaracak olan Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi, Cumhurbaşkanımız Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın öncülüğünde “Sizin de kitaplarınız ve bu ülke için hayalleriniz olsun” ifadesinden hayat bulmuştur.

Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi, Cumhuriyet tarihinde Cumhurbaşkanlığı makamınca kurulan en büyük kütüphane, kültür ve sanat mekânı olarak Türkiye'de kütüphane ve kütüphanecilik mesleğine yeni bir ivme kazandıracaktır.

Kütüphane; mimarî yapısı, koleksiyonu, kültür ve sanat alanları, çağın getirdiği teknolojik imkânlarıyla ülke-

vermektedir. Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesinde açılışı yapılan sergiler, Ankara'nın kültür ve sanat faaliyetlerine canlılık getirmiştir.

Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanlığı, Bağlı Birimler Milli Saraylar Başkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı ile Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en büyük iki sergisi açılmıştır.

Mürekkebin İzi isimli sergi; Medine'de, Kahire'de, Şam'da, Bağdat'ta, Buhara'da, Semerkant'ta, Horasan'da, Konya'da, Bursa'da, İstanbul'da ve dünyanın pek çok farklı köşesinde

14 Medeniyetimizde Kitap ve Kütüphaneler”, Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi, 2020, sf. 26.

15 a.g.m., sf. 26.

16 a.g.m., sf. 26.

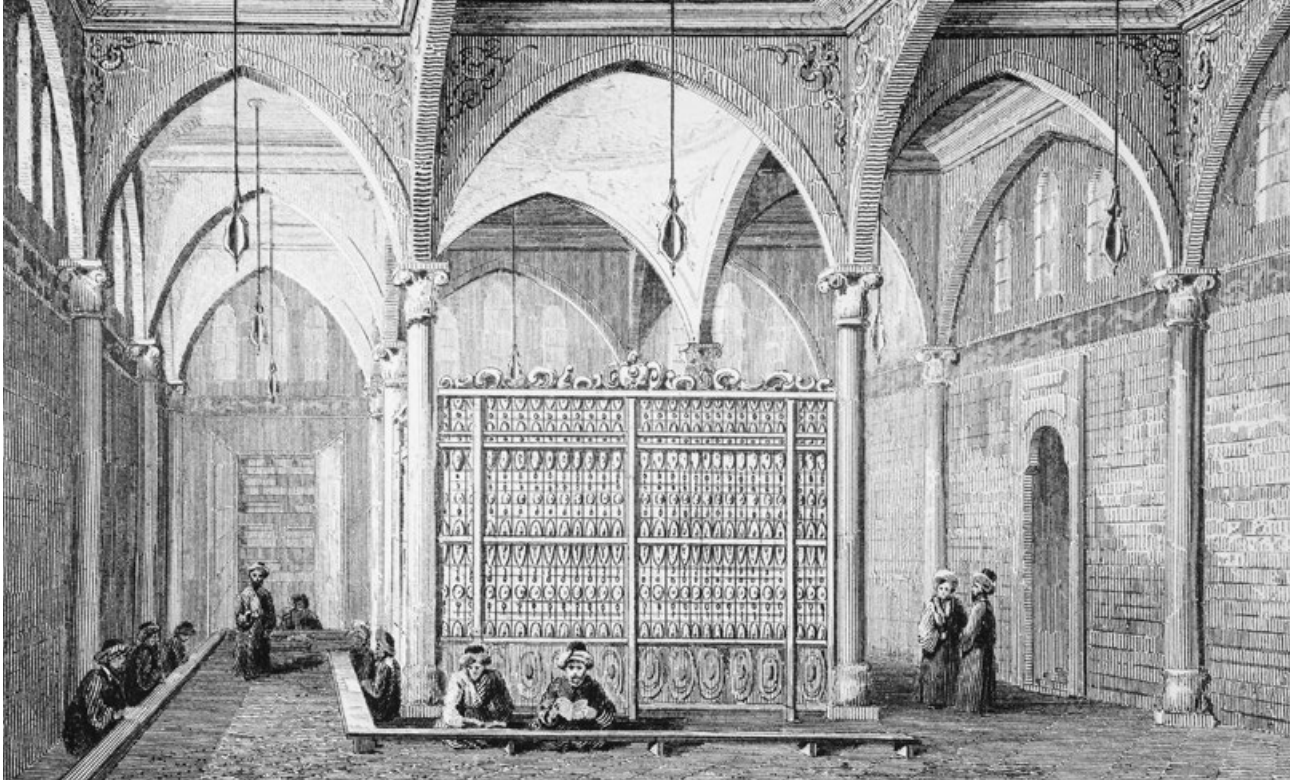
17 Nuri Ulusu, Atatürk'ün Yanı Başında: Çankaya Köşkü Kütüphanecisi Nuri Ulusu'nun Hatıraları, Derleyen Mustafa Kemal Ulusu. İstanbul: Doğan Kitap, 2009, sf. 51.

18 Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi, 3/5-20.

19 Ulusu, a.g.e, sf. 130-133.

20 Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi, 3/5-20.

21 Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi, 3/10-15, 6876-2.

Sadrazam Koca Ragıp Paşa Kütüphanesi

üretilmiş kültür, sanat ve bilim faaliyetlerinin ürünü olan eserlerin en kıymetli örneklerini sunmaktadır.

Hatt-ı Hümayunlar (Mücebince Amel Oluna) isimli sergide; Kanuni Sultan Süleyman'dan son padişah Vahdettin'e kadar ferman, berat, defter ve hatt-ı hümayunlar yer almaktadır.

20 Şubat'ta kapılarını açan Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesini, hizmet verdiği **25 günde** 153 bin 330 kişi ziyaret etmiştir. Hafta içi günlük ortalama 6 bin 133 kişinin ziyaret ettiği kütüphanenin hafta sonu ziyaretçi sayısı 14 bin 700 kişiyi bulmuştur.

Kütüphanede farklı türden kütüphane ve salonlar bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi, kütüphanenin merkezi, kalbi olarak isimlendirdiğimiz Cihannümâ Salonu'dur.

Cihannümâ Salonu, 3469 m²lik alanda 224 kişilik oturma kapasitesi ile yaklaşık 200.000 adet kitaptan oluşan koleksiyona sahiptir. Bu Salonda

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Kültür İşleri Genel Müdürlüğü ile yürütülen ortak çalışma kapsamında 100'ün üzerinde ülkeye ait, 134 farklı dilden kitap kullanıcıların hizmetine sunulmaktadır.

Ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti cumhurbaşkanları adına yazılmış kitaplar, tarihte kurulan 16 Türk imparatorluğu/ devletine ait kitaplar yer almaktadır.

Salon 16 sütun, 7 kat, ortasındaki dünya küresi ve kubbesindeki Alak suresinin 4. ve 5. ayetlerinin mealı (O, kalemle yazmayı öğretendir, insana bilmediğini öğretendir.) ile taçlanmaktadır.

ARAŞTIRMA KÜTÜPHANESİ

3862 m²lik alanda 630 kişilik oturma kapasitesine sahiptir. Kütüphane yaklaşık 20.000 adet kitaptan oluşan koleksiyonu ile hizmet vermektedir. Araştırma Kütüphanesi 2 katlı olup içerisinde toplam 20 adet grup çalışma odası bulunmaktadır.

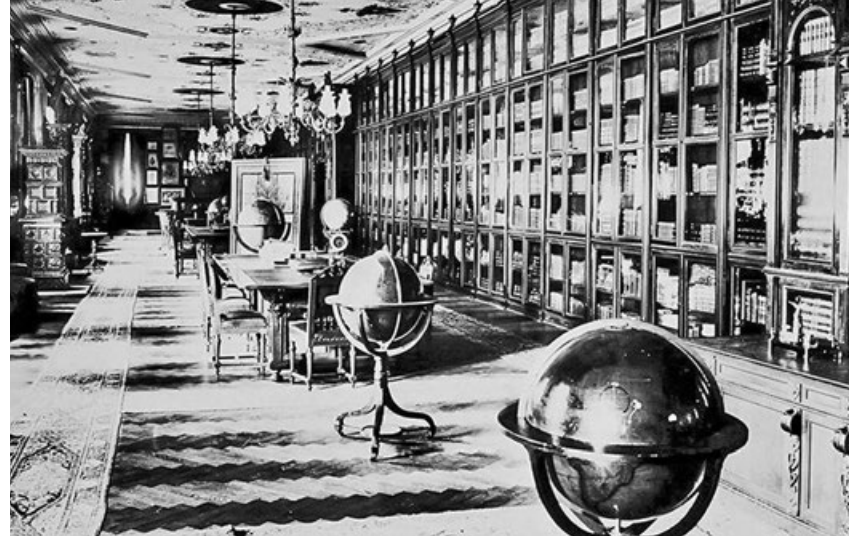
GENÇLİK KÜTÜPHANESİ

1699 m²lik alanda 74 kişilik oturma alanı, 3 grup çalışma odasına sahiptir. Gençlik Kütüphanesi 12.000 adet kitaptan oluşan koleksiyonu ile 10-15 yaş arasındaki gençlere hizmet vermektedir. Gençlik Kütüphanesinde bireysel çalışma alanları ve grup çalışma odaları bulunmaktadır.

NADİR ESERLER KÜTÜPHANESİ

1699 m²lik alanda 226 kişilik oturma kapasitesine sahiptir. Kütüphanede yaklaşık 50.000 adet nadir eser bulunmaktadır. Kütüphane 2 katlı olup içerisinde 8 adet grup çalışma odası mevcuttur.

Kütüphane koleksiyonunda; Abdülbaki Gölpınarlı, Mehmet Şevket Eygi, Şefik Can özel koleksiyonlarında bulunan yazmalar ile beraber pek çok nadir eser de bulunmaktadır. Koleksiyonda bulunan en eski eser, Mehmet Şevket Eygi koleksiyonuna ait “Mevlidü'n-Nebi”dir. Eserin

XX. yüzyılın başlarında Yıldız Sarayı Kütüphanesi'nin içini gösteren fotoğraf (İÜ Ktp., Albüm, nr. 90552)

istinsah tarihi H. 997-M. 1588, müellifi ise Şeyhzâde Muhyî el-Manavgadî'dir.

NASREDDİN HOCA ÇOCUK KÜTÜPHANESİ

1061 m²lik alanda 197 kişilik oturma kapasitesine sahiptir. Çocuk Kütüphanesi 25.000 adet kitaptan oluşan koleksiyonu ile 5-10 yaş arasındaki çocuklara hizmet vermektedir. Kütüphanede masal dinleme etkinlikleri ve geleneksel Türk sanatlarına yönelik çalışmalar da yapılmaktadır. Ayrıca Çocuk Kütüphanesi'nde görsel ve işitsel materyalleri grup ya da bireysel olarak dinlemek/ izlemek için özel olarak tasarlanmış bir cep sinema salonu bulunmaktadır.

SES VE GÖRÜNTÜ KÜTÜPHANESİ

1800 m²lik alanda 209 kişilik oturma kapasitesi ile yaklaşık 10.000 adet görsel-işitsel materyalden oluşan koleksiyona sahiptir. Bu kütüphaneden TRT'nin 1 milyon 200 bin müzik eserine, sesli kitaplarına, radyo tiyatrolarına erişilebilmektedir.

EĞİTİM MERKEZİ VE ATÖLYELER

Kütüphanemizde bulunan Eğitim Merkezinde dersliklerin yanı sıra çeşitli konularda yapılacak olan atölye çalışmaları okuyucularımızın hizmetine sunulacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (TÜBİTAK) tarafından kurulum çalışmaları devam eden doğa ve teknoloji bilimleri atölyesi, Görme Engelliler Teknoloji Sınıfı ve Dijital Dönüşüm Ofisi tarafından kurulumu gerçekleştirilecek atölyeler bulunmaktadır.

SÜRELİ YAYINLAR SALONU

1123 m²lik alanda 193 kişilik oturma kapasitesi ile 1550 adet güncel dergi ve gazeteden oluşan koleksiyona sahiptir. Koleksiyonda edebiyat, sanat, tarih, hukuk, ekonomi, spor, sağlıklı yaşam gibi farklı disiplinlerde ve dillerde dergiler bulunmaktadır.

OKUMA SALONLARI

Kütüphanenin 2. ve 4. katlarında bulunmaktadır. 9610 m²lik alanda 1328 kişilik oturma kapasitesi ile yaklaşık 300.000 adet kitaptan oluşan koleksiyona sahiptir.

Okuma salonlarında 32 adet grup çalışma odası ve 8 adet dinlenme alanı bulunmaktadır.

Kütüphane sadece kitap ve raflardan ibaret olmayıp içerisinde sergi salonları, mücellithane, kitap şifahanesi, birçok dinlenme alanı, yemek salonu, pastane, derslikler, teknoloji sınıfları, konferans ve toplantı salonları ve grup çalışma odalarını bünyesinde barındırmaktadır.

Bilgi çağında dijital dönüşüm ve elektronik yayıncılığın getirdiği yeni imkânların kütüphanelere olan ilgiyi ve ihtiyacı azaltacağı korkusunun yaşandığı günümüzde kütüphaneler, ilk ortaya çıktıkları zamandaki amaçlarına yeni misyonlar ekleyerek, birer yaşam merkezi olarak yeni hizmetler sunarak varlıklarını güçlü bir şekilde devam ettirmektedir. ■

KAYNAKÇA:

- Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi, 3/5-20.
- Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi, 3/10-15, 6876-2.
- Emsen, Şemse, “Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Türkiye Kütüphanelerinin Tarihçesi”, *Türk Kütüphaneciliği*, cilt 9, sayı 1-2 (1960).
- Erünsal, İsmail E., *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri: Tarihi Gelişimi ve Organizasyonu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008.
- Erünsal, İsmail E., *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, 3. bs. İstanbul: Timaş, 2015.
- Erünsal, İsmail E., “Osmanlılar Kütüphaneler ve Kütüphanecilik”, *Millî Eğitim*, sayı: 208 Güz/2015.
- Karatepe-Çavdar, Tuba, “Yıldız Sarayı Kütüphanesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/yildiz-sarayi-kutuphanesi> (21.04.2020).
- “Medeniyetimizde Kitap ve Kütüphaneler”, *Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi*, Ankara: Cumhurbaşkanlığı Yayınları, 2020.
- Uluşu, Nuri, *Atatürk'ün Yarı Başında: Çankaya Köşkü Kütüphanecisi Nuri Uluşu'nun Hatıraları*. Derleyen Mustafa Kemal Uluşu. İstanbul: Doğan Kitap, 2009.

Sahaflar Çarşısı

Zamanı ve Mekânı Kitâpla Taşıyanlar

KÖKSAL ALVER

Prof. Dr.

İÜ Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

SAHAFLAR ÇARŞISI, FARKLI MESLEKLERİN, İŞ KOLLARININ VE esnafın yer aldığı büyük çarşı sisteminin önemli bir nüvesidir. Kitabevi, yayınevi, matbaa, kütüphane, medrese, mektep, üniversite gibi kitabın can verdiği mekânlar arasında yer alan sahaflar çarşısı, kitap ilişkilerinin özel bir alanını oluşturur. Genel anlamda kitabın merkezde yer aldığı bir kitap kültürü etrafında yapılaşan sahaflar çarşısı, dünden bugüne sahaflık mesleğinin, sahaflık kültürünün, kitabın serüveninin,

okuma kültürünün ve okuryazarlığın yakın tanıklarından biridir.

Sahaflar Çarşısı, bütün mekânsal biçimler gibi, kendi özelinde bir dünyadır, bir yaşam alanıdır, bir imgedir. İşleri, aktörleri, nesneleri, zamanları, ritüelleri, duyguları, değişim ve dönüşümleri ile mekânsal ve toplumsal bir portre olan sahaflar çarşısı, derin ve çok boyutlu ilişki ağlarını içerir. Yüzyılların tanıklığıyla zamanın, değişen hayatın ve dönüşüm süreçlerinin aynası olan sahaflar çarşısı, kitap ve okuma kültürü

özelinde gelişen ilişki biçimlerinin bir özeti niteliğindedir.

Sahaflar çarşısı, ilkin Beyazıt'taki Sahaflar Çarşısı'nı akla getirir. Ancak sahafların bu çarşıdan çok önceleri farklı yerlerde faaliyet yürüttükleri bilinmektedir. İlk örnekler büyük medreselerin hemen yanı başında kurulan dükkânlar ve tezgâhlardır. Çoğunlukla medrese eğitiminde gerekli kitapları tedarik etmek amacıyla kurulan ilk sahaflara, Beyazıt ve Fatih camileri yanı başında rastlanır. Kapalıçarşı'nın

yapımıyla birlikte sahaflar buradaki bir sokağa taşınarak daimi bir statü ve mekân kazanır. Sahaflık el üstünde tutulan, saray yönetimi tarafından dikkate alınan bir meslek grubu haline gelir. Belli bir hiyerarşi içinde yönetilen sahaflar çarşısında, bir başkan yani şeyh, onun emrinde çalışan onlarca hattat ve elbette ciltçi, kethüda, kâhya, tellal bulunur.

Kapalıçarşı'da Sahaflar Bedesteni Sokak civarında kurulduğu düşünülen ilk sahaflar uzun yıllar burada faaliyetlerini sürdürür. Evliya Çelebi, bu bölgede 50 dükkânda 300 çalışanın olduğunu ifade eder. Bu dükkânlarda nadir yazma eserler ile medrese talebelerinin ders kitapları satılır. Kapalıçarşı'dan sonra daha önce Hakkaklar Çarşısı olarak faaliyet yürüten bugünkü mekâna taşınan sahaflar, artık kendilerine ait bir çarşıya kavuşmuş olur. Hakkaklar Çarşısı'ndaki esnaf ile yer değiştiren sahaflar o günden itibaren burada faaliyetlerini devam ettirir. Ahşap dükkânlardan müteşekkil çarşı 1950 yılında geçirdiği yangından sonra betonarme bir şekilde yeniden inşa edilir. Mülkü belediyeye ait olan çarşı tamamıyla sahaflara ayrılır.

Sahaflar çarşısının gerek mekânsal gerekse toplumsal portresinde odak ve muhit olma yönü belirgindir. Kendi iç dünyası ve çevresindeki kültürel iklimle birlikte sahaflar çarşısı, gerçek anlamda bir kültür odağıdır. Etrafı İstanbul'un nadide kültür merkezleriyle çevrili olan sahaflar çarşısı, bu merkezlerle yoğun bir iletişim halinde kendi zengin dünyasını oluşturur. Başta medreseler ve üniversite olmak üzere, kütüphaneler, enstitüler, araştırma merkezleri, kültür merkezleri, Kapalıçarşı, Babıali, Cağaloğlu, Çemberlitaş, Çınaraltı, Küllük, Marmara Kıraathanesi, Çorlulu Ali Paşa, Beyazsaray Kitapçılar Çarşısı,

kitap sergileri, antikacılar, çay bahçeleri gibi mekânlar, sahaflar çarşısının sosyal sermayesinin görünür biçimde zenginleşmesini sağlar. Bu mekânların tam orta yerinde bulunan sahaflar çarşısı, bir çekim merkezi ve odak olmayı başarır. Sözü edilen mekânların entelektüel hayattaki konumu, sahaflar çarşısıyla mutlak surette irtibat halindedir. Beyazıt civarına uğrayan okuma kültürüyle ilgili hemen herkesin yolu sahaflar çarşısından geçer. Bu akışkanlık çarşının merkez oluşunu daimi bir şekilde belirler.

Sahaflar çarşısının nadide müdavimleri arasında pek çok toplumsal grup yer alır. Bir nükte anlamında söylenen "sahafların velisi, delisi ve kedisi eksik olmaz" sözünden hareketle çarşının farklı insan tipleri için uğrak bir yer olduğu söylenebilir. Sahaf dükkânının çalışanları başta olmak üzere, hattatlar, edibler, tarihçiler, yazarlar, entelektüeller, üniversite hocaları, müellifler, mütercimler, mücellitler, müzehhibler, okurlar, öğrenciler, koleksiyoncular, tellallar, hamallar gibi sahaflar çarşısının yüzyıllardır tanıdığı kişiler zengin bir muhiti meydana getirir. Her bir toplumsal tipin çarşının işleyişinde ve kültürel haritasında kıymetli bir konumu vardır. Toplumsal tipler arasındaki etkileşim ve iletişim hali ise, çarşının entelektüel anlamda besleyici bir muhit olmasına neden olur. Pek çok kişinin tanışıklığını çarşı besler. Çoğu yazar okuruyla, çoğu tarihçi aradığı mühim bir evrakla, çoğu üniversite talebesi hocasıyla, pek çok kitap kurdu günlerdir aradığı kitapla burada karşılaşır ve tanışır. Çarşı; karşılaştırır, tanıştırır ve farklı grupların etkileşimini sağlar.

Çarşının odak mekân olmasını sağlayan elbette kitaptır; kitabın öncülüğünde oluşan okuma kültürüdür. Kitap, toplumların tarihinde merkezî öneme

sahip nesnelerden biridir. Pek çok nesne gibi kitap da kendi etrafında, kendi bağlamında bir kültürün oluşmasına imkân tanır. Okuma eylemiyle birlikte daha bir anlam kazanan, yeni zamanların okuma kültürünün merkezine

Çarşı, kitap ve okuma aktörlerinin daima buluşma yeridir; vakit geçirme, dolaşma, araştırma, sohbet etme, gelip geçme yeridir. Çarşıdan mütemadiyen geçenler arasında okuma muhibleri başta gelir. Bunun yanı sıra kültür adamlarının

yerleşen kitap, daima sosyo-kültürel ilişkilerin merkezinde yer alır. Kültür biraz da kitap etrafında yapılır; kitap medeniyeti bu şekilde oluşur. Kitap doğrudan ilim tahsil etmeye, okumaya, meslek erbabı olmaya, kültürlenmeye, aydınlanmaya, toplumsal ve insani meseleleri kavramaya, bu meseleler hakkında kafa yormaya işaret eder. Okurluğun farklı uzantılarını, okuma meselesini, okullaşmayı, okuma süreçlerini, okur gruplarını, okur-yazarlığı izah eder. Genel manada söylenecek olursa kitap, entelektüel süreçlerin baş aktörüdür. İşte sahaflar çarşısı böylesine kıymetli, etkili ve çığır açıcı bir nesneye ev sahipliği yaparak kendi zenginliğini kat be kat arttırır. Vazgeçilmez bir mekân olduğunu kitap dolayısıyla sürekli hatırlatır.

mesken tuttuğu sahaflar çarşısı, özellikle yazılı kültürün neşvünema bulduğu, yayıldığı, konuşulduğu, paylaşıldığı ve farklı kuşaklar arasında dolaşıma sokulduğu etkili bir mecradır. Kitap kendi etrafında okuma halkalarının oluşmasına zemin hazırlar; kitap bir iletişim kanalı haline gelir. Sahaflar, böylesi bir kanal ve iletişim ortamıdır. Kitapla haşır neşir olmak mutlak anlamda sahaflardan, kitabevlerinden ve sahaflar çarşısından geçmeyi gerektirir. “Çarşıdan geçmek” önemli bir meziyettir; çünkü çarşı bir adab-ı muaşereti, bir görgüyü ve bir duyarlılığı temsil eder. Gösterir, deneyimler ve öğretir. Çarşıdan geçmek mutlak surette o kültür odağında soluklanmak, o kültür ocağında yetişmek anlamına gelir.

Bu kültür ocağının ateşini sahaf harlar. Çarşının gediklisi ve temeli

sahaftır. Yüzyıllardır süregelen bir mesleğin erbabı olan sahaf, kitapçılığın çok nadide bir koludur. Bir kitapçıdır elbette; ne ki, onun kitapçılığı alelade bir kitapçılık değildir. Kitaba karşı son derece bilgi, görgü ve ilgi ile yönelen sahaf, bir kitap mütehasısıdır. İhtisası özellikle eski kitaplar ve eski yazılardır; yazmalar, taş baskılar, eski matbular, nadide eserler, gravürler, tarihî vesikalar, özel koleksiyonlar, özel kitaplıklar, şahıs kütüphaneleri onun ilgi alanına girer. Bir kitap kurdudur sahaf; kitabın kıymetini, değerini ve önemini bilir. İşine bağlıdır; işini bazen büyük bir aşkla ve gönülle bazen bir emek ve çileyle sürdürür.

Sahaf, güçlü bir hafıza aktörüdür; eskinin ve yaşanmışın sandukasıdır. Sahaf çoğunlukla geçmişte yaşar, daha doğrusu geçmişi bugüne getirir ve geçmişin kokusunu taşır. Geçmiş sahafın elinde yeniden can bulur, yeniden dirilir. Sahaf, eski ve kıymetli eserlerin yok olup gitmesini önler ve onların hayata dâhil olmasını sağlar. Geçmiş ve eski unutulmadan onun elinde yaşama imkânı bulur; yeniden yorumlanır. Geleneğin yorumudur sahaflık; eski ile yeni arasında kurulması gereken köprüde anlam bulacak olan geleneğin müşahhas bir yorumu ve örneğidir.

Sahaf, muhafaza eder, saklar, bekler. Kaybolmayı, yitip gitmeyi, çarçur olmayı önler. Ayağa düşmüş, hurdalığa atılmış, çöplere bırakılmış, bir kenara atılmış pek çok kıymetli evrakı, kitabı ve yazmayı ilgili muhatabına ulaştıran bir mekanizmadır. Bu bakımdan sahaf dükkânı eski eser ve evrak bakımından bir hazinedir, bir hatıra havuzu, bir hafıza mekânıdır. Tarihin ve zamanın yakın bir tanığıdır; tarih ve zamanın küflü kokusunu duvarlarında, tavanında ve raflarına dizili binlerce kitapla daima yeni zamanlara taşımasını bilir. Tarihin tozlu sayfaları sahaf dükkânının gıdasıdır. Hafıza biraz da tozlanma, zamana bulanma, feleğin çemberinden geçme işidir. Sararmış sayfalara kendi resmini

düşürme, kendi sözünü kazıma işidir hafıza. Sahaf dükkânının kokusu, tınısı, edası tüm bir hafızadan izler taşır.

Gerçek anlamda bir sahaf, sadece bir kitapçı değildir; kitap satan bir tüccardan öte nitelikleri haizdir. İyi bir okurdur sahaf öncelikle; kitabı bilen, tanıyan, merak eden, iyi kitabın izini süren, kokusunu alan ve onu etüd eden meraklı bir okurdur. Belki meslek itibarıyla bir âlim değildir, hoca ve entelektüel değildir ama pekâlâ bir entelektüel, ilim erbabı ve kimi zaman bir filozof olabilmektedir. Bazen bir koleksiyoncu bazen bir bibliyograftır. Bir kitap otoritesidir; başvuru makamıdır. Alanlara dair öncü kitapların ve yazarların bilgisine sahiptir. Sahaftın işi biraz da öncülerledir, nitelikli olanlardır. Bundan dolayı alelade bir kitapçı değildir; popüler bir yayıncıdan, meşhur olmuş bir kitapçıdan çok daha farklı bir imgedir.

Güçlü sahaf portreleri, sahafılık mesleğinin inceliklerini ve ustalıklarını sergilerken mesleğin devamına ilişkin öğretici fonksiyonlar üstlenir. İşinin erbabı ve tutkunu bir sahaf, büyük geleneğin müdavimi olduğunun bilinciyle hareket eder. Bir davranışı, ritüeli, tutumu ve kültürü örnekler. Çarşının bel kemiği olan sahaf, büyük gelenekten beslenerek gelir; yaslandığı geleneğin tavrıyla yol gösterir, mekân açar, kol kanat gerer ve dal budak salar. Öğretir, belletir, gösterir ve iz bırakır. Raif Yelkenci böyle bir sahaftır. Bir tarz ve ekoldür. Onun etrafında yetişen diğer sahaflar da geleneğin uç beyleri olarak mesleği devam ettirir. Muzaffer Ozak, İbrahim Manav, İbrahim Özdoğan, Muhittin Eren ve daha başkaları. Aslan Kaynardağ, Emin Nedret İşli, Halil Bingöl, İbrahim Yılmaz.

Sahaf ile birlikte çarşının önemli müdavimleri arasında yer alan ilim adamları, yazarlar, entelektüeller, üniversite hocaları, bibliyograflar, koleksiyoncular çarşının mümtaz bir muhit olmasını sağlar. İbnüle-

min Mahmut Kemal İnal çarşıdan geçer, çarşıda nefeslenir, kitapları inceler. Ahmet Hamdi Tanpınar için sahaflar büyük geleneğin kokusunu yeni zamanlara taşıyan bir mekândır; burada konaklar, dolaşır ve roman kahramanlarını sahaflarda gezdirir. Büyük koleksiyonculardan Seyfettin

ve Bakırköy semtlerinde de sahafların faaliyet yaptığı bilinir. İstanbul’un dışında Ankara, Konya, Bursa, İzmir, Erzurum, Çanakkale, Edirne ve daha pek çok şehirde sahaflar mevcuttur.

Yüzyıllardır süregelen bir mesleğin zamanla dönüşmemesi düşünülemez. Geleneksel toplumdan modern topluma

Özege ve Hakkı Tarık Us çarşıdan aldıkları değerli eserlerle büyük bir koleksiyonun oluşmasını sağlar. Hakkı Tarık Us’un koleksiyonu Beyazıt Devlet Kütüphanesi’nde, Seyfettin Özege’nin koleksiyonu ise Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi’nde araştırmacıların hizmetine sunulur.

İlk örnek olan Beyazıt’ın dışında kimi siyasal, toplumsal ve iktisadi koşullara bağlı olarak başta İstanbul’un belli başlı semtleri olmak üzere farklı şehirlerde sahaf dükkânlarının kurulduğu, sahaflar çarşısının açıldığı görülür. Beyoğlu’ndaki Aslıhan Çarşısı bunun tipik bir örneğidir. Aslıhan’daki dükkânların dışında Beyoğlu’nun farklı sokaklarında faaliyette bulunan önemli sahaflara rastlanır. Kadıköy, Üsküdar, Beşiktaş

geçiş sürecinin en yakın tanıklarından biri olan sahafılık, kültürel değişimin etkilerini bizzat yaşayan bir meslek kurumudur. Birçok faktörün meydana getirdiği toplumsal, siyasal ve iktisadi dönüşümlerin sonuçları, doğrudan sahafılık kültüründe ve sahaflar çarşısının işleyişinde izlenir. Buna bağlı olarak hem meslek şekil değiştirir ve yenilenir hem de okurlar yeni tercihleriyle yeni mecralar açar. Her yeni zaman kendi bağlamında bir okuma kültürü ve iletişim kanalları oluşturur. Bir mekânın zaman içinde meydana gelen dönüşümleri yakından takip ettiğinin bir numunesi olan sahaflar çarşısı, tüm tarihselliği ile büyük dönüşümün tanıklığını üstlenir. ■

Hareket ve İsyandan Dergâh'a

Bir Yayınevinin Şehiriçi ve Şehirdışı Hareketleri

İSMAİL KARA
Prof. Dr.

MÜESSESE OLMAK ELBETTE SADECE BİR AD VE BİNA-DAN İBARET OLAMAZ. (ÖYLE OLSAYDI TÜRKÇEDE plansız programsız açılan –hâlâ açılan- okullar için “bir müdür bir mühür” deyimi teşekkül etmezdi). En azından felsefî bir bahis olarak isim-müsemma meselesi var. Adı ve binayı ete kemiğe büründüren, onu bir şahsiyet, bir varlık hâline getiren unsurların başında herhâlde kurucu (müdüf) fikir ile onun gelişme, derinleşme ve kendini yenileme kapasitesini zikretmek lazım gelir. Kurucu fikre yaslanan, ona göre şekillenen kurum zaman içinde kendine mahsus bir üslup ve tezahür biçimi de kazanacaktır. Sondan geriye doğru gidersek bir üslubun ve ifade biçiminin belirginleşmediği yerde bir kurumdan ve fikirden herhâlde tam olarak bahsedilemez. Bu üç unsurun arasını dolduran, âdeta harç ve tezyinat vazifesi gören başka öğeler de var; tarih, kurucu, geliştirici ve taşıyıcı kişiler, acı ve tatlı hatıralar, tecrübeler hazinesi, zamanın ve kaderin getirdikleri,

sert yahut yumuşak renkler, teamüller, gelenekler, semboller... Devamlılık ve yenilenme yahut devam ederek değişmek; Tanpınar'ın severek kullandığı o büyümlü ve zor imtidad...

Bir de mekân meselesi var. Kurum nerede, neyin üzerinde, nelerin etrafında/içinde/karşısında/yanında, hangi istikamete doğru kuruluyor... Kurum-mekân ilişkisi...

Yerleşim ve imar (yahut umran ve medeniyet) mekânı olarak köy ve şehirlerle kurumlar arasında da kuvvetli, belki birebir bir ilişki var. Hangisi önde acaba? Herhâlde tek ve mutlak cevabı yok. Ev (ler) i şimdilik bir müessese olarak düşünmesek bile yerleşim mekânlarının, İslâm tecrübesinde daha belirleyici olmak üzere bir mabet ve onun ayrılmaz bir parçası olarak bir mezarlık (tarih, hafıza) etrafında, onu merkeze alarak, ona göre konumlanarak kurulduğu ve geliştiği söylenebilir. Mabet aynı zamanda bir eğitim-öğretim merkezi ve âdâp-erkân edinme mahalli, dilin-düşüncenin, müziğin ve sanatın kurulup geliştiği yerdir. O kadar ki bazı yerleşim yerleri o kurucu müessesenin adını yahut çağrışımlarını taşır. Birçok meskûn yer de hemen bir kurumu, bir yapıyı, bir manzumeyi hatırlatır, onunla özdeşleşmiştir.

*

Buradan yayınevleri ve kitapevleri ile şehirler, kasabalar, meskûn yerler arasında da kuvvetli bir ilişki var mı sorusuna intikal edebiliriz. Tarihe doğru gidersek kütüphanelerle ve bir tür yazma kitap üretimi ve arzı merkezleri olan sahaflar ve kitap sanatları-mesleklerinin icra edildiği yerlerle mabetler, mabetlerin merkezde yer aldığı külliye (imaretler) arasında da çok yakın bir münasebet var. Rahatlıkla yan yana, iç içe oldukları söylenebilir. Matbaanın intikali sonrasında, modern matbuatın, gazete ve mecmuaların, kitapevlerinin teşekkülüne ve yer seçimlerine baktığımız zaman bu geleneksel

karakterin büyük ölçüde değişmeye başladığını, dönüştüğünü göreceğiz. (Uzun yıllar yayınevi-kitapevi ayrımı olmamış gözüküyor, ikisinin ortak adı kitaphanedir. Bazen da matbaa aynı zamanda yayınevi ve kitapevidir.) Hatta değişme ve dönüşme merkezli olarak yeni kurumların ve yeni matbuat türlerinin biraz da kurucu fikirleri ve ana fonksiyonları itibarıyla “eski” merkezlerden ayrılıp uzaklaştığından, yeni-farklı-muhallif merkezler inşa etme iddiası taşıdıklarından bahis açabiliriz.

İstanbul'da yeni siyasi-bürokratik merkez olan Çağaloğlu'nun (Babîâli'nin) XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren aynı zamanda yeni bir kitap, gazete, dergi, matbaa (Türkçe, Arapça, Farsça matbuat) ve bunlarla alakalı mesleklerin (ciltçi, kâğıtçı, klişeci, baskı boyacısı...) merkezi oluşu modernleşme süreçlerinin, belki siyasi kontrol mekanizmalarının bir parçası gibi gözüküyor. (Fransızca başta olmak üzere yabancı dillerde yapılan çoğu gayrimüslim matbuat umumiyetle Pera-Beyoğlu'ndadır). Sahaflar Çarşısı'nın yeni zamanlarda da eski yerinde, Bayazıt'ta kalmasını mümkün kılan sebeplerden biri daha ziyade eski-sahafiye kitap satması ve geleneksel tarzı nisbeten sürdürmesi ise bir diğeri de belki Çağaloğlu'na, yeni matbuat merkezine çok yakın olmasıdır. (1980'lerden sonra Sahaflar Çarşısı giderek daha fazla yeni kitap, ders kitabı satan dükkânlarla dolarken sahafiye işleri de giderek Kadıköy'e ve Beyoğlu'na kayacaktır.)

*

Çağaloğlu semtinde, Babîâli'de doğup gelişen (biraz da birçok sokağı ve binayı mecburen dolaşan) Dergâh Yayınları'nın (1977) öncesinde Dergâh Kitapevleri-Dergâh Kitapçılık (1972-1974), daha öncesinde Hareket Yayınları (1967), onun da öncesinde Nurettin Topçu merhumun 1939 Şubatında çıkarmaya başladığı *Hareket* dergisi yer almaktadır. Ezel Erverdi'nin ikinci

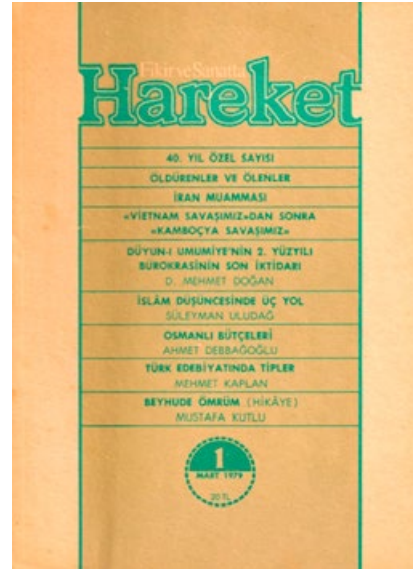
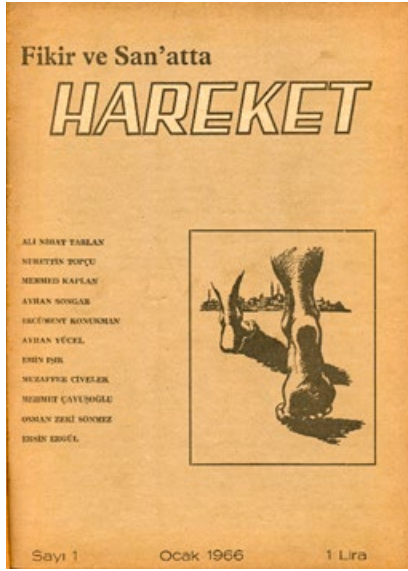
kurucu kişi olarak devreye girişi esas alınırsa yayınevinin yakın tarihi 1967 (hatta *Hareket*'in yeniden çıkış tarihi olarak Ocak 1966) yılından başlatılabilir.

Buradan hareketlere, hareket mahallerine intikal edebiliriz.

1

1939 yılında Nurettin Hoca sürgün olarak İzmir Lisesi'nde muallimlik yapmaktadır ama dergi İstanbul'da dizilip basılmıştır. Onun için derginin künye sayfasında “İdare evi ve basıldığı yer: Burhaneddin [Erenler] Matbaası, Ankara Caddesi, No. 52/1 [Sirkeci]; Sahibi ve umumi neşriyat müdürü: Nureddin Topçu” yazılıdır. 2-5. sayılarda matbaa aynı kalmakla beraber “İdare evi” olarak “İzmir, Karantina, Köprü Yokuşu, Şakir Bey Sokak, No. 13” adresini göreceğiz. İzmir'deki bu adres büyük ihtimalle bir tanıdığının, belki de Paris dönüşü tanıştığı Lütfi Bornovalı'nın evidir.¹ 6. sayıdan itibaren idare yeri tekrar Burhaneddin Matbaası olacaktır.² İkinci yılın 7. (19) sayısından (Eylül 1947) itibaren abone işleri için, o sayılarda derginin idare müdürü ve yazarı, aynı zamanda Tahtakale'de manifatura ticaretiyle uğraşan Lütfi Bornovalı'nın adresi devreye girecektir (Saka Çeşme Sokak, No. 23,

- 1 Bornovalı vefeyat yazısında (“Nurettin Topçu”, *Hareket* -Topçu özel sayısı-, sayı: 112, Ocak-Mart 1976, s. 62-63) Nurettin Hoca'nın İzmir Lisesi'ndeki talebeleriyle kendi evlerinde buluşup sohbet ettiğini ifade etmektedir.
- 2 Orhan Okay'ın matbaa ve sahibi hakkında verdiği bilgiler istisnai olabilir: “[*İstanbul Ansiklopedisi* bürosunun] hemen yanında Burhanettin Erenler Matbaası vardı. Daracak bir yazıhane ile bodrum katında bulunan epeyce ilkel bir matbaa makinesinden ibaretti. O yıllarda matbaaların çoğunda [dizgide] entertip ve linotype geçilmiş olduğu hâlde burada dizgi hâlâ el ile yapılıyordu. Burasını tanıyışım Nurettin Topçu'nun *Hareket* dergisinin 1947'de başlayan ikinci döneminin [ilk döneminin de. İ.K.] bu matbaada basılması, benim de tashihlerine yardımcı olmam dolayısıyla. Matbaanın sahibi Burhanettin Bey Bektâşi-meşrep, bir kolu çolak bir zat idi. O yıllarda da (...) imam kadrosu olmayan [Vilayet'in hemen yanındaki] Nallı Mescit'te teberriken imamlık yapmaktaydı”. *Bir Başka İstanbul*, İstanbul, Kubbealtı Neşriyat, 2002, s. 320-21.

Hareket dergisinin üç döneminin ilk sayılarının kapakları; Şubat 1939, Ocak 1966, Mart 1979 (Ezel Erverdi'nin beyanına göre Ocak 1966 kapağı, kapak baskısını yapan Vahdet Matbaası'nın çalıştığı bir ressam tarafından, verilen tarif üzerine yapılmıştır. Derginin çıkış afişinde ve bu kapakta kullanılan çıplak ayakla minareli şehre doğru yürüyen etkili çizim bir kolajdır ve alttan alta Ruhçu Anadolu Sosyalizmi fikrine işaret etmektedir. Son kapağın tasarımı ise Bülent Erkmen'e aittir).

Çiçek Pazarı [Eminönü]). Derginin bazı eski sayıları da en azından bir müddet Lütfi Bey'in mağazasında/deposunda muhafaza edilmiş gözüküyor.³

Hareket dergisinin 1966 öncesi itibarıyla yayımlanan son sayısı Hazi- ran 1953 tarihli'dir.⁴ Nurettin Topçu 1953-1966 yılları arasında *Büyük Doğu*, *Türk Yurdu*, *Düşünen Adam*, *Sebilürreşad*, *Şule*, *Türk Ruhu*, *Türk Düşüncesi*, *İslâm*, *Yeni İstiklal*, *Havadis* gibi başka dergi ve gazetelerde yazmış, yine Çağaloğlu ve Çemberlitaş'ta mekân tutmuş olan Türk Kültür Ocağı ve Milliyetçiler Der- neği'nde arkadaşları ve talebeleriyle buluşup sohbetler, seminerler yapmıştır.

- Orhan Okay 50'li yıllarda Nurettin Hoca'nın tavsiyesi üzerine eksik sayılarını temin için Lütfi Bornovalı'nın iş yerine gittiğini söylemişti. Ezel Erverdi de 1966 yılında Bornovalı ile görüşmüş ve eski sayılardan almıştır. bk. *Nurettin Topçu-Dünden Kalanlar ve Geleceğe Umutlar*, İstanbul, Dergâh Yay., 2018, s. 177. Erverdi görüşme adresi olarak "Aşirefendi Cad. Bornovalı Han"ı vermektedir.
- Hareket dergisinin 1966 öncesinde yayımlanan bütün sayıları Hoca'nın vefatının 40. sene-i devriyesinde iki cilt hâlinde tıpkıbasım olarak neşredilmiştir. İstanbul, Dergâh Yay., 2015. Birinci cildin başında Yusuf Ünal tarafından hazırlanmış teferuatlı bir toplu indeks de yer almaktadır.

Çemberlitaş Şatır Sokak'taki evleri de hoca arkadaşları, dostları ve talebeleri için 27 Mayıs İhtilâli günlerinde bile bir sohbet ve müzakere mahalli olmayı sürdürmüştür.

2

Ocak 1966'da yeniden yayımlanmaya başlayan *Hareket* dergisinin ilk mekânı Nuruosmaniye Cad. [Cafer Bey Hanı], 17/1, Çağaloğlu (sonradan bu binanın numarası 3 olacaktır) adresindeki üç katlı, büyük ölçüde harap olmuş ahşap bir binanın giriş katında bir odadır. Bu bina Nurettin Hoca'nın talebelerinden göz doktoru rahmetli Celal Erçıkan'a ve kardeşlerine babaları Cafer Bey'den intikal etmiş bir evdir. (Rivayetlere göre Millî Mücadele'deki yararlıkları sebebiyle Mustafa Kemal Paşa tarafından hediye edilmiş yahut Millî Emlak tarafından "metruk mallar"dan biri olarak kendi- sine uygun fiyatla satılmıştır. Fakat Celal Bey'in yakından tanıdığı genç arkadaşlarından önceden konuşulup kararlaştırılmayan yüksek bir kira iste- mesi sebebiyle birkaç ay içinde burası boşaltılacaktır. (Bu ahşap ev yıkılmış,

arsası üzerine betonarme büyük bir bina yapılmıştır. Dergâh Yayınları 1979 Martında bu yeni binanın ikinci katına kiracı olacaktır.) Derginin haberleşme adresi uzun yıllar kullanılacak olan, Sirkeci'deki Büyük Postane'de bir posta kutusu, P. K. 1240'tır.

3

Hareket'in Mart 1966 tarihli 3. sayı- sında yeni yerin (odanın) adresi bulun- maktadır: Sultanahmet Meydanı, Nu. 19. Sultanahmet Camisi'nin Dikilitaşlar tarafından giriş kapısının hemen soluna bitişik müstemilatın ikinci katında bir oda. Sahibi Vakıflar'dan burayı satın alan ve o yıllarda sağ-muhafazakâr-mü- tedeyyin kesimin birçok faaliyetinde bulunan, nisbeten varlıklı Nazif Çelebi'dir ve Nurettin Hoca'nın tavassutuyla yer ondan kiralanmıştır. Bina komşuları arasında *Diriliş* dergisi-Sezai Karakoç ve Harbiyeliler Derneği vardır. (Bu müstemilat tarihî yapı olduğu için bugün de durmaktadır, altında Sönmez Neşriyat'ın dükkânı vardır.)

Geciken kira ödemeleri ve mal sahibinin Nurettin Hoca'ya şikâyeti

1966 Hareket dergisinin üç (h) as elemanı. Soldan: (Kayserili) Mehmet Doğan, Muzaffer Civelek, Ezel Erverdi.

üzerine buradan da ayrılmak yolları gözük müştür.⁵

4

Derginin üçüncü ve *Hareket* Yayınla- rı'nın ilk yeri 1967 Nisanında kiralanın ve 1972 yılı sonuna kadar kalınan meşhur yer, yine Sultanahmet'te, Divanyolu, Ersoy Han, 148/5 adresindeki bir odadır. Giriş katında, ortalarda sağda, dışarıya açılan penceresi olmayan sadece içe- riye açılan demir kapısında ve demir şebekede camlı kısım olan, 12-13 met- rekarelik bir mekân. Girişin hemen solunda bir küçük ahşap masa (üstünde özel olarak kesildiği belli kalın bir cam, camın altında tatlı yeşil bir örtü), bir ahşap sandalye, birkaç tabure, küçük iskemle, kapının karşısındaki duvarda bir hasır, üzerinde kitap kapakları ve bazı gazete kupürleri, kapıdan girişe göre sağ arkada yeni basılan kitap ve dergi sayılarından birkaç paket...

Benim Hareket-Dergâh camiasıyla tanışmam, Nurettin Topçu hoca ile karşılaşmam da burada, birçok zevkli heyecanın ve canlı dostluğun paylaşı-

dığı bu maneviyatlı sohbet ve çalışma mekânında vuku buldu. Mart 1969. Bir cumartesi öğleden sonra Fethiye/ Çarşamba/Fatih'ten, İstanbul İmam Hatip Okulu'ndan yaya yola çıkmış ve ağabeyim Mustafa'nın tarifleriyle "merkez"i bulmuştum.⁶ Kapıyı sürekli açık tutan rahmetli Cahit Çollak, ben de önce onunla tanışıyorum. Ezel Erverdi sık uğruyor ve kalıyor, çalışıyor. Zaman zaman uğrayan, dergi ile ilgilenen, pos- talama ve dağıtma işlerine bakan kişiler var ama daimi çalışan başka kimse yok.

En kalabalık gün cumartesi. Hoca da umumiyetle o gün, öğleden sonra geliyor ve birkaç saat kalarak rahat, tekellüfsüz ama zevkli, derin sohbet meclisinin merkezi oluyor. Şehir için- den yahut dışından gelecek olanlar da o saatleri, sohbet zamanını kolluyorlar.

Hareket Yayınları'nın ilk kitabı Mehmet Kaplan'ın deneme yazılarından oluşan *Nesillerin Ruhu*. Üzerinde Kasım 1967 tarihi var ama Ezel Bey'in ifadesine göre Şubat 1968'de ancak çıkabiliyor.

- O günü Hoca için yazdığım hatıra-deneme metninde anlatmaya çalışıyorum, bk. *Sözü Dilde Hayalî Gözde*, İstanbul, Dergâh Yay., 2005, s. 27 vd.

Divanyolu, Ersoy Pasajı'nın kapalı kapısının önünden geçerken bir arkadaşım fotoğrafımı çekiyor, yıl 1992, pasaj yıkıma hazır hâlde. Eski derin hatıralar içeride, sağda... Şimdi han da yok, adı da. Önündeki ceviz ağacı bile tahribattan, yıkımdan, kıyımdan kurtulamamış.

5.000 adet basılıyor ve beklenmedik bir ilgi görüyor. (Devr-i Özal'a kadar çoğu kitap 5.000 adet basılırdı. 80'lerden sonra baskı adetleri 1.000'e inecektir. Okullar, üniversiteler, nüfus artıyor, fakat ne hikmetse kitap baskı adetleri azalıyor!) Aslında büyük hoca Nurettin Topçu'nun *İradenin Davası* kitabının ilk kitap olması düşünülmüştü ama kitapların da bir kaderi ve sırası var. O, Mart 1968'de yayınevinin dokuzuncu kitabı olarak basılabilecektir.

Kitapların hurufatı, sayfa düzeni, baskıları ve kapak tasarımları devrin şartlarına göre dikkat çekecek kadar iyidir. Fakat daha sevindirici olan, dergi ile birlikte genç bir yazarlar fideliğinin ortaya çıkmaya başlamasıdır. Dergide büyük hocalar kadar, belki adet olarak onlardan daha fazla, ilk eserleri ve denemeleri yayımlanan genç yazarlar, hikâyeciler, şairler, çizirler, heves- liler vardır.

5 Ayrıca bk. Ezel Erverdi, *age*, s. 181, 183.

Mustafa Kutlu Hareket Yayınları'nın Ankara Caddesi'ndeki yeni yerinde, salon kısmında kitap ve dergi kapaklarının sergilendiği panonun önünde. 1974. Kendileri gibi renkli posterleri de çok ilgi gören üç kitabın kapağı da sergide: Sultan Abdülhamit, Siyasi Hatıratım, Allah'a Adanan Yumruk, Kaddafi, Yeşil Kitap. İradenin Davası, İslâm Sosyalizmi gibi başka kapaklar da var.

Yeni yere geçtikten sonra, 1975 yılında basılan ilk kitabın kapağı: Cumhuriyet Devri Türk Şiiri.

Basılan kitaplar artınca hanın üst katında bir oda daha tutulmuştur, depo-paketleme ve daha hususi görüşme ve çalışma alanı olarak. Bir seferinde bir iki kişinin (herhâlde biri sonradan psikiyatri dalında profesör olacak Tamer Şuer'di) Metin Erksan ve Halit Refiğ'le burada uzun ve heyecanlı bir sinema bahsi açtıklarını hatırlıyorum. Yeterli iskemle olmadığı için kitap paketlerinin üzerlerine oturuluyordu. Pasajın arka çıkış kapısının karşısındaki binanın birinci katında da seminerler için bir oda tutulmuştu.

Unutmadan söyleyelim, *Diriliş* dergisi ve Sezai Karakoç da bu pasaja gelmiş, birinci katta bir odaya yerleşmişti. Fakat Sultanahmet'te olduğu gibi burada da gelme-gitme ve görüşme yoktur, sadece karşılaşıldığında teberrüken selâmlaşmaktadır.

(Ne yazık ki bu pasaj da yıkıldı, hanın adı değişti, giriş kapısının önünde kapıcı-çaycının dikip büyüttüğü ceviz ağacı da kesildi. Akşam bıraktığınızı sabah bulamadığınız, sık sık müessese, sokak, mekân adlarının değiştiği bir memlekette tarih-gelenek nasıl oluşacak, kurumsallaşma ve devamlılık nasıl sağlanacak!? Benim dışarıdan çektiğim bir fotoğraf hariç pasaja dair görsel kayıt yok gibi. Mustafa Kutlu bizden sonra orayı kiralayan kâğıtçı dükkânına gittiğini ve bir fotoğraf çektiğini söylüyor ama şimdilik bulunamadı.)

5

Hareket Yayınları ve *Hareket* dergisi Ocak 1973'te ilk defa "doğru dürüst" bir yere taşınıyor: Pamir Han, Ankara Cad. No. 54, 3. Kat, Cağaloğlu. 4 odalı bir daire burası, önceleri ev olarak kullanılmış. Salonu var, odaları/ayrı çalışma mekânları var. Manzarası da güzel, önü neredeyse tamamını görecektir şekilde Ankara Caddesi'ne, Babiâli Yokuşu'na, arkası Sirkeci'ye, denize bakıyor. Birinci katta ayrıca depo ve paketleme yeri olarak kullanılacak küçük bir yer daha

kiralanmıştır. Binanın alnında her taraftan gözükecek "Hareket Yayınları" tabelası. "Bir barakadan saraya çıkmış gibi" olduk diyen Ezel Erverdi'yi biraz dinleyebiliriz:

"(...) 13 Ocak 1973'te yeni yerin açılışı için davetiye bastık. Fehim İbrahimhakıoğlu binanın üst katının cephesine Hareket tabelası yazdı. Ocak ayının (on veya on birinde) soğuk gününde Bekir Soysal, Fehim ve iki arkadaş tabelayı astılar. Nurettin Bey'in Vilayet'ten aşağı inerken durup tabelaya uzun uzun baktığını hatırlıyorum.

Açılış gününe hazırlıklar yaptık. Bütün arkadaşlar heyecanlıydı. İşbölümü yaptık ama o gün tam tatbik edemedik. İkramları hazırlayıp bekledik. Cemil Meriç'in geleceğini tahmin etmiyorduk ama iki yardımcısıyla geldi. Metin Erksan, Halit Refiğ ve Nurettin Topçu da geldi. Nurettin Bey, Metin Bey ve Cemil Bey ilk defa karşılaşıyordu. Cemaleddin Efgani meselesi açılacak mı diye merak ettik. Dört oda ve koridor gelenlerle doluydu. Başka yayınevlerinden 'hayırlı olsun'a gelenler vardı. Mustafa Kutlu mutlu ama tedirgin, bense hayal âleminde dolaşır gibi bir ön tarafa bir arka tarafa gidiyordum. İki rejisörün birbirini [önceden] tanınması dışında ilk defa bir araya gelen dört kişi. Dört ayrı mizaç ve karakterin sohbeti ön odalarda yapıldı. Arkadaşlar sohbette mümkün derecede not tutmuşlardı. Sohbetin ağırlığı dil konuları olmakla beraber yer yer kültür mevzularına da girildi. Sıkı takip ettim, 'Cemaleddin Efgani meselesi'ni konuşmamışlardı."⁷

Ben de Mustafa Kutlu ile ilk defa burada karşılaştım. (Gür siyah bıyıkları, kasketi, sigara içişi hâlâ gözlerimin önündedir). Henüz öğretmenlikten ayrılmamıştı ama koltuğunun altında

⁷ Ezel Erverdi, *age*, s. 307, 308. Cemil Meriç'in *Hareket*'te yayımlanan "Cemaleddin Efgani dosyası" yazısını Nurettin Topçu çok hafif bulmuş ve tenkit etmişti. Erverdi'nin gündeme gelip gelmeyeceğini, bir miktar tedirginlikle merak ettiği mesele budur.

katlanmış bir *Milliyet* gazetesi ile buraya sık geliyor (o yıllarda bizim çevrelerden birinin *Milliyet* gazetesi okuması istisnai sayılır), Ezel Bey'le birlikte boya-badana işleriyle bile uğraşıyordu. İkisi de boyadan, renkten anladığı için "oraya biraz mor kat, mavisini, sarısını

Dergâh Kitapçılık'ın sık yenilenip itina ile düzenlenen meşhur kitap-kırtasiye vitrininin önünde Ezel Erverdi, Metin Erksan ve İsmail Kara (1985).

artıralım" türünden yarı şakalaşma sesleri de işitiliyor. Ayrıca Kutlu'nun neşeli ifadeleri, karşılaştığı kişiye göre Erzurum veya Kayseri taklitleri... Nevra Erverdi'yi de burada, kapının karşısındaki küçük odada çalışırken tanıdım.

Ezel Erverdi'nin kafasındaki müesseseseleşme fikrine bir iki arkadaşı da katılınca böyle bir sıçrama yapılmıştır. Artık iktisadî şartların elverişsizliğine rağmen derginin muhtevasını ve yazar kadrosunu bir ileriye taşımak, yayınları da hem çeşit ve muhteva hem de hacim olarak artırmalıdır.

Dergâh Yayınları'nın resmen kuruluşuna daha birkaç sene var ama yeni yere intikal edildikten bir buçuk-iki yıl sonra basılan bir kitabın üzerinde 1 sıra numarası ile Dergâh Yayınları yazmaktadır. Tesadüfe bakın ki o da Mehmet Kaplan'a ait ve büyük boyda çok hacimli bir kitap: Cumhuriyetin 50. Yılı vesilesiyle ilk baskısı Kültür Bakanlığı tarafından yapılan kitabın ikinci baskısı; *Cumhuriyet Devri Türk Şiiri*. (Bu kitap daha sonra *Şiir Tahlilleri*'nin ikinci cildi olacaktır.)

Yeni yerdeki en önemli karar ve teşebbüs uzun yıllar sürecektir *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* ile *İslâmî Bilgiler Ansiklopedisi*'dir. İlki için hemen görüşmelere, madde tesbitlerine, arşiv ve kütüphane oluşturma çalışmalarına başlanacaktır. İdarede Ezel Erverdi,

orijinalini veya tashih nüshasını da az aşağıdaki Ahmet Sait Matbaası'na ben götürüp teslim etmiştim. Zaten Hoca'nın bu özel sayıda birkaçı kullanılan son fotoğrafları da bir yıl kadar önce Dergâh Kitapçılık'ın açılış günü çekilmişti. Ansiklopedinin ilk fasikül-

Dergâh Kitapçılık'ın açılışına katılan Hareket dergisinin genç mensupları kapının/vitrinin önünde. Üst sıra soldan: Cahit Çollak, Halit Işık, Mehmet Ali Erkut. Alt sıra: Mustafa Kara, Mehmet Doğan, Tamer Şuer (Foto: İbrahim Tabakoğlu).

ikinci derecede Ebubekir Erdem, madde yazımı, redaksiyonu ve takibi merkezli fiili yönetimde Mustafa Kutlu, ikinci derecede D. Mehmet Doğan ve Ahmet Tabakoğlu, yazar ve danışman kadrosunda Mehmet Kaplan ve İnci Enginün başta olmak üzere talebeleri öndedir. Ben Yüksek İslâm Enstitüsü'nde talebeyim ve cumartesi günleri gelip gitmekteyim. D. Mehmet Doğan dinî-tasavvufî muhtevalı bazı maddeleri bana okutmakta ve tashih etmemi istemektedir. Ansiklopediye yazdığım ilk madde de bu ziyaretlerin birinde sipariş edilmiştir (Şehbenderzâde'nin *Âmâk-ı Hayal* kitabı maddesi).

Nurettin Topçu Hoca yayınevi burada iken vefat edecek (10 Temmuz 1975) ve *Hareket*'in Nurettin Topçu özel sayısı burada hazırlanacaktır (sayı: 112, Ocak-Mart 1976, 120 s.). Bir iki yazının

leri ve ilk cildi de Hoca'nın vefatından sonra burada iken çıkacak ve yazarlar için Topkapı Sarayı'nda yemekli bir toplantı düzenlenecektir.

Maalesef bu bina da yıkılmıştır, hatıraları alıp götürmüştür.

6

Türkiye 12 Mart muhtırasından sonra giderek artacak şekilde siyasî ve iktisadî bir krizin içine doğru süratle giderken Hareket dergisi çevresi yeni ortaklar bularak yeni atılımlar peşindedir. 1974 Mayıs'ında yeni bir şirket olarak Dergâh Kitapevi'nin Ankara Cad. Nu. 85'te açılması her bakımdan büyük bir hadisedir. Gerçi 1972 yılında Ankara ve Erzurum'da Dergâh Kitapevleri açılmıştır ve bunların tecrübeleri vardır ama şimdiki teşebbüs hem Dergâh çevresi hem sağ-muhafazakâr kesim

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi yöneticileri ve yazarları Hamam Sok. No. 15'teki Dergâh Yayınları binasının giriş kapısı önünde. 1977 sonbaharı olmalı. Soldan sağa: Rahmetli Ziya Bakırcıoğlu, D. Mehmet Doğan, Mustafa Kutlu (kısa dönem askerlikten yeni gelmiş, onun için bıyiksız ve bir miktar zayıflamış), Durali Yılmaz, Veli Aras.

Hamam Sokak Nu 15'te, Mustafa Kutlu üst odada çalışma masasında. Arkasında ansiklopedinin fiş kutuları ve müracaat kitapları. Ve Hasan Aksoy, İsmail Kara, Ahmet Tabakoğlu. 1977 sonları veya 1978 başları.

ve Babıâli yayın/kitap dünyası için her manasıyla büyük bir iştir. Çünkü dönemin en büyük yayınevi ve kitapçılarından İnkılap ve Aka Kitapevi ile Remzi Kitapevi'nin sırasında ve onlardan daha büyük bir yerdir.

Bodrum ve çekme katıyla kademeli 4 kat olan bu merkezî yer *Fî Zıllı'lî-Kur'an*'ın tercümesini neşreden ve o sayede iktisadî bir varlık hâline gelen (demek ki artık işlerin iyi gitmediğini fark eden) Hikmet Neşriyat'tan devralınmıştır.⁸ Haberim olmadığı için maalesef katılamadığım (hâlbuki haber verilen ağabeyim Mustafa Kayseri'den gelip

katılmıştır) açılış çok güzel ve başarılı olmuş, Nurettin Topçu, Osman Turan ve Cemil Meriç açılıшта hazır bulunmuş, ayrıca Cemil Meriç ve Emin Işık yeni çıkan kitapları *Bu Ülke* ve *Kur'an'ın Getirdiği*'ni imzalamışlardır.

7

Ayrıca ele alınması gereken kitapçılık tecrübesini şimdilik bir tarafta tutarak tekrar yayınevine dönelim. Hareket Yayınları'nın kapatılıp Dergâh Kitapçılık'ın çok ve dışarıdan ortaklı kurulduğu bir ortamda Dergâh Yayınları'nın kurulması ve artan yayın işlerini, hususen ansiklopedinin fasikül neşriyatını ciddiyle sürdürmesi gündeme geldi. (Resmi kuruluşu Şubat 1977). Mart ayında yayınevi adına ilk yer tutuldu, Nurettin Hoca'sız ilk yer de burası oldu. Hamam Sok. Nu. 15, Çağaloğlu adresindeki 3 katlı müstakil binanın (evin) iş yeri olarak ilk kiracısı biziz. (70'lerin ortalarına kadar Çağaloğlu'nda giriş katlarında değilse de ikinci, üçüncü katlarda hâlâ oturan çokça aile vardı, mütevazı müstakil evlerde ikamet edenler daha fazlaydı.)

Giriş katında sokağa bakan bir oda, mutfak ve banyo vardı. Buradaki oda yayınevinin yazışma, daktilo, tashih işleriyle de uğraşıyorlardı. Üst kattaki büyük oda idare ve arşiv odasıydı, küçük oda ise *İslâmî Bilgiler Ansiklopedisi*'ne tahsis edilmişti, Ahmet Tabakoğlu yarım gün burada çalışır, günün diğer yarısını Osmanlı Arşivi'nde geçirir, doktora teziyle uğraşırdı. Üst kattaki büyük oda *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* odası olarak Mustafa Kutlu'nun çalışma yeri idi. Hafta sonları gelen D. Mehmet Doğan ve bazı günler gelen Ziya Bakırcıoğlu, Hasan Aksoy bu odadaki ikinci masayı kullanırlardı. Kışın biraz soğuk olmakla beraber bu odanın manzarası çok güzeldi. Ayasofya'yı, Topkapı Sara-

yı'nın bir kısmını ve denizi görürdü. Üst kattaki küçük oda Ezer Erverdi'nin odası idi, bazen muhasebe işlerine bakan elemanlar da burada çalışırdı. (Ezel Bey, düzenlemesini kendisinin yaptığı bütün çalışma mekânlarında küçük odalardan birini kendine ayırır, arkadaşlarını daha rahat odalara ve koltuklara oturturdu).

İki yıl kadar kalabildiğimiz bu bina-daki mesai ve faaliyetlerin Dergâh'ın tarihinde hususi bir yeri vardır. Her şeyden önce Dergâh'ın dizileri ve dizi kapakları burada teşekkül etmiştir. (Hareket Yayınları'nın kapaklarını İlhan Eraydın müstearıyla Ezel Erverdi yapardı, daha sonra Mustafa Kutlu da Selim Yağmur müstearıyla yapmaya başladı). Dergâh aşamasında daha profesyonel tercihlerde bulunuldu. Dizilerin umumiyetle ilk kapaklarını (Tanpınar kapaklarında ve Batı Düşüncesi dizisinde olduğu gibi bazen ikinci ve üçüncüsünü de) Bülent Erkmeyar, sonrakileri Mustafa Kutlu sürdürürdü. Ansiklopedilerin kapaklarını, şömizlerini, örnek iç sayfa tasarımlarını ve reklamlarını da Bülent Bey yapmıştı. Çok zevkli işlerdi doğrusu, Dergâh muhtevasının yanında kapaklarıyla da Hareket Yayınları'ndan daha fazla göz dolduruyordu.

Babıâli'nin ikinci baskısında, vefatından sonra Nurettin Hoca hakkında, kaba saba ve hilaf-ı hakikat ifadeler kullanan Necip Fazıl'ı "yargılayan" *Hareket*'in meşhur Mahkeme sayısının çalışmaları Ankara Caddesi'nde başlamıştı ama burada tamamlandı ve neşredildi (sayı: 115, Ekim 1976-Mart 1977, s. 62-82). İyi telif edilmiş fakat muhtevası itibarıyla ağır bir metindi. Çok ilgi gördü ve okundu fakat Necip Fazıl dâhil kimseden yazılı ve ağıktan bir cevap gelmedi. Bu sayı *Hareket*'in bu döneminin son sayısı olmak bakımından da kıymetlidir.

Ben Yüksek İslâm Enstitüsü'nde ve Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünde son sınıftayım. Haziranda mezun olacak

ve mümkün olursa İstanbul'da kalıp doktora yapma imkânları arayacağım. Martta Yüksek İslâm Enstitüsü'nde boykot başlayınca, Ezel Erverdi'nin teklifiyle Nisan 1977'de fiilen ve tam zamanlı Dergâh'ta çalışmaya başlıyorum. Dergâh Yayınları'nın kuruluşuyla benim orada çalışmaya başlamam neredeyse eşzamanlı sayılır. Orta kattaki büyük odaya yerleşiyorum ve hemen önüme konan iki tanıdık kitapla tashih, redaksiyon işlerine koyuluyorum. Kitaplardan biri zaten takip ettiğim Mustafa Kara'nın *Tekkeler ve Zaviyeler*'i, ikincisi de Süleyman Uludağ'ın İbn Haldun'dan tercüme ettiği *Tasavvufun Mahiyeti*. İkinci kitap İslâm Klasikleri dizisinin ilk kitabı olduğu için Bülent Erkmeyar'le kapağını konuşuyoruz. Daha önce *Süleyman Uludağ Kitabı*'nda yazdığım için burada tekrarlamayacağım öğretici ve güzel bir hikâyesi var o kapağın.

Yayın müdürü yardımcısı olarak başladım, kısa bir zaman sonra yayın müdürü oldum. Bütün yazarlarla ve ansiklopedi dâhil bütün yayınlarla bir şekilde ilgilenmem gerektiği manasına geliyordu bu. Ayrıca o sene kurulan ve Dergâh'ın eserlerini dizip basmaya başlayan Emek Matbaacılık'ta da rahmetli Cahit Çollak'a yardım ve bazen vekâlet ediyordum. İkimiz de bekâr olduğumuz için geç vakitler Üsküdar'a dönebiliyorduk. Yayınların sayısı, muhtevası ve kalitesi hemen fark edilecek şekilde yükseliş çizgisi üzerindeydi fakat boğuşur olmuştu. Malî tablosu güçlü olmayan ve her zaman imkânlarının üstünde işlere talip olan yayınevi de bu umumi gidişten fazlasıyla payını alıyordu. Kutlu'nun toplantılarda giderrek daha fazla tekrarlayacağı meşhur "atasözü" de bu sıralarda teşekkül etmeye başlamıştı: "Yok sermaye, az eleman, büyük iş, olmaz kardeşim!"

Fakat biz bir taraftan da *Hareket* dergisini tekrar çıkarmayı konuşmaya başladık. Nihayet derginin ilk çıkışının

Mehmet Kaplan hocanın emeklilik ve armağan kitap gününde Dergâh ailesi (4 Mart 1984, Maçka Otel). Oturanlar soldan: Nural Doğan, İnci Enginün, Mehmet Kaplan, Ezel Erverdi, Zeynep Kerman, Metin Erksan. Ayaktakiler: Ebubekir Erdem, Cahit Çollak, Fatih Gökdağ, Mustafa Kara, Ahmet Tabakoğlu, İsmail Kara, Mustafa Kutlu, Kayserili Mehmet Doğan, Yılmaz Dikbaş.

40. sene-i devriyesinde, Şubat 1979'da çıkarmaya karar verdik. D. Mehmet Doğan derginin yayın yönetmeni olacak, bizler de ona yardımda bulunacaktık. Çalışmalar, planlamalar, görüşmeler başladı. O arada İran Devrimi oldu. Derginin güzel ve vasıflı yazılarla dolu ilk sayısı Şubatta değil Martta çıkabildi.

8

Derginin çıktığı ay yayınevinin yeni adrese taşınma tarihine tesadüf etti. Bir taraftan derginin dağıtımı ve tanıtımıyla uğraşıyor diğer taraftan da taşınmaya hazırlanıyorduk. Taşınma işlerinde benim yüküm ve sorumluluğum hayli fazla idi. D. Mehmet Doğan da ne yaptığımızı görmesine rağmen o karmaşada ilk sayı ile yeteri kadar uğraşmadığımızı düşünmeye ve söylemeye başladı. Yeni yere taşındığımızda ikinci sayısının hazırlıkları devam eden derginin ana sorumlusu yoktu artık, o iş de beklenmedik bir şekilde Mustafa Kutlu ile benim omuzlarımda kalmıştı.

1979 Martında taşınıp 1989 Mayısına kadar kiracı olarak kalacağımız yeni yayınevi adresi Nuruosmaniye Cad. Kardeşler Han, 3/1, Çağaloğlu. Bina-nın sahibi Celal Erçikan ve kardeşleri. Yani 1966 yılı başında *Hareket* dergisi çıkmaya başlayacağı zaman iki-üç ay kaldığı adrese geri dönmüştük. Ama ahşap ev yıkılmış yerine büyük bir betonarme bina inşa edilmişti. Biz ön ve arka parçaları olan geniş birinci katın tamamını tutmuş, arka kısmını depo yapmıştık. Alt giriş katında Serhat Dağıtım ve (Yaşar Kemal'in kardeşi Ramazan'a ait) Ararat Yayınları, en üst katta da Doğu Perinçek'in başı çektiği Kaynak Yayınları vardı.

İran Devrimi yeni olmuş, İslâm radikalizmi son yükselişine girmişti. Ayrıca MHP merkezli kümeleşme ve sıkılaşma artıyordu. Kitap ve yayın piyasasında da hissedilen bir şeydi bu. Biz daha çok hissediyorduk. Çünkü iki grup da bize karşı saygılı ama mesafeli idi, umumiyetle takdir eder ama pek sevmezdi (Nurettin Hoca'dan devralı-

⁸ Orhan Okay'ın verdiği bilgiye göre burada daha önceleri Arif Bolat Kitabevi bulunuyormuş. Bir Başka İstanbul, s. 312.

nan bu miras bütün değişen şartlara rağmen devam ediyor sayılır). Bizim arkadaşlarımızdan birinin, Ebubekir Erdem'in idaresinde ve Dergâh, Yağmur, Şamil ve Güven yayınevleri ortaklığıyla kurulan Derya Dağıtım bu mesafelerin ve zaruretin neticesi olarak ortaya çıktı.

İsmet Özel'le ilk vicahi karşılaşmamız 1978 sonbaharında oldu, Mustafa Kutlu ile üçümüz Çağaloğlu Hamamı'nın yanındaki Malatyalılar Kahvesi'nin avlusunda buluşup görüşmüştük.⁹ Üç Mesele ile ilgili ilk programlı dar sohbeti de bir önceki binada yapmıştık. Fakat

Yeni Şafak ve Dergâh yazarı dört kişi bir arada. Mustafa Kutlu, Mustafa Özel, İsmail Kara, İsmet Özel. Cihangir, 1996. Bu fotoğrafın da yazılmayı hak eden bir hikâyesi var.

Yeni yerin ön kısmında üçü dışarıya ikisi içeriye bakan biri hayli büyük beş odası vardı. Kütüphane ve arşivimiz büyüydü. Büyük odayı bunlarla birlikte idare ve görüşme odası olarak düzenlemiştik. Ben bir müddet burada çalıştım. İkinci oda ansiklopedi odasıydı ve Kutlu orada çalışırdı, daha sonra bu odayı beraber paylaştık. (Pencere tarafındaki sütuna Kutlu el yazısıyla bir atasözü yazıp iliştirmişti: “Ömür biter ansiklopedi bitmez. Fin atasözü”) Öndeki sonuncu oda Ezel Erverdi'nin odasıydı. 24 Ocak kararlarını, 12 Eylül darbesini, Özal iktidarını bu binada gördük, yaşadık, zorlu bir şekilde derinden hissettik.

münasebetlerimiz bu binada ilerledi ve derinleşti. Her gün olmasa da gün aşırı, öğle aralıklarında bir araya gelir sohbet ederdik. Üç Mesele'nin gözden geçirilmiş ikinci baskısı ve *Zor Zamanda Konuşmak*'ın ilk baskısı bu sıralarda Dergâh Yayınları arasında neşredildi. Dergi konuştuğumuz, yeni şiirlerini dinlediğimiz, memleket meselelerini müzakere ettiğimiz zamanlar da oldu. (Görüşmeler aşamasında akim kalan *Aralık* dergisinin gizli hikâyesi müstakil bir yazı konusu olmayı bekliyor.) Bereketli ve zevkli zamanlardı. Her mekânda

9 Bu görüşmeden bazı notlar için bk. “Şiir hayat meselesidir, denemeler ise sorumluluk”, *Aramakla Bulunmaz* içinde, İstanbul, Dergâh Yay., 2006, s. 212 vd.

yeni insanlar, yeni yazarlar, yeni tecrübeler kazandık. Burada da öyle oldu; hem yoğun bir şekilde çalıştık, yazılar yazdık, kıymetli kitaplar bastık, hem de yeni dostluklarla tazelenip geliştik.

Bir de hikâyesi uzun *İstanbul Postası* var. Bir gazete çıkarma hülyası... 1986'da Dergâh Kitapçılık ve Emek Matbaacılık'ın büyük ölçüde tasfiyesi yahut hayli küçülmesi de var... Bir de *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*'nin 1 ve 2. ciltlerinin 1986 ve 1987 yılında çıkışı... (Tasfiyeden üç yıl kadar önce çalışma arkadaşlarımızdan Fatih Gökdağ Ankara'da, tasfiyeden sonra da Cahit Çollak Bursa'da Dergâh'ın destekleriyle kitapçılık yapmaya başladılar.)

9 Kitapevinin ve matbaanın büyük ölçüde tasfiyesinin ardından küçük de olsa bir yer satın alma arayışına girildi. Mal sahibi Celal Bey de bizden pek memnun sayılmazdı. Hem kirayı istediği kadar artıramıyor hem de her zaman vakitlice alamıyordu. Hâlbuki her şey gibi kiralar da çok yükselmişti. 1989 Mayıs'ında Sabri Özpala'dan satın alınan Peykhane Cad. Cami Sok. 57/1, Çemberlitaş adresine taşındık. (Bodrum katına da küçülmüş Emek Matbaası yerleşti. Dergâh Kitapçılık ise Çağaloğlu Yokuşu'nda bir bodrum kata sığıştı.) 2002 Mart'ına kadar burada kalacağız.

Aslında ayağımız bu binaya alıştı, çünkü cilt işlerimizin bir kısmını yapan Ali Baba Ciltevi daha önce burada idi. Taşındığımız kat geldiğimiz yere göre küçüktü ama düz bir alan olduğu için kütüphane rafları ve arşiv dolaplarıyla bölmeler yaparak olabildiğince iktisatlı kullanacağımız mekânlar oluşturduk. Mustafa Kutlu ile benim oturduğum kısım ön tarafa bakıyordu (İsmet Özel'in “Celladıma Gülümserken...” dâhil nice şiirlerinin ilk icrasına şahit olmuştur burası), arkamızda iki bölmede çalışanlar, en arkada kapısı müstakil, kapalı tek mekân olarak Ezel Erverdi'nin odası. (Kapalı tek mekân orası olduğu için

yayınevinin kıymetli bazı kitapları, koleksiyonları ve eşyalarını oraya, o dar uzun kısma koymuştuk. Üçlü toplantıları da orada yapıyorduk.)

Dergi damarımız ikide bir canlanıyor, kabarıyordu. (Şifa bulmaz bir ibtilâdır o). Ezel Bey'inki zaten sürekli canlı idi. O bir değil iki dergi düşünüyordu; biri edebiyat-kültür diğeri siyaset-haber/yorum ağırlıklı. Kutlu ile ben prensipte müsbet bakmakla beraber işlerimizi gerekçe göstererek mesafeli duruyorduk. Ansiklopedinin madde yazımının sona doğru gelmesi edebiyat-kültür dergisi için Kutlu'nun kararını değiştirmesine sebep oldu. (Son maddenin redaksiyonunun yapıldığı 31 Mart 1990/4 Ramazan 1410 günü bir yazılı kayıt ve dua da yapmıştık.) İlk sayısı üzerinden uzun hikâyesini yazdığım¹⁰ *Dergâh* dergisi böyle ortaya çıktı (Mart 1990). Hamdolsun hâlâ çıkıyor.

İsmet Özel'le birlikte çıkarmayı düşündüğümüz siyaset-haber/yorum dergisi projesi *Aralık* akamete uğrayınca ikinci dergi için yeni insanlar ve yeni imkânlar zuhur etmedikçe teşebbüste bulunmayalım diyorduk. Ezel Bey ise kendi tarzı itibarıyla haklı olarak teşebbüsün yeni insanları ve imkânları getireceğini düşünüyor ve savunuyordu. Öyle de yaptı, bizden yarı habersiz *Ülke* dergisini genç arkadaşlarla önce haftalık (8 Haziran 1996), kapandıktan hayli zaman sonra aylık (Nisan 2007) olarak yayımladı.

Ben o kadar işin arasında, bazen yayınevinde de çalışarak doktoramı tamamladım (7 Eylül 1993). 1995 yılında hem Kutlu hem de ben (aynı zamanda İsmet Özel) hiç hesapta olmayan yeni ek işlere sürüklendik; *Yeni Şafak*'ta haftada iki gün yazmaya ve Kanal7'de haftada bir program (benimki İsmet Özel'le Başbaşa) yapmaya başladık. Ezel Bey sevdalarından biri olan sinema işlerine vakit ayırmaya koyuldu. Ayrıca Tayyip Erdoğan'ın İstanbul Büyükşehir

10 Bk. “*Dergâh*'ın ilk sayısı çıkarken...”, *Dergâh*, sayı: 311, Ocak 2016.

Belediye Başkanı olmasıyla birlikte tanıdık arkadaşlarımızın davetlerine icabetle kültür işleriyle bir miktar ilgilendik. Ve 1995 sonbaharında benim üniversiteye intisabım...

Bu dönemde Asım Erverdi, biraz da ihtiyaç orada olduğu için, önce kitapevinden başlayarak Dergâh içinde aktif olarak çalışmaya başladı.

* Yayınevleri ve kitapevleri için taşınmak, hele arşiv ve kütüphane işlerini, hatıraları önemseyen Dergâh gibi bir yayınevinin taşınması bir kısmı ciddi kayıplarla neticelenir. Gideceğiniz yer çıktığınız yerden daha küçükse mecburen tasfiyelerde bulunacaksınız. Neyi tasfiye edeceksiniz? İşi biten dosya, kitap, şey, koleksiyon, evrak, mektup olur mu? Ama olacak... Son taşınmalarımızda Kutlu'nun -ki ansiklopedi ile uğraşmasına rağmen arşiv ve kütüphane işlerine, daha doğrusu biriktirmeye çok yakın değildir- yüzeme bakarak, acı tebessümler fırlatarak “üstad, tarihi yaktık” deyişlerini hep hatırlarım. Ezel Bey'in ise “bunu da mı atacağız ne, sen de bir bak, onu da mı atıyorsunuz!?” deyişlerini...

Bir de bir daha gelmemek üzere uzak depolara gidenler var; Beylikdüzü'ne, Fizan'a meselâ... Ara ki bulasın!

10 2002 Mart'ında biraz daha geniş bir yere ama kiracı olarak taşınıyoruz. Adres: Ankara Cad. Nakıboğlu İş Hanı, 60/6, Sirkeci. Aslında 1973-1976 yılları arasında Hareket Yayınları'nın icra-yı faaliyette bulunduğu Pamir Han'ın bitişiği burası, bir zamanların heybetli Dergâh Kitapçılık'ın da karşısı. Hayli değişmiş eski mahalleye taşınmak gibi bir şey bu. Mustafa Kutlu ile hep aynı odadayız. Handa Erkam Yayınları da var... Teoman Duralı ile *Kutadgubilig* dergisi projesi burada başlıyor, talebesi Asım'la yeni felsefe dizisi de. Işıl Uyanık (Erverdi) burada iken bize katılıyor. Benim St.

Pulcherie'den talebem. Yıllar sonra kader bizi hiç tahmin edemeyeceğimiz bir şekilde bir araya getiriyor.

11 2006 Eylülünde şimdilik son hareket: Klodfarer Cad. Altan İş Hanı, 3/2, Sultanahmet adresine taşınıyoruz. Artık işlerin başında bütünüyle Asım var. Ezel Erverdi'nin arzusu ve yönlendirmesiyle Mehmet İhsan Kara burada kervana katılıyor. Mustafa Kutlu bir çeyrek yüzyıl sonra *Dergâh*'ın yayın yönetmenliğini hemşehrisi, şair, *Dergâh* yazarlarından Ali Ayçıl'e burada devrediyor.

Ben üstatla yine aynı odadayım. “Artık haftada bir gün gelebiliyoruz, bize müstakil oda vermeniz gerekmez, masalarımızı küçültün, diğer günler odayı ve masaları siz de kullanın” dediysek de dinletemedik. Sonra müessese olmak biraz da böyle bir şey dedik; Kutlu'nun küpe çiçekleri, boş da olsa saka kafesi, İsmail'in her zaman dolu masası bir yerlerde görülmeli herhâlde...

Öyle dedik ve kadere rıza verdik.” ■

* (...) *Sistir o günleri canlandıran Tophane'ye sis bastığı günler, Seyrisefain idaresi önünde* (...) *Sorar Rıza Bey nerde Napoli -İtalyan padişahının şehri- Devran çarkını tersine çevirmeli, Önce ölmeli, sonra görmeli. Çok geçmez dağılır sis ve duman Yalnız sistir o günleri canlandıran.* (Hüsrev Hatemi)

11 Her hâlden belli ki bu yazının hakkı Ezel Erverdi'nin hatıratını takiben bir kitap olmak. Bu “kısacık” yazıda nice hoca ve ağabeyden, arkadaştan, yazardan, nice kitap, dergi, kapak hikâyesinden, nice acı tatlı hatıradan, etrafımızda akıp giden yayın dünyasından, hele binbir yüzlü ansiklopedi tecrübelerinden, nice fotoğraf, mektup, imza ve karttan hiç bahis açmadık. Hâlbuki hepsi yazılmayı bekliyor ve ziyadesiyle hak ediyor. Şimdilik göçenlere rahmet, yaşayanlara tahattur kabilinden bir nefes gibi olsun. “Azımızı çoğa verin.”

Kayseri'de Kitap ve Kitapçılar

MUSTAFA İBAKORKMAZ

MEDENİYET VE KİTAP

Köy hayatının kendine göre öylesine güzellikleri var ki şehir hayatının hengesinde bu güzellikleri özlememek elde değil. Doğa ile iç içe olmak, dağlar bayırlar, kırlar... Gürültüden, karmaşadan uzakta sükunet içerisinde bir hayat. Eti, sütü, meyve ve sebzesiyle doğal bir ortamın içinde yaşamak günümüz şehirlisinin hayallerini süslüyor. Gelgelelim, herkes kendi sahip olmadıklarının özlemi içerisinde. Köyde yaşayanlar da bir an evvel kente göçmenin, şehrin nimetleri içerisinde yaşamının hayallerini kuruyorlar. Nitekim günümüzde şehirlerin sahip olduğu imkânlar sürekli göç almalarına yol açıyor. Bunda bir gariplik yok elbette. Şehir, tarihin ilk devirlerinden itibaren insanlar için cazibe merkezi olmuş. Medeniyet dediğimiz şey, biraz da şehirlerin oluşumu ve gelişiminin hikâyesi. Kimi şehirler ticaret yolları üzerinde büyüüp gelişmişler, kimi

şehirler askerî stratejiler konusunda hassas yerde oldukları için kurulup gelişmişler, kimi şehirler de ilmin cazibesıyla insanları kendilerine çekerek ilerlemişler.

Şehir demek yalnızca binalar, cadeler, sokaklar değil. Aynı zamanda insanların daha ince zevklere ulaştıkları, bilgiyi ürettikleri, kültürü geliştirdikleri mekânlar. Doğal olarak gelişmiş bir kültür ve sanattan bahsedebilmek ancak bunlarla haşır neşir olan bir şehir hayatıyla mümkün. Nitekim geçmişten günümüze bilimde, kültür ve sanatta öne çıkan şehirler de var olmuş.

Mimarinin, dinî hayatın, edebiyatın, şiirin, resmin ve tiyatronun bir arada ve beraber ilerledikleri bir yolculukları var. Mimari anıtlarla sanatsal anıtların en önemlilerinin çağdaş olmaları tesadüf değil elbette. İşte bu medenileşme sürecinin kuşkusuz en önemli unsurlarından biri de kitaptır.

Dönemlerin teknolojik imkânlarına göre biçimi değişse de medeniyetlerin inşa sürecinde kitaba verilen önem diğer gelişmelerle paraleldir. Kitap hiçbir zaman her şey yerli yerine oturup imar tamamlandıktan sonra sıra gelen bir lüks olarak görülmemiştir. Nitekim eski çağlardan itibaren şehirlerde anıtsal yapılar şeklinde büyük kütüphaneler kurulmuş; bu kütüphaneler, şehirlerin bilime verdiği önemin göstergesi olmuştur. Bununla birlikte şehirlerde bilimin gelişmesine, bilim taliplerinin bu şehirlere akın etmesine de yol açmıştır. Asurluların, Bağdat yakınlarında kurdukları Sippar Kütüphanesi, Günümüzde 20.720 tableti British Museum'da bulunan Ninova Kütüphanesi, bünyesinde barındırdığı 400 binden fazla eserle ünlü Cordoba Kütüphanesi, MÖ 315'te kurulan Efes'te harabe hâlinde varlığını koruyan Celsus Kütüphanesi, yine MÖ III. yüzyılda kurulan ve 200 bin ila 700 bin civarında papirüs tomarı kitap bulunduğu tahmin edilen İskenderiye Kütüphanesi, yine milattan önceki ilk iki yüzyılda yapılan ve günümüzde

Bergama'da harabe hâlinde bulunan Pergamon Kütüphanesi, antik döneme ait Nysa Kütüphanesi geçmişe dair bilinen kütüphanelerden birkaçı. Kim bilir hangi şehirlerde daha nice kütüphaneler kaldı. Ama neticede şehirlerin mamur oluşlarıyla kitaba verdikleri önem arasındaki ilişki neredeyse kaçınılmaz bir ilişkidir. Medeniyetler ve devletler

arasındaki savaşlarda da kütüphaneler neredeyse galiplerin ilk hedefi olagelmıştır. Çünkü bir medeniyeti yok etmek o medeniyeti oluşturan bilgiyi yok etmek, o medeniyetin birikimiyle irtibatını kesmekle doğrudan ilgilidir. Tarihteki birçok kütüphanenin, içerisinde barındırdığı sayısız kitabın büyük bir inkıtaya uğrayarak günümüze ancak küçük kırıntılarla gelebilmesinin en önemli sebebi bu olsa gerek.

KAYSERİ VE KİTAP

Kayseri öteden beri medeniyetlerin kesişme noktasında bulunan bir şehir. İpek Yolu üzerinde bulunuşu ve eskiden beri ticari bir merkez oluşuyla ticaretle anılsa da yukarıda belirttiğimiz gibi şehir olmanın gereği olarak ilim, kültür ve sanat merkezi olarak da anılan bir şehirdi. Şayet arşiv ve kütüphane ayrı-

mının günümüzdeki kadar net olmadığı düşünülürse, Kaniş/Kultepe'de bir arada tutulan kayıtların (tabletlerin) dünya tarihindeki ilk kütüphanelerden olduğu da söylenebilir. Bununla birlikte Hristiyanlığın ilk döneminde ilk büyük Hristiyan kütüphanelerinden biri de Urfa ve İstanbul'la birlikte Kayseri'de kurulmuştur.

Selçuklu döneminde Makarr-ı Ulema olarak ünlenen Kayseri'de Osmanlı'nın son dönemine kadar gerek şahsi kütüphaneler, gerekse vakıf kütüphaneleri bulunuyordu. Bu kütüphanelerden bilinenler, Kadı Bedreddin Mahmud Kütüphanesi, Tavlusunlu Sadrazam Halil Paşa Kütüphanesi, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Kütüphanesi, Sadrazam Erkiletli Mehmed Paşa Kütüphanesi, Moluluzade Mahmud Efendi Kütüphanesi, Matbah Emimi Hacı Halil Efendi Kütüphanesi ve Reisülküttab Raşid Efendi Kütüphanesidir.

Kayseri hem şehir olarak, hem de şehir ahalisi olarak, ticaretle daha çok tanınsa da ilme, düşünceye kıymet veren insanların da yoğun olarak yaşadığı bir şehir olagelmıştır. Nitekim günümüzde dahi evlerinde ciddi sayıda kitaptan oluşan kütüphaneleri bulunan okur-

lar bulunmaktadır. Üstelik bu durum herhangi bir görüş ve ideoloji ile sınırlı bir durum da değildir. Farklı görüşten kitapseverlerin evlerinde ülke çapında hatırı sayılır kütüphaneler bulunduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Yaşar Elden bir dönem Erciyes Üniversitesi bünyesinde yayın yapan Kampüs TV'de (2007 yılından itibaren) Kütüphaneli Evler adlı bir program hazırlayıp bu kütüphaneli evlerin bir kısmını tanıtmıştı. Birçok bölüm yayımlanan ve buna rağmen Kayseri'deki kütüphaneli evlerin tamamını tanıtamayan böyle bir program olduğu düşünülürse, Kayseri'deki kitapseverlerin yekünü hakkında yüzeysel bir değerlendirme yapılabilir.

KAYSERİ VE KİTABEVLERİ

Günümüzdeki gibi internet sitelerinden kitap alışverişi yapılmayan günlerde bu kitaplara okurlar nasıl ulaşıyordu? Doğal olarak kitap her zaman olduğu gibi kitapçılardan alınır. Bu da Kayseri'de farklı görüşlere sahip kitap okurlarının kitaplara ulaşabilecekleri, çeşit sorunu yaşamadan kitap alabilecekleri kitapçıların öteden beri mevcut olduğunun göstergesidir. Özellikle 70'li yıllarda ideolojik hareketlenmelerin yaşandığı dönemde hem yeni kitabeveleri açılmış, hem de daha eski kitapçılar varlığını sürdürmüşlerdir.

Kayseri'deki eski kitapçılarla ilgili bir çalışma yapıldığında, kitap ekserinde şehrin geçmişindeki kültür ve sanat hareketliliği daha belirgin ortaya çıkacaktır. 70'li yıllardan itibaren şehirde tanınan bilinen kitapçıların adına değinmek gerekirse:

Bedir Kitabevi, Talas Caddesi'nin arkasında, günümüzdeki Hunat Kıvılcım Kitabevine yakın bir bölgede bulunuyordu. Genellikle İslami kitaplar satan bir kitabeviydi. Özkavukçu Kitabevi, Havuzlu Han'ın köşesinde bugün de varlığını devam ettiren bir işletmedir. Günümüzde kitabevi işlevini kaybetmiş olsa da geçmişte kitapseverlerin güncel

kitapları takip ettiği kitabevlerinden biriydi. Saray Kitabevi, önce Merkez İmam Hatip Lisesinin arkasında yer alıyordu. İslami kitaplar satan bir kitabevi idi. Daha sonra yer değiştirerek Park Caddesi’ne taşındı. Burada uzun yıllar varlığını sürdürdü. Geçmiş yıllarda oldukça işlevsel bir kitabevi-yken yavaş yavaş etkinliğini kaybetti ve kapandı. Millet Caddesi’nin girişinde bulunan Örnek Kitabevi bugün daha çok kırtasiye satarak varlığını devam ettiriyor. Geçmişte ise her türlü kitabı satan ve kitapseverlerin uğrak yeri olan kitabevlerinden biriydi. Maarif Kitabevi çarşısının içerisinde bugün de varlığını devam ettiriyor. Daha çok etraftaki çanta esnafına uyum sağlamış durumda. Kısmen de kırtasiye satışı yapıyor. Fakat 70’li yıllarda dünya klasiklerini, dönemin ünlü (Kerime Nadir, Muazzez Tahsin Berkant vb.) aşk romanlarını satan, bununla birlikte her türlü güncel ve yeni çıkan kitabın geldiği bir kitabevi idi. 70’li yıllar, televizyonun çok yaygınlaşmadığı, günümüzdeki iletişim imkânlarının olmadığı bir zaman olduğundan fotoromanlar, çizgi romanlar ve popüler aşk kitapları çok okunan kitaplardı. Çarşı merkezinde bulunan kitapçılardan biri de Bürüngüz Camii’nin altında bodrumda bulunan Kanaat Kitabevi idi. Bugün pastırmacıların bulunduğu Kaleönü’nde ise daha çok sol tandanslı kitapların satıldığı As Kitabevi bulunuyordu.

Bu kitabevlerinin özenle hazırlanmış vitrinleri olurdu. Yeni çıkan kitaplar bu vitrinlerde sergilenirdi. İstasyon Caddesi’nde adını hatırlayamadığım bir kitabevinin vitrinini seyretmek için okul saatinden önce evden çıkıp koşarak gittiğimi hatırlıyorum. Vitrinini hayranlıkla seyrettiğim kitabevlerinden biri de Kıçıkapaı’da Merkez Bankası’nın karşısında bulunan Oku Kitabevi idi.

Kitabevi söz konusu olduğunda bir de müdavimlerinden söz etmeden olmaz. Bu kitabevlerinin çoğunun sürekli müşterileri vardı. Ama kimileri

Kayseri’deki kültür sanat adamlarına, yazar ve şairlere kapılarını daha çok açar, onlarla daha çok haşır neşir olurlardı. Bu kitabevlerinden en çok iz bırakanlardan biri şüphesiz bugün hâlen mütavazı bir şekilde hayatını sürdüren Kültür Kitabevi idi. Kültür Kitabevi Mahmut Çağlıgöncü tarafından kurulmuştu. Uzun yıllar Camii Kebir’in kuzey kapısının hemen arkasında, Eski Postane Geçidi’nde faaliyetini sürdürdü. Kendine mahsus müdavimleri olan ve bir kültür mahfili niteliği taşıyan kitabevlerinden biriydi. Bu kitabevi Muin Feyzioğlu, Emir Kalkan, Şadi Kocabaş, Ahmet Sivacı, Muhsin İlyas Subaşı, Bekir Oğuzbaşaran, Ümit Fehmi Sorgunlu, Adnan Büyükbaş, Selim Tunçbilek, Ahmet Kaplan gibi şehrimizin tanındık isimlerinin uğrak yeri idi. Bu isimler Kültür Kitabevine sıkça uğrar, şiirler okuyup sohbet ederlerdi. Zamanla bu münasebet Kültür Kitabevi bünyesinde o yıllarda Kültür Sanat adlı bir derginin çıkmasını sağlıyor. Ayrıca Kültür Kitabevi bünyesinde kitap yayıncılığı da yapılıyor. Kültür Kitabevi bugün hâlen varlığını sürdürüyor. Eski yerine yakın bir yere taşındı. Yine Camii Kebir’in doğu kapısı tarafında yıkılan ilkokulun hemen karşısında bulunuyor. Mahmut Çağlıgöncü ile tanışıp eski günleri yad ettik. Ama ne yazık ki kitabevi eski parlak günlerinden bugün için uzakta kalmış durumda.

Kendince muhit oluşturan kitabevlerinden biri de 70’li yılların sonlarında Sahabiye Medresesinde, Ünal Tayfur tarafından açılan Seda Kitabevi idi. Seda Kitabevi de yine Kültür Kitabevi müdavimlerinin uğrak yeri olan bir kitabevi idi. Ayrıca gençlerin, lise ve üniversite öğrencilerinin takıldığı bir kitabevi olarak hafızalarda duruyor. Seda Kitabevi de kitap yayıncılığı yapan bir kitabevi idi. Kayseri Ansiklopedisi’nde yer alan maddede bu kitabevi bünyesindeki yayınevi şu şekilde tanıtılıyor. “Kısa adı ‘SE-DA’ olan Selçuklu Yayın Dağıtım 1984 yılında, Ünal

Tayfur tarafından Kayseri’de kuruldu. O yıllarda Kayseri’de yayınevi yoktu. Bireysel gayretlerle çıkarılan eserlerin sahipleri bu ihtiyacı dile getiriyorlar ve buna birileri sahip çıksın istiyorlardı. O tarihlerde üniversite öğrencisi olan Ünal Tayfur, Ocak 1984’te yayınevini kurdu. Erciyes Üniversitesinde birçok hocanın kitaplaşmaya hazır çalışmaları vardı. İlk kitap olarak Adnan Büyükbaş’ın Fırkat adlı eseri Şubat 1984’te yayımlandı. 1996 yılında yayın hayatını durdurana kadar 23 adet kitap yayımladı. Yayınlarından bazıları: Muhsin İlyas Subaşı, Deryadil; Dr. Ahmet Tefvik Ozan, Dağlar Ardi Şiirleri ve Kainat Şiiristan; Prof Dr. Ümit Soyuer, Klinik Dermatoloji; Prof. Dr. Şaban Kuzgun, Hazar ve Karay Türkleri ve Hz. İbrahim ve Hanıflık; Dr. Tahir Özakkas, Gerçeğin Dirilişine Kapı Hipnoz.” Görüleceği gibi, Kayseri’deki kitabevleri hem edebi ve kültürel anlamda insanları etrafında toparlayan birer muhitler, hem de ortaya ürün çıkaran bir işlev üstlenmiş durumdadır.

70’li yılların önemli kitabevlerinden biri de şüphesiz Söğüt Kitabevidir. Söğüt Kitabevine diğerlerinden farklı bir yer ayırmak gerekir. Öncelikle Söğüt; hem bir kitabevi hem de bir fikir kulübüdür. Kitabevi olarak Kayseri’ye özellikle düşünce ve sanat kitaplarının girmesini sağlamıştır diyebiliriz. İslam düşüncesi klasikleri, Batı ve Doğu düşüncesinin önemli metinleri Söğüt Kitabevinden takip edilirdi.

Ancak Söğüt Kitabevinin diğer kitabevlerinden en farklı yönü fikir kulübü yanının kitabevi yanından daha önde olmasıdır. Büyük Doğucu gönüldaşların kurduğu kitabevi bilindik bir kitabevi olmaktan ziyade, İslam düşüncesi ve sanatı, şiir, felsefe, sosyoloji, tarih başta olmak üzere çeşitli fikrî seminer ve konferansların da aralıksız olarak devam ettiği bir yerdir. Genellikle kendilerini “bir dolmuşluk insan” olarak tanımlayan Büyük Doğucular yaptıkları seminerleri herhangi bir çoğalma ve

popülizm kaygısı gütmeyen kendi “gönüldaşları” arasında gerçekleştirdiler. Kemmiyetden ziyade keyfiyet ilkesi ile bu süreklilik halen devam etmektedir.

Kayseri’de şu veya bu biçimde entelektüel birikimi olan, popülist olmayan kemmiyetten ziyade keyfiyeti esas alan insanların bir türlü yolunun kesiştiği yerdi Söğüt Kitabevi. Akif Emre dahil pek çok ismin yolu bir türlü Söğüt’ten geçmiştir. Söğüt denildiğinde akla gelen ilk isim elbette ki Necip Fazıl’ın en yakınlarından onun talebesi Ali Biraderoğlu’dur. İstanbul Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü mezunu olan

Ali Biraderoğlu felsefe öğretmenliği ile değil Necip Fazıl’ın talebesi olması ve Büyük Doğu fikriyatını yorumlaması ve taşıması ile bilinir. Bu anlamda Ali Biraderoğlu’nun kitabevinde verdiği düzenli seminer ve konferanslar hem Büyük Doğucuların hem de bu seminerlere katılan okuyucuların entelektüel anlamda beslenmesini sağladı. 1980’lerle birlikte Kitabevi niteliğini bertaraf eden Söğüt Kitabevi daha sonra bir fikir kulübü özelliğini sürdürdü Ali Biraderoğlu derslerine aralıksız devam etti. Ali Biraderoğlu ile birlikte Dursun Çiçek de İslam Düşüncesi ile ilgili

derslerini Söğüt’te yaptı. Bugün de hala ismini bilemediğim pek çok “gönüldaş” ders ve seminerlerini sürdürmektedir.

SAHAFLAR VE ANILARDA KALANLAR

Buraya kadar 70’li-80’li yılların belli başlı kitapçılarından bahsettik. Kişisel şahitliğime dayanarak sonraki yıllarla ilgili belli başlı kitapçılara da değinmek gerekiyor. Kendi kitaplığımı oluşturmaya başladığım yıllardan itibaren Kayseri’de belli kitapçılara müdavim kıvamında devam ettim. Kayseri ve kitap denildiğinde asla atlanmaması gereken bir hususun altını çizmek gerekiyor.

değerdi. Önemli olan bir başka husus ise, bu sergileri açanların bir nevi pazarcı esnafı olmakla birlikte, aynı zamanda birer kitap okuru olmalarıydı. Ne okuyacağını, neyin ne olduğunu bilmeyen, ideolojileri, kitap türlerini tanımayan bir okur olarak pazar günleri o sergiye muhakkak gider, paramın yettiği, ilgimi çeken kitapları alıp okur, bir sonraki hafta değiştirmeye götürürdüm. Bu sergilerden alıp okuduğum kitapların bazılarını hâlen unutmam. Düşünce dünyamın gelişiminde o sergilerin ve ne olduğunu bilmeden rastgele alıp okuduğum kitapların da önemli bir yeri olduğunu zaman zaman geriye bakıp daha rahat görebiliyorum. Büyük Sinema yıkıldıktan sonra o sergiler açılmaz oldu. Fakat orada sergi açan esnafların bazıları sahaf dükkanı açtılar. Kayseri’de sahaf olma ünvanını hak eden en önemli isimlerden biri hiç tartışmasız Sezen Sahaf Ahmet Şahin’dir. Kitabın ne olduğunu bilir. Eski ve değerli kitapları da toplar, toplamıştır. Kendisi hem iyi bir okur hem de biblioman olarak değerlendirilebilecek bir kitapseverdir. Sezen Sahaf’ın satışa sunulmuş raflarından kat kat fazlası Ahmet Şahin’in kişisel kütüphanesidir, zaman zaman çok samimi olduğu müdavimlerin bakmasına izin verdiği olur. Sezen Sahaf önceleri, bugün Kayseri Mahallesi olarak bilinen muhitin hemen girişinde eski bir dükkanda idi. Daha sonra bugün bulunduğu yere, Bahçecioğlu Apartmanı’nın altına taşındı. Yıllardır orada faaliyetini sürdürüyor.

Kayseri’nin önemli ve kıymetli sahaflarından biri de rahmetli Muzaffer Tok idi. Stad İşhanı’nın altındaki pasajda kıyıda köşede kalmış bir dükkandı Tok Sahaf. Fakat Muzaffer Tok’un sahafı, Kayseri entelijansiyaasının uğrak yerlerinden biriydi. Buraya şehrin kitap okurluğu ile tanınan tüm isimleri uğrar, çayını içer, siyasi ve kültürel muhabbettekinin ardı arkası kesilmezdi. Tok Sahaf’ın etkin olduğu zamanlarda içe kapanık,

çekingen ve en genç müşterilerinden biriydim. Rahmetli Muzaffer Tok'un tavsiye ve önerilerinin kişisel edebi hayatımda önemli bir yeri olduğunu burada itiraf etmem gerekiyor.

Bu iki önemli sahafın yanı sıra, Kadir Sahaf vardı bir de. Hemen Sezen Sahaf'ın yanındaydı. Fakat kitaba yeterli önemi vermediği için silindi gitti. Sezen Sahaf'ın bir etkisi daha oldu. İkinci el kitap alıp satan birçok esnafın o bölgeye yerleşmesine sebep oldu. Özellikle ders kitaplarının ikinci el olarak kıymet kazandığı yıllarda okulların açılış sezonları buralar bayağı şenlikli hâle gelirdi. Günümüzde hâlen o bölgede çok sayıda sahaf ve kitabevi bulunuyor.

Son dönemlerde Hunat Medresesi içerisinde bulunan Sahaf Yahya Karadavut da bu geleneği Kayseri ekseninde sürdürmeye çalışanlardır. Kendisi de bir kitap meftunu olan Yahya Karadavut Kayseri'deki sahaf geleneğinin son temsilcisidir diyebiliriz.

Yine son dönemlerde gerek kendince sahaflığı sürdürmeye çalışan Kitaphane Sahaf ve Batuhan'ı ve gerekse Ehl-i Dil Çay Ocağı'nda Ahmet Ulu, Serdar Kozan ve Nart Noyan'ın mihmandarlığında ayda bir yapılan kitap mezarı da zikretmemiz gereken hususlardandır.

YENİ ZAMANLAR

Günümüze yaklaştıkça anılarda kalan kitabevlerine katılanlar olduğu gibi, kurulduğu günden beri varlıklarını ve etkinliklerini devam ettirenler de bulunuyor. Bunlardan biri Ufuk Kitabeviydi. Ufuk Kitabevi bir dönem özellikle akademisyenlerin uğrak yeri olan bir kitabeviydi. Burada çeşitli sohbetler yapılır, özellikle üniversite ders kitaplarının temin edildiği bir kitabevi olarak akılda tutulurdu. Ufuk Kitabevi zaman içerisinde eski etkinliğini kaybetti. Talas Caddesi üzerinde bulunan nispeten geniş ve büyük yerinden hemen yanındaki ara sokağa taşındı. Hâlen kitabevi olarak açık bulunuyor.

Kitapçılık sektörünün belirli yollarından biri öteden beri bir eğilime yönelik olarak var olmalarıydı. Yani eskiden hemen hemen her kitabevi bir dünya görüşünün, bir siyasi grubun kitaplarına ulaşılabilen mekânlardı. Sağcı, solcu, İslamcı kitabevleri vardı yani. Daha sonra bu tip kitabevleri ya kapandı ya da dönüşüp her tür kitaba raflarında yer verir hâle geldiler.

Kayseri'de solcu bilinen kitabevleri çok fazla olmadı. Ama bu hiç olmadı demek değil elbette. 90'lı yıllarda İstanbul'da dağıtımcıların oluşturduğu bir kitabevleri zinciri oluşmuştu. Kelepir

Kitaplar diye. Siyasi davalardan hüküm giyip hapis yatmış bir solcu olan Ozan Abbas, hapishaneden çıktıktan sonra Cıncıklı Camii'nin biraz ilerisinde Ozan/Kelepir Kitabevini açmıştı. Bu kitabevinde sol yayınevlerinin kitaplarına ulaşmak mümkündü. Ama en büyük özelliği üst katında yer alan Kelepir kitaplarıydı. Kelepir Dağıtım, yayınevlerinin depolarında kalmış kitapları toparlayıp Türkiye genelindeki mağazalarında satışa sunuyordu. Ozan Abbas da bu hizmeti Kayseri'ye getiren isim oldu. Ozan Kitabevinin üst katındaki Kelepir Kitaplar bölümü o günlerde kitapseverler tarafından adeta yağmalanmıştı. Kayseri ve kitapçılık dendiğinde anılmadan geçilmemesi gereken bir tecrübeydi.

Solcu olarak bilinen kitabevlerinden biri de Haziran Kitabeviydi. Şeker Pasa-jı'nın üst katında açılmıştı. Burada daha çok sol fraksiyonların militan formatındaki kitaplara ulaşmak mümkündü. Fakat tabiatı itibarıyla raflarındaki kitaplar başka kitapçılarda bulunamayacak kitaplardı. Hem ideolojisiindeki keskinlik nedeniyle hem de bu tutum ticari faaliyetle çok örtüşmediği için ömrü uzun olmadı..

İdeolojik iddialarıyla ön plana çıkan kitapçılardan biri de, Orduevi'nin karşısındaki Sur İşhanı'nın birinci katında açılan Bilgi Kitap Kulübüydü. Bu kitabevi daha önce Düvenönü'nde Mumcular İşhanı'nın beşinci katında açılan Dergi Dağıtım Bürosunun kitabevine dönüşmüş hâliydi. O günlerdeki İslamcı dünya görüşüne ait kitaplara buradan ulaşmak mümkündü. Bu tür kitabevlerinde gençlere hitabetmek amacı mündemiç olduğundan epey hatırı sayılır bir müşteri kitlesi gençlerden oluşurdu. Kitabevi'nde Nezir Ergenç, Mehmet Alpcan, R. İhsan Eliaçık, Celalettin Sipahioğlu gibi isimler ön plana çıkan isimlerdi. Kitabevi daha sonra Hattat Otel'i'nin biraz ilerisinde beş katlı bir binaya taşındı ve uzun yıllar kitap ve kültür merkezi olarak varlığını

sürdürdü. Fakat İslamcı söylemdeki değişimlerin etkisiyle etkinliğini yitirerek kapanan kitapçılar arasında yerini aldı. Bilgi Kitap Kulübü'ne zihniyet olarak benzer kitabevlerinden biri de yine Hattat Otel'i'nin hemen yanında açılan İstişare Kitabeviydi. Mehmet Göktaş ve yeğeni Ahmet Göktaş'ın birlikte işlettiği İstişare Kitabevi de 90'lı yıllardaki İslamcıların uğrak yeri olan kitabevlerinden biriydi. Kitabevi daha sonra Kaleiçi'ne taşındı ve orada kafeye dönüştü ve kapandı. Mehmet Göktaş yıllar sonra oğluyla birlikte İstişare Kitabevinin bir nevi devamı niteliğinde Okyanus Kitabevini açtı. Okyanus Kitabevi bugün de eski Ticaret Odası'na yakın bir yerde faaliyetine devam ediyor ve kendine has okur kitlesine hizmet etmeyi sürdürüyor.

Yıldızı birden bire parlayan kitabevlerinden biri de İstasyon Caddesi'nde üç katlı geniş ve ferah bir mekânda açılan Nar Kitabeviydi. Nar Kitabevi kısa sürede Kayseri'nin en büyük ve dikkat çekici kitabevlerinden biri hâline geldi. Arkasında güçlü bir sermaye olduğu her hâlden belliydi. Vizyon sahibi bir çıkış yapan Nejat Bey, o günlerde kitabevinin uygun ortamında birçok etkinlik gerçekleştirdi. Çeşitli yazarların katıldığı imza günleri ve sohbet programları düzenledi. Nar kitabevi, kısa zaman içerisinde Kayseri'nin belli başlı kitap okurlarının uğrak yeri hâline geldi. Ardından, yeni bir yere taşındı ve eski etkinliğini yitirerek anılarımızdaki yerini aldı.

90'lı yılların ortalarında Fazlıoğlu İşhanı'nın bodrum katında bir grup kitapçı açıldı. Bu kitapçılardan biri Geçit Kitabeviydi. Muhammed Ali Ecevit ve rahmetli Mehmet Özet'in birlikte açtığı Geçit Kitabevi sonraki yıllarda yayınevi olarak hayatına devam etti ve özellikle Kayserili yazar ve şairlerin, birçok akademisyenin kitaplarını yayımladı.

Fazlıoğlu İşhanı'nda açılan bu kitapçılar topluluğundan biri de Bilge Kitabeviydi. Bilge Kitabevi daha sonra eski

stadyumun karşısına, bugün petşopların bulunduğu muhite taşındı. Bilge Kitabevi kısa sürede Kayseri'nin entelektüel hayatında önemli bir yer edindi. Bilge Kitabevi daha çok güncel edebiyat, tarih, felsefe gibi sosyal bilimlerin her dalına ait kitapların takip edilebildiği bir kitabeviydi. Önceleri bodrumunda, sonra ise üst katında faaliyet gösteren bir kafeterya bölümü de bulunuyordu. Daha önceleri kafeteryalarda bir araya gelen yazar ve şairlerin bulunduğu bir mekân hâline geldi. Bilge Kitabevinin kafeterya kısmında fotoğraf sanatçısı Maruf Şinik çevresinde bir fotoğraf topluluğu, ülkemizde Tarkovsky sineması üzerine uzmanlığı bulunan önemli bir isim olan Uğur Kutay çevresinde bir sinema topluluğu oluştu. Her masada bir araya gelen gruplar hâlinde, ressamlar, tiyatrocular adeta birer kol faaliyeti yürüttüler. Bunların yanı sıra, Halim Şafak, İbrahim Berksoy, Emin Akdamar, Ramazan Parlador, Metin Şimşek, Kadir Çetin, Ömer Elaçmaz, Mehmet Uçar gibi isimler bir araya geliyor, çay içip edebiyat sohbetleri yapıyordu. Bilge Kitabevinde de çeşitli yazar ve şairlerin katıldığı imza günleri ve sohbet programları düzenleniyordu. Cumhuriyet Kitap Okurları Kulübü de

mutat toplantılarını bir dönem Bilge Kitabevinde yaptılar. Bilge Kitabevi'nin bir de kitap kulübü vardı, kulüp üyelerine üye kartı veriyor, indirimler yapıyordu. Ayrıca birkaç sayı Bilgece adıyla bir dergi de çıktığını burada kayda geçmek gerekiyor. Bilge Kitabevinin kültürel ortamında o yıllarda genç birer müdavim olarak kitabevine gelen birçok yazar ve sanatçı daha sonra eserler verdiler. Bu bakımlardan Bilge Kitabevi, Kayseri kitapçılığı açısından değişik ve önemli bir tecrübeydi. Ne yazık ki, varlığını sürdüremedi.

Hâlihazırda şehrimizin en önemli kitapçılarından biri hiç şüphe yok ki Kıvılcım Kitabevleridir. Birisi Mimarşinan Parkı içerisinde bulunan Selçuklu dönemine ait Avgunlu Medresesi'nde, diğeri de Hunat Camii arkasında bulunan Seraceddin Medresesi'nde olmak üzere iki tarihî mekânda iki şubesi bulunuyor. Fakat Kıvılcım Kitabevi denilince akla ilk olarak, Seraceddin Medresesi'ndeki şube geliyor. Kıvılcım Kitabevinde medresenin hücreleri kitapların türlerine göre ayrılmış durumdadır. Bir kitapsever burada hiç sıkılmadan ve vaktin nasıl geçtiğini hiç anlamadan saatler geçirebilir. Ayrıca Kıvılcım, muhit olma özelliğini devam

ettiren bir kitabevidir. Kendine göre bir sohbet geleneği, Kıvılcım müdavimleri arasında devam etmektedir. Özellikle Türkçü, Ülkücü, Milliyetçi diyebileceğimiz akademisyenlerin, yazarların ve şairlerin uğrak yeridir. Kıvılcım'ın müdavimleri arasında Hamdi Baktır, Mehmet Çayırdağ, Halit Erkiletlioğlu, Harun Güngör, Osman Sel, Murat Yerlikhan, Hüseyin Cömert, Kadir Dayıoğlu, Yusuf Akdamar, eski kütüphane müdür yardımcısı Ziya Yalçın, Halim Şafak, Ekrem Çınar vefat etmeden önce Emir Kalkan, hikayeci İmdat Avşar ve ismi aklıma gelmeyen pek çok isim vardır. Yaz aylarında gölgeler içerisindeki serin bahçesinde hararetili sohbetlere şahit olunur.

Kıvılcım Kitabevi aşağı yukarı otuz yıldır Kayseri kitapçılık tarihinde yerini almış bir kitabevidir. Zaman zaman burada da çeşitli imza günleri ve sohbet programları düzenlenir. Akademisyenlerin, kitap hastalarının mutlaka uğrak yeri olan bir kitapçıdır. Ayhan Bey'in güler yüzü ve Bilge Kitabevi'nin vaktiyle adeta belkemiği olan Tuğrul, okurlara her zaman ilgi gösterirler. Doğruyu söylemek gerekirse, Kıvılcım Kitabevi Türkiye'nin birçok ilinde bulunamayacak kitap çeşitliliğine sahip bir kitapçıdır. Kitapseverler için oluşturduğu muhit

de geçmişten günümüze taşınan adı konmamış bir gelenektir.

Gelelim Akabe Kitabevine. Akabe Kitabevi, tüm taşranın en bilindik kitabevlerinden biridir. Kurulduğu günden beri Sahabiye Medresesi'nde bir iki kez yer değiştirse de, kitap ve Sahabiye Medresesi denildiğinde Kayseri'de ilk akla gelen mekândır. Akabe Kitabevinin haklı ününde Esat Abi'nin güler yüzü elbette birinci sırada yer alır. Kitabevini 1978 yılında Mehmet Güldeste, Nurettin Güldeste ve Osman Şahin kurmuştur. Mehmet ve Nurettin Güldeste'nin aynı zamanda yeğeni olan Esat Ayata da kitabevinin çırağıdır. Ağırlıklı olarak kurucuları Büyük Doğucu olsa da Akabe Kitabevi Söğüt Kitabevinden farklı olarak Nurcular hariç tüm İslamcı hatta bazı entelektüel milliyetçi ve solcu kesimin de uğrak yeriydi.

Akabe Kitabevini Kayseri'deki tüm kitabevlerinden ayıran, Türkiye'nin en bilinir kitabevlerinden biri yapan özelliklerinin başında edebiyat dergilerine verdiği değer gelir diyebiliriz. Türkiye'de çıkan hemen hemen tüm dergiler Kayseri'deki okurlarına ulaşmak için öteden beri Akabe Kitabeviyle içli dışlı olmuştur. Öyle ki sadece dergiler değil, herhangi bir siyasi eğilim gözet-

meyen bu yaklaşımdan fanzinler bile nasibini almıştır.

Akabe, kültür kitaplarına tutkun olanların, kültür kitabı okurlarının tür ve eğilim fark etmeksizin mecburi uğrak yeridir. Özellikle üniversite öğrencileri için eğer Kayseri dışından gelmişlerse ileriki yaşantılarında unutamayacakları bir anıdır. Akabe'nin bu tür müşterilerinin bir şehir olarak Kayseri hakkındaki kanaatleri muhakkak değişir. Aradan uzun yıllar geçse bile devam eden bir dostluğun temeli atılmıştır. Öğrencilik yıllarında Akabe'den alışveriş yapanlar Esat Abi'yi unutamayacakları anıların arasında özel bir yere koyarlar.

Bir ara, Akabe hakkında yazılanları ve yazılacak olanları toparlayıp kitap hâline getirme girişiminde bulunmuş- luğumuz da vardır. Akabe de geçmiş yıllarda kitabevleri çevresinde oluşan bir entelektüel çevre oluşturma geleneğine sahiptir. Hatta kuruluşundan beri Akabe'nin en önemli vasıflarından biri etrafında oluşan muhitte kurduğu ilişkidir diyebiliriz. Rahmetli Akif Emre'den tutun, Yusuf Kaplan, İsmet Özel, Rasim Özdenören, Mustafa Özel, Mustafa Kutlu, İsmail Kara ve benzeri birçok yazar/şairin yolu Akabe ile kesişmiştir. Akabe Kitabevi sözünü ettiğimiz yazarlar ekseninde Yusuf Yerli'nin moderatörlüğünde Beyin Fırtınası adıyla belli aralıklarla hem konferanslar hem de imza günleri düzenlemiş ve okuyucusuna sadece kitap satmanın ötesinde onu bir muhitte toplamaya çalışmıştır.

Kayseri'nin en önemli yayınevlelerinden biri olan Rey yayıncılık Akabe muhitinin eseridir diyebiliriz. Ayrıca Medrese dergisi de bu muhitin çıkardığı bir dergidir.

Şüphesiz ki Akabe'nin en önemli özelliği sohbet geleneğinin düzenli olarak sürüyor olmasıdır. Daha önce kitabevinin iç kısmında veya üst katında daha sonra da önünde müdavimlerinin günlük sohbet geleneği şehir kültürü açısından önemlidir. Bazen yeni çıkan

bir kitap üzerinden, bazen yeni bir yazı veya gündemdeki siyasi ve kültürel konularla ilgili doyurucu sohbetler sürekli ve canlı biçimde yapılır. İster tarih, ister tasavvuf, ister felsefe, isterse siyaset konuşulsun, zaman zaman (genelde siyaset konuşulurken) ortam gerilse de sonuçta zihin açıcı sohbetler gerçekleşir.

Akabe'nin etrafında oluşan haleden pek çok isim var elbette ki. Hepsini yazmak mümkün değil. Ancak Akabe denildiğinde akla gelen kitabevi ile özdeşleşen insanları da zikretmezsek olmaz. Rahmetli Aydın Karakimseli, Dursun Çiçek, Yusuf Yerli başta olmak üzere, Mehmet Çetinkaya, Mehmet Ayman, Yahya Karadavut, Erdal Bayraktar, Ruhi Akgümüş, Nevzat Ersoy, Ersin Esen, İzzettin Erbay, Mustafa Demir, Kadir Hikmet Beyazıt, Mustafa Zeyrek, Mansur Tuncay Taşçı, Hasan Ersözlü, İbrahim Kamberli, Ahmet Şenaltun, Ekrem Çınar, Kani Çınar, Hasan Ekinci, Bülent Söyleyici, Şükrü Dalkılıç, rahmetli Mustafa Ağca, Mehmet Muçan, vb. onlarca isim (ismini unuttuğum veya yazdığım için kimse kusura bakmasın) Akabe'nin muhitini oluştururlar. 90'lı yıllardan sonra katılanların çeşitliliği ile de zengin bir düşünce ve kültürel ortam halen devam etmektedir.

Bu isimlerin her birinin evinde bir kütüphane vardır. Aslında şehir bakımından en önemli zenginlik işin bu tarafıdır.

Ayrıca Akabe Kitabevinin tezgah- tarlarına da bir paragraf açmak gerekir. Çünkü bir kitabevinin tezgahları muhitin insanla kurduğu iletişim dili ve bağıdır. Tezgahlar aynı zamanda bir yazma ve okuma sürecinin de içinde olmalıdır. Nitekim kendisi de Akabe kitabevinde bir tezgahlar olarak işe başlayan Esat Ayata kitabevinin sahibi olurken, orada tezgahlarlık yapan pek çok insan yazı ve kitap ekseninde hayatlarını sürdürmüşlerdir. İhsan Eliaçık, Murat Banuş, Nevzat Ersoy, Suat Karimen, Nuri Sıvar, Mustafa Akdeniz, Nihat Şimşek, İsmail

Doğu ve yine ismini hatırlayamadığım pek çok insan bu anlamda sayılabilir.

Akabe'nin kendine mahsus başka gelenekleri de var. Her yıl ramazan ayında bütün müdavimlerle birlikte, Sahabiye Medresesi'nde iftar düzenlenir. Bir başka gelenek de her yıl yaylalarda düzenlenen pikniklerdir. Neticede Akabe'nin tüm karizması Esat Ayata ve ardından babasına yakışır şekilde yetişen Enes Ayata'nın güler yüzünün ve engin gönülünün meyvesidir diyebiliriz.

SONUÇ NİYETİNE

Bu yazıda zikredilen kitapçılar Kayseri'de bulunan kitapçıların tamamını içeren bir liste değildir. Geçmişe dair unuttuklarımız veya bilmediklerimiz olabilir. Bununla birlikte günümüzde faaliyetini sürdüren fakat bu yazıda yer almayan birçok kitapçı da mevcuttur. Üniversite test kitabı satan kitapçılar özellikle bu yazının dışında tutulmakla birlikte hatırı sayılır sayıda bu türden kitapçı da hâlen Kayseri'de açık ve çalışır vaziyettedir. Bu yazı esnasında farkettiğim üzere, Kayseri'de kitap ve kitapçılık konusu bir yazıyı çok çok aşacak kadar geniş bir konu. Hatta abartısız bir şekilde söylenecek olursa, bu başlı başına bir kitap konusu

olabilecek nitelikte, böyle bir kitap çalışması konunun hakkını da daha gerçekçi bir şekilde verecektir. Fakat biz bu sınırlı yazıda böyle bir çalışma için ipucu niteliği taşıyacak şekilde kısaca değinmekle yetindik. Sonuç olarak şunları belirtmekte fayda var. Kayseri her ne kadar ticaretle anılan bir şehir olsa da, ülkemiz içerisinde kayda değer entelektüel faaliyetlerin yaşadığı bir şehir olagelmıştır. Üzücü olan, Kayseri'nin bu yönünün diğer yönlerine nazaran gölgede kalmasıdır. İnternet üzerinden gerçekleşen kitap satışlarının trend hâline geldiği, alışveriş merkezlerindeki zincir kitapçıların ve hatta marketlerdeki kitap stantları- nın kitapçılık sektörüne ciddi sekte vurduğu bir çağda yaşıyoruz. Buna rağmen Kayseri'nin kitapçıları ayakta kalmaya direniyor. Şehir kültürü ve medeniyetimiz adına, kadir kıymetleri çok da bilinmeyen bir şekilde hizmet etmeye çalışıyorlar. Umarım uzun yıllar yaşarlar, kazanırlar ve ayakta dururlar. Çünkü bir şehri şehir yapan en önemli yanlardan biri hiç şüphe yok ki o şehirdeki kitapçılardır. Hepsine saygılar... ■

Liman

NECDET SUBAŞI
Dr.

ANKARA VE LİMAN. İRONİ GİBİ AMA İŞİN ASLI ŞU Kİ ARTIK BU şehrin de bir limanı var. Tamam bir denizimiz yok, bunu bilmeyen de kalmamıştır sanırım ama şu da bir gerçek, artık adam akıllı dört başı mamur bir limanımızdan söz edebiliriz. Oraya indirilen yüklerden de oradan etrafa dağıtılan yüklerden de herkes gibi ben de epeydir haberdarım. Bu nedenle olsa gerek akşamları limana uğramak her durumda tazelik arayanlar için sanırım kaçınılmaz bir fırsat.

Yeni bir kitabevi açıldı, adı Liman. Bayağı da oluyor açılalı. Ben bu ismi çok beğendim. Denizi olmayan bir şehirde Liman fikri müthiş. Bakarsınız bu hayalle deniz bile gelir.

Bir yılı aşkın bir süredir faaliyet gösteren bir kitabevinden bahsettiğimi anlamayan yoktur diye düşünüyorum. Liman sıkı bir tahayyülün, kapsamlı bir planlamanın ve en çok da detaylandırılmış bir beklentinin ürünü. Ankara'da entelektüel muhitlerle tanışmak, onlara dâhil olmak veya kendi başına bu ortamlarda soluklanmak isteyenler

için Liman şimdilik bu imkânı sağlayabilecek en etkileyici mekânlar arasında belki de en önde gelen bir yer. Ben orayı bir mekândan çok kalıcı ve geliştirici özellikleriyle temayüz etmeye çoktan başlamış bir mecra olarak görmekten yanayım. Zaten de öyle.

Burası geniş bir yer. İçeride tabiri caizse envaiçeşit kitaba erişmeniz, onlara dokunmanız mümkün. Burası bir kütüphane olarak tasarlanmamış ama size o imkânı da sağlayacak şekilde dizayn edilmiş. İstedığınız kitabı isterseniz hemen yanı başınızda biten bir zarif kanepeye kurularak ya da yukarıdaki odalardan birine çekilerek okuyabilir, sayfalar arasında dolaşabilir ya da ne bileyim onlarla oturup aranızda koca rafları alarak bir “selfi” bile çekinebilirsiniz.

İnsanın kitapla kurduğu ilişkinin çeşitliliği dikkate alındığında müteşebbis iradenin bütün bunları hesaba katmış olabileceğini düşünmemek mümkün değil. Böyle bir mekânı oluşturmak için kitapla kurulabilecek bir ünsiyetin yetmediği ortada. Belli ki burayı kurumsallaştıran irade derinlerde kitaptan başlayan, sonra oradan okumaya, akletmeye, fikretmeye ve bütün bunların birlikte şekilleneceği bir muhitin oluşması için kafa yormuş.

Kapıdan içeri girdiğinizde bunu hissetmemeniz mümkün değil. Hoş kimileri için burası belki kendi sınırlı ilgileri için havalı bir galeri, etkileyici bir panayır ya da gelenin geçenin göz attığı bir fuar olarak düşünülebilir ama eminim pek çokları buraya giriş yaptığında kendini içine atabileceği bir deryanın, bir denizin kıyısında olduğunun farkındadır. Benim için de öyledir ve bana kalırsa arandığında sözüm ona görünmeyen deniz tam da limanın içindedir, biraz dikkat edince, oradaki delişmen dalgaları görmekte, onları hissetmekte zorlanmayacaktır. Ben kendi adıma Liman'a her adım attığımda ayaklarını yarı çıplak yavaşça suya daldıranların o naif çekingenliklerini

yaşar ve hissedirim. Orada binlerce kitap bazen beklenenden daha derin ve etkileyici bir şekilde, tınılarından henüz daha haberdar olmadığımız pek çok sesin, pek çok anaforun, hatta gelgitin habercisi gibidir.

Şaka bir yana, açılalı şunun şurasında bir yıl bile olmadı, akşam iş çıkışı ayağım hep o yöne çekiliyor. Sevdim ben burayı. Mekân olarak da içerik olarak da tasarım olarak da.

Aslına bakılırsa burası öncelikle bir kitabevi, hem de koskocaman bir kitabevi. Bildiğim kadarıyla Türkiye'de bu evsafa, bu boyutta bir benzeri yok. Sahipleri kitabevini başka etkinliklere de açık hâle getirmişler. İçeride çalışma odaları, toplantı mekânları, mescit vs. akla gelen her şey var. Bana kalırsa mekân bir AVM mantığıyla kurgulanmış. Daha girişte sizi karşılayan kafenin Ankara'nın değme kafelerinden geri kalacak tarafı yok. Öyle ki burasıyla kafesiyle, lokantasıyla, her şeyiyle dört dörtlük desek abartmış olmayız. Zaten buraya bir girenin içeride saatlerce kalmayı göze alması hesaplanmış sanki. İyi de olmuş.

Kitap konusunda çok geniş bir ilgi alanı dikkate alınmış. Ne ararsanız

var desem iddiam ortada kalmaz, ama aradığınızı bulabilir misiniz, bundan pek emin değilim. Çok büyük çünkü, raflar arasında, kitaplar arasında kaybolmamak mümkün değil. En azından benim gibi ayakları buraya alışmamış biri için neyin nerede olduğunu bilmek

Ankara'da çok kitabevi varmış gibi, ama hiç de öyle değil. Benim hemen her hafta uğramadan geçmediğim birkaç kitabevinin dışında geriye kalanların çoğu resmen esnaflık yapıyor.

zaman alabilir. Çat kapı içeri girip alelacele aklında tuttuğu bir kitabı alıp çıkmayı planlayan için işlerin pek de kolay olacağını sanmam. Devasa bir kitabevinde aradığınızı bulmak için biraz vakte, biraz sabra, biraz da enerjiye ihtiyaç var.

İki katlı olarak tasarlanmış Liman'da hem alt hem de üst katta hemen bir kenara geçip arkadaşınızla muhabbet edebileceğiniz, ya da elinize aldığınız bir kitabı şöyle orasından burasından inceleyebileceğiniz oturma yerleri var. Koltuklar lüks, keyifli ve rahat.

Ankara'da çok kitabevi varmış gibi, ama hiç de öyle değil. Benim hemen her hafta uğramadan geçmediğim birkaç

kitabevinin dışında geriye kalanların çoğu resmen esnaflık yapıyor. Kitapçılık, kitabevi başka bir mantık ve sanırım bu anlamda bizim gibilerin ihtiyaçlarını karşılayan Dost, Birleşik ve İmge'den başka da bir yer yok. Açıkçası bunlar arasında Birleşik hariç diğerlerinde de kitap bakmak dışında kendinizi oraya ait sayabilecek bir yakınlık da oluşmuyor. Mutlaka açıklanabilir bir tarafı vardır bütün bu hissiyatın. Bu arada Kurtuba'yı es geçmek hiç olmaz. Ama orası da fazlasıyla ergenlere hasredilmiş bir yer havasına girince biz de ister istemez bir çay içimlik oturup hemencecik yolumuza devam ediyoruz.

Liman açıldı açılalı bize buluşmanın, karşılaşmanın, rastlaşmanın ne kadar da güzel ve özlenir bir şey olduğunu öğretti. Meğer ne kadar da çok savrulmuş, ne kadar da çok yitmişiz. İnsan Liman'a gidince eski arkadaşlarına rastlıyor, unuttuklarını hatırlıyor, birinin arkadan sarılmasından mutlu oluyor, birine arkadan seslenmenin o mahcup keyfini adamakıllı yaşıyor.

Liman'ı bir arkadaşınızla bir kenarda

oturup muhabbet etmek için seçtiyseniz emin olun bu doğru bir seçim değil. Sizi orada gören tanıdıklarınız derhâl masanıza damlayacak, siz yüzünüzü ekşitmedikçe kimse yerinden oynamayacaktır. Dolayısıyla iki kişi olarak sığındığınız o köşedeki masadan 8-10 kişi olarak kalkacaksınız.

Neyse, tek derdimiz bu olsun. Ben Liman'a her yük geldiğinde uğramayı düşünüyorum. Belki orada epeydir görmediğim arkadaşlara rastlar, insan-sız yaşadığım bir dünyanın boğucu ve kasvetli evreninden bir an için de olsa uzaklaşmak için bir fırsat yakalamış olurum. ■

Konya'da Kitap Kültürü: Çizgi Kitabevi

FARUK KARAARSLAN
Doç. Dr.
Necmettin Erbakan Üniversitesi,
Sosyoloji Bölümü

HER ŞEHRİN VAZGEÇİLMEZ MEKÂNLARI VARDIR. OLMAZSA OLMAZları yani. Meydanlar, caddeler, evler, çarşılar ya da ibadethaneler gibi. Bu mekânlardan biri eksik kalırsa, şehir eksilir. Kitapevleri en az bu mekânlar kadar bir şehri, şehir yapar. En az bu mekânlar kadar şehri tamamlar, şehre anlam katar. Mahzunluktan, kimse-sizlikten, acizlikten kurtarır. Dahası her kitabevi şehri biraz soylulaştırır, güzelleştirir. Şehrin tarihini, sayfalar arasında taşır. Eğer kitapevleri varsa şehrin nereden gelip nereye gittiği

öngörülebilir. Kitapevleri şehrin hafızasıdır. Bütün hikâyesinin taşındığı bir heybedir. Şehirde olup bitenler bu heybede saklıdır. Onun için kitapevleri şehirlerin kimliğidir. Şehir ile tanışmaya oradan başlanabilir. Bir şehri keşfetmenin en incelikli, en sahih yolu onun kitapevlerini tanımaktan geçer.

Konya gibi hem tarihî mirası göğüslemeye hem de dünya kentleri arasına girmeye namzet bir şehirde, kitapevleri daha bir önem kazanır. Şehrin hem vitrini hem mutfakı olur. Bütün şehir oradan görülür ve yine bütün şehir

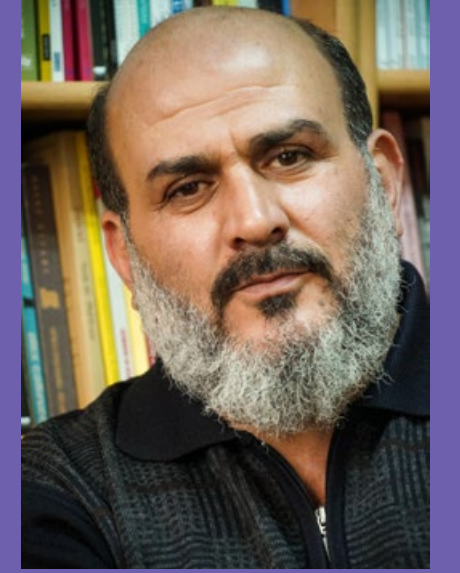
gerçek anlamıyla oradan inşa edilir. Onun için Konya gibi zamanın bütün mesuliyetini yüklenmiş şehirlerde kitapevleri ilim meclisi olmak durumundadır. Yaşayan, üreten, anlam katan, insanlara dokunan bu ilim meclisleri ile ancak şehir, tarihi ile yüzleşebilir. Aksi takdirde İnce Minare'nin, Karatay Medresesi'nin, Sahip Ata Medresesi'nin, İplikçi Camii'nin ve daha birçok eserin karşısında şehrin utançla durup beklemesinin dışında yapacak hiçbir şeyi yoktur. Bir şey söyleyememenin yolu olarak; tarihî eserlerin, geleneğin,

kadim kültürümüzün büyüklüğünü ve yüceliğini, kendi acizliğimizi söylemenin usturuplu yolu olarak anlatıp durmanın dışında.

Kitapevleri bugün şehirlerin yüz akıdır. Tarihin terazisinde tartıldığımızda nispeten de olsa yüzümüzü ağartacak yerlerdir. Biraz olsun utancımızı giderecek, bize özgüven verecek ve bir şeyler söylemeye imkân tanıyacak mekânlardır. Hele ki Konya gibi tarihin her döneminde, söz söylemek payına düşmüş bir şehirde yaşıyorsak, kitapevleri nefes alıp verdiğimiz yerlerdir.

ÇİZGİ KİTABEVİ VE ÖMER ARLI

Okumayı az çok seven, kitapla rabatası olan, iyi çay içmeyi önemseyen bir yakınınız Konya'ya ayak bastığında ilk uğrak noktanız Çizgi Kitabevidir. Önce, Konyalıların deyişiyle Arapoğlu Makası'na girersiniz. Bugünkü Mimar Muzafer Caddesi'nin yerel deyişidir Arapoğlu Makası. İsmi Konya'nın meşhur atlı tramvayın dönüş yerinde bulunan Arap oğlunun konağından alır. Bugün bu konak bir kafe olarak kullanılsa da yerel hafızada varlığını Arap oğlunun konağı olarak muhafaza

Payitahtlık yapmış bir şehirde kitap kültürünün olmaması düşünülemez. Hele ki bu, Selçuklu gibi kendisini ilim, mimari ve kültür alanlarında ifade etmiş, tarihe birçok medeniyet mirası bırakmış bir devletin payitahtlığıysa. Onun için Konya'daki kitap kültürünün Selçuklu'dan tevarüs ettiğini gönül rahatlığı ile ifade edebiliriz. Bugün hâlâ kitapevlerinde Selçuklu'nun izleri ile karşılaşmak mümkündür. Bu sadece mekânsal bir iz değildir. Aynı zamanda ilim ve muhabbet meclisi olarak da miras kalmış bir izdir. Bugün şehrin muhtelif yerlerindeki okuma halkaları, ders grupları, tartışma ortamları, ilim ehlinin buluşmaları bu izin eseridir.

etmekte. Neyse ki şehirlerin hafızasını tutan insanlar var. Bu cadde, dershaneler sokağı denildiğinde de hemen bilinir. Son yıllarda dershanelerin bu cadde üzerinde yoğunlaşması, dile yeni bir deyişin girmesine sebep olmuştur. İster Arapoğlu Makası, ister Dershaneler

olan bu caminin bahçesindeki kitaplık size, Konya'daki kitap kültürünün ve çevrede iyi kitapçıların olduğunu haberini verir. Kimileri bu camiye Dursun Fakih Camii de der. Ama resmî ismini Osmanlı Devleti paşalarından Tahir Paşa'dan alır. Bugün Tahir Paşa Camii

Sokağı, isterse de Mimar Muzaffer Caddesi diyelim; burası Konya'nın en meşhur ve yoğun caddelerinden biridir. Alaaddin Tepesi'ni dolaşan caddenin hemen arkasında yer alır. Bir ucu yine Konya'nın en işlek caddesi olan Zafer'e, diğer ucu ise Konya'nın en özgün mekânlarından biri olan Rampalı Çarşı'ya bakar. Arada ise Konya'nın meşhur kuru fasulyecilerinden tutun da hayranlık uyandıran camilerine, kiliseden tutun da kitapçılara kadar başka birçok yapı vardır. Çizgi Kitabevi de bu caddenin üzerinde yer alır.

Komşusu açısından oldukça bah-tiyardır. Hemen bitişiğinde kesme taşlardan yapılmış, imarı Osmanlı'nın ilk yıllarına kadar giden Torunoğlu Camii vardır. Mütavazi, sade, huzur dolu

olarak geçer. Her ismin bir hikâyesi vardır. Çizgi Kitabevinin bahtiyarlığı ise böyle bir camiye komşu olmaktan geçer. Kitabevine uğrayanlar için komşunun kapısını çalmak neredeyse farzı kifayedir.

Çizgi Kitabevinin merdivenlerinden çıktığınızda sizi önce bir kitaplık karşılar. Mekânın ruhuna uygun olarak ilk selamı kitaplıktan alırsınız. Bu kitaplıkta Çizgi Yayınlarının eserleri durur. Kitaplarla donatılmış bir koridordan geçtikten sonra genişçe bir salona girersiniz. Her taraf kitaplıklarla kaplıdır. Hatta yer sıkıntısından dolayı salonun ortasına da kitaplıklar yerleştirilmiştir. Solunuza döndüğünüzde manzara biraz değişir. İki pencerenin kenarı kitaplık yerine masa, sandalye ve tabureler için ayrıl-

mıştır. Burası hemen size oranın sadece bir kitabevi olmadığını, aynı zamanda bir muhabbet mekânı olduğunu söyler. Neredeyse hiç boş olmayan bu yerdeki insanların muhabbetleri sizi çağırır. Kâh bu muhabbetlere katılır yeni insanlarla tanışır, kâh kitaplara bakar dikkatinizi

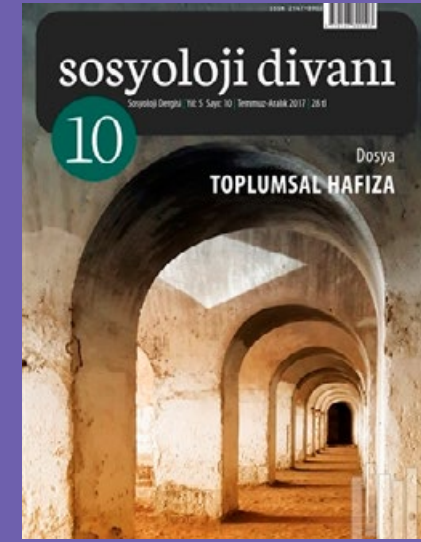
çekenleri masanın üzerine koyar ve incellersiniz. Bu süreci genelde bozan iki kişiden biri kitabevinin sahibi Ömer Arlı'dır. Ona ayrıca yer açmak gerekir.

Ömer Ağabey, Çizgi Kitabevi ile özdeşleşmiş birisidir. Çizgi'yi ziyaret etmek onu da ziyaret etmek anlamına gelir. 1991 yılında Çizgi Kitabevini kurmuştur. Bir yığın sıkıntılarla birlikte Kitabevini bugünkü hâline getirmiştir. Çizgi onunla birlikte vardır. Tek görevi Çizgi Kitabevini işletmek ve yönetmek değildir. Bazen mutfakta çay demlerken görürsünüz, bazen de çay servisi yaparken. Ama onu en çok görmek isteyeceğiniz zaman helva yaptığı anlardır. Özellikle cumartesi günleri öğle saatlerinde kismetinizde varsa meşhur helvasından tadabilirsiniz.

Daha şanslı iseniz kuru fasulye yemeğine denk gelirsiniz. Ömer Ağabey'in özellikle getirttiği fasulyelerden itina ile yaptığı yemek, kısmeti olanlara, kesilmiş soğan dilimleri ile birlikte, ziyafete dönüşür. Daha yoğun günlerde ise Konya'nın meşhur etliekmeği ile karnınızı doyurursunuz. Velhasıl Ömer Ağabey, mekânın hem sahibi, hem çaycısı hem de aşçısıdır. Bunlar yapmak zorunda olduğundan değil, başkasına kendi elleri ile ikram yapmayı sevdiğinden dolaydır. Onun için yüzünü hep gülerken görürsünüz. Herkese evine gelmiş muamelesi yapar. İnsanları kitabevinde ev sahibi olarak ağırlar ve uğurlar. Tanıdıklarına çıkarken “çay var” demesi de hep bundan dolaydır. Onun için Çizgi Kitabevine sadece kitaplardan dolayı gidilmez. Ömer Ağabey'e selam vermek, çayından içmek, yemeğinden yemek için de ziyaret edilir.

Siz kitaplara ya da muhabbete dalmışken Ömer Ağabey ara sıra kitabevinin arkasındaki odasından çıkar, herkese selamını verir, hâl hatır sorar. Bir de taze çayın olduğunu ve birazdan

tepsideki çayları size sormadan bırakır. Bırakırken söylediklerini sadece onu yakından tanıyanlar bilir. Kelimeler, cümleler ağızda yuvarlanır ve belli belirsiz çıkar. Ali mevki makam gütmaz. Çay almayı reddeden ister profesör olsun ister avukat ona kızar. Bu tavrı bütün mekâna sirayet eder. Mekân birden hiyerarşik ilişkilerin ortadan

bir önceki anı tekrar tekrar yaşatır. Hiç bıkmaz, usanmaz. Bu tatlı sektelerle muhabbete ve kitaba dönersiniz.

ÇİZGİ YAYINEVİ

Çizgi sadece kitabevi değildir. Aynı zamanda kitapçılık dünyasında yer edinmiş bir yayinevidir. Kuruluşundan beş yıl sonra yayınlar yapmaya

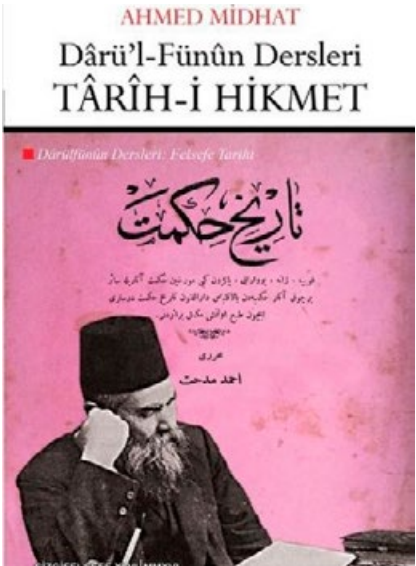

geleceğini haber eder. Bu kesinti uzun sürmez, hemen sonrasında Arabacı Ali gelir. Adı pazarda hamallık yapıp yevmiyesini kazanmasından gelir. Çizgi'nin müdavimlerinden, Allah'ın sevgili kullarındandır. Elindeki dolu

kalktığı bir meclise döner. Bazen içinden söylenerek döner gider. Bazen de belli belirsiz el hareketleri ile çayı almanız için sizi zorlar. Tanımadıklarına bir şey demez elbet. Sadece “olum” dediğini anlarsınız. Mütemediyen gelir ve size

başlamıştır. Bugün bine yakın eserin basımını üstlenmiş durumda. Kitabevinin görünmeyen yüzü olan yayinevi de aynı mekândadır. Ana giriş kapısı ile arka koridorun kapısı farklı gıcır-tılarla bir zil işlevi görür. “Destur; okur geldi” mesajını daha girerken verir. İlk zamanlar rahatsız olursunuz. Ancak alıştıktan sonra bir kapı gıcırtsı değildir o ses; duyar duymaz bir kitap dostu daha geldi diye yönünüzü kapıya dönersiniz. İlk girişteki koridordan, geniş salona girmeden hemen sağa bir kapı açılır. İnce uzun, kitaplarla çevrili bir koridordan geçtikten sonra karşınıza mutfak kapısının hemen bitişiğinde yeni bir kapı çıkar. Bu kapının ardı Ömer Ağabey'in odasıdır. Ama genelde Çizgi müdavimleri bu odada selam almak için sizi bekler. Bu küçük odadan bir kapı çıkışı vardır. Bu çıkış editör masalarının olduğu, dizginin

yapıldığı, düzeltmelerin yazarlarla birlikte kontrol edildiği, bazen de meşhur yemeklerin yendiği yayınevinin mutfağına sizi çıkartır. Genelde sessiz sedasız ama yoğun bir şekilde çalışan Ramazan Arlı sizi karşılar. Selamını verdikten sonra yine sessiz sedasız işine koyulur. Bu mütavazı mekândan ödüllü birçok yayın çıkar. Bunlar sadece münferit kitaplar değildir. Yayıncılığın en zor kısmı olan süreli yayınlar da burada yoğrulur.

Çizgi Yayınevi bugüne kadar birçok önemli eser yayımlamıştır. Ama bunlar içinde en müstesna olanı *Osmanlı Felsefe Çalışmaları* dizisidir. Mübalağasız söyleyecek olursak son yıllarda Türk düşüncesine yapılmış en önemli katkılardan biridir bu seri. Adeta yitip giden hafızamızın yeniden canlanmasıdır. Ölü diye gömdüğümüz bir düşüncenin dipdiri olduğunun kanıtı niteliğindedir. 2005 yılında başlayan bu dizinin editörlüğünü Ali Utku üstlenmiştir. Onun titiz çalışması ile bugün elli altıncı kitaba ulaşmış durumda. Dizi, Osmanlı düşüncesi-nin geri kalmışlıkla itham edildiği on dokuzuncu yüzyılda üretilmiş eserlerin

günümüze taşınmasını ihtiva ediyor. Bu yolla Osmanlı düşüncesinin 19. yüzyılda Batılılaşmayı nasıl karşıladığını birçok farklı boyutuyla tecrübe etme imkânımız oluyor. Bizi dönemin önemli aydınları olan Abdullah Cevdet, Ziya Gökalp, Hoca Tahsin, Ali Suavi, Ahmet Vefik Paşa gibi aydınların eserleri ile tanıştırıyor. Transkripsiyon, sadeleş-tirme, izah metinleri ile yeniden ele alınan bu metinler titizlikle günümüz okurlarına sunuluyor. Gelineen noktada

ise kulaklarımıza bir küpe çakıyor.

Kitapla az çok uğraşan herkes yayıncılığın en meşakkatli yönünün süreli yayınlar olduğunu bilir. Meşakkatlidir çünkü birlikte çalışabilmeyi, periyoda uymayı, zamanında işi bitirmeyi gerektirir. Bu anlamda Çizgi Yayınevinin basımını üstlendiği iki dergiyi özellikle zikretmek gerekir. Birisi Köksal Alver'in editörlüğünde yayımlanan *Sosyoloji Divanı*'dır. 2013 yılında yılda iki kere yayımlanmaya başlanan derginin şu sıralar on beşinci sayısı yayım aşamasında. Her sayısında önemli dosyaları ele alan dergi, bugüne kadar komşuluk, toplumsal hafıza, kuşaklar sosyolojisi, sosyolojik muhayyile, göç gibi Türk sosyolojisine özgün katkılar sunan

konuları işleyerek şimdiden Türk sosyoloji tarihinde yerini almış durumda. Bir diğer süreli yayın ise felsefe dergisi olan *Özne*'dir. 2005 yılında başlayan dergi istikrarını hiç kaybetmeden bugün otuz iki sayıya ulaşmış durumda. Her dosyanın önceden belirlenmiş editörler tarafından hazırlandığı bu dergi Türkiye'de felsefe alanında en uzun soluklu çıkan dergiler arasında olma özelliğini taşımakta.

Çizgi Kitabevinin aynı zamanda bir yayınevi olması, yazarların da uğrak yeri olmasına sebep olmuştur. Çizgi'ye yolunuz düştüğünde birçok yazarla karşılaşarak kitabı üzerine doğrudan muhabbet etme imkanınız olur. Çoğu zaman bu yazarları, Çizgi'nin müdavimleri ile birlikte pencerenin kenarındaki masada koyulaşmış bir muhabbette ya da hararetli bir tartışmada yakalarsınız. Bu meclis devam ederken, adet olduğu üzere dışarıdan mütemadiyen getirilen ikramlar muhabbete lezzet katar. İkramlar kimi zaman kitabevinin hemen yakınındaki kuruyemişçiden taze kavrulmuş fıstık ya da leblebidir, kimi zaman bahçeden derlenmiş meyvedir. Eğer öğle vaktine denk gelmiş iseniz bu ikram çoğu zaman etli ekmektir. Çoğu Çizgi müdavimi eli boş gelmemeye alışmıştır, mekâna. Sadece kitaplar, bilgiler değil ikramlar da çok samimi bir şekilde paylaşılır. Tabii bunlara sürekli tazelenen çaylar refakat eder.

ÇİZGİ'NİN HÂLLERİ: MÜZİK, ŞİİR VE ÇİZGİ

Çizgi Kitabevinin kendine has hâlleri vardır. Mesela Çizgi'nin en sadık müdavimi olan kedisinin evin sahibiymiş gibi ortalıkta dolanmasında olduğu gibi. En rahat tekli koltuk her daim ona rezervelidir. Muhabbete gelen herkes bunu bilir. O hiçbir muhabbeti kaçırmadan fakat hiçbirine dahil olmadan meclisteki yerinde belli belirsiz uzanır. Kimse bundan rahatsız olmaz. Onu kaldırıp kendi oturmayı düşünmez. Çünkü Çizgi'nin kedisi herkesten çok

oranın müdavimidir. Ara sıra bütün özgüveniyle, kasıla kasıla kitabevinin ortasında caka satarcasına geçer gider. Karnı hep toktur. Sevgiye de muhtaç değildir. Hele yaz aylarında pencere kenarındaki serinliğe boylu boyunca uzanınca keyfine diyecek yoktur.

Çizgi'nin en özel hâli, Mikail Bayram hocanın etrafında özellikle Cumartesi günleri kurulan muhabbet halkasıdır. Bilmeyenler için zikretmek gerekir.

Mikail Bayram Selçuklu tarihçiliğinin en önemli isimlerinden birisidir. Yılların tecrübesini ustaca masaya döker ve ona katılan katılmayan herkesin istifadesine sunar. Hatıraları, tanıklıkları, incelediği yazma eserler, tarihî olaylar, Konya, Kayseri, Sivas'taki medreseler her daim onun zihninde canlıdır. Yaşarlar. Onun için onu dinlediğinizde birbirine ustaca bağlanmış konuların içinde kendinizi tarihte canlandırırınız. Mikail hocanın güzelliği, bazen onu üzenlere, damarına basanlara dahi kendi şiirinden ya da divan şiirinden eserler okumasıdır. Muhabbetini esirgememesidir. Hele ki gözleri açık, muhabbete susamış, yolun başında bir genç yanı başına ilistiye Hoca, hem kendi divanından, hem başka divanlardan şiirleri hikâyeleri ile birlikte ezberinden art arda okur

gider. Siz seyre dalarsınız. Bu zamanlar Çizgi'nin en özel zamanlarıdır.

Bir de Mahmut Arlı'nın çizimleri ve müzikleri vardır. Mahmut, Ömer Ağabey'in kardeşidir. Aynı zamanda Çizgi Yayınevinden çıkmış bütün kitapların ve dergilerin kapak tasarımcısıdır. Genelde kasanın yanındaki sandalyede bilgisayarda bir çizim yaparken bulursunuz. Her daim nezaketlidir. Eğer keyfi biraz olsun yerindeyse nezaketini

fesleğen, Mahmut'un çizimleri ile birlikte vardır. Müzik bu bütünlüğün görünmeyen fakat en önemli parçasıdır. Kitabevinin tamamlayıcısıdır. Çoğu zaman dingin, huzur verici müzikler kitabevine ayrı bir atmosfer katar.

Çizgi Kitabevinin olmazsa olmazı okuma halkaları, seminerler ve söyleşilerdir. Mütemadiyen düzenlenen programlar her daim Çizgi'yi şenlendirir. Özellikle Adem Seleş'in düzenlediği programlar çoktan Çizgi Kitabevinin geleneği hâline gelmiştir. Bu küçük ve mütevazı mekâna o kadar insanı ancak bu samimi söyleşiler toplayabilir. Hem konuşmacılar hem katılımcılar bunu bilir ve ayakta kalmayı göze alarak Çizgi'ye gelir. Ramazanlar bu sebeple ipe çekilir. Adem Seleş'in özenle programladığı Ramazan Söyleşileri'nde, kimi zaman Ramazan Felsefesi başlığı altında felsefenin temel meseleleri tartışılır. Kimi zaman "Mantıklı İftarlar" başlıklı programlarla mantık dersleri yapılır. "Ramazan'da felsefe, mantık mı okunur" endişesine inat, programlar iftardan iki saat öncesinde başlar. Asıl, Ramazan bereketinde düşün işçiliği yapılabileceğinin en güzel ifadesidir. Program bitince kimse dağılmaz. Aynı muhabbet bardakta çorbaya, ekmek arası köfte ya da tavuğa razı olanlarla devam eder. Ramazanın bereketi orada görünür hâle gelir. Konuşmacılar ve dinleyiciler hep birlikte hatta bazen ayakta aynı menüye tâbi olurlar. Bu sebeple Çizgi Kitabevi, Ramazan ayında ayrı bir güzelleşir. Koca bir şehrin zekatını verir.

HOŞ BİR SEDA

Çizgi'nin hâlleri bunlarla sınırlı değildir elbet. Gördüğümüz görmediğimiz nice hâlleri vardır. İyisiyle kötüsüyle, muhabbetiyle küslüğüyle hayata dair ne varsa bu mekânda da yaşanılıp gider. Geriye her günün sonunda hoş bir seda kalır. Çizgi, Konya'da bu hoş sedanın mekânı olarak hafızalara çoktan kazınmış durumdadır. ■

Teklifsiz Mahfillerden Biri Ankara Ülke Kitabevi

FATİH GÖKDAĞ

GİDEREK ÖNEMİNİ KAYBETSE DE TOPLUM HAYATIMIZIN VAZGEÇİLMEZLERİNDEN BİRİ ŞİFAHİ KÜLTÜR OLDU. Karşılıklı konuşmayı, sohbet etmeyi seven, bunun üzerinden hayat felsefesi oluşturan bir cemiyet hayatımız hep olagelmıştır. Günümüzde sosyal medyanın da büyük ölçüde bu ihtiyacı karşıladığını görüyoruz.

Şifahi kültürü klasik bağlamı içinde ancak kitabî olmaktan fazla uzaklaşmadan yaşatan, yaşanan hayat tecrübelerinin dâhil edildiği, ayrıca kitabî olarak pek fazla rahat söylenemeyen, tartışılması arzu edilen fikirlerin konuşulduğu sohbet ortamları/mahfiller canlılığını korumaya, hatta artırmaya devam etmektedir. Bunlar çeşitli kişilerin/kuruluşların evleri, işyerleri, özel toplanma odaları, salonları vb. buluşma ortamlarıdır. Bazen de üniversitelerde

ileri gelen bir hocanın odası da bu işlevi görür. Devlet yapımızda da bu ortamların izleri her zaman olmuştur.

KİTABEVİ GÜNLERİ

Yukarıda açıklamaya çalıştığım sohbet ortamları/mahfiller genellikle birbirini tanıyan kişilerin buluşma ortamları olup bir teklif veya davet gerektirir. Teklifsiz mahfiller ise genellikle bazı eski/yeni kitap satış yerleridir. Kitaplara göz gezdirirken sohbete kulak misafiri olup uygunsa sohbete katılıp halkaya dâhil olunabilir, arzu edildiği zamanda da mekân terk edilebilir.

Ankara Ülke Kitabevi de işte böyle bir mekândı. Mehmet Aycı'nın şairane ifadesi ile: "Bir zamanlar Ankara'da eksiği yok fazlası var bir tekke olan Ülke Kitabevine kitap gibi adamlar, gençler, meczuplar, fotoğrafı yan yana gelse işte

Türkiye bu diyeceğiniz insanlar gelip giderdi. Sohbet, inanırım ki raflardaki kitapları bile gönendirirdi."

Yine edebiyat hocası, yazar Hayrettin Orhanoğlu'nun hatıralarında: "Ülke Kitabevinin bu şehrin ikinci bir üniversitesi olduğunu hep hatırlatır. Fatih Gökdağ, gelen önemli misafirlerini bürosunda ağırlarken bir sohbet halkasının kendiliğinden oluştuğunu gördü. Bu sırada sizi bambaşka kitapların dünyasına çeken kelimelerin büyüüne ister istemez kapıldınız. Adını hiç duymadığınız yazarı not eder yahut kitabına oracıkta uzanır kimi zaman da çok satılan bir kitaba dair eleştirileri dinleyerek siz de daha okumadan kitabı eleştirenler safına yerleşiverirdiniz. Her şehir kendi arifini bağrında saklar ya Ankara'nın da ârifleri çoktur. İşte o âriflere hâlâ rastlamanız mümkün. Ama illâ bir kitapçıda... Önceleri kitap almak yahut yeni kitaplara bakmak için gittiğim bu mekân, sonraları Aydın Menderes, Beşir Atalay, Fehmi Kuru gibi birçok misafiri ağırladığı büro kısmındaki derin sohbetlerin merkezi oluvermişti. Kıyı kıyı çekinerek, susarak katıldığım bu konuşmalarda neler anlatıldığını hatırlamasam da rahmetli Aydın Menderes'in 'Sen ne düşünüyorsun genç adam!' deyişini unutmam mümkün değil. Onca zihin abidesi karşısında ne diyebilirdim ki? O üstelemişti 'Herkesin bir düşündüğü var' diyerek."

Matematikçi şair İbrahim Eryiğit Ülke Kitabevi'ne dair notlarında: "...O küçük odada çok derin ve geniş ufuklu sohbetler yapıldı saatlerce, özellikle de cumartesi öğleden sonraları. Kimler yoktu ki? Rıza Akdemir, Mahir Kaynak, Ercüment Özkan, Kemal Kelleci, Ezel Erverdi, İsmet Özel, Ali Birinci, Mustafa İsen, şimdi aklıma gelen isimler.

O zamanın biz yeni yetme gençleri için Ülke Kitabevi tam bir kültür havzasıydı. Bu dönemin orta yaşlıları; Mehmet Erdoğan, Alaattin Karaca, Mustafa Şahin, Hayrettin Orhanoğlu, Ali Sali, İsmail Hocaoglu, İsmail Kasap, Osman Özbahçe,

Ahmet Çiğdem, Necati Polat, Ercan Şen, Hüseyin Baltacı, gibi şair ve yazar adayları her ne kadar o küçük odaya giremeseler de kapı ağzından içerideki sohbetleri kaçırmak istemezlerdi. Oda biraz tenhalaşınca özellikle Rıza Akdemir'in yanında oturarak onunla sohbet etme keyfinin yerini hiçbir şey tutamazdı.”

Bu ifadeler heyecanlı yazarların

öğrencisiyken günümüzde emekli üniversite hocası oldular.

Önce “Dergâh” daha sonra “Ülke” ismi ile açılan kitabevleri Ezel (Erverdi) ağabeyin, memleketi olan Erzurum ve Anadolu’dan ses almak, ses vermek ve yayın faaliyetine yardımcı olması niyetiyle açılmasına vesile olduğu yerlerdi. Bu niyetini muhtelif dostlarıyla doğrudan katılarak veya destek olarak

Kitabevi, Ezel Erverdi’nin Nurettin Topçu *Dünden Kalanlar Geleceğe Umutlar* (2018) kitabından okunabilir.

Ankara Ülke Kitabevi Ezel Ağabey’in 1982 yılında kurduğu, beni ve Cahit Çollak’ı da dâhil ettiği Ülke Ltd Şti’nin bir bürosu olarak 1983 yılının ilk aylarında açıldı.

İlk mekân Onur İş Hanı’nın alt katı oldu. O tarihlerde Ankara, Dergâh

yazıya geçmiş duygulu intibaları. Rast geldiğim veya bulunduğum ortam içindeki pek çok eş dost Ülke Kitabevi hakkında hatıralarımı yazmam için ısrarcı olmaya başladılar. Ev hapsimizin başladığı günlerde Dursun Çiçek’ten de böyle bir talep geldi. Kitabevini kapatalı uzun zaman oldu. Notları, kupürleri, belgeleri saklı biri olmadığım için hafızamda kalan hâli ile pek çok isim, hatıra ve hadise eksik olacak şekilde, “Ne yapalım hiç yoktan iyidir” deyip Dursun Çiçek biraderimizin talebini geri çevirmemeye çalıştım. İsminden söz ettiğim pek çok kişi şimdi hayatta değil, hepsine Allah’tan rahmet diliyorum. Adı geçen bazı isimler toy üniversite

hayata geçirmişti. İlki Ankara’da, daha sonra Erzurum, Malatya, Kütahya, Bursa ve tekrar Ankara’da açıldı. İstanbul ise başlı başına bir hikâye... Bu arada Kayseri’de Sahabiye Medresesi’ndeki (şimdiki Akabe kitabevinin yeri) akim kalmış teşebbüsten de söz etmeliyim. Bu kitapevlerinin açılış hikâyeleri ve serüvenleri pek çok dostun hatıralarında veya notlarında yer almış olmalı. Ankara için Ali Birinci, Dursun Özer, Mehmet Doğan, Şahabettin Erdem, D. Mehmet Doğan; Erzurum için Bekir Erdem, Fatin Sezgin, Muammer Çelik; Dergâh Kitabevi Malatya için Vahit Çollak, Osman İnce; Kütahya için Arslan Ergüç, Ali Öztıp; Bursa’da da rahmetli Cahit’in bıraktığı intibalar. İstanbul Dergâh

Yayınları’nın ve benzeri yayınların satışının yapıldığı pek az kitabevine sahipti. Bu kitapevleri genellikle Hacı Bayram Camii civarındaki Nur, Kardeşler, Akçağ kitapevleri ile Zafer Çarşısı’ndaki Akabe, Fatih Kitapevi gibi yerlerdi.

Ankara Ülke Kitabevi’nin başında önce rahmetli Naci Kuşadalı vardı. Naci Bey emekli öğretmen albaydı. Kültürlü, kibar bir şahsiyetti. Yazarlığı da bulunmaktaydı. İzmir’de kendine ait kitabevi işletirken çocuklarının eğitimi için Ankara’ya taşınmıştı.

Benim Tokat’ta kısa dönem yaptığım askerlik sırasında Ülke’de Süleyman Uludağ Bey’e imza günü yapıldı. Bu imza günü için İsmail Kara’nın tuttuğu notlardan: “Hazırladığım davetiyesi

Mukaddime cildinin arasında duruyor. Onun tarihi 28 Mayıs 1983. Süleyman Bey Bursa’dan ağabeyimle gelmişti, ben de İstanbul’dan. Ezel ağabey herhâlde bir iki gün önceden gelmişti. Aydın Bey de gelmiş ve bizi akşam evine davet etmişti. Ezel ağabey dâhil birlikte gittik. Çok güzel bir sohbet olmuştu. Aydın Bey *Mukaddime*’nin, *Kuşeyri Risâlesi*’nin, *Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi*’nin sadece metninden değil dipnotlarından da Süleyman Bey’e ince sorular sormuştu. Doğrusu ben de dikkatine şaşırmıştım. Sohbet kadar ikram edilen dondurmanın tadını da hatırlıyorum.”

Kısa bir süre sonra benim askerlik sonrası dönüşüm Ankara’ya oldu, Naci Bey’den idareyi devraldım. Hareket-Dergâh Yayınları’nın kardeş kuruluşu olan Ülke’nin Ankara’da bulunan yazar, çizer ve okurlarının uğrak yeri olması gecikmemişti. Benim İstanbul’dan tanış olmadığım yeni yüzleri burada tanıdım. Mehmet Özbek rahmetli Abdurrahman Kızılay ile birlikte gelirken, Özbek’in daima arabası arkasında eksik etmediği çiğ köfte malzemesi ikmal edilerek yenilen çiğ köftelerden kalan damak tadı kolay kolay unutulmuyor. Kerkük Türküleri sohbet faslı da bu tada karışırdı. Yeni tanıdığım TRT’den Nedim Tekin beraberinde Mukbil Özyörük’le gelirdi. Mukbil Bey Ankara Hukuk hocası aynı zamanda *Tercüman* gazetesinde köşe yazarı, eski solculardan. Sohbetlerinde Millî Mücadele hakkında derinlikli bilgiler veriyor, özellikle savaşın safahatı ve karargâhların bilgi alışverişi hakkında detaylı malumatta bulunuyordu. Bir ara Turgut Özakman’a da kaynak ve malzeme konusunda yardımcı olduğunu da ifade etti. Siyasî simalardan ilk tanıdıklarım eski Sanayi ve Teknoloji Bakanı Mehmet Turgut ve milletvekili Şadi Pehlivanlıoğlu, ağabeylerden daha sonra siyasete girecek olan Cevat Ayhan oldu. Bu tarihlerde diğer bir tanıdığım Halit Güler’dir. Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı iken bir ara başkanlığa vekâleten atandı. Hiç unutmuyorum bir gün heyecanlı bir şekilde yeni okuduğu

Cengiz Aytmatov’un, *Gün Olur Asra Bedel*’ini mutlaka okumamı tavsiye etmişti. İlk senelerde tanış olduğum kişilerden biri de Eskişehir’den fırsat buldukça uğrayan Atasoy Müftüoğlu’dur.

Bazı üniversite öğrencisi gençler kitabevinde yardımcı eleman olarak bulundular. Mehmet Sümer mezuniyet sonrası Kayseri’ye edebiyat hocası olarak gitti. Gıyasettin Aytaç ise Gazi Üniversitesi’nde hoca oldu. Şimdilerde Hacettepe Üniversitesi’nde hoca olan Mehmet Özden bana yardımcı olması için Mehmet Mirza’yı tavsiye etti. Mehmet Yozgatlı Tatar göçmeni bir ailenin yetim evladı olarak uzun yıllar kitabevine hizmet etti.

Kitabevinde farklı yayınevlerinin kitapları olmakla birlikte ağırlıklı olarak Dergâh Yayınları’nı bulunduruyor ve Ankara’daki kitapevlerine dağıtımını yapıyorduk. İsmet Özel’in Dergâh Yayınları’ndan çıkan *Üç Mesele* (1978) kitabından sonra *Zor Zamanda Konuşmak* (1984) isimli yeni bir kitabı çıkmıştı. Bu kitap için imza günü tertip etme kararı alındı. Davetiye kartı ile ilgili yerlere, telefonla eşe dosta haber verildi. İmzaya rahmetli Aydın Menderes de gelmişti ve ilk defa tanışmışlardı. İsmet Bey tanışmaktan çok memnun kaldı. İstanbul’dan İsmail Kara da gelmişti. İmza günü büyük ilgi gördü. Bizim dostlarımız ve arkadaşlarımızla birlikte, özellikle gençlerle yeni tanışmalara vesile oldu. Üniversite öğrencilerinden biri olan Ahmet Çiğdem, (Gazi Üniversitesi’nden emekli hocadır) kitabevini pek benimsemişti. Öyle ki her fırsatta elektrikli semaverimizde çay demleyip hizmet ediyordu. Bu hizmeti gören onu kitabevinin çırağı zannediyordu. Gelen gençlerden biri olan Mustafa Şahin’i hatırlıyorum. Bu isimle yıllar sonra oluşan dostluğumuz sonrasında bir sohbetimizde “kitabevine çıracak olmaya niyetlendiği sırada Mehmet Mirza işe alınınca vazgeçtiğini” söyledi. Yine gençlerden Nihat Genç de bu zamanlarda tanıdıklarımından oldu. Tanıdığım da ülkücü ve *Hamle* dergisi ile

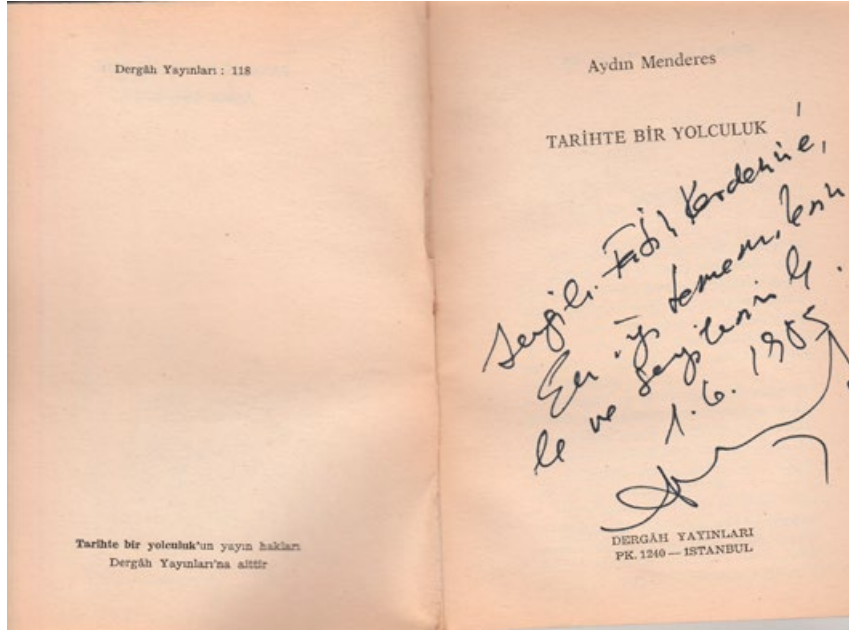
irtibatlıydı. Bu kadar farklı okumalara sahip birini tanımamıştım. O günlerde nasıl temin ettiğimi hatırlamadığım Anadolu’da buğday çeşitlerini konu eden bir Ziraat Fakültesi kitabını en alt raflardan almıştı. Yıllar sonra yer aldığı bir mizah dergisinde galiba “Anadolu’da buğday çeşidi” konusunda bir yazı yazmış, bulunduğu yerden ülkücülerle tartışmaya girmişti.

Bir başka imza günümüz de Aydın Menderes’in *Tarihte Bir Yolculuk* (1985) isimli kitabı için oldu. Aydın Bey’i rahmetli Tuncer Enginertan Ezel ağabeye tanıştırmıştı. Ezel ağabey Aydın Bey’e değer veriyordu. Ankara’da kitabevi açılması ve yeri konusunda da fikirlerini almıştı. Benim onu tanımam Ankara’ya gelişimle oldu. İsmail Kara’nın da notlarında ifade ettiği gibi Aydın Bey siyasî yönü bir tarafa birikimli, entelektüel yönü güçlü, kitaba meraklı bir şahsiyetti. Bir gün beni Necatibey Caddesi’ndeki Ankara Aydınlar Ocağı’nda vereceği konferansa davet etti. Tarih üzerine ve ufuk açan değerlendirmeleri olan bu konuşmayı kitaplaştırmayı teklif ettim, uygun bulunca Ezel ağabeyle irtibata geçtim. Böylece Aydın Bey’in ilk kitabı basılmış oldu. Aslında kitap 82 sayfa cep boy bir kitap idi, ancak çok ses getirdi. Aydın Bey’le Ezel ağabeyin yaşadığı ve benim de dâhil olduğum birliktelik/dostluk, kıymetli zamanları barındırdı. Ucu bir siyasi partinin (Büyük Değişim Partisi-1993) kuruluşuna kadar uzandı. Aydın Bey’in 1995 genel seçimleri öncesi Refah Partisi’ne geçmesi ile son buldu. Ezel ağabey, hayatının bir bölümünü meşgul eden, kitabın isminde de özeti olan bu safhasını mufassal bir şekilde “*Siyaset Zalimdir*” (2016) isimli kitabında yazdı.

12 Eylül darbesinin toplumsal hayatımızı bütün yönleri ile yeniden tanzim etmeye devam ettiği zamanlardı. Askeri yönetim, devletin çıpasını Atatürk/Atatürkçülüğe yeniden tahkim etme çabaları içinde idi. Bu maksatla bir taraftan Anayasa’ya “Atatürk milliyetçiliği” ilkesini koyarken, diğer taraftan

yeni kurulan Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) üniversitelerdeki bütün bölümler için “Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi” ile “Türk Dili” konulu dersleri mecburi kılmişti. Kullanılan tasnifle sağ ve solun sivrilmiş uçları baskı, hapis ve idamla sindirilmişti. Bu ortam bazı aydınların ve çevrelerin yeniden düşünmelerine, yeni okumalarına, yeni süreli/süresiz yayın yapmalarına fırsat verdi. Büyük

süreli bir yayın teşebbüsü içinde idi. YÖK tarafından görevine son verilen “1402’likler”den olan Tunçay’ın *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması* (1981) adlı kitabı üniversite-lerde gizli bir ambargo ile okutulma-mıştı. Editörlüğünü üstlendiği, *Tarih ve Toplum* dergisini çıkaracağı sırada kitabevine uğramış, dağıtım ve tanıtım için ne yapılabileceğini konuşmuştuk.

Aydın Bey'in İmzası

tirajlara ulaşan *İslâm ile Yeryüzü* daha sonra *Bilgi ve Hikmet* dergileri bu çerçevede değerlendirilebilir. Bu dönem özelliklerini en dikkat çekici şekilde yansıtan süreli yayın 1983 yılında çıkmaya başlayan haftalık *Hamle* dergisi oldu. İkinci sayısından başlayarak dört soruya cevap verilen mülakatlar yaptı. Dergi kapağında bu mülakatların ana başlığı “İnanmış Aydınımın Problemleri”dir. “İslâm Düşüncesi Neden Geriledi?” ve “İslâm Düşüncesi Nasıl Gelişebilir?” alt başlıkları vardı. Taha Akyol, S. Ahmet Arvasi, Mehmet Aydın, S. Hayri Bolay, Erol Güngör, Hayrettin Karaman, Nevzat Kösoğlu, Cemil Meriç, Rasim Özdenören, İsmet Özel, Süleyman Uludağ’la yapılan mülakatlar aynı yıl kitap olmuştu. Solun önemli yazarlarından Mete Tunçay da

1981 yılında Selçuk Yayınları’ndan basılan ancak satışı çok az olan, Fazlurrahman’ın *İslâm* kitabının büyük bir kısmı satılmamış depoda kalmıştı. Kitabın tamamına talip oldum, Muammer Bey talebimi geri çevirmedi. Kitaba yeni talep Siyasal Bilgiler’de İlber Ortaylı’nın öğrencilerine tavsiyesi ile oldu. İlber Hoca daha sonra Türk-İş’teki yerimizin müdavimlerinden olacaktı. Selçuk Yayınevi’nin sahibi rahmetli Muammer Şahin de kitabevimizin kuruluşundan beri müdavimlerindendi. İlk yıllarda başım sıkışınca borç talebimi geri çevirmeyen nadir kişilerdendi.

Yeni taşındığımız Türk-İş pasajındaki iş yeri bir terzinin boşalttığı bir dükkândı. Aynı katta benden önce sahaf ama aynı zamanda Mustafa Düzgünman’dan

icazetli Ebruzen rahmetli Timuçin Tanarslan’ın kitabevi bulunuyordu. Asabi mizaçlı, altı saat kitre karan bu kişi her isteyene kitap satmaz, tavrını beğenmediğine kitaplarını seçtirmezdi. Meselâ Turhan Kitabevi sahibinin gözüne kestirdiği kitapları daha sonra kibar, tatlı dilli rahmetli sahaf Ethem Çoşkun hem onun adına hem de kendi adına alırdı.

Ülke Kitabevi bu pasaja taşındıktan kısa bir süre sonra, günümüzde Sınav’ın sahibi olan Metin Özer’in Birleşik Kitabevi açıldı. Bilahare Pınar, Ensar Vakfı’nın SE-Da Kitabevi ile diğer bir kitabevi daha açılmıştı. Böylece pasaj kitapçılar çarşısı oluverdi.

Ülke Kitabevi’nin arka tarafı ahşap kaplamalı bir bölmeli yerdı. Bu alana ahşaptan uzun sedirler yaptık. Rahmetli kayınvalidemin çeyizinden kalan, sonraları bağlarına taşınırken denk sarmak için kullandığı biraz yıpranmış antika sandıklı kilimlere el koydum, yerine yeni örtü savanlar aldım, sedirlere bu kilimleri serdim. Köşeye de semaveri kurdum. Türk-İş Pasajı daha ayakaltı ve kitabevi çok olunca uğrayanımız da çoğaldı. Daha renkli hatıralarımıza vesile oldu.

İlk senelerinde kitabevinin bir köşesinde bir grup genç sık sık buluşuyor, ayaküstü fısıldayarak konuşuyorlar, yorulunca da çömelip sohbete devam ediyorlardı. Tabii dikkatimden kaçmadı. Çağırdım, konuştum. Sonuç olarak içlerinden Mehmet Erdoğan’ı ders kitaplarımızın hazırlığına yardımcı olması için işe aldım. Erdoğan şair, uzatmalı ilahiyat öğrencisi idi. Konuştuğu gençler ise ilk nüshasının mizanpajına biraz katkım olan *Ayane* dergisini beraber çıkaracağı İsmail Hocaoğlu, İsmail Kasap, Yusuf Turan Günaydın ve Hicabi Kırılancı olmalı. Daha sonra İsmail Kasap’a bir ders kitabı hazırlık teklifi ettim, ancak cevabı tanıyanlarının tahmin edebileceği gibi oldu.

Kitabevine inceden başlayıp yükselen bir sesle “Sevgili Fatih...” diyerek içeri giren ve zaman zaman da elinde bir çay paketi olan Rıza Akdemir olurdu. Rah-

metli Rıza Bey ortadan kısa boylu, zayıf kemikli yüzü üzerinde sivri burnu olan Anzerli eski bir valiydi. Titiz, dikkatli, yazarlığı ve mütercimliği vardı. Zengin bir tarih bilgisine sahipti. Mükemmel bir Türkçe ile konuşur, tatlı tatlı eski hatıralarından söz ederdi. Hatıralarında daha çok kaymakamlığı dönemlerinden Anadolu insanının fakirliği, insanlık hâllerinden söz eder, içimizi sıztatırdı. Bir sohbetinde yalınayak gezen kadınlardan, çocuklardan, koca kasabada bir baş sarımsak bulup bir tas cacık yapamadığından bahsetmişti. Ailece yaptığım bayram ziyaretlerinde evindeki geniş kütüphanesini, yine rahmetli olan hekim eşinin Anadolu kıyafetlerinden oluşan koleksiyonunu da görmüştüm. 1979 yılında MHP’den Tokat Senatör adayı olduysa da seçilememiş, partinin harcaması için verdiği ödeneği de geri vermişti. Hatıralarını yazması için ısrarlı teklifim oldu. Aileye bıraktığı notları oldu mu, bilmiyorum.

Ülke’nin müdavimlerinden en dikkat çeken isim hiç şüphesiz Mahir Kaynak’tır. İlk tanıştığımızda bezgin, ümitsiz, cansız bir yüz ifadesi ile iç odadaki sedire oturdu. Daha sonra kendisinden açıklamasını öğrendiğim şekli ile “poker suratlı” değildi, yüzünden bir anlam çıkarılabiliyordu. O sıralarda, MİT’ten sonra Gazi Üniversitesi’nden ikinci defa emekli olmaya hazırlanıyordu. Daha sonraki gelişlerinde hep yanında olan şahıs da yoktu. İlk tanışma ve sohbetimizden sonra hafta sonu öğleden sonraları gelip 90’lı yılların başı Türkiye’si ve dünya meselelerinden bahis açıyor, kendinden geçmişinden hiç söz etmiyordu. Makro iktisatta iyi bir hoca olduğu bilinen bu zeki insanın çarpıcı üslubu, “karizmatik” kişiliği ile sohbet halkası genişlemeye, kendine de bir canlılık gelmeye başladı. Ancak henüz “medyatik” olmamıştı. 24 Ocak 1993 tarihinde Uğur Mumcu’nun suikasta uğraması ile bir kısım basın ve kamuoyunda İslâmî kesime yönelen ağır hücumlar başlamıştı. Bu hücumlara

karşı demeçleri medyada geniş yer bulmaya başladı. Kaba ithamlar yapanlara karşı “bu ölümün kime faydası olur diye bakılmalı” ifadesiyle yorumlarda bulunuyordu. En çarpıcı yorumu “Kürt meselesindeki tavrı nedeniyle tasfiye edildi” şeklindeydi. Mahir Bey’in Ülke’de sohbet etmesi üzerinden birtakım dedikodular kulağıma geliyordu. Bu dedikoduları yapabileceğini tahmin ettiğim kişi veya yakınlarına kendini açık etmiş bir şahıstan ve fikirlerinden neden endişe duyuluyor, çekineceğiniz bir fikre sahipseniz yanında açıkla-mazsınız olur biter, asıl siz kendini faş etmeyenlerden korkun diyordum. Daha ileri gidip sohbeti sabote için akla ziyan sorular soran birinden de dükkâna bir daha gelmemesini istedim. *Osiero Nero Öldü* (1995) isimli kitabını Dergâh Yayınları yayımladı. Mahir Bey İstanbul’a taşındı ve medyanın gözdesi oldu. Pek çok esere imza attı. İstanbul’da dünyadan göçtü. Allah rahmet etsin.

Mehmet Hatipoğlu hoca, önce karşıdaki sahafta ayakta uzun zaman kitaplarla ilgilenirdi. Timuçin hocaya hürmet gösterir elinden ne geliyorsa yapardı. Hatipoğlu hoca dinlenmek üzere bize uğrar nefeslenirdi. Hocanın bir tercümesini basmıştık. Ma’ruf Deva-libi’den *İslamda Devlet ve İktidar* (1985). Başında kitabevinde içilen çayların kokusundan söz edilen *Tünel Faciası* (1990) kitabının yazarı Mehmet Silay; bu kitabın yazılmasına sebep olan hac yolculuğuna çıkmadan önce kitabevine uğramış, İ. Ulvi Yavuz’la buluşmuşlardı. O faciada kıymetli hocalardan Amil Çelebioğlu da vefat etmişti.

Ailece görüştüğüm, “ağabey” diye hitap ettiğim kişilerden Ali Birinci ve Ahmet Yaşar Ocak kitabevine sık uğrayanlardandı. Ali ağabey yıllar önce İstanbul’dan tanıdığım, kitabevinde sohbeti sırasında tarih, özellikle kitabî ve hâl tercümeleri bilgisi nedeniyle ağzına bakılan (zekice yaptığı espri-lere bazen geç intikal eden olsa da) aranan biriydi. Bana sahaflık başlangıcı

olabilecek birtakım kitapları satmam için getirmişti. Benim yarım Kayserili tarafımla fiyatlamayı beceremedim. Tabii devamı gelmedi. Ahmet ağabey kitabevinin genellikle pek kalabalık olmayan saatlerinde uğrar, kendisiyle sohbetten büyük zevk alırdım. Ondan “heterodoksi” nedir biraz öğrenmiştim. Bu bilgimle A. Y. Ocak’ın kanaatlerine muhalif görüşteki Abdülkadir Sezgin’le ufak çapta tartışmalara girdim.

Erzurumlu Necati Öner hoca idare-cilikten bunaldığı zamanlarda Ülke’ye uğrar, kendini kilimli sedire bırakırken her zaman başında olan kasketini dizine koyardı. Yorgun bir sesle “Eee Fatih bey, ne var ne yok?” Bu sorusuyla hocanın ne beklediğini tahmin eder, kısa bir durum bilgisi verdikten sonra siyasi mecraya kapı açardım. Hocanın siyasete merakı olduğunu, hatta bir ara adaylığı bile düşündüğünü biliyordum. 1987 yılından beri başkanlığını yapmakta olduğu Türk Felsefe Derneği’nin *Felsefe Dünyası* dergisinin ilk çıkışı (1991) sırasında dağıtımaya yardım istemiş, ben de elimden geleni yapmıştım. Allah’ın rahmeti üzerine olsun.

Ülke, iki dikkat çeken tartışmaya şahit oldu. Bunlardan biri Aydın Menderes’in Muammer Şahin’le, diğeri ise İsmet Özel’in Mehmet Şahin’le yaptığı tartışma. Aydın abi, (Daha sonraları ilerleyen samimiyetle kendisine bu şekilde hitap etmeye başlamıştım.) o zamana kadar ailesinin ve kendisinin ızdırap nedeni olan 27 Mayıs darbesinin müsebbipleri ve onun kaynağı olan ordu hakkında hiç bahis açmamıştı. Muammer Şahin de 27 Mayıs darbesinin ileri gelen subaylarından biriydi. Kurmay yarbay olarak İstanbul Emniyet Müdürlüğü yapmıştı. Aydın Bey her zamanki nezaketi ile ağır ithamlardan kaçınarak 27 Mayıs’ın ailesine, siyasî hayata ve topluma verdiği zararı tarif ediyor, Muammer Şahin de biraz geri adım atılmış bir üslupla 27 Mayıs sebeplerini izaha çalışıyordu. Dinleyenleri çok fazla germeden bu tartışma sona

ermiştii. Daha sonraki bir tarihte, o sırada Erciyes Üniversitesi rektörü olan Mehmet Şahin'le İsmet Özel arasındaki tartışma tam bir fikir tartışması şeklinde daha yüksek perdeden oldu. İki tarafın da iddialarının ısrarlı takipçisi oldukları, herhangi bir ikna noktasının mümkün olamayacağı bir sonuçla tamamlandı. Bir tartışma da benimle rahmetli Ercüment Özkan arasında yaşandı. Sahibi olduğu *İktibas* dergisinin bürosu pasaja çok yakındı ve fırsat buldukça uğrardı. Her zaman olduğu gibi kitabevinin sakin bir zamanında gelmişti. Dergisinin tasavvuf aleyhtarlığı biliniyordu. Kısa bir süre önce Nurettin Topçu'nun tasavvufa yakınlığı üzerinden aleyhinde bir yazı çıkmıştı. Benim bu yazı için verdiğim tepkiyi biraz fazla bulmuş, kibarca kayda değer bir karşılık vermemişti.

Kronik böbrek rahatsızlığı yaşayan rahmetli Çinuçen Tanrıkorur Amerika'ya böbrek nakli için gideceği zaman resmi işlemlerini Ankara'da şahsen takip ediyordu. Bu vesile ile gelişlerinde fırsat buldukça Ülke'ye uğrardı, sohbet ederdik.

Kitabevinde güzel anlar da yaşandı. Yavuz Bülent Bakiler, Osman Yüksel Serdengeçti'nin hayatından mizahi anları bizlerle paylaşırdı. Ortalık kahkahaya boğulurdu. Öyle ki sonradan Cemal Kurnaz hocanın Serdengeçti üzerine çalışmaları olmamış olsaydı dinleyenlerin ve pek çok tanıyanın hafızasında "komik" tarafı ağır basan kişiliğiyle yer alacaktı.

Bizlerin ve yakınlarımızın hastalıklarında müracaat kapımız, şair-hekim ağabey, Hüsrev Hatemi Ankara'ya ayak bastığında fırsatı varsa kitabevine uğrardı. Bir zaman uğradığında öğle yemeği için yakınımızdaki lokantaya gitmiştik. Kapıdan girer girmez çalışanlar, lokantadakiler dikkat kesilip bizi iltifatlarla karşıladılar. Hatemi abi bana dönüp malum konuşma tarzıyla ağır ağır "Biraderin şöhretinden istifade ediyoruz." dedi, tebessümle karşılık verdim. O tarihler ikiz biraderinin medyada sık görüldüğü günlerdi.

Konya ile irtibatlı iki hoş hatırayı da paylaşmadan geçemeyeceğim. Mevlânâ muhalifi, fikrinde samimi Mikail Bayram Konya'dan Ankara'ya gelişlerinde bazen Ülke'ye de uğrardı, sohbet ederdik. Uzun bir müddet bu gelişler aksadı. Geldiğinde ise yüzünde ve ellerinde bir cilt rahatsızlığı yaşanmış olduğu beliydi. Durumu dikkatimi çekince hoca mütebessim bir ifadeyle "Beni galiba Mevlânâ çarptı." anlamına gelen bir açıklama yaptı. Yine Konya Selçuk Üniversitesi'nde görevli, davranışları, sanatkârlığı ile özel bir insan olan Şahin Uçar nerdeyse her gün kitabevine uğruyor, sohbet açıyor, uzun süreler kalıyordu. Bir ara hocaya dersleriniz nasıl yürüyor diye sordum, umursamaz bir tavırla sorumu geçiştirmişti. Bir müddet sonra Şahin hocanın ayağı kesildi. Duyduk ki üniversitenin rektörü Halil Cin, derslerini aksattığı için akademisyenliğin başındaki Şahin Uçar'ın görevine son vermiş. Söylenti "Şahin Uçar'ı cin çarpmış." şeklinde oldu. Daha sonra araya hatırlı dostları girip durumu düzelttiler.

Kitabevine gelince sohbet açanların bir kısmı Ankara'dan, bir kısmı şehir dışındandı. Yukarıda saydıklarım dışında bir kısmı rahmetli olan pek çok isim de oldu. Hafızamda kaldığı hâli ile: Fethi Tevetoğlu, Mehmet Genç, Metin Erksan, Nevzat Kösoğlu, Ercüment Kuran, Mehmet Niyazi Özdemir, Hasan Onat, Ertan Yülek, Necmettin Turinay, Mehmet Özgedik, Bahaeddin Yediylıdız...

Bu isimler dışında pek çok isim de (bazıları sık olmasa da) kitabevinin müdavimleri idi. Bu yazı için bu isimleri sıralamaya niyetlendim ancak hatırladıklarımın unuttuklarımdan çok az olduğunun farkına varınca vazgeçtim.

Kitabevindeki sohbetleri, o yıllarda çıkmaya başlayan *Zaman* gazetesinde Mehmet Cemal Çiftçigüzeli "Kulis Köşesi"inde Serhan Karagil imzasıyla bir

gün yazdı. Devamı için görüşmemizde adı geçenlerin rızası alınmadan yazılmasının uygun olmayacağı ifade ettim, öylece kaldı.

Türk-İş'ten sonra Zafer Çarşı'sındaki Akabe Kitabevi'ni, resmen Erdem Beyazıt'tan, fiilen Recep Yamuk'tan devralarak kitapçılığa yeni yerimizde bir süre daha devam ettik.

YAYINCILIK FAALİYETLERİ

Fazlurrahman'ın *İslâm* kitabıyla birlikte bende başlayan, bazıları gerçekleştirmeyen bazıları ise hayata geçen yayın teşebbüslerimiz oldu. İlk teşebbüslerden biri; *İslam* kitabının mütercimi Mehmet S. Aydın Bey'e kitabevini ziyaretlerinden birinde bir "felsefe sözlüğü" yazılsa ne kadar iyi, faydalı olacağı konusunu açmıştım. Sıcak bir yaklaşımı oldu ancak fazla bir adım atamadık. Diğer bir yayın teşebbüsü de üniversiteler için "Türk dili" kitabı hazırlamak üzere Ahmet Bican Ercilasun, Kemal Eraslan ve Alemdar Yalçın'la sözlü mutabakata vardık. Ahmet Bican hoca hazırlığını yapıp el yazısı ile bana teslim etti. Ancak Alemdar Yalçın son anda vazgeçtiğini söyleyince bu teşebbüs yarıda kaldı.

Kitabevi müdavimleri olan yazarların hazırladığı yardımcı ders ve ders kitaplarımız oldu:

Şule Önal Ulusu'nun hazırladığı *Bizim Alfabe* (1984); Latif Çiçek'in eşi Mükime Çiçek'in hazırladığı *İlkokullar 4-5 Sınıflar için Türkçe Dilbilgisi* (1987); İbrahim Eryiğit ve Y. Ziya Yağmur'un hazırladığı *Ortaokullar için Muhasebe Bilgisi Dersleri* (1988); Mehmet Altay Köymen'in Adil Alpman, Mehmet Ali Ünal, Salim Koca, İsmail Cansız ile birlikte hazırladığı *Lise 1-2 Tarih* (1989); Mehmet Altay Köymen'in Salim Koca, İbrahim Atnur, Baykal Özel ile birlikte hazırladığı *Lise 2-3. Tarih*, (1990-1991); Rekin Ertem'in hazırladığı *Ortaokullar için Dilbilgisi* (1990). Bunlarla birlikte İskender Pala bize üç yardımcı kitap hazırladı: *Ortaokullar için Sözlü ve Yazılı Anlatım* (1991), *Liseler için Örnekli ve*

Uygulamalı Kompozisyon (1991), *Kredili Sisteme Göre Kompozisyon* (1994). Baykal Özel'in hazırladığı *Meslek Liseleri için Tarih* (1991) kitabı da ders kitabı olarak Tâlim ve Terbiye Kurulu tarafından tavsiye edilmişti.

MEB'in ders kitabı olarak kabul ettiği *Lise 1-2-3-4 Edebiyat* (1993) isimli kitaplarımızın yazarları Prof. Dr. Orhan Okay, Prof. Dr. Cemal Kurnaz, Doç. Dr. Yavuz Akpınar, Yrd. Doç. Dr. Alaattin Karaca, Nurettin Albayrak'tı. Bu hazırlık sırasında editörlük yapan Alaattin Karaca oldu. Yazarlarından Orhan Okay ve Nurettin Albayrak'ı ebedî hayata yolcu ettiğimiz bu kitaplar Türkiye'de "edebiyat anlayışının" değişim zamanlarının kitapları oldu. Takip edebildiğim kadarı ile Gazi Üniversitesi'ndeki bu yöndeki değişim bir örnek teşkil ediyordu. Köy Enstitüsü zihniyetinin en kavi takipçisi olan bu kurum 1976 yılında "Gazi Eğitim Enstitüsü" adını almış, 1982 yılında da "Gazi Üniversitesi" olmuştu. Bu değişim içinde yeni kadrolarla "milliyetçi" damarı güçlü bir muhafazakârlık yönünde yeni eğitim anlayışına kavuşmuştu. O sıralarda eski mezun ve büyük şehirlere gelmiş öğretmenlerin çoğunluğu, İnkılâp Aka Kitapevi'nin yazarları Mahir Ünlü, Özdemir Sarıca, Ömer Özcan olan edebiyat kitaplarını okutuyorlardı. Değişen anlayışla mezun yeni öğretmenlerden, atandıkları yurdun uzak il ve ilçelerinden, Remzi Kitapevi'nin 1973 yılında bastığı Nihat Sami Banarlı'nın *Metinlerle Türk ve Batı Edebiyatı* kitabına talepleri gelmeye başladı. Giderek artan bu ihtiyacı karşılamak üzere MEB'in yeni müfredat programlarına (Hatırladığım kadarı ile bu programların hazırlığı içinde olan S. Kemal Tural'ın "Tanzimat Edebiyatı" yerine "arayışlar dönemi" teklifi kabul görmedi.) uygun hazırlanan ders kitaplarından, ilgi ile karşılanan bizim edebiyat kitaplarımız oldu.

Sonra yeni hazırlanan programlara uygun olarak Prof. Dr. M. Altay Köymen, Prof. Dr. Adil Alpman, Doç. Dr. Mehmet

Öz, Mehmet Özgedik, Suat Akgül, Ali Güler, Metin Anahtarıcıoğlu *Lise 1-2 Tarih* (1994); Prof. Dr. Süleyman Uludağ, Prof. Dr. Hayati Hökelekli, Yrd. Doç. Dr. Enver Uysal *Lise 1-2-3 Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi* (1998); Hamdullah Aktaş *Lise Psikoloji* (2000); Feyzi Sönmez, Sabiha Sönmez *Lise 1-2-3 Matematik* (2000); Zekiye İlknur Dikici *İlköğretim 6-7-8 Matematik* (2001) gibi kitapları hazırlayıp yayımladık.

Bu kitapların yazarları ile yaşadığım güzel hatıralarım oldu. Bunlardan biri; o günlerde benim kitabevinde olmadığım sırada rahmetli Köymen hoca telefon etmiş beni sormuş. Mehmet, benim olmadığımı söyleyip kimin aradığını sorunca "Bir profesör aradı dersin" demiş. Mehmet bana durumu anlattı. Tahmin ettim ancak aramadım. Bir müddet sonra tekrar arayınca telefonda bana "Beni neden aramadın?" dedi. "Hocam arayan isim bırakmamış, kimin aramış olduğunu bilemedim." dedim. "Bir profesör arıyor demedi mi?" dedi. "Hocam buraya o kadar çok profesör geliyor ki, kimin aramış olabileceğini çıkaramadım." dedim. Ahizeden uzun bir "Yaaa" sesi geldi. Köymen hocanın sert mizaçlı bir görünümü vardı ama hoşsohbet biriydi. Latifeler de yapardı. Sohbetlerimiz sırasında bir ara Tarih Kurumu Başkanlığı'na hevesinin olduğunu ifade etti. Olamayış sebebini de kendisinin "suyun ötesinden" olmadığına bağladı. Evinde kütüphanesini gezdirirken bir bölümde nasıl temin ettiğini uzun uzun anlattığı ünik nüshaların bulunduğu bir bölümü göstermişti. Bu arada masasında bulunan (günümüze kadar basımı gerçekleşmeyen) çalışma notlarını gösterip "Sonuna geldim, bu benim ustalık eserim olacak. Bu hazırlık Alâeddin Keykubad dönemi sosyal, kültürel hayatı anlatıyor." demişti. Diğer bölümdeki kitaplarını da görmüştüm. Daha sonra bu kitaplar eşi tarafından Erciyes Üniversitesi Kadir Has Merkez Kütüphanesi'ne bağışlandı. ■

Tüketim Çağında Üsküdar: Kitap Kafeler

FATMA ÖZKAYA

Akşamüstü okuldan çıkmış sahilde yürüyorum. Saat kütüphaneye geçip çalışmak için geç, eve gidip günü bitirmek için ise erken. En iyisi bir kahve içip çantamdaki yarım kalmış kitabıma devam etmek diyor ve Üsküdar'daki kitap kafelerden birinde oturuyorum. Hem belki burada tanıdık yüzler görür, rastladığım dostlarla muhabbet de ederim, kim bilir...

ZAMAN ZAMAN TEKRAR EDEN BU DÜŞÜNCELER VE EYLEM, HAYATIMIZA çoktan girmiş, epey de yer edinmiş kafeler hakkında düşünmeye mecbur kılıyor bizi. Kafeler; restoranlar gibi yalnızca ihtiyaç gidermekten ziyade, keyifli vakit geçirmek için de tercih ediliyor artık. Günümüzde sosyalleşme mekânı olarak gördüğümüz kafelerin başlangıcı ise esasen ta Osmanlı'daki kahvehane kültürüne dayanıyor. Bu yüzden kafelere geçmeden önce, biraz kahve kültürümüzden bahsetmekte fayda var.

Kahve, ilk olarak Arabistan'da ortaya çıkmıştır. Şimdilerde dünyaca bilinen ve sevilen bu içecek Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinden sonra İstanbul'a getiril-

miştir. İstanbul'daki ilk kahvehane ise 16. yy.da Tahtakale'de açılmıştır. Ardından birçok yerde kahvehaneler açılmaya başlamış, kahve hızla yayılmıştır. Halk tarafından benimsenen ve yaygınlaşan kahvehaneler, başta ticaret amacı taşısa da zamanla toplumsal paylaşım alanı hâline gelmiştir. Böylece bir içecek, önce bir mekâna ve daha sonra ise bir kültüre adını vermiştir.

Sohbet kültürüne sahip bir millet olarak kahvehanelerin hızla yaygınlaşmasına şaşırmamak gerek. Meyhaneye alternatif bir mekân olarak görülen kahvehaneler, dinen de meşru olduğu için, halk tarafından oldukça benimsenmiştir. Öyle ki entelektüel hayat bir dönem

bu kahvehanelerde sürdürülmüştür. Hatta şairler, yazarlar, ilim insanlarının buluşma mekânı olan kahvehanelere, halk arasında “mekteb-i irfan” denmiştir. Günümüzde oyun oynayıp boş zaman öldürülen bir şekle bürünmüş olsa da kahvehanelerin yüzyıllar boyu şiirler söylenip kitaplar okunan kültürel mekânlar olduğu bilinmektedir.

Kıraathane, kahvehane ya da kısa söylemiyle kahve, daha çok erkeklerin sosyalleşmesi yönünde hizmet vermektedir. O dönemde kadınların buluşma mekânı hamamlardır. Mimari dönüşümle yeni yapılan evlerde banyo bulunması hamam kültürünü geride bırakmış, böylece kadınlar için de

benzer bir mekân ihtiyacı hâsıl olmuştur. Kadınların sosyal hayata dâhil olması ise 19. yy. sonlarına doğru artmıştır. Zamanla okul ve iş hayatında da aktif rol oynayan kadınlar, aynı dönemde ortaya çıkan Batı tarzındaki kafelerde yerlerini bulmuştur.

Kahveden kafeye geçiş dönemi yetmişli yıllara tekabül etmektedir. Osmanlı'dan Avrupa'ya giden kahve, orada kafe kültürünü oluşturmuş ve daha sonra değişip dönüşerek yeniden Türkiye'ye gelmiştir. Doksanlarda bu Avrupa tarzı kafelerin sayısında büyük bir artış görülmüştür. Bu Avrupalı kafelerde, cinsiyet fark etmeksizin

herkesin keyifli vakit geçirmesine olanak sağlanmıştır.

Doksanlı yıllardan bu yana, gençlerin sosyalleşme alanı olarak en çok tercih ettiği mekân kafelerdir. Dostlar buralarda buluşup hem sohbet etmekte hem de yiyip içmektedir. Evlerde toplanma alışkanlığı olmayan gençler için ideal mekânlardır kafeler. Ders çalışmak, kitap okumak isteyen; fakat kütüphanelerin kulak yakan sessizliğine dayanamayanlar için de güzel bir alternatiftir. Üstelik kütüphanelerden farklı olarak, kitaba bir parça tatlının eşlik etmesi de serbesttir. Bunun yanı sıra toplantılar, görüşmeler için de doğru adrestir kafeler. İş yerinin ciddiyeti ile evin rahatlığı arasında dengeleyici bir konuma sahiptir.

2010'lara geldiğimizde kafelerde yeni bir trend başladığını görüyoruz. Kafelerin iç tasarımı daha çok “entelektüel” insanların dikkatini çekecek şekilde dizayn edildi. Herkese açık olan bu kafeler halkta merak uyandırdı. Tam bu zamanlarda “kitap-kafe” adlandırması yerini buldu. Bu defa hızla yayıldığına şahitlik ettiğimiz kitap konseptli kafeler...

Loş ışıklı, hoş müzikli bu kitap kafeler muhakkak retro dekorasyona sahiptir. Nasılsa eskiye özlem, her devirde baş göstermektedir. Ortamda bir çevirmeli telefon, pikap yahut daktilo, belki de üçü birden, illa ki bulunacaktır. Duvarlarda şairlerin resimleri, şiirleri asılıdır. Daha pek çok ayrıntıyı farklı biçimlerde görebiliriz. Fakat öyle bir şey vardır ki iç içe girmiş amaçlara hizmet ettiriliyor sanki. Evet, doğru bildiniz, kitap-kafelerin olmazsa olmazı: kitaplar.

Kafenin bir köşesinde, genişçe bir kitaplıkta, özenle yerleştirilmiş kitaplar bulunmalıdır. Fakat öyle dünya klasikleri falan değil ha, olabildiğince “popüler” kitaplar olmalı. Çünkü müşteri, pardon

okur, öyle istiyor! Her masaya bilindik birkaç kitap bırakılmalı, gül yaprakları gibi süslemeli masaları. Kafenin tavanlarından da birkaç kitap sayfası sallanırsa şahane olur. Menüler belki parşömen rulosu belki de zarif bir mektup zarfı içinde gelir... Üzerine de birkaç şiir dizesi yazıldı mı tamamdır. Romantik bir buluşmada taraflara gerekli mesaj da verebilir böylelikle.

Birbirinin aynı onlarca kafe görüyoruz, buna rağmen her geçen gün yenileri açılmaya da devam ediyor. Demek ki talep var, ama niçin? Çünkü entelektüellik, eskiden belli bir sınıfa aitken zamanla halkın da dâhil olabileceği yeni bir hâl aldı. Eskiden alay edilen entelektüel insan tipi, bugünlerde takdir ediliyor, el üstünde tutuluyor. Kitap okumak, herkes tarafından onaylanmış bir davranış artık. Bu yüzden ki hobilerimizi soran bir soruya hızlıca “kitap okumak” diye cevap veriyoruz. Kitap okuyorsan, bir adım öndesin demektir. Kitap okumak ya da okur gibi “görünmek” bir başka önemli mevzuya sevk ediyor meseleyi. 21. yüzyılın bir yarısı, hatta belki tümü, görünüşler dünyasına ait. Evet, görünüşler dünyası, yani bildiğimiz sosyal medya.

Bir kafeye oturmadan önce internet bağlantısı var mı diye soruyor, oturunca da ilk olarak wifi şifresini istiyoruz. İnsanlar nerede olduğunu, kiminle olduğunu ve ne yaptığını birbirine bildirmek zorunda hissediyor kendini. Konum bildirmek, arkadaş etiketlemek, fotoğraf paylaşmak günlük yaşamın bir parçası artık. Böylece birbirimizi zin yaşantısından haberdar oluyor, laylaşıyoruz...

Takipçi sayılarının yarıştığı bu devirde kitaplar bir silah gibi kullanılıyor artık. Kapak rengi kıyafetine uygun olan bir kitapla fotoğraf çektiirmek binlerce beğeniye peşinden getiriyor mesela. Kitap kafeler tam da bu noktada giriyor devreye. İç mekân tasarımının bir parçası, bir dekorasyon ürünü

olarak servis edilen kitaplar, okuma eyleminin içini boşaltıyor. Elbette burada karşılıklı bir memnuniyet söz konusu. Mekân sahipleri, ucuz ve anlamlı bu tasarım harikası kitaplardan memnun, müşteriler ise kitaplarla poz vererek aldığı beğenilerden... Öyleyse problem nedir? Problem, kitabın hızla tüketilmesi.

Üsküdar'da, *Mihrimah* kafede oturuyorum. Burası konum itibarıyla en çok tercih edilen kafelerden biri. Sahilden karşıya geçince hemen sağda, Valide Sultan Camii'nin arkasında kalıyor. Her daim entelektüel, şair, yazarlarla doludur burası. Sabah kitabını okuduğunuz bir yazarı, akşam *Mihrimah*'ta çay içerken görürseniz şaşırmayın. Üzerinde çeşit çeşit kitaplar olan ahşap masalar boşalıp dolmaktadır. Kitap, oturduğunuz masanın bir parçasıdır. Saksıda bir çiçek gibi durup bükür boynunu. Asıl mesele kitap okumak değildir artık, orada kitap okuyan biri olarak görünmek daha büyük bir amaç hâline gelmiştir. O kitap kafede oturmak, müşterinin sipariş ettiği çay kahve ile

beraber bulunduğu toplumda elde ettiği saygınlıkta da belirleyici değer taşımaktadır. Tüketim, günümüz insanı için bir varoluş şekline bürünmüştür.

Sosyolog ve filozof Bauman'a göre insan, modern dönemde üreticilikle öne çıkarken postmodern dönemde tüketici bir konuma sahiptir. Bilgi anlayışı da buna bağlı olarak değişmiştir.

şey dergi mi yoksa dergi çıkaran kişi olmak mı, bilinmez. İşin burasını pek düşünmeye değer görmüyor, böylece dergileri de harcıyıp tüketiyoruz.

Nevmekan, Üsküdar'ın diğer bir gözdesidir. Bu defa tüketim işi devlet eliyle gerçekleşiyor. Millet kıraathanesi olarak adlandırılan Bağlarbaşı'ndaki bu kitap kafe aynı zamanda söyleşilere, konserlere de ev sahipliği yapıyor. Sosyal medya hesabınızda bu mekânda olduğunuzu gösteren bir paylaşım yaptığınızda, kültürel bir faaliyette bulunduğunuz muhakkak anlaşılacaktır. Böylece baş parmaklar bu defa sizin için kalkacaktır, layk!

H Yayınları kitap-kahve, diğerlerine nispetle daha küçük bir mekân. Paşalimanı Caddesi üzerindeki bu kafe de aynı amaçlara hizmet ediyor. Kitabınızın heyecanlı bir bölümündeyseniz ve sessizce oturup bitirmek istiyorsanız H tercih edilebilir. Üstelik buradaki tüketim malzemeleri kitapla sınırlı da değil. Çantalar, defterler, kalemler gibi sizi entelektüel gösterecek birçok ürüne de buradan ulaşabilirsiniz.

İçine dair hiçbir fikriniz olmasa dahi ismini duyar duymaz fikir sahibi olabileceğiniz kafeler vardır bir de, Arap harflerinin tabelaları süsler: Mim Kahve, Vav Kahve, Lamelif kahve... Bahsettiğimiz şu kitap konseptine baştan aşağı uygundurlar. Kafecilik, dergicilik ve İslamcılık; el ele vermiş ve kitapları “tüketmeye” ant içmiştir.

Yalnızca Üsküdar'daki bu birkaç kafeye bakarak bile birçok çıkarım yapmak mümkün. Oysa daha şehrin dört bir yanında yüzlerce kitap kafe var. Öyleyse neden hâlâ Türkiye, günde sadece bir dakikasını kitap okumaya ayırıyor? Aslında cevabını çoktan verdik.

Kitapları okumakla değil, tam da çağın gerektirdiği gibi “tüketmekle” meşgulüz. Kütüphaneler, lise ve üniversite öğrencilerinin ders çalışma mekânı olduğundan beridir, kitapların mekânı da ister istemez kafeler oluverdi. Tevekel değil, sahaflar da artık roman ve hikâye kitabından çok üniversiteye hazırlık çalışma kitapları satar oldu. Sanal dünya ile gerçeklik arasında salınıp duran modern insanın kimlik

arayışına böylece biryenisi daha eklendi: Heşteg: Ne okuyorum? Çünkü birinin ne okuduğu, kim olduğu konusunda kocaman ipuçları barındırıyor. Bunu da görünüş dünyasına sunmaktan başka çaresi yok insanın. O hâlde en popüler olanı, en kültürel mekânda okuyacak ki “bakın ben de sizdenim” diyebilisin. Sizden olmak güven verir çünkü. Aidiyet her daim konforludur.

İnsanın kendini topluma kabul ettirme çabası, bir başka tartışma konusu olabilir. Kim bilir, belki bunun da altından başka bir önemli sebep çıkacaktır. Fakat şimdi bizim için mühim olan, kitabın mekân değiştirmesi ile

Bir Tutam Şehir Tozu

MUSTAFA UÇURUM

ŞEHİRLERİN İNSAN RUHUNA DENK DÜŞEN BİR HÂLERİ VAR. YAŞAYAN, NEFES ALAN, ESKİYEN VE YENİLENEN bir hâl bu. Hissetmek ve ruhun keskin çizgilerini hayatın çizgisiyle birleştirebilmek için şehirlerin yaşayan yüzlerini duymak gerekir. Şehirle birlikte nefes almak ve hayatı bir şehrin kapısından girer gibi yaşamak.

Seyyahlık bir anlamda yaşama yeni bir nizam vermek demektir. Kendi yerinden köklerini sürüyerek çıkan bir dev gibi yeni coğrafyalara yelken açan ama köklerini hiç terk etmeyen bir dev.

Ben seyyahları hep devasa yürekli insanlar olarak tasavvur etmişimdir. Yerinde duramayan, kalbinin üstündeki yaka cebinde katlanmış bir haritayı kutsal bir emanet gibi saklayan koca yürekli yolculardır seyyahlar. Görmeyi duymayı, hissetmeyi bilen ve yaşadığını nakletmekte oldukça mahir olan seyyahlar aslında yaptıkları gezilerin tümünü sadece kendileri için değil tüm insanlık için yapmıştır. Geçmiş zamanlarda gezip gördüğü yerleri ince bir işçilikle anlatan seyyahların yazdıklarını okuyunca görüyoruz ki onların amacı sadece gezmek, yeni yerler görmek hevesi değil; tarihe bir not düşer gibi tozlu yolların dumanını, denizlerin ufkunu, dağların göğe yükselen heybetini, şehirlerin insan kokan yanını anlatma şevkidir aynı zamanda.

Çıkıp seyreylemek şu devranı, köşe bucak demeden, baştan uca, dipten köşeye gezmek ve gözünü, gönlünü doyurmak ne onulmaz bir zenginliktir, ne tarifsiz bir mutluluktur. Kendine gezip dolaşmayı iş edinen kim varsa aslında huzur ülkesinin bir dervişini olmak için yollara düşmüştür ol kişi. Âlemlerden âdamlara, hüznlerden zevk ü sefaya kadar öylesine bir geniş iklimin hayatını kurar ki seyyah, tarihten beslenir, coğrafyadan esinlenir, edebiyattan dem vurur ve kendini fani bir dünyalı olarak atar hengâmenin ortasına.

Dünya kurulalı beri insanlar bir yerden bir yere gitmeyi sürdürmüş, göçebe olmuş, adına gurbetçi denmiş, eline tutuşturulan evrakla gecesini gündüzüne katıp diyar diyar dolaşmıştır. Buna sadece dolaşmak denirse elbette. Yaşamış, yaşatmış, yazmış, yazdırmış, gördüğü her yenilik karşısında hayretini gizleyememiş de; “Ben bir âdem idim, uçup geldim bu diyara. Gün ola harman ola. Bakalım ne çıkar bahtımıza.” deyip gördüklerini, duyduklarını büyük bir rikkatle kaydetmeye başlamış.

PRİSKOS ÇIKIYOR YOLA

Bilinen ilk seyyah Bizanslı Priskos, elçilik göreviyle gittiği yerlerle ilgili notlarını bir seyahatnamede buluşturarak yaşadığı dönemin olaylarına tanıklığına bizleri de şahit tutmuş ilk olarak. Hun hükümdarı Atilla’ya gönderilen elçilik heyetinde bulunan Priskos, hem o dönemle ilgili bilgiler veriyor seyahatnamesinde hem de Göktürkler ile bilgileri de paylaşıyor.

İBNİ BATUTA VE GEZİLERİ

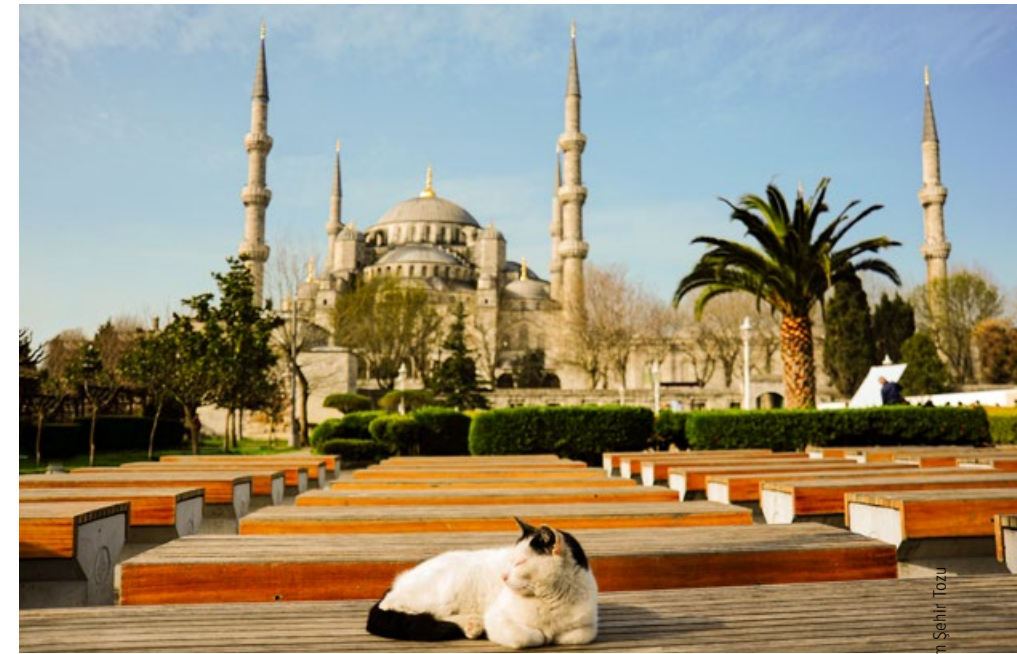
Tarihin birçok döneminde seyyahlar ortaya çıksa da bütün isimlerin en önünde İbni Batuta yer alır. Kadılık ve birçok diplomatik göreve getirilen İbni Batuta, bu vesile ile dünyanın birçok yerini gezme fırsatını yakalamış, Türklerin, Moğolların, Maldivlerin hükümdarları ile tanışmış, hem bir derviş hem de bir seyyah gibi dünyayı dolaşmıştır.

“14. yüzyıl gezginlerinden İbn Battuta (1304-1368) Fas’ın Tanca şehrinde dünyaya gelir. Bu şehirden çıktığı ve 28 yıl süren gezileri boyunca Mısır, Arap Yarımadası, Irak, İran,

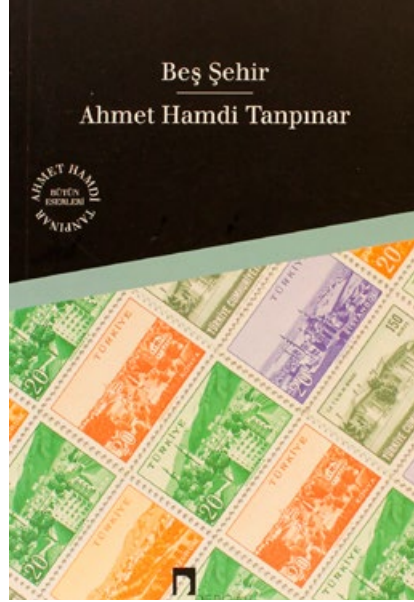
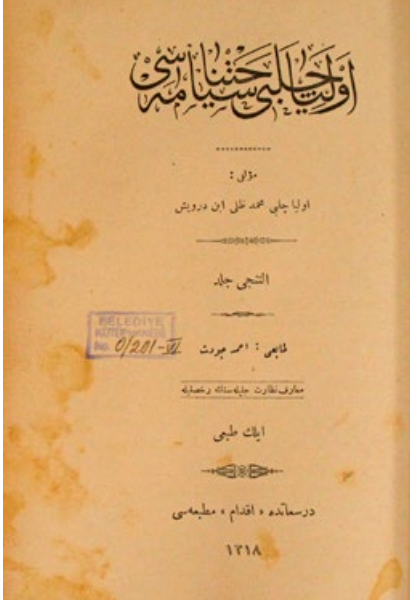

Anadolu (başta Osmanlı Beyliği olmak üzere o dönemin belli başlı beylikleri), Deşt-i Kıpçak, Bizans (İstanbul), Orta Asya, Hindistan, Maldivler, Çin ve Endülüs’ü gezen İbn Batuta devlet ve toplum yapıları, inanç ve adetleri, doğal özellik ve ürünleriyle tanıttığı bu ülke ve şehirlerin 700 yıl önceki durumlarını başarıyla yansıtır. Yazarı tarafından Tuhfetü’n-Nuzzar fî Garaibi’l-Emsar ve Acaibi’l-Esfar diye adlandırılan, yaygın olarak Rihle diye bilinen ve Türkçede İbn Battuta Seyahatnamesi diye anılan eseri günümüzde de ilgiyle okunmakta ve kaynak olarak kabul edilmektedir.”

İbni Batuta’nın Seyahatname’si sadece şehirler hakkında bilgiler vermez. O, yaşadığı tecrübeleri de aktarır. Birçok kez savaşa katılmış, eserinde savaş

taktikleri, savaşların tarihleri gibi konularda da bilgiler aktarmıştır. İcazetli bir telkinle yollara düşen İbni Batuta’nın ağzından dua eksik olmuyor. Yol arkadaşı genelde dualar ve menkıbeler. Seyahatname şöyle başlıyor: “Nesir ve nazırında usta, bilimin birçok dalında uzman, Gırnatalı Fakih Ebu Abdullah Muhammed İbnü’s-Şeyh Ebu’l-Kasım İbn Cüzeyy Kelbi -Allah onu bağışlasın- der ki: Tüm övgüler, yeryüzünü kullarının hizmetine veren Allah’adır. Onun izniyle derin vadilerde, geniş yollarda yürür bu insanlar.

Yüce Allah kullarını yerden bitirdi, yere gönderecek ve yine oradan çıkaracaktır. Toprağı kudretiyle kullarına yatak eden, çivi gibi yüksek dağlarla yeryüzünü pekiştirerek üstüne direksiz göğü diken, yıldızları karanın ve denizin karanlıklarında insanlara rehber eden O'dur."

Birçok kez hacca giden İbni Batuta, kitabının büyük bölümünü hac izlenimlerine ayırır. İçindeki coşku kurduğu her cümlede hissedilir.

"Üçüncü günün akşamı, Harem-i Şerif'e (Medine'ye) girdik, mescide geldik. Selam Kapısı'nda durarak salat-ü selam getirdik. Mübarek Ravza'da kabir ile minber arasında namaz kıldık. Peygambere ağlayan ağacın, kıblenin sağ tarafında direğe bitleştirilmiş parçasını selamladık. Peygamber efendimizi andık, Allah'tan rahmet ve esenlik diledik. O, öncekilerin ve sonrakilerin efendisi; o, günahkârların şefaathçısı; o, Haşim soyundan (Mekke'nin) Batha vadisinden gelen; o, övgüye layık elçi, ona esenlik, ona saygı, ona selam!"

Anadolu'ya da yolu düşünüyor İbni Batuta'nın. Antalya, Denizli, Muğla, Konya, Sivas, Amasya, Balıkesir, Manisa gibi birçok şehre dair izlenimleri var.

"Bundan sonra Sivas'a yollandık. Bu şehir de Irak'a bağlıdır. Irak ülkesinin en büyük şehirlerinden biridir. Tahsildarlar ile büyük kumandanlar orada oturuyorlar. Şehir pek düzenli ve bakımlı olup geniş caddelere sahiptir. Çarşıları fevç fevç insanla dolup taşıyor. Burada medrese tarzında inşa edilmiş 'Daru's-Siyade' (Seyyidler Konağı) denilen büyük bir bina var ki sadece Peygamber soyundan gelen misafirler ağırlanıyor; yani 'Nakibüleşraf' bu konakta oturmaktadır. Misafir kalan şerife, konakladığı sürece yiyeceği, içeceği, mumu ve kullanacağı eşyası verilir; yola çıkarken de yol harçlığı gönderilir."

"Buradan çıktık, Amasya'ya gittik. Amasya büyük bir ırmak kenarında, çevresi bağ ve bostanlarla kaplı, meyvelik ve ağaçlık bir şehir. Irmak üzerine kurulan dolaplarla çekilen su, evleri ve bostanları sulamaktadır. Cadde ve çarşıları gayet geniş. Buraya Irak sultanı hükmediyor."

"Bu şehirde bilginlerin kutbu, büyük ermiş Şeyh Celaleddin'in türbesi vardır. Bu adam Mevlana adıyla tanınmıştır. Anadolu halkından bir kısmı onun tarikatını tuttuğu için onlara şeyhin adıyla 'Celaliye' denilir; bazı tarikatların Irak'ta Ahmediye, Horasan'da Haydariye şeklinde anılması gibi. Celaleddin'in türbesinin yanındaki büyük dergâhta gelen giden misafirlerin, yoksulların karınları doyurulmaktadır."

İbni Batuta'nın gezileri kıtalar arası yolculuk denecek kadar geniş bir coğrafyayı kapsıyor olsa da ona "doğunun en büyük seyyahı" denmesi daha çok belli bir coğrafyadaki ülkeleri ve şehirleri gezerek izlenimlerini aktarmasından dolayıdır. Ayrıca çok da ayrıntıya girmeden yapmıştır gezilerini. Seyahatnamesinde bu yüzden bazı şehirler hariç birçok şehir kısaca ele alınmıştır.

SEYDİ ALİ REİS'İN MİR'ATÜ'L-MEMALİK'İ

Türk edebiyatına gelince; ilk seyahatname, Seydi Ali Reis'in Mir'atü'l-Memalik adlı eseridir. Seydi Ali Reis; Hindistan'dan Bağdad'a dönünce yol arkadaşlarının, görülen şehirleri, karşılaşılan değişik ve ilginç olayları, ziyaret edilen türbeleri ve çekilen zorlukları anlatan bir kitap yazmasını istemeleri üzerine kaleme almaya başladığı bu eseri 1557'de İstanbul'da tamamlamıştır.

Aynı zamanda şair olan Seydi Ali Reis, eserinde şiirlerine de yer vermiştir. Onun seyahatnamesini farklı kılan özellik, içinde şiirlerin de yer almasının yanında denizcilikle ilgili

birçok bilginin de veriliyor olmasıdır. 10 bölümlük bu kitap; yön bulma, azimut ve yıldızların yüksekliklerinin hesabı, zaman hesabı, takvim, Güneş ve Ay'a bağlı tanımlanan yıllar, denizcilikte önemli bazı yıldızların doğmaları, batmaları ve adları, ünlü limanlarla adaların enlemleri, astronomiye ait bilgiler ve bazı limanların arasındaki uzaklıklar, Hind Okyanusu'ndaki adalar, kıyılar, rüzgârlar, ünlü limanlar ve topografik coğrafya konularını içermektedir.

EVLIYA ÇELEBİ VE SEYAHATNAME

Türk ve dünya edebiyatında seyahatname dendiğinde akla gelen ilk isim Evliya Çelebi'dir.

1611 yılının İstanbul'u. Osmanlı'nın -küçük çalkantılar yaşasa da- gücünün yerinde olduğu yıllar. Dünya; Osmanlı'nın varlığını ve gücünü kabul etmeye devam ediyor. Savaşlar, mücadeleler sürerken ülkenin kültür sanatla olan bağları da tüm etkisiyle yerli yerinde.

Unkapanı'nda dünyaya gelen Evliya Çelebi bin Derviş Mehmed Zillî, varlıklı bir ailenin çocuğu olmasından dolayı iyi bir eğitim almış, saray ve çevresinde bulunmuş, devletin birçok kademesinde görev almış, asıl ününü yaptığı seyahatlerden kazanmış bir seyyah'tır. Döneminin padişahıyla da arası iyi olan Evliya Çelebi bazen kendisine verilen görevlerle, bazen seyahat amacıyla Anadolu'dan başlayıp dünyanın dört bir yanını gezmiş ve gezdiği yerlerle ilgili izlenimlerini yazarak dünyanın en önemli ve kapsamlı seyahatnamelerinden olan 10 ciltlik eserini vücuda getirmiştir.

Ülkeler arası mektuplaşmalar vasıtasıyla ya da savaşa katılmak için gittiği ülkelerde de seyyahlık görevinden hiç taviz vermeyen Çelebi, Melek Ahmet Paşa'nın maiyetinde uzun süre bulunarak birçok devlet adamıyla da tanışmıştır. Bu tanışmalar Çelebi'nin yolunu ve ufkunu açmış, birçok ülkeye yaptığı seyahatlerde Osmanlı'nın şanına yakışır bir üslupla ağırlanmıştır.

Peki, Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sini diğer seyahat kitaplarından ayıran en önemli özellik nedir dersek en dikkat çekici nokta olarak onun kendine has abartılı ve nükteli üslubunu gösterebiliriz. Tarihî gerçekliklerden bahsederken, aynı zamanda olayları anlatırken kullandığı abartılı üslup onun eserini daha okunur ve çekici kılmıştır.

Örneğin; Hezarfen Ahmet Çelebi'den bahseden tek kaynak Seyahatname'dir. Bugün havacılık tarihinin bir efsanesi olarak ismi anılan Hezarfen hakkında sadece Evliya Çelebi'nin bahsettiği tek paragraflık bilginin olması Seyahatname'nin ne kadar değerli bir eser olduğunu ortaya koymaktadır.

"İlk defa Okmeydanı minberi üzere yıldız rüzgârı şiddetinde kartal kanatlarıyla sekiz, dokuz kere göklere kanat açarak talim etti. Sonra Sultan Murad Han, Sarayburnu'nda Sinanpaşa köşkünde seyr ederken Galata kulesinin en

tepesinden Ahmed Çelebi lodos rüzgârıyla uçup Üsküdar'da Doğancılar Meydanı'na düşmüştür. Sonra Murad Han bir kese altın ihsan edip Hezârfen Ahmed Çelebi'yi Cezayir'e sürmüştür. Orada öldü. Murad Han 'Her ne istese elinden gelir' diye Ahmed Çelebi'den pek korktuğundan sürmüştür."

Erzurum denince akla insanın içini titreten soğuklar gelir. Evliya Çelebi de Erzurum'un soğuğundan bahseder nükteli üslubuyla.

"Bizim senemizde atlar temmuz ayında çayırdı iken bir gürültü, şimşek, tipi, boran ve yağmur yağınca bütün atlar boşanıp Erzurum sahrasında olan Umudum Köyü'ne, Kane ve Gez Köyü'ne kadar dağılıp serseri gezdiler. Kış böyle sert olur.

Hatta insanların dilinde darb-ı meseldir ki bir dervişe; -Nereden gelirsin?, derler, -Kar rahmetinden gelirim, der. -O ne diyardır, derler; -Soğukdan 'Ere zulüm' olan Erzurum'dur, der. -Orada yaz olduğuna rast geldin mi, derler?

Derviş der: -Vallahi 11 ay 29 gün sakın oldum, bütün halkı yaz gelir derler, amma görmedim.

Hatta bir kere bir kedi bir damdan bir dama atlarken aralıktaki donup kalır. Sekiz aydan sonra bahar gelince, anılan kedinin donu çözülüp mırnav deyip yere düşer. Bu da latife şeklinde anlatılan bir darb-ı meseldir."

Seyahatname'nin Kayseri maddesinden: "Evvela şehrin kuzeyi tarafındaki Erciyes Dağı eteğinde yüksek bir tepe üzerinde Rum melikleri fil cüssesi kadar yontulmuş taş ile sağlam olarak yaptı. Daha sonra Danişmendliler Rum elinden feth edip daha genişletip imar etti, ama hâlâ şenlikli olan yeni Kayseri bu eski Kayseri'den 8.000 adım uzakta bir bakımlı ve süslü şehir, eski yapı sağlam kaledir. Sivas şehri bu Kayseri'nin doğu tarafında beş menzil yerdir."

İstanbul'dan başlıyor Evliya Çelebi'nin seyahati. İstanbul tarihi her şeyiyle anlatılıyor. İstanbul'un ve fetihten sonra Osmanlı Devleti'nin tarihini yazıyor. Devletin yapısı, sancakları, gelirleri, padişahların saltanat yılları da ayrıntılı olarak yer buluyor Seyahatname'de.

AHMET HAMDİ TANPINAR VE BEŞ ŞEHİR

Günümüze daha yakın zamanlara geldiğimizde de görüyoruz ki şehir yazıları aynı hassasiyetle kabul görmeye devam eder edebiyat dünyasında. Çağdaş edebiyatımızda şehir yazıları dendiğinde tereddütsüz akla gelen ilk yazar Ahmet Hamdi Tanpınar'dır. Elbette Beş Şehir adlı eseriyle birlikte.

Beş Şehir, Tanpınar'ın bir edebiyat adamının gözüyle şehirleri kendi ruhuyla harmanladığı bir eseri. Şehirlerin tarihteki mekânlarından, gelenek ve göreneklerinden, tarihî güzelliklerinden bahseder Tanpınar. Çok gezen biri olmasına rağmen Tanpınar, hayatındaki beş şehri anlatmak

istemıştır. Onun beş şehri; Ankara, Erzurum, Konya, Bursa, İstanbul'dur.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın bu kitabı yazmak istemesinin asıl sebebi; “Hayatımızda kaybolan şeylerin ardından duyulan üzüntü ile yeniye karşı beslenen iştiahtır.” Güzellikler elimizden kayıp gitmekte ve biz bunlara karşı bir şey yapmadan öylece bakmaktayız. Şehirler bizimdir ve biz de şehirlerin. Her gün bir yanımızdan parça gibi şehirler gerçek yüzünü kaybetmekte. İşte Tanpınar'ın yapmak istediği de kaybolan değerlerle birlikte şehirlerin içimizdeki yerini sağlamlaştırmaktır. Her şehir bir dünyadır. Geçmişten geleceğe uzanan bir köprüdür. Her şehrin tarihe yaslanan bir yanı vardır. Tanpınar özellikle şehirlerin tarihle olan bağına dikkat çeker.

İstanbul bir medeniyetin şehridir. Özellikle yapılarıyla bir tarihin yaşayan yüzünü temsil eder. Zaman geçtikçe eski güzelliğini ve özelliğini kaybeden bir İstanbul'u yaşamak zorunda kalmak zor olsa da İstanbul'da yaşamak ve İstanbul'u yaşamak da önemlidir. Tanpınar'ın İstanbul'u hayalleri süsleyen bir gönül ustasıdır.

Ankara'nın mahzunluğu, kenarda oluşu Tanpınar'a hüznün verir. Sanki bir gazi gibidir Ankara. Yorgundur hep.

Konya, Mevlana'nın nefesiyle büyüyen bir bozkır çocuğudur. Selçuklu neyse Konya da odur.

Erzurum, acıların şehridir. Savaşlardan aldığı yarayı saramayan bir mahzun şehirdir. Erzurum demek Tanpınar'a göre Milli Mücadele demektir.

Ve Bursa. Tanpınar'ın adıyla özdeşleşen Osmanlı şehri. Zaman her yerde işler ama Bursa'da geçen zaman ayrıdır. Bursa semtleriyle, mahalleleriyle, tarihten bir imbik gibi süzülen zamanı yaşar. Billur bir su gibidir Bursa. Şırlıtlı sularıyla zamanın suda yansıyan yüzüdür.

ALTIDAN YEDİYE, ŞEHİRLERDEN ŞEHİRLERE

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın açtığı yoldan giden Ahmet Turan Alkan Altıncı şehir olarak Sivas'ı anlatır. Sivaslı olan ama kendini daha çok Amasyalı gören Özkan Yalçın, Yedinci Şehir diyerek Amasya'yı bu halkaya dâhil eder. Amasya; tarihiyle, coğrafyasıyla, Ferhat'ıyla, Şirin'iyle gözde şehirlerimizden biridir. Tarihte, “Şehzadeler Şehri” olarak anılan Amasya, Kral Mezarları'yla, Ferhat'ın aşkı uğruna dağlara açtığı su kanallarıyla, Yeşilirmak'ın şehri ikiye bölen nazlı nazlı akışıyla ayrı bir güzelliğe sahiptir. Özkan Yalçın kitabında bu güzellikleri şairane bir üslupla anlatır. Bütün bu

birbirinden güzel mekânlara adeta ruh vererek, bu mekânların şehre kattığı anlamları da göz önünde bulundurarak canlı bir portre sunar okuyucuya.

Özkan Yalçın, Yedinci Şehir kitabıyla ilgili kendisiyle yapılan bir söyleşide özellikle şehir ve insan üzerinde durur. Şehirlerin de bir canı olduğunu, önemli olan bu canlılığı göz ardı etmemek gerektiğini vurgulayan yazar, “Şehirler bir aynadır. İnsan nasıl yaşıyorsa şehirde, şehirde kendisini öyle görür.” demiştir.

Özkan Yalçın'ın Amasya'sı tarihten bir sayfadır. Şehrin her köşesi tarihin canlı birer şahididir. Şehzadelerini Amasya'ya gönderen Osmanlı, aslında büyük bir anlam yüklemiştir şehre. Yavuz gibi bir padişahın haşmeti sinmiştir şehre. Beyazıt'ın ruhu sanki hâlâ şehirdedir. Ferhat'ın su kanallarından adeta bir

sevda masalı akmaktadır. Bütün bunlar ve daha fazlası Özkan Yalçın'ın şair kaleminden şiir olup damlamaktadır.

Bir şehre gitmeden önce okunması gereken kitaplar arasına Yedinci Şehir'i de alabilirsiniz. Bu kitap size sadece rehber olmayacak, aynı zamanda bir şehrin şiirini de sunacaktır. Bir gün yolunuz Amasya'ya düşerse, elinizde Yedinci Şehir, dilinizde Cafer Turaç'tan Amasya Mektupları olsun. Görün bakın o zaman, şehir size ne güzellikleri sunacaktır.

AHMET HAŞİM'İN FRANKFURT'U

Göl kıyılarının ve akşam vakitlerinin melâle aşına şairi Ahmet Hâşim'in Frankfurt Seyahatnamesi adlı kitabı, şairin tedavi için gittiği Frankfurt'a dair izlenimlerinden oluşan bir gezi kitabı. Ahmet Hâşim'in yazı türlerindeki farkı onun kişilik özelliklerini çok da yansıtmaz. Onu en iyi, şiirleri anlatır. Çünkü nesirde farklı bir kişilik karşımıza çıkar. Daha konuşkan, insanlarla daha çok irtibat kuran, hayata nükteli köşelerinden bakmayı da tercih eden bir üslupla nesirde karşımıza çıkar Hâşim.

Kitaba seyahatin tanımını ile giriş yapıyor Hâşim. Tam şairlik bir tanım bu.

İnsan, hayatının tatsızlığından ve etrafında görüp bıktığı şeylerin o yorucu alelâdeliğinden bir müddet kurtulabilmek ümidiyle seyahate çıkar. Bu bakımdan seyahat “Harikulâdelikler avı” demektir.

Daha sonra harikulade ifadesine açıklık getirip seyahat ve harikulade birlikteliğini örneklerle pekiştiriyor.

“Bu ameliye, hayâl yaratıcı şâirin her dakika, yaptığı ameliyedir. Hele geçici bir şâir olan seyyah, yabancı âlemler içinde kendisine ârız olan cahillik sayesinde etrafını daima

uydurucu bir gözün hayretleriyle görecektir. Evliyâ Çelebi'nin eski Türkiye'si, Comte de Gobineu'nun Afganistan'ı ve İran'ı, Pierre Loti'nin İstanbul'u, Paul Morand'm New York'u, ancak seyyah gözünün yoktan yaratıp görebileceği birer harikulade hayâldir.”

Yolculuk trenle başlıyor. Her bir köşeyi temaşa eyleyerek Frankfurt'a ulaşıyor Hâşim. Şehri anlatıyor sanatıyla, çağdaş görünümüyle, dünyadaki yeriyle. Şair bakışını ve ilgisini hiç bırakmıyor.

“Frankfurt'a gelene herkesin sorduğu şunlardır:

— Eski şehri gezdin mi? Rothschild'lerin evine gittin mi?

— Goethe'nin evini gezdin mi? Frankfurt şehri meşhur

zengin Rothschild'in ve şâir Goethe'nin vatanı olmakla iftihar eder. Vardığımın ilk günü Goethe'nin evine koştum. Romanyalı hasta arkadaşımınla beraber.”

Hâşim'in tedavisi devam ederken Frankfurt gezilerini de ihmal etmez şair. Her izlenimi paylaşır. Böylelikle ortaya sadece bir seyahatname çıkmaz, yıllar öncesine dayanan bir şehir belgeselini de takip etmiş oluruz. Bu anlamda Frankfurt Seyahatnamesi türünün değerli bir örneği olarak edebiyat tarihimizdeki yerini alır.

“Frankfurt caddelerinde en çok garibime giden insan, dilencisi olmuştur. Bu dilenci, temiz gömlek ve yakası, lekesiz elbisesi, ütülenmiş beyaz mendiliyle iyi bir kahvaltıdan sonra sigarasını yakarak, sabahın neş'eli kalabalığı içinde işine giden herhangi bir efendiye benzer.

Hastahanenin kırmızı nehir sularına bakan pencereleri önünde, şehrin en şık ve en işlek caddelerinde, ikişer üçer kişilik takımlar hâlinde, sabahtan akşama kadar opera veya operet parçaları söyleyerek havayı keman veya armonik sesleriyle dolduran dilenciler hep bu tiptedir. Bunların gündelik kazançları, herhangi bir alışverişin getireceği kârdan aşağı değil.”

MUSTAFA ARMAĞAN VE ŞEHİR

Günümüz yazarlarından Mustafa Armağan, şehirlerin nabzını yoklamakta ve şehirlerin yaşayan yüzünü göstermeye çalışmaktadır. Modern bir Evliya Çelebi'dir Armağan. Şehirleri gezerek, onların unutulmuş yönleriyle yüzleşmeye çalışmakta ve izlenimlerini paylaşmaktadır. Onun şehirleri içinde sınır yoktur. Bir dünya haritasının tam ortasında durmaktadır. Her şehir bir insan gibidir Armağan için. Bazen hüznü, bazen neşeli, çokça yalnız ve ne kadar umutlu.

İnsan Yüzlü Şehirler'de her renkten bir portre karşılar okuyucuyu. Dil, din, ırk farklıdır ama şehirlerin insanlara verdikleri ruh aynıdır. İnsan yaşadığı yere benzer. İnsan yaşadığı şehir gibidir. İnsan ilk başta direnebilir bu değişime. Şehri kendine benzetmeye çalışır ama şehirlerin surları güçlüdür ve şehirler içindeki her şeyi kuşatır.

Mustafa Armağan, şehirlerin vakitlerini de iyi gözlemler. Ramazan ve şehir onun için bir şehrin yüz akıdır. Bir şehrin en bereketli vaktidir Ramazan. Bu, dünyanın neresi olursa olsun aynıdır.

Şehri seven ve şehirli olmayı bilen biri olarak şehrin yüzü olmak, her şeyiyle şehri yansıtmak olmak bir şehrin

hakkını vermekten geçer. Şehirler eğreti bir sevgiyi istemez. Kalbin ucuyla sevenleri bağrına basmaz. Şehir, yüzünü ayna yapan yerlilerin mekânıdır.

ŞEHİRİN FOTOĞRAFINI ÇEKMEK

Beşir Ayvazoğlu, Şehir Fotoğrafları kitabında okuyucuya şehirlerin pastoral fotoğraflarını sunan bir ressamdır adeta. Görsel bir anlatımın yoğun olduğu kitapta yazar İstanbul'un silüetinin resmini yapar. İstanbul'un edebiyata yansıyan yüzünü anlatır çokça. Divan Edebiyatı'nın İstanbul'undan, pazarcı seslerinin kaybolduğu İstanbul'a kadar karış karış dolaştırır okuyucuyu. Kendi bakış açısının yanında edebiyatçıların İstanbul'unu da anlatır. Ahmet Hamdi'nin, Mehmet Akif'in, Yahya Kemal'in, Refik Halit'in İstanbul'una dair izleri takip eder.

İstanbul'un nasıl olup da cümbür cemaat bir hâle geldiğine dair tespitlerde bulunur. Şehirler değişir. Bu kaçınılmazdır. Zaman geçer ve şehirlerin çehresi değişir. İstanbul'un çehresi de arabesk bir çılgınlıkla değişime uğrar. Çokça bizden çokça yabancı.

İstanbul'un yanında Türkistan'dan esintiler de vardır bu kitapta. Türk'ün olduğu her yerin nefesini duyurmak istemiştir Ayvazoğlu. Mostarlı geceler, Taşkent'in gülleri, Orta Asya bozkırları, Semerkand'ın masalı.

Bir insanın içine şehir sevdası düşmesin. Artık aradaki bütün sınırlar kalkar. Böyle bir sevdaya Misak-ı Millî dar gelir. Şehir ki düş gibidir. Uçsuz bucaksız bir aşktır.

TURGUT CANSEVER VE ŞEHİR

Turgut Cansever bir seyyah olarak şehirleri gezmemiştir ama onun şehir üzerine düşünceleri de yaşanabilir Müslüman şehirler kurma bağlamında türünün yegâne örneği olarak hayatımızda yer edinmiş bir yol göstericilik özelliği taşımaktadır. O, tüm şehirlerin ruhuna dokunan etkiler bırakmak istemiştir.

Şehirlerin de bir kalbi olduğuna inanırdı Cansever. Şehri yaşanır hâle getirerek kalbin damarları açılacak ve şehir daha derin soluklar alabilecek. Turgut Cansever'in mimarideki temel kaynağı geçmiştir. İslam medeniyetiyle yoğrulmuş Osmanlı mimarisini baş tacı eder kendine. Çünkü Osmanlı'da mimari çalışmaların merkezinde insan vardır.

Osmanlı döneminde yapılan camilere bakacak olursak, sadece ibadethane olarak imar edilmemiştir hiçbiri. İnsan ihtiyacı neye ise o da vardır bu yapıların içinde. Turgut Cansever de İslam'da Şehir ve Mimari adlı kitabında kendi

hayat çizgisinin de bir yapıtaşı olan İslam ile mimari ilişkisini işlemiş.

Şehirler inşa ederken en önemli faktör çoğu zaman gözden kaçırılıyor. Şehirler insanlar için inşa edilir ve insanın ihya olması için taş üstüne taş konur. Turgut Cansever İslam'da Şehir ve Mimari kitabının girişine bu vurguyla başlıyor. İslam'dan uzaklaşan toplulukların bütün değerlerden de uzaklaştığını, kültürel bir kirlenmeye doğru sürüklendiğini belirterek Batı'nın örnek alınmasıyla birlikte insan merkezli değil teknoloji merkezli şehirler kurulduğuna dikkat çekiyor.

“İslam varsa her şey vardır.” düsturuyla hareket etmek. İşte tam da Turgut Cansever'in işaret ettiği nokta budur. Eğer yaptığımız her işte İslam'ı rehber olarak alırsak her işimiz Hak üzerine olur. Turgut Cansever mesleğini icra ederken kendisine neyin rehberlik ettiğini kitabında şu şekilde ifade ediyor: Mimarlığın, “İnsanın dünyadaki esas vazifesi dünyayı güzelleştirmektir.” hadis-i şerifinde tarif edilmiş çerçeve içinde oluşmasını sağlamak, sosyal, ruhî ve inanca taalluk eden meselelerini doğru olarak ortaya koymak ve yanılıgıları bertaraf etmek uğrunda çaba sarf etmek benim için kaçınılmaz görev olmuştur.”

Peygamber Efendimizin sözünü kendine rehber aldığı için bizler Turgut Cansever'in ortaya koyduğu her esere sonsuz bir sevgiyle bağlıyız. O, eserlerinde İslam düşünce yapısını uygulamak istediği için çağımızın Mimar Sinan'ı olarak anılmayı hak etmektedir. İslam'da Şehir ve Mimari kitabında önemli bir hastalık olarak gördüğü Batı'yı taklit etmenin bizi özümüzden uzaklaştırdığına vurgu yaparak, tarihini unutarak başka kaynaklara yönelenlerin ortaya koyacakları eserlerin içlerinin boş olacağına dikkat çekiyor. İnsan inançlarının eserlere yansıtılması gerektiğini geçmiştten

ve günümüzden örneklerle kitabında veren Cansever, İslam algısının her taşa nakış nakış işlenmesi gerektiğini savunmaktadır.

YILDIZ RAMAZANOĞLU'NUN ŞEHİRLERİ

“İçimden Geçen Şehirler” diyor Yıldız Ramazanoğlu hayatında yer eden şehirlere. Öylesine büyük bir coğrafyayı kaplıyor ki Ramazanoğlu'nun şehirleri, nefes nefese bir seyahate çıkmak gibi adeta. Bir bakmışsınız Ankara'dasınız, bir bakmışsınız Londra'da. Mekke ve New York aynı yazıda karşınıza çıkabiliyor onun anlatımında.

Belirli bir kalıba sokmak mümkün değil şehir yazılarını. Yazı türlerinin en rahatıdır desek yeridir. Öyküden, şiirden, denemeden, anıdan faydalanarak vücuda gelen şehir yazıları bütün bu türlerden tatları birleştirerek keyifli bir hâl alıyor. Yıldız Ramazanoğlu'nun şehir yazılarını okurken kendinizi bir anı ve öykünün ortasında buluyorsunuz zaman zaman. Hepsisi de birebir yaşanmış serüvenler olduğu için gerçek hayatın izleri anlatım zenginliği ile süsleniyor ve ortaya içe dokunan şehir yazıları çıkıyor.

Ve şehri tanımlıyor Ramazanoğlu yola çıkmadan önce: “Yeryüzü kabuğunun üstündeyiz. Farz edin yürüyüp gidiyoruz. İlerledikçe bu kabuğun aldığı biçimlerdir şehirler. Mimariden şiire, sanattan siyasete her şey bir bütünlüğün, insan yoğunluğunun ve yolculuğunun kesik kesik parçaları. Kabuk, üzerine basan insanların derinliğine ve insanlığına göre türlü türlü şekiller alır.”

“İngilizlerin çoğu yüz yıllık evlerde oturuyorlar. Tıpkı birçok İsviçreli, Alman ve diğer Avrupalılar gibi. Bir yol boyunca hiç ara vermeden yan yana dizilmeyi tercih etmişler. Herkese küçük, kullanışlı bir üç kat, bahçe ve en güzeli bir müstakil kapı.”

“Namaz kıldıran hoca Arapça başlayıp Boşnakça devam ettiği Cuma hutbesinde, ahlakın hayata sızmasından, utanma duygusunun güzelliğinden ve çelişkisiz bir yaşamdan söz ediyor. Şehrin ortasında bir han. Mohiça Han. Yürüdüğümüz caddeler Seraçi Caddesi, Ferhadiye Caddesi. Farklı kültürler

buhar gibi sızmış caddelere. Burada birdenbire Beyoğlu havası var. Birden Paris birden Şam. Her şey birden üst üste iç içe. Ne güzel bir şehirsin sen.”

BİR TUTAM ŞEHİR TOZU

İnsanların içlerinde büyüttükleri pastoral bir firar vardır. Her fırsatta şehirden kaçmanın planlarını kurarlar. Bir dağ köyüne gitmek, şehirden uzak kalmak, çam ağaçlarının arasında kafayı dinlemek. Böyle isteklerin ardına düşmek şehir insanını mutlu eden, onun içini rahatlatan, kafasını dağıtan ama hiçbir zaman gerçekleştiremeyeceği bir düştür.

Bir kişi şehrin tozunu bir kez yuttuysa onu başka bir hava kabul etmez.

Şehir havası insanı çarpar mı bilmem ama insanı kendisine sınıksız bağlar. Yeni şehirler görme arzusunu sürekli canlı tutar. Bu canlılık sürdüğü müddetçe seyahat etmek ve yeni yerler görmek de bir yaşam tarzına dönüşebilir. Bunu iyi biliyorum işte çünkü şehre yakasını kaptıran bir daha kurtulamamıştır. Çam ağaçlarının gölgeliği de mutlu bir düş olmaya devam etmektedir. ■

Osmanlı Devletinde Bir Vakıf Kütüphanesi:

Bursa Eşrefzâde Abdullah-î Rûmî Âsitânesi Kitap İâre (Ödünç) Defteri

İBRAHİM GÖKSEL BAYKAN

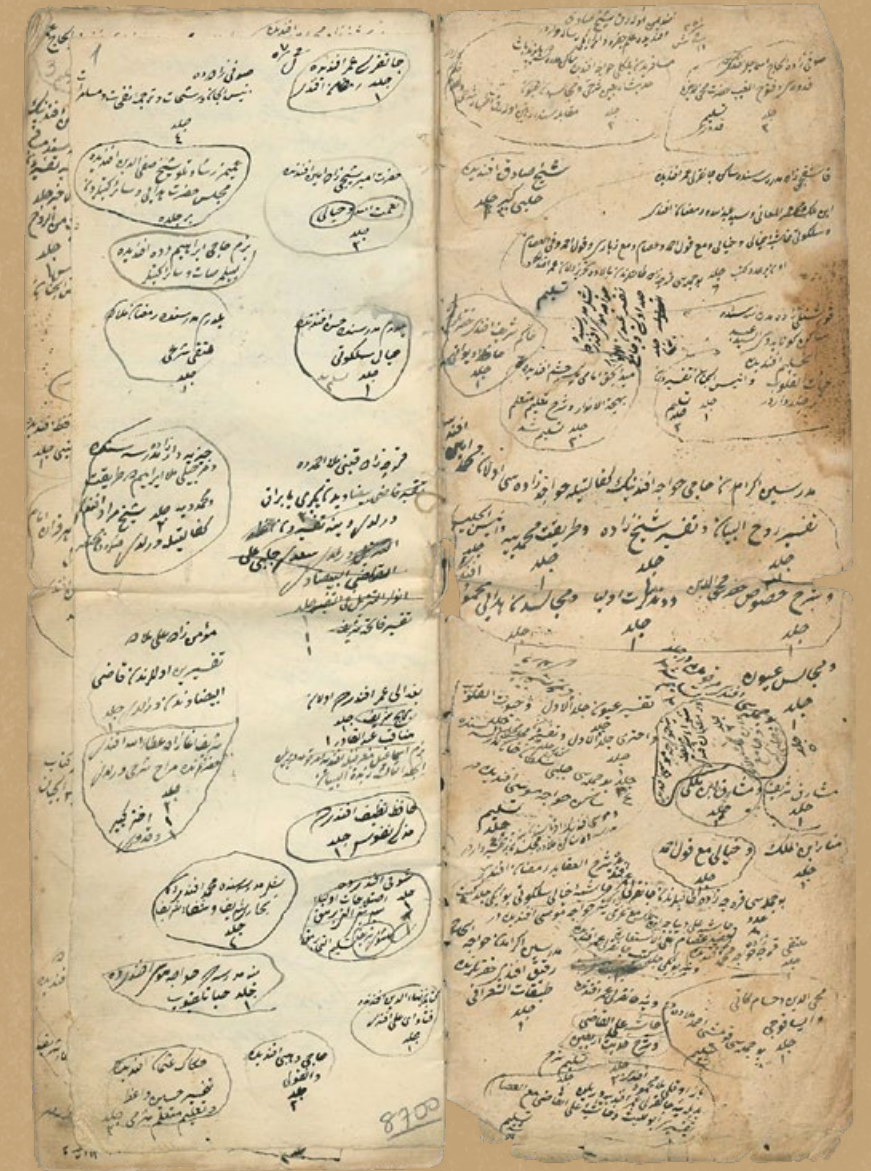
ŞEHİR VE MEDENİYET KAVRAMLARI TARİH BAĞLAMINDA HEPBİRLİKTE anılagelmiştir. Modern zamanlardaki şehir imajı ve tarihsel algıdaki şehir imajı kısmi farklılıklar arz etse de, belli dönemlerde kırılmalara uğrasa da sürekli dört başı mamur, insanın dünya üzerindeki izi, beşiği, medeniyetin timsali olarak algılanmıştır. Mekân, medeniyetlerin ortaya çıkışındaki en önemli etkenlerden biridir. Braudel, medeniyetler

mekânlardır derken, mekânın insanlık için önemine vurgu yapmaktadır. Her uygarlık, sınırları aşağı yukarı sabit bir mekâna, buna bağlı olarak da kendine özgü bir coğrafyaya bağlıdır; bu onun coğrafyası olup bazıları adeta sürekli olan ve bir uygarlıktan diğerine asla aynı olmayan, verili bir olanaklar ve zorlamalar demeti oluşturmaktadır. Mekân, bu sayede insanın varlığının, var oluşunun başlatıcısıdır, mekânlar, bir

araya gelerek şehri oluşturur. Şehrin insan üzerindeki etkisi, mekânın insan üzerindeki etkisiyle benzer biçimde işlevsellik kazanır. Çünkü mekân insana hükmeder. Bu saptama şehir, mekân uzamı çerçevesinde ayrıntılı bir şekilde incelenen ve bugün sayısız araştırmanın yapıldığı, genellikle mimari alanında çalışanların ilgi duyduğu çalışmaları çeşitlendirmiştir. İnsan belirli bir mekânda doğar, büyür, gelişir ve ölür. Onun hayatında mekânın yoğun biçimde etkisi vardır.

Geçmişten günümüze şehir, mekân, imar hakkındaki anlamlar tarihsel süreç içerisinde kırılmalara neden olmuştur. Geçmişte şehirler ve mekânlar mimari özellikleri, imar planları ile şair ve yazarlara ilham kaynağı olmuştur. Şehir hayatı genelde İbn-i Haldun'un ifadesiyle “medeni” insanların toplandığı ve “bedevilikten” artık çıktığı yerleşim yerleri olarak bilinirken huzur, güven, emniyet gibi durumları da kendisine dâhil etmiştir. Günümüzde ise huzursuzluğun, güvensizliğin ve emniyetsizliğin yaşandığı yerler olarak anılmaya başlamıştır.

Mekân ile onu şekillendiren insan arasında karşılıklı özne-nesne ilişkisi bulunmakta olup medeniyet buradan doğmaktadır. İnsanın öznesi olduğu medeniyet bir taraftan kendisine, diğer taraftan ise var olduğu mekâna aittir. Medeniyetin görünen yüzünü temsil eden mekân, tamamen pasif bir nesne değildir, canlı bir organizmadır ve öznesi

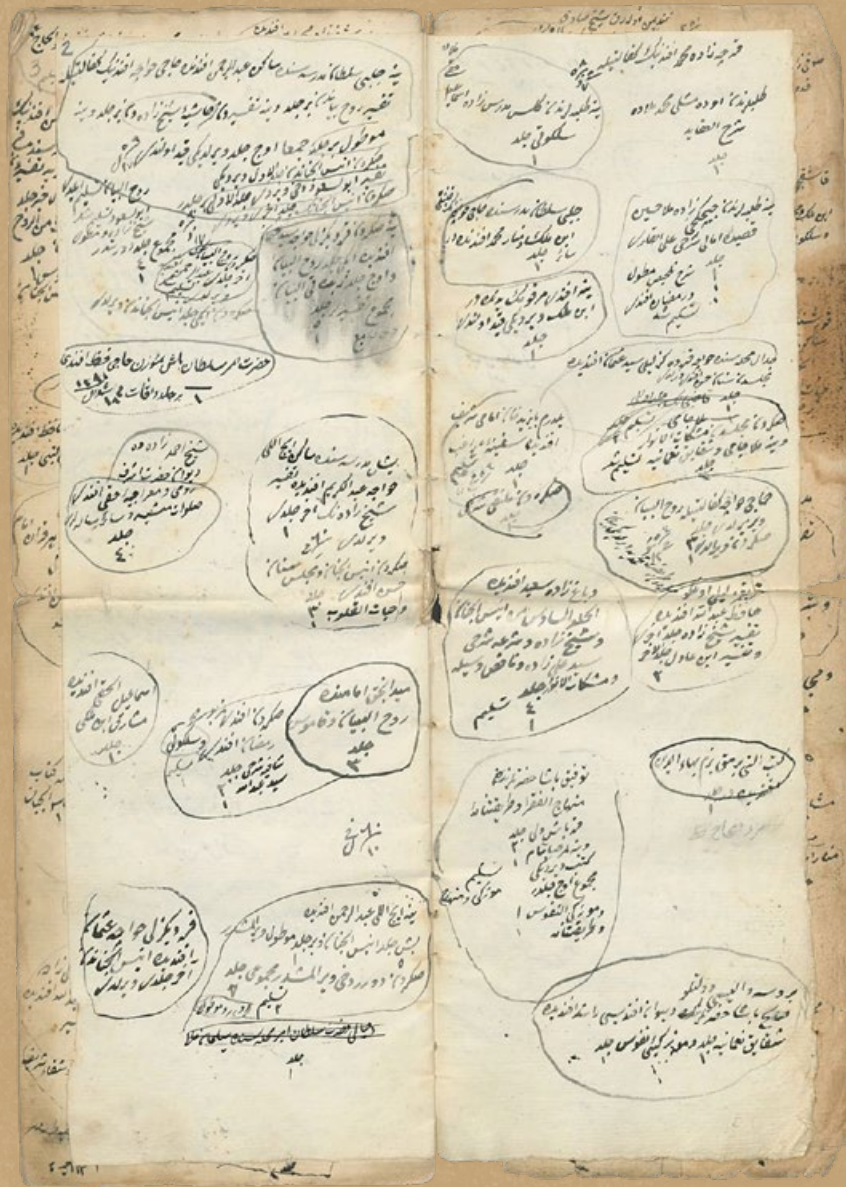

olan insanın kendini oluşturmaya katkı sağlayarak bizzat kendisi özneye dönüşmektedir

Osmanlı Devleti'nde hayır sahipleri tarafından kurulan vakıf kütüphaneleri, eğitim ve kültür hayatının önemli bir parçası olmuştur. Sayıları 500'e yaklaşan vakıf kütüphanesi, padişahlar, valide ve hanım sultanlar, devlet adamları, ilim adamları ile kitaba önem veren diğer hayır sahipleri tarafından kurulmuştur. 15. yüzyıldan itibaren sayıları artan ve koleksiyonları zenginleşen bu kütüp-

haneler döneminde ilim adamlarının ve eğitim-öğretim mensuplarının bilgi ihtiyaçlarını karşılamakta önemli merkezlerin başında gelmektedir. Kütüphane açısından en zengin yerler İstanbul ve Bursa'dır.

Bir vakıf kütüphanesinin kuruluşuna dair en önemli senet şüphesiz vakfiyesidir. Bu vakfiyelerin asılları genellikle vakıf mütevellilerinin elinde olup, tasdikli kopyaları ise devlet arşivinde muhafaza edilmiştir. Vakfiyeler bir kütüphanenin kim tarafından, nerede

ve ne zaman kurulduğunu, ne şartlarda eserlerin vakfedildiğini, vakfın mütevellilerinin kimler olduğunu gösterir. Bunun yanı sıra vakfiyelere kütüphane personelinin vasıfları, sayısı, aldığı ücret, görevleri, diğer bilgiler ile bazen kütüphane kataloğu yerine geçecek kitap listeleri de eklenmiştir. Bu kitap listeleri sayesinde kitapların isimleri, cilt sayısı ve diğer fiziksel özellikleri öğrenilebilir. Basımevinin yaygınlaşmasından sonra basma kitaplar da koleksiyonlara dâhil olmaya başlamıştır.

Vakfiyesi bulunamasa da arşiv belgelerinden varlığı tespit edilen diğer kütüphaneler incelendiğinde, erken dönem Osmanlı vakıf kütüphanelerinin daha ziyade medrese ve camilerde kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu kütüphaneler, medrese veya camilerde bulunan bir kitap dolabından ibaretti ve az sayıda kitaba sahipti. Kitapların korunması için bazen hiçbir görevli tayin edilmediği gibi, edildiği durumlarda da bu görevliye düşük ücret ödendiği bilinmektedir. İmparatorluğun geniş-

lemesiyle birlikte siyasi ve ekonomik bakımdan güçlenmesi, vakıf kütüphanelerinin de hem sayıca hem de kitap mevcudu bakımından gelişmesine yol açmıştır. Böylece XIV. yüzyılda sayıları 50 kadar iken XV. yüzyılda bu sayı 80'lerin üzerine çıkmış ve XVIII. yüzyıl sonlarına kadar bu artış devam etmiştir. İstanbul'un fethinden sonra burada yapılan medrese, cami, zaviye ve külliyelerde kütüphanelerin de yer aldığı ve hem sayı hem de muhteva olarak kütüphanelerin gelişme gösterdiği bilinmektedir. Ayrıca, kuruluş döneminin aksine artık bu kütüphanelerde görevlendirilmiş ve bu iş için ücret alan hâfız-ı kütübler de çalışmaktaydı.

Bu dönemde kütüphanelerin kurulmasına İstanbul dışında da devam edilmiş, Edirne, Bursa, Afyon ve Konya'da kütüphaneler kurulmuştur. II. Bayezid ve I. Selim dönemlerinde askerî ve siyasi alandaki durgunluğun aksine, ilim ve sanat hayatındaki gelişmeler, bu dönemde Anadolu'da ve Balkanlar'da birçok kütüphanenin kurulmasına yol açmıştır. Yine başta medrese ve camilerde olmak üzere kurulan vakıf kütüphanelerinin koleksiyonu, içinde yer aldıkları hayır kurumunun amaçlarına uygun olarak oluşturulmaktaydı. Mesela II. Bayezid'in Edirne'de yaptırdığı külliye de kurulan kütüphanede, külliye içinde yer alan darüşşifa sebebiyle, dinî eserlerin yanında tıp konulu kitaplar da bulunmaktaydı. XVI. yüzyılın son yarısında yapılan medreselerin çoğunda, kütüphanelerin artık tamamlayıcı bir unsur olarak düşünüldüğü görülmektedir. Ayrıca, III. Murad devrinde İstanbul'da saraydaki hekimlerin faydalanmaları için kurulan kütüphane ile rasathanede kurulan kütüphane, ihtisas kütüphaneleri olmaları bakımından önemlidir. Bu dönemde medrese, cami, mescid, mektep, tekke ve türbelerde kurulan kütüphanelerin dışında ulema sınıfına mensup kişilerin evlerinde kurdukları kütüphaneler dikkat çekmektedir. Bu

kütüphane vakfiyelerinde, vakfedilen kitapların önce vâkıf ve neslinden gelenlerin, daha sonra o mahallede yaşayan âlim ve bu kitapların kıymetini anlayabilecek herkesin faydalanmasına dair şartlar bulunmaktadır.

XVII. yüzyılın başlarından itibaren büyük şehirlerde kurulan vakıf kütüphanelerinin yanında imparatorluğun diğer bölgelerinde kurulan kütüphanelerin sayısında medreselerin yaygınlaşmasına bağlı olarak bir artış görülür. Yeni kurulan kütüphaneler yanında mevcut kütüphaneler de yapılan kitap bağışlarıyla zenginleştirilmiştir.

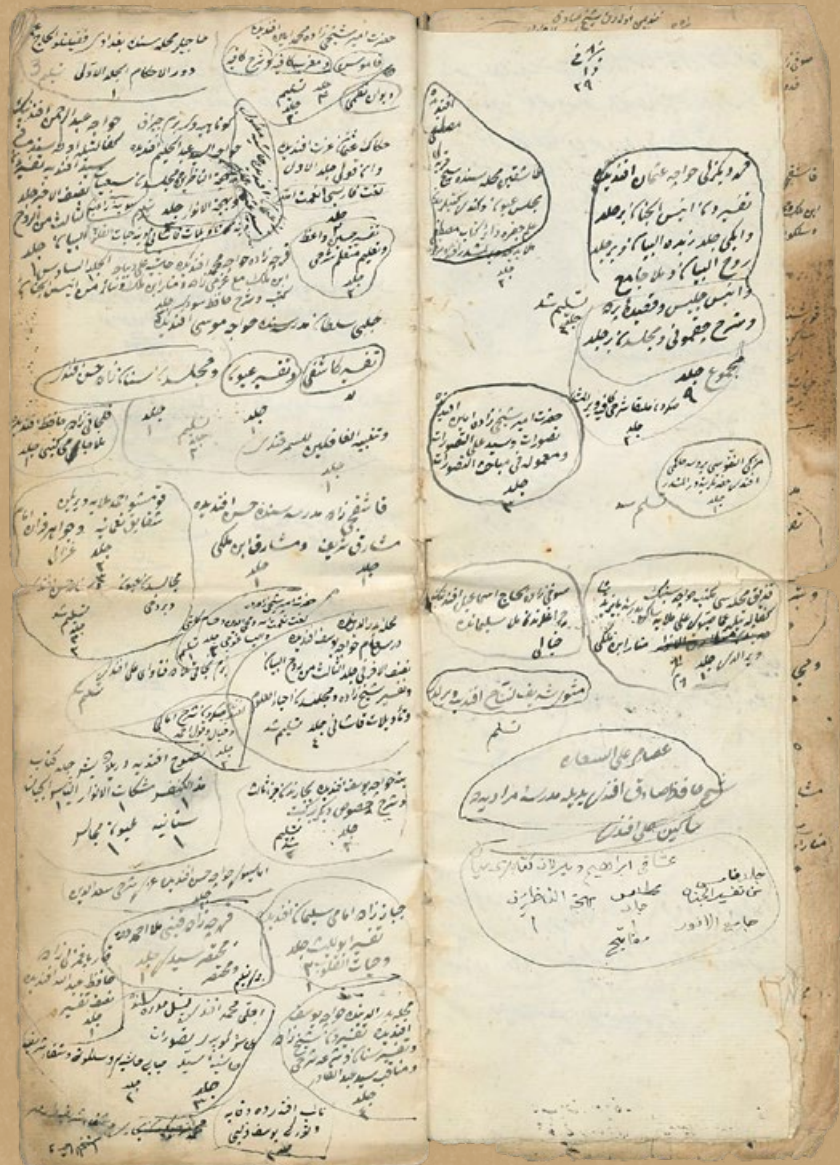
1678 tarihinde Köprülü Mehmed Paşa'nın oğlu Fazıl Ahmed Paşa'nın babasının vasiyetine uyarak kurduğu Köprülü Kütüphanesi, Osmanlı vakıf kütüphaneleri içinde ilk müstakil kütüphane olma özelliğini taşır ve kendinden sonra kurulan diğer müstakil kütüphanelere de örnek teşkil eder. İşleyiş bakımından öncekilere benzemekle birlikte, müstakil bir binada kurulmuş olmaları, görevli personele kütüphaneden başka bir işle meşgul olmama şartının getirilmesi ve daha yüksek ücret tayin edilmesi bu kütüphanelerin en belirgin özelliğidir. I. Mahmud devrinde İstanbul'da kurulan önemli kütüphaneler arasında Ayasofya, Aşir Efendi ve Atıf Efendi kütüphaneleri sayılabilir. Bu devir kütüphanelerinin bir özelliği de kütüphane içinde eğitimin yaygınlaşması ve kütüphanede ibadete önem verilmesidir. Ayrıca ilk Türk matbaasının kuruluşu ve basma kitabın yaygınlaşmasıyla birlikte vakıf kütüphanelerine bağışlanan kitaplar arasına başlangıçta yazma kitaplar kadar olmasa da basma kitapların da girdiği görülür. III. Osman tarafından tamamlanan Nuruosmaniye Külliyesi içinde yer alan kütüphane, Batı tarzı mimari üslubu ile dikkat çekerken, artık kütüphane mevcutlarının 5000 cilde yaklaşarak zenginleştiğini de göstermektedir. II. Mahmud zamanında yapılan idarî ve askeri düzenlemeler

arasında nezaretlerin kuruluşu ve vakıfların düzenlenmesine ilişkin çalışmalar sırasında vakıf kütüphaneleri de ele alınmış, kontrol ve düzenleme çalışmaları yaygınlaştırılmıştır. Bu dönemde özellikle İstanbul'da cami ve tekke kütüphanelerinin sayıca arttığı görülür.

XIX. yüzyıl, Osmanlı kütüphanelerinde önceki yüzyılda başlayan modernleşme çabalarının yoğunluk kazandığı bir dönemdir. Özellikle İstanbul kütüphanelerine yönelik toplu katalog girişimleri ve kütüphane kataloglarının yayımlanması, bu dönem vakıf kütüphanelerine yönelik çalışmalardır. Yeni tür kütüphanelerin (dernek, okul, resmî daire kütüphaneleri ile kütüphane-i umumiler gibi...) kuruluşunun yaygınlık kazandığı bu dönemde, vakıf kütüphaneleri Osmanlı'nın siyasi ve ekonomik çöküşüne bağlı olarak sayı ve işleyiş bakımında sekteye uğramıştır. Ayrıca, devletin bütün kurumlarında görülen çözülme, vakıf kütüphanelerine de yansımış, ehil olmayan hâfız-ı kütübler, ağırlaşan ekonomik şartlara bağlı düşük kalan ücretler neticesinde başka işlerde çalıştıkları için kütüphanelerde bulunmayan personel ve devrin değişen ihtiyaçlarını karşılamaya yetmeyen koleksiyonu ile vakıf kütüphaneleri esas işlevlerini yerine getiremez hâle gelmiştir. Bu duruma bağlı olarak girişilen ıslahat çalışmaları da yetersiz kalınca, vakıf kütüphaneleri sahip oldukları zenginliklere rağmen atıl duruma gelmişlerdir, sonrasında müstakil vakıf kütüphaneleri ile çıkarılan kanunlarla kapatılan eğitim ve ibadet kurumlarındaki vakıf kütüphaneleri, idarî ve yasal yapılanmaya uygun biçimde yeniden ele alınmıştır. Günümüzde, modern kütüphanecilik esaslarına uygun koruma ve yararlanma esaslarına göre İstanbul, Konya, Ankara ve Bursa yazma kütüphaneleri başta olmak üzere, diğer yazma kütüphaneleri de araştırmacıların hizmetine sunulmuştur.

Kütüphanelerin en önemli hizmetlerinden birisi de okuyucu ve araştırmacılarına verdiği ödünç verme hizmetidir. Osmanlı vakıf kütüphanelerinde ödünç verme yaygındır. Kimlere, hangi şartlarda eser ödünç verileceği vakfiyelerde belirtilmiştir. 18. yüzyılın sonundan itibaren kitap kayıplarının artmasıyla birlikte bu uygulamadan vazgeçilmiş, kütüphanenin açık olduğu saatlerin sayısı artırılmıştır. İstisnai de olsa 18. yüzyıldan sonra da bazı kütüphaneler ödünç verme işini devam ettirmiştir.

Araştırma konumuz olan Kitap İare (Ödünç) Defteri, Hz. Eşrefzâde Abdullâh-ı Rûmî'nin Bursa'da İncirlice Mahallesi'nde bulunan âsitânesinde (dergâhında) mevcut kitapların, kimlere ödünç olarak verildiğini ihtiva etmektedir. Dergâh kütüphanesine vakfedilen kitapların hangi meslek grubu ve unvanlar tarafından ödünç olarak alındığının yanı sıra Osmanlı kitap kültürü açısından bilgiler vermesi defterin önemini oldukça artırmaktadır. Bursa, yüzyıllar boyunca birçok uygarlığa yerleşim bölgesi olmuş eski bir yerleşim merkezidir. 1326 yılında Osmanlı Beyliği'nin eline geçen Bursa, jeopolitik konumunun savunma ve ulaşım elverişli oluşunun yanında, yumuşak iklimi, bol suları ve verimli topraklarıyla da önemli bir uç bölgesi olmuştur. Güçlü temellere dayanarak devlet hâline geçişin yaşandığı bu dönemde, Anadolu'dan ve başka İslam merkezlerinden Bursa'ya gelen mutasavvıf ve dervişler, sosyo-kültürel yapının oluşmasında rol oynamışlardır. Kurulan tekke ve zaviyelerin ardından, Osmanlı ilim müesseseleri olan medreselerin ilki, Orhan Gazi zamanında İznik'te kurulmuştur. Bunu Bursa'da kurulanlar takip etmiştir. Yıldırım Bayezid devrinde daha önce kurulan beş medreseye Ali Paşa, Ebu İshak, Gülçiçek Hatun, Eyne Bey, Yıldırım medreseleri eklenmiştir. Medreselerin kurulması, hızla gelişerek devam eden eğitim hayatının varlığını göstermektedir. İlk

devirlerde kurulmuş bir kütüphanenin varlığını ispatlayabilecek kayıtların olmaması; yangın, sel, deprem gibi sebeplerin yanında, Timur istilasının Bursa'da meydana getirdiği zararlar ile de açıklanabilir.

Edirne'nin fethinden sonra, Bursa'nın siyasi önemi azalmış, İstanbul'un fethinden sonra da, ilim merkezi olma özelliği İstanbul'a geçmiştir. Buna rağmen sayıları artmaya devam eden Bursa medreselerinde, değerli ilim adamları yetişmiş, devletin siyasi ve

ilmî hayatında söz sahibi olmuşlardır. Bunlar arasında Molla Fenari ve oğulları (Mehmed Şah, Yusuf Bali Efendiler) Mevlana Yeganzâde, Mevlana Hocasade, Ahmed Paşa, Molla Yegan ve oğulları, Molla Gürani ve Lamii Çelebi sayılabilir. Bursa, özellikle kuruluş döneminde devlet hayatında önemli rol oynamış bazı tarikatların da merkezi olmuştur. 1928 yılına kadar, medrese, cami, mescid, dergâh ve benzeri yerlerde vakıf yoluyla kurulan kütüphaneler ve bunların koleksiyonlarında bulunan değerli

eserler, bilginin taşıyıcısı olmuşlardır. Değişik zamanlarda ve yerlerde farklı şekilde ve şartlarla kurulduğu bilinen bu kütüphanelerdeki kitapların uygun metodlarla incelenip değerlendirilmesi, kültür tarihimize yeni ve güvenilir bilgiler sağlayacaktır.

Eşrefiyye tarikatının kurucusu olan Eşrefoğlu Rumî'nin asıl adı Abdullah, babasının adı Ahmed Eşref'tir. Kaynaklarda künyesi Abdullah Rûmî b. Seyyid Ahmed Eşref b. Seyyid Muhammed Süyûfî (Mısırî) şeklinde geçmektedir. İbnü'l-Eşref, Eşrefzâde, Eşref-i Rûmî, Abdullah İznikî ve Abdullah-ı Rûmî adlarıyla da tanınmıştır. Mısır'dan Suriye'nin Hama kasabasına, daha sonra Anadolu'ya göç edip önce Manisa'ya, ardından da İznik'e yerleşen, aslen Mekkeli, Hz. Peygamber soyundan geldiği rivayet edilen, âlim ve şeyhler yetiştirmiş bir ailenin çocuğudur. Eşrefoğlu Rumî İznik'te doğmuştur. Doğum tarihi belli değildir. Hicrî 889 (1484 M.) yılında İznik'te vefat etmiştir. Türbesi İznik'tedir. Babasının terbiyesi altında büyüyen Eşrefoğlu Rumî Hazretleri, önce İznik'te bulunan medreselerde çeşitli âlimlerden ders aldı. Zamanın zahirî ilimlerinde üstün başarılar elde etti. Sonra Bursa'ya giderek Padişah Çelebi Mehmed'in medresesine girdi. Bursa'da bulunan Emir Sultan Hazretleri'nin huzuruna gitti. Talebesi olup hizmetle şereflenmek istediğini bildirdi. Emir Sultan Hazretleri, Abdullah'ın, tasavvuf yolunun aşkıyla yandığını görünce, onu yaşayan velilerin büyüğü olan Ankara'daki Hacı Bayram-ı Veli Hazretleri'ne gönderdi. Sonra Ankara'da yeni hocasına teslim oldu. Hacı Bayram-ı Veli Hazretleri, Abdullah'taki kabiliyeti keşfederek ona nefsini terbiye edecek vazifeler verdi. Eşrefzâde Abdullah Efendi, bundan sonra on bir yıl Hacı Bayram-ı Veli Hazretleri'ne hizmette bulundu. Bu müddet içinde birçok manevî imtihandan geçti. İznik'e gidip geldikten sonra Hacı Bayram-ı Veli Hazretleri: "Hama şehrinde Abdülkadir

Geylânî Hazretleri'nin torunlarından Şeyh Hüseyin Hamavî Hazretleri'nin huzuruna gidip, Kâdiriyye yolunu öğreniniz." buyurdu. Bunun üzerine hazırlıklarını tamamlayıp, hanımını, kızı Züleyha'yı bir merkebe bindirerek Hacı Bayram Hazretleri'ne veda edip Hama'nın yolunu tuttu. Hacdan yeni dönen Seyyid Hüseyin Hamavî Hazretleri, kendisini hoş karşılayıp, hanımını ve kızını da hanımına teslim etti. Onlara özel yer tahsis ettirdi. Kendisini de hemen kırk günlük halvete aldı. Bu halvet sırasında büyük gelişmeler oldu. Kısa sürede icazet aldı. Anadolu'da irşad vazifesinde bulunmak üzere görevlendirildi.

Eşrefiyye'nin İznik'te Eşrefoğlu Rûmî'nin kurduğu ilk tekkeden sonra ikinci derecede önemli yeri Bursa'daki İncirli Dergâhı'dır. Başlangıçta tarikatın âsitânesi İznik Dergâhı iken XVII. yüzyıldan itibaren bu fonksiyonu İncirli Dergâhı üstlenmiştir. Dergâh kütüphanesine vakfedilen kitapların listesi ile ödünç verilen kitaplar ve bunların kimlere ödünç verildiğini ihtiva eden defter toplam 10 varaktır. Defterin ilk 3 varağında iâre (ödünç), devamındaki 7 varakta ise vakfedilen kitapların bilgileri mevcuttur. İare (ödünç) bölümünde hangi kitapların kimler tarafından ödünç alındığı yazılmıştır. Eşrefzâde Abdullah-ı Rumî'nin Bursa'da İncirlice Mahallesi'nde bulunan âsitânesi (dergâhı) kütüphanesinin 1281 H./1864-1865 M. yılına ait olan defterde en çok ödünç kitap alan meslek grubu, Bursa'da çeşitli medreselerde müderrislik yapanlardır. Müderrislerin yanı sıra Şeyh, Şeyhzâde, Hafız, Hoca, Kâtib, İmam, Sofi, Naib, Dersiâm unvanlı kişilerin de kitap aldıkları görülmektedir. Hz. Emir Şeyhizade Emin Efendi'nin Nimetullah Lügati ve Kitab-ı Hayali, Yıldırım Medresesi müderrislerinden Ramazan Efendi'nin Mülteka Şerhi, Hafız Nuri Efendi'nin Müzekki'n-Nüfus, Hoca Musa Efendi'nin Tefsir-i Kâşifi ve Tefsir-i Uyun, Meydancık

İmamı Haşim Efendi'nin Şerh-i Talimü'l Mütteallim, Dersiâm Yusuf Efendi'nin Tefsir-i Ruh-u'l Beyan, Kâtib Bahaeddin Efendi'nin Fetava-yı Ali Efendi, Sofîzâde'nin Tercüme-i Nefahatü'l Üns, Çelebi Sultan müderrislerinden Hacı Efendi'nin İbn Melek ve Menar adlı eserleri tetkik ve tettebbu etmek için ödünç aldıkları görülmektedir. Devlet erkânından Bursa Valisi Salih Paşa'nın divan efendisi Raşid Efendi'nin dergâh kütüphanesinden Şakaik-i Numaniyye ve Müzekki'n-Nüfus, ümeradan Tefvik Paşa da Minhacü'l Fukara adlı eserleri incelemek için ödünç almışlardır. Ödünç alınan kitapların konusu ağırlıklı olarak tefsir, fıkıh, tasavvuf, edebiyat, eğitim, mantık, sarf, nahiv, kelam, hadistir. Bu kitaplar arasında en önemlileri tasavvuf alanında Minhacü'l Fukara ve Müzekkinü'n-Nüfus; dilbiliminde Lugat-ı Nimetullah ve Sıhah, Vankulu; tefsirde Kadı Beyzavi, Uyun ve Kâşifi; edebiyatta Mesnevi-i Şerif ve Hafız Divanı; fıkıhta İbn Melek, Menar ve Mülteka; mantıkta Tasavvurat ve Hayali; biyografide Şakaik-i Numaniyye adlı eserlerdir.

Bursa'da 19. yüzyılda bir dergâh kütüphanesinde mevcut kitapların hangi meslek grupları tarafından ödünç alınarak istifade edildiği dönemin kültürel yapısı ve kitap algısı üzerine önemli bilgiler ihtiva ederken, bugün geldiğimiz noktayı görmemiz açısından bize önemli veriler sunmaktadır. Dönemle ilgili yapılacak başka çalışmalarla bu yüzyılda Osmanlı münevverinin hangi kaynaklar üzerine tetkik yaptığı hususundaki araştırmalar konuyu daha da pekiştirecektir. ■

KAYNAKÇA

A-Kitaplar

- DENER, Halit. (1959), Süleymaniye Umumi Kütüphanesi, İstanbul: Maarif Basımevi.
- ERGİN, Osman. (2002), Muallim Cevdet ve Hayatı, İstanbul: İ.B.B. Yayınları.
- ERÜNSAL, İsmail. (1988), Türk Kütüphaneleri Tarihi II: Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- GÖKMAN, Muzaffer. (1939), İstanbul Kütüphaneleri ve Bugünkü Vaziyetleri. İstanbul: Hüsnü Tabiat Matbaası.
- (1952) , Kütüphanelerimizden Notlar, İstanbul.
- KUT, Günay- BAYRAKTAR, Nimet. (1984), Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- ÜNVER, A. SÜHEYL.(1948), İlim ve Sanat Bakımından Fatih Devri Notları I, İstanbul: Belediye Matbaası.

B-Makaleler

- BAYRAKTAR, Nimet "Üsküdar Kütüphaneleri", VD, XVI (1982), s. 47-48.
- "Yazma ve Basma Kütüphane Fihristleri, Türk Dünyası
- Araştırmaları Dergisi (1982), S:21; S. 156-159.
- CUNBUR, Müjgân, "I. Abdülhamid'in Vakfiyesi ve Hamidiye Kütüphanesi",
- DTCFD, XXII (1964), s. 17-69.
- "Şeyhülislâm Velîyüddin Efendi Vakıfları ve Kütüphanesi",
- Necati Lugal Armağanı, Ankara 1968, s. 165-189.
- ÇAVDAR, Tuba, "Vakıf Kütüphaneleri," Vakıflar Dergisi Özel Sayısı, 2006, s. 54-57.
- EMSEN, Şemim, "Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Türkiye Kütüphanelerinin Tarihçesi", TKDB, IX/1-2 (1960), s. 26-27.

Kurban Olam Kalem Tutan Ellere

*“Kalem feryat eder ağlar mürekkep
Beni cahil eline verme ya Rab”*

MUSTAFA ŞAHİN

BU BÖYLE OLMAZ DİYE KÂĞIDA KALEME MERSİYELER YAZIYOR, ağıtlar yakıyorum. Kâğıt kalem geri dönmeli hayatımıza, değilse çürüyecek her yanımız. Dijital araçlar lafı sözü çer çöp haline getirdi. Bu gidişle söz de hükmü de büsbütün sıfırlanacak. Evliya ve asfiya sözlerinden, ulu şairlerden süzülerek tekkeye, divana, meclise dâhil olan ve oralardan da sedire, tabureye mindere inen şiirler, sözler insanı yerden havaya kaldırır; hayat, sosyal düzen ve adabı muaşeret o sözlerle tanzim olurdu. O sözler insanı vezne alır, toplum o sözlerle muvazenesini bulurdu. İnsanın eşyaya, hayata bakışını dahi o ceylan derisine yazılası sözler belirlerdi. Şimdiki gibi

herkes harcıâlem olsun benim olsun diye kendi sözünü söyleme telaşında olmaz; evvelce kabul görmüş makbul ve muteber sözü, tam yeri geldiğinde söyler, taş gediğine oturur ve geri çekilirdi.

Yunus’tan, Eşrefoğlu’ndan, Niyazi Mısri’den, La Edri’den anonim, büyüklerimizin diline mih gibi çakılan şah mısraları biz büyüklerimizin kendi sözleri zanneder; o sözlerle sonraki yıllar kitap sayfalarında karşılaşınca da hayret eder, şaşardık. Bu yüzden bizim kuşaklar dedemin, babamın, anamın bir sözü var diye başlayarak büyüklerinden bir söz naklettiklerinde biliriz ki o söz, efkârı umumiye mal olmuş bir mücevherdir ve onu bizim de yakamıza takmamız, bizim de zihnimize kazımamız ve tam yeri geldiğinde söylememiz gerekir. Yani biz müşterek bir dili müşterek bir manayı kaybettik. Şimdi konuşa yaza birbirimizden uzaklaşmamız ve bir çift söze tahammülsüzlüğümüz de yitirdiğimiz manadan ve dildendir. Sözü anlamsızca çoğaltmak ve tanınmaz hale getirmek yerine, tam yerine denk geldiğine kani olunca taşı gediğine koymak için o hazır cümleler kendiliğinden dökülürdü. Biz söz söyleyecek yaşa geldiğimizde sözün nerede nasıl söyleneceğini de öğrenmiş olurduk. Daha önemlisi, en önemlisi söylenmemesi gereken yeri de öğrenmiş olurduk.

Büyüklerimiz hemen her durum için ayrı cümleler kurmak yerine tevarüs ettikleri o ezber sözlerle meramlarını ifade ederlerdi. Bin bir inceliğin dokuğu o meclislerin son demlerine de olsa erişmiş olduğumuzdan manidar sözlerin kadrine aşına sayılırız ama o zamanlar insanların kahir ekserisi zaten az konuşurdu. Zira asıl olan söylemek değil, dinlemek, anlamak, almaktı. Cemiyet hayatında sessiz bir mutabakatla bir iş bölümü vardı. Söz hakkı bazılarınındı ve onlar sürüklerdi meclisi.

“Kalem feryat eder ağlar mürekkep/ beni cahil eline verme Ya Rab” beytini babamdan öğrendim O da büyükle-rinden öğrenmiş olmalı. Kalem, yazı, kitap, bilgi bahislerinde bunu her zaman tekrarlardı. Ama en çok okumuş cahile denk geldiğinde onu bu beyitle karşılardı. Bazen yüzüne söylediğini de gördüm. Birimizin kalemi kazara yere düşse o kalemi hürmetle yerden kaldırır ve mutlaka bu beyti okurdu. Bir sure, bir ayet hürmeti gösterirdi kaleme. Babamdan duyduğum bu beyit, kitaplarda hiç karşıma çıkmadı, ama her daim kulağımda yankılandı. Bu beytin, bu tutumun içinde edebe, harfe, kaleme, kelâma, beyana, bilgiye dair her şey vardı. Yazının, kitabın, kalemin, kelimenin, harfin, mananın büyük hürmet gördüğü bir evdi evimiz.

Yazımız güzeldi. Güzel yazı size Hasan Efendi dedenizden size miras kaldı derdi büyüklerimiz. Bir şeyi tevarüs etmek çok büyük bir motivasyondur. Kayseri’de İdadi okumuş Hasan Efendi dedemiz. Ötesini getirmek için yanmış tutuşmuş ama ağabeyleri küçük kardeşlerinin hasretine dayanamayacaklarını söyleyerek, evden kaçıp yollara düştüğünde onu Sivas’ta yakalayıp geri getirmişler. Ta ki, orduda subay kalmayıp memleketin okumuş çocuklarını subay olarak askere çağırncaya kadar. Yazısı sahiden güzel olmalı ki, eskiler ondan hep bahsetti.

Bin dokuz yüz on beşte cepheden dönmeyen Hasan Remzi dedemden kalan o tek hatıra köy camimizdeki kitabeyi de beton keşfedilince sıvamış ustalar. Babam babasını göremediği için onun izini sürsün diye merhum Sevgili Ömer ağabeyimi on üç yaşında bin dokuz yüz yetmiş birde Malatya’dan Kayseri İmam Hatibe, Mehmet ağabeyimi de yetmiş altıda Kayseri Yüksek İslam Enstitüsüne gönderdi. Babamın dimağında Kayseri ilim demekti.

Dedemin mirasını hak etmek için bütün ağabey ve kardeşlerim yazıya

azamî özen gösterdiler ve iyi sayılacak hattatlar oldular ama ben olamadım. Kalemle, kameşla aylarca, yıllarca celi bir vav, sülüs bir nun, nesih bir sin çıkarmaya çalıştılar ve iyi de ettiler. Mehmet, Osman, Ömer ağabeylerim ve kardeşlerim Ali, Ebubekir. İnşallah içlerinden biri taşıma iyi bir Huvelbaki yazar.

Hat sabır sebat işi... Bense sabırsızım. İlk gençliğimden beri yazmak istedim ama harf yerine kelimeye, cümleye yüklendim. Belki bu yüzden cümleden kelimeye, kelimedenden heceye, oradan harfe yükselecek kadar incelemedim. İlk mektep yıllarında sarı saman kâğıdı defterler herkese yeterdi de bir bize yetmezdi. Biz çoktık, kâğıt azdı. Belki o yüzden lise ikide okulu bırakıp Erdoğan Bey’in kitap kırtasiye dükkanında çalışmak istemişim ama o buna izin vermemişti. Sahi kalem kâğıt ne kadar azdı altmışlı, yetmişli, seksenli yıllarda. İki binlerde ne çok kalemim defterim oldu ama yokluk yıllarındaki ağız tadı kalmadı.

Tapu Genel Müdürlüğünün arşivinde çalıştım. Enes İlkdoğan bana dört yüz sayfa kuşe kâğıt getirdiği günkü sevinci unutamam. Bir günde dört yüz sayfa kuşe kâğıdım olmuştu. Bin dokuz yüz seksen iki ya da üçtü. Sonra daktilom oldu, sonra bilgisayarlarım. Tuşlara dokundum harfler çıktı. Çattım kelime oldular, cümle oldular. Daktiloyla iş görürken “Sen bunları kafandan yazıyorsun.” demişti bir andavallı. Senelerce kızdım o adama ama şimdi düşünüyorum da belki kalemle değil de makineyle yazdığım için demiştir o lafı. Hâsılı: Yazı tutku işi, iklim işi, mekân işi. Elbet bir odası, kâğıdı, kalemi olmalı bir yazarın. Ve elbet yeterince sessizlik sağlanmalı ona. Pandemi sürecini herhalde en çok kalem erbabı sevdi. Hepsi genç yaşta göçen kalem erbabı Hasan Efendi dedemin, Ömer ağabeyimin, Abdurrahman Koyunoğlu’nun ve Akif Emre’nin ayak izlerine selam olsun. ■

Antonie Galland'ın Kitap Sepeti

OSMAN SÜREYYA

OSMANLI'NIN KİTAP HAFIZASI HACI KALFA'NIN 10.000 KADAR ÂLİMİN KİTAPLARINI LİSTELEDİĞİ ZENGİN ESERLER KATALOĞU OLAN KEŞ-fü'z-Zunûn'u tamamlamasından belki yirmi yıl sonra (1672) İstanbul'a gelen Fransız elçisi Charles Ollier de Nointel'in özel kâtibi Antonie Galland¹, birkaç yıl burada kalarak önemli eserler toplamıştı. Fethin üstünden iki yüzyıldan fazla zaman geçmişti ve İstanbul, o dönemki dünyanın verimli ve hareketli kitap kenti olmuştu. İstanbul sahaflarıyla, bedesteniyle ve küçüklü büyüklü kütüphaneleriyle bir kitap imparatorluğu idi. 16. yüzyılın sonlarında doğru İstanbul'a gelen Fas elçisi et-Temgrûtî, İstanbul'da çok sayıda ve çok çeşitte kitapların alınıp satıldığına ve bunun sonucunda İstanbul'da ilmî seviyenin yüksek olduğuna hayranlıkla şahitlik ediyordu.² İstanbul 17. yüzyıldan itibaren İslam dünyasının en büyük kitap merkezi hâline gelmişti. Hindistan'dan Fas'a kadar geniş coğrafyada telif edilmiş eserler İstanbul kitapçı ve sahaflarının eline geçiyordu. O dönemlerde İstanbul'da kitaplar sadece Müslüman okuyazarın okuyacağı Arap harfli eserler değildi. İbranice, Grekçe, Ermenice, Latince ve muhtelif Batı dillerinde telif edilmiş mütedavil eserler de İstanbul kitap dükkânlarında kendisine yer buluyordu.

- ¹ **Antonie Galland:** 1646'da Fransa'nın kuzeyinde Rollet'da doğan Galland, Sorbonne Üniversitesi'nde doğu dilleri üzerinde çalışmaya başlamıştır. Arapça ve İbranice dâhil birçok doğu dilini iyi bilen Galland, Fransa'nın İstanbul elçisi Charles Marie François Ollier de Nointel'in özel kâtibi olarak 1670'te İstanbul'a gelmiştir. Edirne, İzmir gibi şehirlere birkaç defa giden Galland, Anadolu'yu ve Yakın Doğu liman şehirlerini de gezmiştir. 1709'da College de France'da Arapça hocalığı yapan Galland, 1715'te Paris'te ölmüştür. Kendisinden geriye içinde *Binbir Gece Masalları'nın* tercümesinin de olduğu 25'ten fazla eser bırakmıştır.
- ² Ralf Elger, "Erken Modern (XVI-XVIII. yüzyıllar) Müslüman Arap Edebiyatında İstanbul", çev. Öykü Özer, Coşkun Yılmaz (ed.), *Büyük İstanbul Tarihi Ansiklopedisi*, (İstanbul: İBB Kültür AŞ. Yayınları, 2013) C. 7, s. 295.

Zaten hepimizin bildiği gibi 1490'larda İstanbul'da Yahudi kardeşlerin kurduğu matbaa mevcuttu ve kendi eserlerini tab' edip çoğaltıyorlardı. Bir başka deyişle İstanbul o dönemlerde bir kitap imparatorluğu olmuştu.

İstanbul, matbaa öncesi kitap kültürünün başkentiydi. Yani döneminin diğer kitap merkezleri olan Londra, Amsterdam ve Paris gibi kentlerle mukayese edildiğinde İstanbul'un farkı, elyazması kitap hazinelerine sahip olmasıydı. Bu nedenle İstanbul sadece Müslüman okuyazar kesimin değil batılı okuyazar kitlenin de kadrajına girmekteydi.

İstanbul'un fatihi, Saray kütüphanesini vücuda getirmek için doğudan ve batıdan birçok eser toplatmıştı ve o yıllardan itibaren başlayan bu kitap trafiği, kentin yeni bir hüviyet kazanmasına zemin hazırlamıştı. Örneğin Georges Amirutzes'ten Batlamyus'un *Coğrafya'sını* güncelleyerek istinsah işini sipariş eden II. Mehmed aynı zamanda İtalyan hümanist Francesco Berlinghieri'nin şerh ve istinsah ettiği *Coğrafya'nın* Latince nüshalarını elde etmişti. Rönesans döneminde Francesco di Lapaccino, yine Batlamyus'un *Kozmografya* adlı eserinin transkripsiyonunu hazırlarken İstanbul'dan gelen nüshaları kullanmış ve kendi eserinin nüshalarını İstanbul'a göndermiştir.³ Diğer taraftan II. Mehmed, Yusuf Has Hacib'in yazdığı *Kutadgu Bilig'i* bu dönemde İstanbul'a getirtirken diğer taraftan da Akkoyunlu Sultanı Uzun Hasan tarafından kendisine İslam coğrafyacısı İstahri'nin *Kitâbu'l-Mesâlik*

ve'l-Memâlik adlı eseri hediye ediliyordu.⁴ II. Mehmed'in başlattığı bu hareket kendi halefleri tarafından istikrarlı şekilde sürdürülecek ve aynı zamanda önemli devlet ricali tarafından da yaygınlaştırılacaktı. Nitekim

nedenle İstanbul sadece Müslüman okuyazar kesimin değil batılı okuyazar kitlenin de kadrajına girmekteydi. 1500'lerden sonra İstanbul'a gelen birçok batılı seyyah ve elçi İstanbul'dan kitap satın alıp ülkelerine götürdüklerini not etmişlerdi.⁵ Burada kendisinden bahsedeceğimiz Antonie Galland da İstanbul kitapçılarını gezen batılılardan birisiydi.

Müslüman dünya 18. yüzyıla kadar matbaayı kullanmadı. Dünya tarih akışını hızla değiştirecek olan bu mekanizmanın Müslüman dünya tarafından geç kabulünün tartışması bu yazının konusu değildir. Ancak

- ⁵ İsmail E. Erünsal, "Osmanlılarda Sahhaflık ve Sahhaflar: Yeni Bazı Belge ve Bilgiler", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, XXIX, (2007), s. 107-112.

Ancak şu hususa dikkat etmek gerekir ki bu İstanbul, matbaa öncesi kitap kültürünün başkentiydi. Yani döneminin diğer kitap merkezleri olan Londra, Amsterdam ve Paris gibi kentlerle mukayese edildiğinde İstanbul'un farkı, elyazması kitap hazinelerine sahip olmasıydı. Bu

- ⁴ Pınar Emiralioğlu, "Cartography and Geographical Consciousness in the Ottoman Empire (1453-1730)", ed. Ian Manners, *European Cartographer and The Ottoman Worlds*, The Oriental Institute of the University of Chicago, (2007), s. 98.

- ³ Claire Norton, "Sınırların Bulanıklaşması: Doğu ile Batı, Hristiyan ve Müslüman Dünyalar Arasında Entelektüel ve Kültürel Etkileşimler", *Rönesans ve Osmanlı Dünyası*, Ed. Anna Contadini, Claire Norton, çev. Ebru Kılıç, (İstanbul: KU Yayınları, 2018), s. 30. Bu konuyla ilgili detaylı çalışma Boyut Yayın grubu tarafından hazırlanmıştır. Bkz. *Klaudios Ptolemaios Coğrafya El Kitabı*, Kolektif, (İstanbul: Boyut Yayın Grubu, 2017).

Ortaçağlar ve erken modern Müslüman dünyada bilginin akışı matbaayı gerektirmeyecek kadar hızlı ve yeterli sayılmaktaydı. 8. yüzyıldan itibaren Abbasi hilafeti gölgesinde Horasan, Irak-Şam ve Mısır bölgelerinde büyük kâğıt imalat merkezleri kurulmuş ve bu sayede İslam dünyasının birçok noktasında kâğıt tedariki kolaylaşmıştı.⁶ Lif ve paçavraların yoğrulup hamur hâline getirilmesiyle hazırlanan kâğıt, antikitenin kadim yazı kayıt araçları olan papirüs ve parşömeni yerinden etmişti. Bağdat, Kahire ve Kurtuba gibi şehirler sayısı on binlerle -belki yüz binlerle- ifade edilen zengin kütüphaneler kenti olmuştu. Bu şehirler içinde -örneğin Bağdat'ta *Sûku'l-Var-râkin* adlı kitapçılar çarşısı gibi- özel kitap okuma alanları için kırtasiye ve kitapçılar çarşıları kurulmuştu. Burada binlerce kitap, araştırmacılar ve okurlar için kiralanıyor ya da çoğaltılıyordu.⁷ Osmanlı İstanbul'unda ise bu gelenek *Bedesten* etrafındaki sahaflar ve kitapçı dükkânları üstünden devam etmişti.⁸

Galland'ın çağdaşı Evliya Çelebi İstanbul haritacılarından bahsederken “Lisân-ı Latin-i Eflâtîn'e dahl birkaç lisâna mâliklerdir” diyor ve doğudan batıdan birçok gemici ve seyyahın bu dükkânlara uğrayarak harita aldığını da ekliyordu. Bir başka deyişle haritacıların sahip olduğu bu özelliğe İstanbul kitapçılarının da sahip olması beklenirdi.

Bu dükkânlar, hareketli hurufat parçalarını dizen matbaa mekanizmasının işlevini daha uzun zaman diliminde yerine getiren ama daha özenli kitaplar üreten varrâk yahut müstensih ve bunların satıcısı sahaflardan oluşmaktaydı. Galland'ın çağdaşı olan Evliya Çelebi, İstanbul'da tam o dönemlerdeki manzarayı tasvir etmekte ve 60 dükkân ve

Nişaburi Kısasu'l-Enbiya

200 kadar meslek erbabının olduğunu kaydetmekteydi.⁹ Bu sayılar az mı çok mu bilmiyoruz ama İstanbul öyle bir merkez ki doğuda ve batıda istinsah edilmiş eserler bir şekilde İstanbul'a uğruyordu. Kâtip Çelebi, kendi döne-

mine kadar olan Türk İslam yazılı eser kataloğu *Keşfü'z-Zunûn*'u derleyebilmek için kütüphaneler haricinde bu tür sahaf ve varrâkların dükkânlarını dolaşmıştı. Kâtip Çelebi gibi bir amacı okur aradığı kitapları bulabilmek için bu dükkânları sürekli gezmeliydi. Galland İstanbul'a ayak bastığında Kâtip Çelebi'nin vefatının üzerinden 15 yıl geçmişti. Galland Kâtip Çelebi

ile tanışmadı ama *Keşfü'z-Zunûn*'u yazdıran eser birikimi olan İstanbul'da bir başka meşhur Osmanlı bilgini ve tarihçi Hezarfen Hüseyin Çelebi ile tanışmıştı.

İstanbul limanları sadece insanların değil kitapların da durağı olmuştu. Doğunun herhangi bir şehrinde örneğin Semerkand'da yüzlerce yıl önce istinsah edilmiş bir kitap pekâlâ İstanbul'a gelirdi ve İstanbul'da okunduktan sonra da batı kentlerinden birinin kütüphanesine yerleşirdi. Bugün Golios ve Warner'in gayretleri sayesinde zenginleşen Leiden Kütüphanesi'ndeki doğu eserlerinin macerası benzerdi. O dönemlerde de -günümüzde olduğu gibi- kitaplar, yazarlarından daha fazla seyahat etmişti. İstanbul'da sürekli kitap takip eden okuryazar kitlesi vardı. Bu okuryazar kitlenin genel kent nüfusuna oranı ve ilgi alanları tam olarak tespit edilememekte olup tarih kayıtlarındaki muhtelif bilgi kırıntıları ve satır aralarından yola çıkarak kısmen bazı değerlendirmeler yapılmıştır. Örnek vermek gerekirse o yüzyılda İstanbul'da yaşayan okuryazar kitlenin ekserisinin -muhtemelen- med-cezir hadisesini bizzat müşahade etmemesine rağmen, ömrü boyunca İstanbul'a gitmemiş Basralı bir yazarın telif ettiği gelgit hakkındaki eseri, telifinden kısa süre sonra birkaç nüsha olarak İstanbul'a ulaşmıştı ve burada birkaç nüshası istinsah edilmişti.¹⁰ Hem de Galland'ın İstanbul'a geldiği yıllarda.

Galland'ın çağdaşı Evliya Çelebi İstanbul haritacılarından bahsederken “*Lisân-ı Latin-i Eflâtîn'e dahl birkaç lisâna mâliklerdir*”¹¹ diyor ve doğudan batıdan birçok gemici ve seyyahın bu dükkânlara uğrayarak harita aldığını da ekliyordu. Bir başka deyişle haritacıların sahip olduğu bu özelliğe İstanbul kitapçılarının da sahip olması beklenirdi.

10 Ekmeleddin İhsanoğlu (ed.). *Osmanlı Tabii ve Tatbiki Bilimler Literatürü Tarihi*. (İstanbul: IRCICA, 2008). s. 93.

11 Evliya Çelebi, 1. Kitap, s. 270.

Nitekim Galland gibi batılılar, sahafların ilgilerini çekecekleri kitapları kolayca bulup getirdiklerini yazmıştır. İstanbul, okuryazarlığın haricinde önemli bir elyazması ticaretinin merkeziydi ve bu elyazması koleksiyoncularının iştahını kabartan birçok eser İstanbul'da sürekli istinsah ediliyordu. Galland'la yakın yıllarda İstanbul'da bulunan Luigi F. Marsigli bu şehirde 80.000 kadar hat-tatın çalıştığını düşünmekteydi.¹² Evet, her ne kadar Halep ve Şam gibi şehirler eski kitap merkezleriyse de imparatorluk sınırları içerisinde İstanbul'a kitap konusunda meydan okuyabilen tek şehir Kahire'ydi. Kahire kurulduğundan beridir -bugün de belki- İslam dünyasının en zengin bilgi üretim merkeziydi. Ama Galland'ın geldiği yıllarda artık İstanbul, Kahire'nin önündeydi.

İstanbul'a geri dönersek Galland'ın seçtiği kitaplardan yola çıkarak 17. yüzyıl İstanbul'unun popüler kitaplığı kısmen görülmüş olacaktır. Galland İstanbul'da kaldığı iki yıl boyunca (1672-73) hem kendisi hem de emrinde çalıştığı büyükelçi de Nointel için muhtelif kitaplar seçip almıştır. Aldığı kitaplardan bahsederken onların evsafını detaylı anlattığı gibi bazılarının içeriğinden kısaca bahsetmektedir. Yazı bütünlüğünün dağılmaması için Galland'ın heybesindeki kitaplardan sadece İstanbul'dayken elde ettikleri ya da göz gezdirdiklerinden bahsedilecektir.

Galland'ın günlüğünden yola çıkılarak tespit edilen ve aşağıda birçoğunun isimleri sayılan kitaplar, *Bedesten*'deki kitapçılarda mevcut bulunan mütedavil eserlerin bir kısmıdır. Galland belli günler sürekli *Bedesten*'e uğramış ve rastladığı kitaplardan ilgisini çeken veya aklında kalanları günlüğüne not etmiştir. Bazı kitaplar Galland'ın dilbilimine şahsi ihtisasından ötürü ilgisini çektiği hâlde buradaki çoğu kitap standart bir İstanbul okuryazarının da dikkatini çekecek popüler

12 Bloom, s. 262.

Hafız Divanı

eserler olarak düşünülebilir. Böylece Galland'ın sepetinden 17. yüzyıl İstanbul okuryazarının kitap listesi de kısmen ortaya çıkarılabilir.

Galland'ın kitap sepetinde en fazla yer işgal eden tür manzum hikâyelerdir. Özellikle İran kültüründen Osmanlı'ya gelen bu hikâyeler Osmanlı okuryazar kesiminin oldukça hoşuna gittiği ve sıklıkla tercih ettiği eser türüdür. *Leyla ve Mecnun*, *Hüsrev ve Şirin*, *Şehname*, *İskendername* gibi başlıkları olan, ekserisi lirik ama bir kısmı da epik türde olan bu manzum hikâyelerin hemen hepsi Türkçeye de manzum olarak çevrilmiştir. Osmanlı okuryazarı eser temininde sıklıkla Türkçe yazılmış olanı tercih etse de bazı eserleri asıl dilinden okumak istediği ve bu nedenle o dilin inceliklerine vakıf olmak istediği anlaşılmaktadır. Galland'ın da sıklıkla bahsedeceği lügatler/sözlükler bu nedenle tedavilden düşmemekteydi. Suraiya Faroqhi'nin tespit edebildiği kadarıyla halkın kullanımına açık kütüphanelerde Hâfız ve Câmi gibi şairlerin divanları, Hüsrev ve Şirin, Yusuf ve Züleyha gibi İran aşk hikâyelerinin birçok nüshasına

rastlanmaktaydı.¹³ Bunun yanı sıra Anadolu'da Türk edebiyatının vücut bulup özgünleşmesi sürecinde İran ve Arap kültürünün etkisi tartışılmazdır. Osmanlı şiiri Fars edebiyatına meydan okumaya başladığı 16. yüzyılda bile İran ve Arap hikâyelerini Türk dilinde tekrar tekrar yazıyorlardı.¹⁴ Nitekim Galland'ın da *Binbir Gece* çevirisi yaptığını göz önüne alırsak onun Türk hikâyeciliği ve onun üslup ve biçiminin ne surette olduğuna ilgisi neticesinde aşağıdaki listenin oluştuğunu varsayabiliriz. Ancak Osmanlı dönemi telif eserler içinde edebi eserlerin çokluğunu dikkate aldığımızda Galland aslında normal bir İstanbul okuryazarının kitaplığına sahip olmuş olabilir.

ARAP - İRAN EDEBİYATI ESERLERİ:

Bostân ve Gülistân: Galland notlarında bahsettiğine göre birkaç kere Gülistan'ın farklı nüshalarına rast gelmiş ve bazılarının Türkçe tercüme-lerinin olduğunu eklemiştir. Elçinin satın aldığı Bostan ve Gülistan ise ilk sayfalarının altın yaldızlandığı ve iki insan resminin olduğu ve güzel hattın çekildi bir nüshadır.¹⁵

Hafız Divanı: Galland, kitapçada rastladığı İranlı meşhur şairin *Divan*'ının çiçek resimleriyle süslü olduğu ve kapağının iç ve dışının iplik ve sırmalarla süslendiğini ve yazısının gayet güzel olduğunu söyler.¹⁶ Galland ayrıca Sâdî ve Hâfız'ın eserlerini tefsir eden Sûdî adlı Osmanlı edibinin şerhlerine de tesadüf etmiştir.¹⁷ Bunun yanı sıra

13 Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, Çev. Elif Kılıç, (Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014) s. 228-29.

14 Detaylı bilgi için bkz. Ali Fuat Bilkan, *Osmanlı Zihniyetinin Oluşumu*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018) s. 281-325.

15 Antonie Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Yazılar* (1672-1673), çev. Nahid Sırrı Örik, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998) s. 37.

16 Galland, s. 39.

17 Galland, s. 189.

Firdevsi - Şehname

Galland *Divân-ı Câmî*'yi, büyükelçinin satın aldığı kitaplar arasında sayar.¹⁸

Şehnâme: Galland, Firdevsî'nin meşhur eserinin, metinde geçen önemli kişilerin tasvir edildiği 120 kadar minyatürün olduğu güzel yazılı ve kapaklı bir nüshasını elde etmiştir.¹⁹

Pend-nâme: Galland, “Pend-i Attâr” dediği Feriduddin Attâr'ın *Pend-nâme*'sinin şiir olarak Türkçeye çevrilmiş nüshasına rastlamıştır.

Leyla ve Mecnun: Galland, büyükelçinin bu eseri satın aldığından bahsetmekte ama kitap hakkında detay vermemektedir.²⁰

Hüsrev ve Şirin: Galland bu eserin Şeyhî tarafından yapılmış Türkçe tercümesine rast gelmiştir ve kitabın ipekten kâğıdına Fars harfleriyle yazıldığını ve minyatürlü olduğunu ama minyatürlerin kötü olduğunu belirtmektedir.²¹

Muzaffer-nâme: Büyükelçinin satın aldığı bu eser, İran'ın efsanevi şahı Nuşirevan için yazılmış ve soru cevap şeklinde ilerleyen bir nevi siyasetname yahut ahlak kitabı olup Farsçadan çevrilmiştir. Bu kitabın ince olmasına rağmen pahalı olmasının sebebi kitapçının iddiasına göre nadir olmasıdır.²²

Kitâbu es'âri'l-ısvâk fi eş'âri'l-ışvâk: Galland'ın içeriğinde aşk ve sevmek üzerine çokça şiirleri ihtiva ettiğini söylediği bu eser²³, belli başlı Arap şairlerinin şiirlerinin konulduğu bir nevi aşk şiirleri antolojisidir.

LÜGATLER:

Şâhidî: Galland'ın “pek güzel yazılmış” dediği *Tuhfe-i Şâhidî* olarak bilinen bu eser, Osmanlı okuryazar kitlesinin Farsça-Türkçe sözlük olarak en çok müracaat ettiği manzum sözlüklerden birisidir. Sözlüğün yazarı Şahidî İbrahim Dede (ö. 1550) Mevlevî olup bu sözlüğü Mesnevi'nin anlaşılması için hazırlamıştır.²⁴ Bu tür manzum sözlükler ezberlenmesi kolay olduğu gibi Osmanlı elit dilini de temsil ediyordu. *Tuhfe-i Husâmî* ve *Tuhfe-i Zurafa* diğer Farsça manzum sözlük örneklerindedir.²⁵ Şâhidî kadar meşhur bir diğer sözlük de Arapça-Türkçe sözlük olan **Ferişteoğlu**'dur.²⁶ Yazarı İbn Melek olan *Lugat-ı Ferišteoğlu*, şiir olarak yazılmış bir 15. yüzyıl eseridir.

Galland bir defasında **Deşişe**'ye ve bunun yanı sıra isimleri zikredilmeyen bazı Farsça ve Arapça lügatlere çok

21 Galland, s. 52.

22 Galland, s. 68.

23 Galland, s. 70.

24 Mustafa Çıpan, “Şâhidî, İbrâhim”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sahidi-ibrahim> (18.04.2020).

25 Galland, s. 32.

26 Galland, s. 48.

kere tesadüf etmiştir.²⁷ Bunlardan en dikkat çekeni **Lugat-ı Halîmî** (diğer adıyla *Bahru'l-Garâib*) olup 15. yüzyılda Lütfullah Halîmî tarafından telif edilmiş Farsça-Türkçe sözlüktür.²⁸ Bunun yanı sıra Galland, Kemalpaşazâde'nin *Dekâiku'l-Hakâik* adlı Farsça eşanlamlı sözcüklerin nüanslarını ele alan eserine rast gelmiştir.²⁹ Ayrıca Galland, **Lugât-ı Nevâyî** adlı Çağatay lehçesi hakkında eser veren bir kitaba da rastlamıştır.³⁰ Uygurca yazılmış aşağıda bahsedilecek olan *Miracnâme* ile bu Çağatay lehçesi sözlüğünü yan yana düşündüğümüzde İstanbul'da Doğu Türkçesi eserlerin de talep gördüğü anlaşılmaktadır. *Mirkâdu'l-Lugat* adlı Arapça-Türkçe sözlük de Galland'ın kadrajına giren bir başka eserdî.³¹

DiĞER TELİF ESERLER:

Miraçnâme: Galland'ın *Acaibu'l-Mahlûkat* olarak bahsettiği bu eser C. Schefer'e göre Uygurca *Miracnâme*'dir. Schefer, Türk kitapçıların müellifini bilmediği ve içeriğini okuyamadıkları minyatürlü kitaplara *Acaibu'l-Mahlûkat* adını verdiğini belirtmekte ve Galland'ın da böyle kaydettiğini aktarmaktadır. Mi'râcnâme yahut Mi'râciyye olarak da adlandırılan bu edebi tür Miraç hadisesi motifi üzerinden geliştirilmiş mucizevi dinî hikâyeler ve na'tlar bütünüdür.³²

Tezkiretü's-Şu'arâ: Latîfî'nin meşhur eseri ve içinde Osmanlı şairlerinin kısa biyografileri mevcut ve alfabetik olarak sıralanmıştır.³³ Bu eserin farklı nüshalarına muhtelif günlerde rast gelen Galland, Kınalızade Hasan Çelebi'nin bu esere yazdığı Zeyl'ine de denk gelmiştir.³⁴

27 Galland, s. 200.

28 Galland, C. 2, s. 22.

29 Galland, C. 2, s. 30.

30 Galland, s. 208.

31 Galland, s. 202.

32 Mustafa İsmet Uzun, “Mi'râciyye”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/miraciyye> (19.04.2020).

33 Galland, s. 59.

34 Galland, s. 213.

Sudi'nin Şerh-i Gülîstan'ı

Mevlûdu'n-nebî: Galland'ın rast geldiği bir başka dinî edebiyat eseridir.³⁵ Hepimizin bildiği Süleyman Çelebi'nin meşhur eserinin bir nüshasıdır.

Risale-i Gülşen: Şeyh İbrahim Gülşeni'nin yazdığı ve Peygamber ve arkadaşları hakkında yazılmış manzum eserdir. Sufi olan İbrahim Gülşeni, bu eseri II. Mehmed devrinde yazmıştır.³⁶

Ebu Ali Sina Hikâyesi: Galland'ın Ebu Ali Sina ve kardeşi Ebu'l-Haris'in harikulade ve mucizevi hikâyeleri olarak bahsettiği bu kitap³⁷, Osmanlı'da İbn Sina'ya dair sözlü efsanevi hikâyeler külliyyatının yazıya geçirilmiş hâlidir.

35 Galland, s. 205.

36 Galland, s. 199.

37 Galland, C. 2. s. 100.

BİLİMSEL ESERLER:

Baytâr-nâme: Galland'ın Türkler arasında tedavi usulleri ve nasıl tatbik edilmesi gerektiğinin anlatıldığını düşündüğü *Baytarnâme*'nin³⁸, Aristo'ya ait olduğu varsayılmaktadır. Bu eser hayvanların -özellikle atların- hastalıklarının teşhis ve tedavi yollarını anlatmaktadır. Türkçede muhtelif yazarlar tarafından baytarnâme tercümelerinin nüshaları günümüze kadar gelmiştir.

Şakâyik-ı Nu'mâniyye³⁹: Galland'ın içeriği önemli dediği ve büyükelçinin satın aldığı bu eser⁴⁰ Taşköprizade'nin devletin kuruluşundan Kanuni Sultan Süleyman'a kadar olan dönemde yaşamış Osmanlı âlimlerinin kısa biyografilerini verdiği bir tabakat kitabıdır.

Netâyîcu'l-Fünûn: Nev'î'nin telif ettiği ve çok sayıda nüshası olan din, tasavvuf, kelam ve bazı fenni ilimlerle ilgili küçük ansiklopedidir.⁴¹

İ'lâmü'l-ibâd fî a'lâmi'l-bilâd: Muvakkit Mustafa Ali'nin eseri olan bu risale 100 kadar kentin İstanbul'a olan uzaklıklarını bildiren coğrafya kitabıdır.⁴²

Teshîl fi't-tıbb: Galland'ın üslubunu sade ve samimi bulduğu bu tıp eseri⁴³ Osmanlı'nın ilk meşhur hekimlerinden Hacı Paşa tarafından telif edilmiştir. Hacı Paşa Osmanlı tıp biliminin kurucularından sayılan önemli bir hekimdi.

TARİH KİTAPLARI:

Galland'ın rast geldiği ve bazılarını edindiği *Nişancı Târihi*, *Hasan Beyzâde Târihi*, *Peçevî Târihi*, Hoca Sa'deddin Efendi'nin *Tâcu't-tevârih*⁴⁴ ve İdris Bidlisi'nin *Heşt Behişt*⁴⁵ adlı eserleri Osmanlı tarih yazını içinde oldukça mütedavil kitaplardır. ■

38 Galland, s. 52.

39 Abdülkadir Özcan, “Eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/es-sekaikun-numaniyye> (19.04.2020).

40 Galland, s. 55.

41 Galland, s. 198.

42 Galland, s. 218.

43 Galland, C.2. s. 7.

44 Galland, s. 193.

45 Galland, s. 219.

Kaleminden Kelama Medeniyet Tarihinde Kütüphaneler

DURSUN ÇİÇEK

KİTAPLA İLGİLİ BİR YAZI VEYA KİTAP YAZMAK UZUN BİR SEYAHATE çıkmak anlamına gelir. Bu öyle bir seyahat ki önce geçmişe doğru gider sonra yeniden bugüne gelirsiniz. Üstelik bu gidişiniz de bir yazı ve kitap haline geleceği için yolculuğunuz hiç bitmez. İster tarih yolculuğu deyin, ister zaman içinde yolculuk deyin fark etmez. Bu yolculuk insanın hikâyesidir. Nitekim bu anlamıyla kitap da insanın hikâyesinin en somut göstergesidir. İnsanın ve insanlığın tarihini ancak kitabın, yazının ve mabedin ekseninde yazabilirsiniz. Yazının tarihi kitabın, kitabın tarihi kütüphanelerin, kütüphanelerin tarihi şehirlerin, şehirlerin tarihi de size milletlerin tarihini verir.

Bugün millet kavramı etrafında öne çıkan, daha belirgin olarak tanıdığımız toplumlar kitabesi ve kitabı olan toplumlardır. Çünkü yazı bir süreklilik ve bütünlük arz eder. Tıpkı bir hafıza ve ortak dil arz ettiği gibi. Bir bakıma yazı sürekliliktir. Kitap ortak dilin tezahürü, kütüphaneler de hafıza... Kelam kalemle kitapta mücessemleşmediği sürece bütünlük ve süreklilik sağlanamaz.

Dolayısıyla yazısı olanın kitabı, kitabı olanın da kütüphanesinin var olması bir zorunluluktur. Kütüphane sadece hafıza olma özelliği ile değil, bütünlleştirme ve taşıyıcılık özelliği ile de önemlidir. Kitabı olan toplumlar millet haline gelebiliyor. Burada milleti ulus anlamında kullanmadığım anlaşılırsa mesele çok daha iyi anlaşılacaktır.

Kütüphane oluşturma kaygısı içinde yaşadığınız zaman ve mekânla ilgili olduğu kadar, geçmişiniz ve geleceğinizle de doğrudan ilgilidir. Çünkü

geçmişinizin sıradışılığının göstergesidir kütüphaneler. Aynı zamanda gelecekle ilgili iddialarınızın da göstergesi... Bunun için de kütüphaneler tarih boyunca medeniyetler arası rekabetin de göstergesi olmuştur. Bir güç diğer bir gücü ele geçirdiğinde kütüphanelerini de ele geçirmiştir. Kimi zaman o kütüphaneleri içselleştirip kendine katarak gücünü artırmış kimi zaman da kütüphaneleri yakıp yıkarak gücün rakipliğini sona erdirmiştir. Sonuçta amaç kitap ve kütüphaneler üzerinden bir hafızayı ve birikimi büyütürken diğerini yok etmektir. Başka bir deyişle zihniyet ve kültür iddiasında bulunan milletler, bir metafizik oluşturabilmek için başkalarının nasıl düşündüğünü, nasıl eylediğini ancak kitaplar ve kütüphanelerle öğrenebilir ve kendine katabilir.

Kütüphanelerin tarihi aynı zamanda siyasal güçlerin, kültürlerin ve medeniyetlerin hâsılı milletlerin tarihidir. En önemlisi de insanın ve insanlığın tarihidir.

Kütüphanelerin tarihi aynı zamanda siyasal güçlerin, kültürlerin ve medeniyetlerin hâsılı milletlerin tarihidir. En önemlisi de insanın ve insanlığın tarihidir. Kütüphanelerle ilgili gerek Batı'da ve gerekse bizde ciddi metinler ortaya çıkmıştır. Ancak Tahir Harimi Balcıoğlu'nun Medeniyet Tarihinde Kütüphaneler isimli çalışması bunların içinde şüphesiz en özel olanıdır. Çünkü kitap gerçekten bir düşünce ve kültür tarihi olduğu kadar aynı zamanda milletler tarihidir.

Tahir Harimi 1893 doğumlu. Fatih döneminin ünlü âlimi Molla Fenarî soyundan gelmiş. Edremit'te başladığı eğitimini İstanbul'daki mektep ve medreselerde sürdürmüş. 1912'de Kahire'ye gidip iki yıl, o dönemin ünlü ilim merkezlerinden biri olan Ezher'e devam etmiş. I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle (1914) yurda dönmüş, ihtiyat zabiti olarak orduya katılmış. Savaş bitince kendi isteğiyle Edremit'e çekilmiş, Maarif Encümeni ve Vilayet Meclisi gibi yerlerdeki üyeliklerinin dışında hiçbir memuriyeti kabul etmemiş, baba mesleği balcılıkla geçinimi sağlamıştır. Bunların dışında, o dönemde röportajlara konu olacak kadar ünlü olan evindeki kütüphane-sinde kendini ilme ve yazıya adanmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında 1931 yılında Latin alfabesiyle Balıkesir'de basılan kitap yazıldığı dönemde de fark edilmiş ki 1932 ile 1934 yılları arasında hakkında 3 tane yazı da yazıl-

mış. Elbette ki bunlardan en önemlisi Hilmi Ziya Ülken'in yazısıdır. Hilmi Ziya Ülken kitabı eleştirirken ağırlığın Türk-İslam Kütüphanelerine verildiğini Garip Kütüphanelerinin eksik kaldığını söyler ki aslında kitabın önemi de burasıdır. Bana göre bu eleştirilecek yan değil bilakis kitabın en önemli yanındır. Aydınlanma ile birlikte galebe çalan evrimci tarih anlayışının Batı eksenli yeni tarih kurgusunu maalesef Hilmi Ziya Ülken de benimsemiş görünüyor. Dolayısıyla bütünüyle Doğu, Türk ve İslam tarihinin ihmal edildiği modernleşme sürecinde kitabın bu eksende çıkması kesinlikle kitabın artısıdır. Ancak Hilmi Ziya Ülken'in haklı olarak eleştirdiği husus ise kitabın kütüphanelere gelirken geliştirdiği bağlamdır. Yani kütüphaneler dışındaki kültür ve düşünce tarihine detaylı olarak yer verilmesi Hilmi Ziya Ülken'in de dikkatini çekmiş ve kitabın haddinden fazla kalın olmasına sebep olmuştur.

Belki de yazar bütün düşünce ve kültür birikimini ve yazı külliyatını kitap ve kütüphane eksenli bu eserinde toplamak, kitabı ve kütüphaneyi merkeze alarak bir düşünce ve kültür tarihi oluşturmak istemiştir denilebilir. Ya da kitabın yazıldığı dönemin şartlarını da düşünürsek yazarın amacı, Türklerin ve Müslümanların kitapla olan ilişkilerini bir siyer ve düşünce tarihi ekseninde anlatmaktır. Yazara göre Türklerin ve Müslümanların kitaba ve düşünceye verdikleri önem, kendilerinden önceki

düşünce ve kütüphane mirasına nasıl sahip çıktıklarından başlayarak, risaletle başlayan kitaplaşma süreci ve sonrasındaki düşünce tarihi ile birlikte anlatılabilir.

Yazar kitabın ve kütüphanenin serüvenine/hikâyesine mabed ile başlar. Mihrab ve Mabed kelimeleri üzerinden

bu küçük farklılığa rağmen genel olarak yazı üzerinden kitabı müteâl ve kutsal bir alana bağlar. Tam da Batı eksenli evrimci tarih anlayışının yerleşmeye başladığı bir dönemde yazarın tarihe bakış açısındaki ikilemi de görebiliyoruz. Ancak bütün bunlara rağmen dönemine göre hala geleneksel bakış

Yazar kitabın ve kitap bilincinin siyer ve düşünce eksenini ortaya koyarak diğer kültür ve medeniyetlerden nasıl farklılaştığını ortaya koyarak, Türk-İslam tarihinin nasıl bir kitap medeniyeti olduğunu temellendirir. Bir başka deyişle bir düşünce ikliminin nasıl kitaplaştığını siyer ekseninde ve düşünce ekollerinin ortaya çıkışı bağlamında somutlaştırır.

medeniyet ve mabed ilişkisi üzerinde durarak, şehirlerin ve medeniyetlerin mabed merkezli kurulmasının altını çizerek, kitap ve kütüphanenin asıl kaynaklarına göndermede bulunur. Batı'da ve Doğu'da ruhbanların, bizde âlimlerin ortaya çıkışının mabed/medeniyet eksenini öne çıkarır. Ona göre bugün varisi olduğumuz medeniyeti anlamak için mabetlerin durumuna, rahiplerin ve âlimlerin lisanına müracaat etmek zaruridir. Medeniyet ve ilim bugünkü durumunu mabede borçludur. Nitekim Çin, Hind, Mısır bunun somut göstergeleridir. Dil ve yazı mabed ile ilgilidir.

Aslında yazarın buradaki temel amacı kitabı ve kütüphaneyi mabed üzerinden temel kaynağı olan vahiyle yani müteâl olanla ilişkilendirmektir. Nitekim hiyeroglifin tanımlarından biri olan hatt-ı mukaddes tanımlamasından yola çıkarak Antik Yunan'a kadar olan süreci kutsal gelenek ekseninde ele alır. Yine Sümerler ve onların yazısı hatt-ı mihi'ye de özel bir ihtimam gösterir. Samilerin bundan nasıl etkilendiklerinin altını çizer. Antik Yunana gelince onu evrimci tarih anlayışına göre ele alır. Mesela taş devrinden söz eder. Ancak

açısını temsil ediyor diyebiliriz.

Arkasından İslam öncesi dönem kütüphanelerinden söz eder. Bu bölümde özellikle kütüphane yakma olayları ile ilgili olarak Müslümanlara atfedilen olayları bertaraf etmeye çalışır. Ona göre İskenderiye Kütüphanesi Amr. B. As tarafından yakılmamıştır. Aksine Jül Sezar'ın kuşatması esnasında yanmıştır. İskenderiye Kütüphanesini İslam öncesi devir açısından ayrı bir yere koyan yazar 200 bin kitaplık Bergama kütüphanesine de ayrı bir yer ayırır.

Roma'da kitap ve kütüphane ile ilgili çalışmalardan söz eden yazarımız Roma'da ilk önce

Paul Emil'in Yunan eserlerini içinde bulunduran bir kütüphane oluşturduğunu belirterek burada Latinceye çeviri faaliyetlerinden söz eder. Bu bağlamda gerek Makedonya ve gerekse Bergama'daki kitapların Roma'ya nasıl taşındığını anlatır ve Roma'nın bir kütüphane merkezi olduğunu belirtir.

Daha sonra Hristiyanlar özellikle Papalarla birlikte antik döneme ait kadim eserlerin takibata uğrayarak nasıl birer birer yok edildiğinden söz eder. Burada İslam öncesi bir dönemin kitaba bakışını somutlaştırır.

İran ve Hind'in İslam öncesi kütüphaneleri ile herhangi bir bilginin olmadığını belirten yazar kadim Türk medeniyetine ise Orhon Kitabeleri ile başlar. Ardından Uygurlara geçerek Çinli tarihçilerin sözünü ettiği Uygur kütüphanelerine atıfta bulunur.

Bu bölümden sonra İslam devrine geçer. İslam devri önce geniş ve uzun bir siyer bölümünü içerir. Arkasından da İslamî ilimlerin ortaya çıkışını bir düşünce tarihi titizliği ile hiç beklenmedik detaylara bile girerek aktarır. Bu bölümü okurken gerçekten bir siyer veya İslam düşünce tarihi metni okuduğunuzu düşünüyorsunuz. Nitekim Hilmi Ziya Ülken'in kitabın zaafı olarak nitelediği bu bölüm aslında yazının serüveni ve kitabın gelişim süreci bağlamında çok da ilgisiz bir bölüm değil. Bir bakıma yazar kitabın ve kitap bilincinin siyer ve düşünce eksenini ortaya koyarak diğer kültür ve medeniyetlerden nasıl farklılaştığını ortaya koyarak, Türk-İslam tarihinin nasıl bir kitap medeniyeti olduğunu temellendirir. Bir başka deyişle bir düşünce ikliminin nasıl kitaplaştığını siyer ekseninde ve düşünce ekollerinin ortaya çıkışı bağlamında somutlaştırır.

Hira mağarasında “Oku” emri ile başlayan vahiy ve kitaplaşma sürecinin serüvenini anlatır aslında kitap. Bir kitaptan binlerce kitaba giden yolun tarihi başka bir deyişle anlatılan.

Nitekim bu anlamda detaylara girerek Emeviler döneminde kâğıt kullanımından başlayarak Beytül Hikme'nin oluşumuna, Bağdad'da, Kahire'de on binler hatta yüzbinlerle ifade edilen kitaplarla dolu kütüphanelerin ortaya çıkmasına keyifli bir yolculuk başlar. Zaman zaman detaylara girerek özellikle Tıp, Matematik, Fen ile ilgili kitapların sayısının altını çizmesi ise kitabı yazdığı dönem düşünüldüğünde ayrı bir öneme sahiptir.

Endülüs'te 600 bin kitaplık bir kütüphaneden söz eden yazarımız Câhız'ın yaşadığı dönemde 206 civarında özel kütüphaneden yani şahıs kütüphanesinin varlığından da söz eder. Endülüs Abbasi rekabetinin kitap ve kütüphane üzerinden nasıl gerçekleştiğinin altını özellikle çizer.

Bilhassa Abbasiler döneminden başlayarak gerek devletin ve gerekse şahısların oluşturduğu kütüphaneleri ve bunlardaki tahmini kitap sayılarını detaylı bir şekilde anlatır. Beytül Hikme'den Daru'l Hikme'ye, Suriye'den Endülüs'e, Gaznelilerden Selçuklu ve Osmanlılara tüm kütüphanelerden söz eder. Selçuklu döneminde bilhassa Konya ve Kayseri kütüphanelerinin önemine dikkat çeker.

İslam kütüphanelerinin belli dönemlerde nasıl tahrip edildiğini anlatırken, Moğollara, haçlılara ve İspanyollara özel bir yer ayırır. İslam dünyası içinde özellikle Mutezilî eserlerin yok edilmesinin altını çizer ama bunun arka planını detaylı anlatmaz. Vehhabilerin, Selefî/Haricî zihniyetin olumsuz etkilerinden söz ederek İslam dünyasında bazı ekollerin ve yazarların kitaplarının nasıl bertaraf edilmeye çalışıldığına dair örnekleri de vermekten çekinmez. İhvan-ı Safa'nın eserlerine karşı yapılanlar, özellikle Endülüs'te Gazali'nin eserlerine karşı gösterilen olumsuz tutum, Şeyh Bedreddin'in bilhassa Varidat isimli eserine gösterilen tepki ve

gider eserlerinin görmezden gelinmesi gibi olayları özellikle vurgular. Benzeri olayların Batı'da da olduğunu Yunanlılar ve Romalılar devrinde Pisagor'un eserlerine karşı gösterilen tutum üzerinden anlatır. 1543'te Venedik'te yasak kitaplar listesi çıkarıldığını belirtir.

Ancak böylesi önemli detaylara dikkat çeken yazarımızın bazı klasik oryantalist görüşlerin etkisinden kurtulamadığını da görebiliyoruz. Başta da belirttiğim gibi Aydınlanma ile birlikte yerleşmeye başlayan Batı eksenli evrimci tarih anlayışı en çok da düşünmenin İslam dünyasında Gazali ile sona erdiği “fıkri” üzerine kuruludur. Yazarımız özellikle Gazali ve Gazali sonrası ile ilgili oryantalistlerin görüşlerini maalesef sorgulamadan kabul eder. İslam düşüncesinin Gazali ile birlikte sona erdiğini yazarımız da maalesef kabul eder. Oysa Gazali sonrası başta Selçuklu ve Osmanlı sürecini, Şehristanî, Râzî, Âmidî, Cürcanî, İcî, Beyzavî, Tûsî, Taşköprülüzade, Mimar Sinan, Abdülkadir Meragî v.b. isimleri nasıl temellendirir bilinmez. Kitabın belki de tek zaafı burasıdır diyebiliriz.

Kitap daha sonra içinde bulunduğumuz asırda (1931 yılı ekseninde) dünyanın en bilinen kütüphanelerinin listesini vererek kütüphaneler bölümünü tamamlar. Ancak kitap burada bitmez. Kitabın ilk baskısında bulunmayan yazarın çeşitli yerlerde yayınladığı risale ve makalelerden oluşan metinleri de yayıncı kitaba ekleyerek adeta bir Tahir Harimi Balcıoğlu külliyyatı oluşturmuştur. Ayrıca editörler tarafından kitabın notlandırılması da kitabın artıları olarak ortaya çıkmış. ■

Medeniyet Tarihinde Kütüphaneler
Tahir Harimi Balcıoğlu
Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul,
1. Baskı, 2018

Ciltli 715 sayfa Boyut 14*23 cm
ISBN 6052071564

Okurken Ne Görürüz

Peter Mendelsund

Metis Yayınları

Çeviren: Özde Duygu Gürkan

MUSTAFA İBAKORKMAZ

GİRİŞ

Tarih neden yazı ile başlar? Birçok açıklaması olabilir. Ama en çok hafızamızın nisyan ile malul olması mantıklı geliyor. Çünkü sözlü anlatım zaman içerisinde değişiyor, sembollere dönüşüyor. Sembollerden kurulu başlı başına bir dil doğuyor. Böylelikle masallar ve mitoslar ortaya çıkıyor. Zaten anlatmak ve anlamak başlı başına birer problemken bir de hakikatin üzerine semboller perde oluyor.

Anlatmak insan için elzem. Masallarla büyüyoruz. Birbirimize hayallerimizi anlatıyoruz. Sabah kalkıp gece gördüğümüz rüyayı, iş yerinde arkadaşlarımıza bir önceki gün izlediğimiz maçı, televizyondaki diziyi, hafta sonu gittiğimiz sinemayı, pikniği anlatıyoruz. Akşam eve geldiğimizde gün içerisinde neler yaptığımızı hane halkına anlatıyor,

onların neler yaptıklarını anlatmasını istiyoruz. Askerlik anıları yıllarca anlatmakla bitmiyor. Anlatmak bir ihtiyaç mı, bir dürtü mü üzerinde ayrıca düşünülebilir. Ama neticede böyle bir eylemden kendimizi alamıyoruz. Hem de çok eski çağlardan beri. Mesela, kabilenin savaşçıları büyük mücadelelerle bir mamut öldürüyor. O gün yaşanan macerayı birisi mağaranın duvarında kömür parçalarıyla çizdiği resimlerle anlatıyor. Aradan binlerce yıl geçtikten sonra o resimler, o gün yaşananları bize anlatmaya devam ediyor.

Anlatmak arzumuz kadar, anlatılanları merak etmek gibi bir yönümüz de var. İkisi de ilkel zamanlarımızdan beri değişik yol ve yöntemlerle hayatımızda yerini alıyor. Resim, heykel, tiyatro, müzik, sinema, fotoğraf, yazı... Her biri birer anlatma türü. Her anlatım tarzı için bir anlama yöntemi de gerekiyor, yazılı anlatımı anlamak için okumak dedğimiz o iz takibine ihtiyaç duyuyoruz.

OKURKEN NE GÖRÜRÜZ?

Okurken gözlerimizle baktığımız hâlde zihnimizde oluşan uzam/zaman içerisindeki nesne ve insanlar görüntü değildir. Okurken esasında bunların hiçbirini görmeyiz. Çünkü okumak, gözlerle yapılan bir işitme eylemidir. Okurken esas itibarıyla işitme duyumuz faaliyette olduğundan kelimelerin işaret ettiği imgeleri zihnimizde bu süzgeçten geçirerek canlandırırız. “İşitmek görmekten ya da koku almaktan farklı sinirsel süreçler gerektirir. Ve bence okurken görmekten ziyade duyarız.” (sf. 57) Bir hikâyede pipo için bir dedektif varsa, o pipo “bir pipo değildir” aslında. Piponun resmini de gözlerimizle görmeyiz. Sadece bir kelime vardır karşımızda. O pipo her okurun zihninde üç aşağı beş yukarı birbirine benzeyecektir. Pipo denilen nesneden tamamen bağımsız düşünülme de asla aynı modele, renge vs. sahip olmayacaktır.

Sadece nesneler mi, mekânlar ve insanların da yazıya geçtiklerinde

durumları aynıdır. Peter Mendelsund, *Okurken Ne Görürüz?* adlı kitabında, kurmaca metinlerden hareketle önemli bir soruyu soruyor: Okurken Ne Görürüz? Metis Yayınları tarafından 2015 yılında basılmış. Kurmaca metinlerin kahramanlarının zihnimizde nasıl canlandığını merkeze alan bir sorundan yola çıkıyor. Kitap boyunca, dünyaca ünlü romanlar ve kahramanları üzerinden; yazı, görsellik ve zihinde canlandırmanın nasıl gerçekleştiğini araştırıyor. Hangi romanlar ve hangi kahramanlar peki? Anna Karenina, Faulkner’in Ses ve Öfke’si, Mobiy Dick kitap boyunca karşılaşacağımız birçok romandan bazıları.

Kitap; “Zihinde Canlandırma”yı Zihinde Canlandırmak, Kurmacalar, Başlangıçlar, Zaman, Canlılık, Performans, Eskiz Çizmek, Beceri, Birlikte Yaratmak, Haritalar ve Kurallar, Soyutlamalar, Gözler/Optik Görüş ve Araçlar, Bellek ve Fantazi, Sinestezi, İmleyenler, İnanç, Modeller, Parça ve Bütün ve Bulanık adını taşıyan başlıklardan oluşuyor. Bu başlıklar içerik hakkında fikir sahibi olmak için ipucu olabilir. Bir de şunu belirtelim: Kitabın alt başlığı “Resimli bir fenomenoloji”. Kitabın görsel tasarımı da bu alt başlıkla yakından ilgili. Kitabın kapağı ve iç tasarımı da yazarı Peter Mendelsund’a ait.

Kitap, Wittgenstein’den “Önerme, gerçekliğin bir resmidir. Önerme, hayal ettiğimiz şekliyle gerçekliğin bir modelidir.” alıntısıyla başlıyor. Bu alıntıyı akılda tutmak gerekli. Çünkü her ne kadar zihin ve görsellik arasındaki ilişkiler üzerinde yoğun olarak durulsa da, hemen yanı başında görünenin düşünce ile arasındaki sıkı ilişkiye de bu alıntıda vurgu yapıldığı unutulmamalı. Çünkü, gerçekliğin resmi olarak tanımlanan önerme, tasavvur ve tahayyülden başka bir şey değildir.

OKUMANIN HİKÂYESİ

Mendelsund “Okumak denen bir hikâye var. Hepimiz bu hikâyeyi biliyoruz.

Resimlerin ve zihinde canlandırmanın hikâyesi bu.” (sf. 26) diyor. Resim ve zihinde canlandırmanın hikâyesi yukarıda değindiğimiz gibi insanlık için çok eskilere dayanan bir hikâye. Alfabenin oluşumuna kadar uzanıyor. Aslında alfabe de resimlerin zihinde canlandığı gerçekliklerin sembolleşmesi değil miydi? Alaf öküzü mesela. Bet, ev; dalet, kapı ve benzeri, gündelik hayat içerisindeki temel ihtiyaçları temsil eden kelimelerin sembollere dönüştüğü bir süreçti alfabe. Evin resminden sembolüne, sembolün sesi temsiline doğru bir evrim. Aslında günümüzde belki de yeni alfabelerin doğuşuna şahitlik ediyoruz. Trafik işaretleri, hayat için gerekli mekânları tarif eden piktogramlar ve cep telefonlarımızda artık duygularımızı ifade etmek için kullandığımız emojiler de bir alfabenin evrim basamaklarında duruyorlar. Çin’de emojilerle yazılıp yayımlanan bir romanın varlığını da burada hatırlatmakta fayda var. Mağara resim çizen adamdan çivi yazısına, oradan modern alfabelere kadar süren macera aslında bir iz bırakma macerası dense yeridir. Alfabenin oluşum sürecinde ve ondan bağımsız olarak *“Resim, her şeyden önce, bizi çevreleyen ve sürekli olarak belirip kaybolan görünürün olumlanmasıdır. Kaybolma olmasaydı her hâlde resim yapma itkisi de olmazdı.”*¹ Bu açıdan yazı unutkanlığa bir çaredir. Okumaksa bir nevi izcilik olduğu kadar hatırlama çabasıdır. Mendelsund da bunu “Okumanın hikâyesi hatırlanan bir hikâyedir.” (sf. 27) diyerek teyit eder.

Öyle bir hatırlama hikâyesi ki, okumanın hatırlattıklarını bir yana bıraksak bile, bir kitabın içerisinde sürekli hatırmızda tutmamız gereken bilgiler vardır. Kahramanların isimlerini, yazar tarafından verilen eşkallerini, olayları, düşünceleri kitap boyunca hatırlamamız gerekir. “Kitap pek çok şeydir. Anıların ambarı, zaman ve

1 John Berger, Görünüre Dair Küçük Bir Teoriye Doğru Adımlar, Metis y., sf. 29.

mekânın koyduğu kısıtlamaları aşma aracı, derin düşünme ve yaratıcılık alanı, kendimizin ve başkalarının deneyim havuzu, aydınlanma, mutluluk, bazen de avunç kaynağı, geçmiş, bugün ve gelecek olayların kayıdır.”² Kitabı bitirip üzerinden zaman geçtiğinde ise kitaba dair hatırladıklarımızdan başka birşey kalmayacaktır zihnimizde. Üstelik bu hatırlama eylemi her birimizin zihninde farklı izler bırakacaktır. “Zaman hiç şüphesiz kitapları zihinde canlandırma sanatının aslı bir parçasıdır.” (sf. 128) Zaten yazarın üzerinde durduğu önemli konulardan biri budur. “Anna Karenina nasıl görünür?” sorusuna cevap ararken yaptığı bu hatırlama türlerini ve süreçlerini incelemektir. Daha da önemlisi, kendi okuma maceramızda çok da farkında olmadığımız bu süreçleri sormuş olmasıdır. Hakikaten Anna Karenina nasıl görünür. Kitapta yer alan görsellerde muhayyel Anna Karenina çizimleri, zihnimizdeki canlandırma sürecinin nasıl farklılaştığını bize de gösterir. Tolstoy’un bu ölümsüz kahramanı her okurun zihninde farklı canlanırken, polislerin kullandığı robot resim yazılımından yararlanılarak çizildiğinde Anna Karenina nasıl bir kadın olarak karşımıza çıkardı. Kitapta bunu da görüyoruz. (sf. 36)

SINIRLI ANLATIM, ÖZGÜR ANLAYIŞ

Okurken gördüklerimizin bir kısmı yazarın göstermek istedikleridir. Fakat yazar bizim zihnimizde oluşacak görüntüyü bütünüyle oluşturamaz ve zihnimizde oluşan görüntüyü sınırlandıramaz. “Roman okumak bir çeşit şahsi tiyatro oyununun yapımını üstlenmek değil midir? Okumak oyuncu seçimini, sahne tasarımı, yönetmenlik, makyaj ve rejiyi üstlenmektir.” (sf. 234) Bu yazarın anlatma çabasını aşan bir durumdur. Çünkü hayal gücüne başvurarak yazar yazarın özgürlüğü bizim için de geçerli-

dir. Okurken, yazarın hayal gücü, bizim hayal gücümüzü tetikleyip harekete geçirir. “Okurkenki hayal gücümüz kendi eğilimlerimizi açığa vurur. Kitap onları içimizden çekip çıkarır.” (sf. 100) Böylelikle okurun zihninde yazarın maksadını aşan bir görüntü dünyası oluşur. Çünkü, “Sözcüklerin kendi anlamlarıyla güvenilir ilişkileri vardır. Sözcükler değişmez ve kalıcı işaretler oldukları için kendi anlamlarının da aynı ölçüde kalıcı olduklarını akla getirirler. Oysa bunun böyle olmadığı açıktır.”³ Bu durum, Mevlana’nın “*ne anlatırsan anlat, karşındakinin anladığı kadarsın!*” sözünü de akla getirir.

Edebiyat eserlerinin sinema uyarlamaları çoğu zaman okurlar için hayal kırıklığıdır. Çünkü daha evvel zihinlerinde canlandırdıkları kahramanlardan farklı yüzlerle karşılaşırılar. Tam tersi de önce sinema filmini izlediğimiz bir uyarlamanın romanını okuduğumuzda yaşarız. Ama esasında “edebi karakterler fiziksel olarak muğlaktır; sadece birkaç özellikleri vardır ve bunlar da pek önemli değil gibidir.” (sf. 48) “Karakterlerin içi boştur ve anlatılar noksanlarla zenginleşir.” (sf. 49) Okurun yaptığı da o boşlukları kendi algı ve anlam dünyasıyla doldurmaktan ibarettir diyebiliriz. Aslında sürecin oldukça karmaşık sinersel, psikolojik ve felsefi yanları olduğu da konunun derinliklerine indikçe ortaya çıkıyor. Yazar, “Okurken kendimi fenomenler dünyasından geri çekerim. Bakışlarımı içeriye çeviririm. Paradoksal bir şekilde, dışarıya, elimdeki kitaba döndüğümde sanki kitap bir aynaymış gibi, içeri doğru bakıyormuş hissine kapılırım.” (sf. 76) diyor. Bu paradoksal durum okur ve yazar açısından karşılıklıdır. Yazar da dilin imkânlarından yararlanarak içe bakışından elde ettiği görüntüleri kitap vasıtasıyla dışarıya yansıtmak istemektedir. Kitap okur için olduğu kadar yazar için de bir

aynadır. Anlatmak istenen için imkân sunduğu, özgürlük tanıdığı kadar aynı zamanda dilin sınırlarıyla sınırlandırır, anlatılması mümkün olmayan gri bir alan kalır. İşte bu alanda anlamsal kısıtlanmalar, özgürlükler, bulanıklık oluşur. Bu bulanıklık ve belirsizlik yazıda tanımlanmayan ve okurun zihninde tamamlanması gereken bir boşluk oluşturur. Görüntüler açısından “Her şeyi bir arada tutan boşluktur.”⁴ Okurken ne gördüğümüze vereceğimiz cevap, o boşlukları doldurmaktan ibaret bir tamamlama oyunudur.

BÜYÜLÜ RÜYA, İMGESEL DÜŞÜNCE

Okumak da görsel olanın tahayyülü ile ilgili olarak bir yönüyle rüyaya benzer. Çoğu zaman rüyamızda belirgin yüzler görmediğimiz hâlde kimi gördüğümüzü biliriz. Bildiğimiz şekilden farklı olduğunda bile kimi gördüğümüz hakkında şüphemiz yoktur. Kurmaca metinle içli dışlı olduğumuzda yaşadıklarımız da rüyaya benzer. Yüzü belirgin olmayan kahramanlarla, zihnimizde tam olarak canlandıramadığımız mekânlarda fantastik bir gerçekliğin içinde zihinsel bir yaşantı deneyimleriz. “İçeriklerini hayal ettiğimizde kitapların bize sunduğu değişkenliği ve tahmin edilemezliği arzularız. Bazı şeylerin bize gösterilmesini istemeyiz.” (sf. 221) Okurken neyi görürüz diye sorulduğunda ise aslında ne kadar muğlak bir dünyada sanal bir gerçeklikle karşı karşıya olduğumuzla yüzleşiriz. Ama genel itibarıyla bilmemiz gereken şudur: Yazar da, anlattıklarını zihninde tüm ayrıntılarıyla tasarlayamaz. Mutlaka önemli bazı detaylara daha fazla yer verirken, bazı yerlerde de kabataslak bir çerçeve çizmekle yetinir. Zaten “*Düşünce için gerekli ‘zihinsel imge’ türünün, görülebilir bir sahnenin tam, renkli ve sadık kopyası olması mümkün değildir. Hâlbuki bellek, şeyleri bağlamalarının dışına çıkarabilir*

ve onları yalıtılmış hâlde gösterebilir.”⁵ Bir zihinde cereyan eden canlandırmanın birebir aynı şekilde bir başka zihinde canlandırılması imkânsızdır. Bu imkânsızlık bir yerde insanlar arası iletişimi de imkânsız kılar. Aynı kelime her zihinde sözlük anlamının dışında kişisel anlam yüküyle birlikte yer alır, insanlar yalnızca sözlük anlamlarıyla konuşamazlar. Eklenen, üretilen ve yüklenen anlamlar anlayışları farklılaştırır. Aynı durum görünen için de geçerlidir. Hiçbir şey aslında görüldüğü gibi değildir. Çünkü görünen de görenin algılarıyla sınırlanır, bir düşünceye dönüşür.”*Görüşle ilgili söylenen ve düşünülen her şey onu bir düşünce yapmaktadır.*”⁶ Görüş hâline gelir. Hemen ardından da görüş ayrılıkları doğar. Okurun metin karşısında yapmaya çalıştığı şey kurmacada robot resmi çizmeye çalışırken, düşünceleri de bir hafiye gibi araştırıp izini sürmek olacaktır. Bununla birlikte kitap “kapağı ve sayfaları dünyanın bitmez tükenmez uyarılarını dışarıda bırakır ve hayal gücünü kamçılar.” (sf. 76) Hayal gücümüz ne kadar güçlü olursa olsun, gözlerimizi kapadığımızda zihnimizde canlandırmak istediğimiz her görüntüye rahatlıkla ulaşamayız. Mesela annemizin, sevdiğimiz herhangi bir insanın ya da can düşmanımızın yüzünü gözümüzün önüne getiremediğimizi görürüz. Ya da en iyi ihtimalle “*İmgelemimizdeki yüzlerin ne kadar eksikli olduğunu ancak belli bir kişinin yüzünü gözlerimizin önüne getirmeye çalıştığımız zaman, ancak onu hayalimizde açık ve net biçimde canlandırmak için umutsuzca çabaladığımızda anlayabiliyoruz galiba.*”⁷ Bu durumda sadece okurken ne gördüğümüzü değil, yaşarken ne gördüğümüzü de kendimize soruyoruz. Cevabı ise, acı

- 5 Rudolf Arnheim, Görsel Düşünme, Metis y., sf. 124.
- 6 Maurice Merleau-Ponty, Göz ve Tin, Metis y., sf. 55.
- 7 Elaine Scarry, Kitapla Hayal Etmek, Metis Y., sf. 11

bir şekilde zihnimizde canlandıramadığımız koskoca bir ömür olabilir. Sınırlı sayıda ve zihinde tam olarak belirmeyen anılardan ibaret bir hayat ise adeta bir sanrıdır. “John Locke’un söylediği gibi: ‘Herkes kelimelerin kendi istediği fikirleri ifade etmesini sağlamakta öylesine dokunulmaz bir özgürlüğe sahiptir ki, hiç kimsede başkalarının kendi zihindekilerle aynı fikirlere sahip olmasını sağlama gücü yoktur’...” (sf. 270)

Büyük ve söz daima birbiriyle ilişkilidir. Çünkü sözün (kelimenin) tesiri vardır. Kitabın ve okumanın tarih boyunca tehlikeli görülmesinin, kütüphanelerin yakılmasının, kitapların yasaklanmasının bu tesirle yakından alakası vardır. Okurun metinle kurduğu zihinsel ilişki bir nevi büyülenmedir. “*Büyülenme, yoğun bir bağlanma hâliyle, bir estetik nesnesine başka hiçbir şeyi umursamayacak kadar mutlak biçimde kapılma hissiyle tanımlanır.*”⁸ Kendimizi kaptırdığımız türden okumalarda ne gördüğümüzü kendimize sormaya fırsat bulamayız. Tıpkı hayatı yaşarken peş peşe gelen görüntüleri zihnimize olanca gerçekliğiyle kaydetmeyi başaramadığımız gibi. “*Sanatın özünde zaten, tırnak içinde ‘gerçek’ diye niteleyeceğimiz olgu ya da kavramla doğrudan yüz yüze gelmemek vardır.*”⁹ Don Quijote’u büyük ve önemli bir kitap yapan hem romanın kahramanı, hem de anlatımı açısından böyle bir niteliğe sahip olmasıdır.

Mendelsund’ın sorularından biri de “Görmekle anlamak arasındaki fark nedir?” (sf. 52) sorusudur. Fenemoloji alt başlığı belki bu soruyla oldukça ilgili. Görünen/görüntü/görüş arasındaki ilişkiler felsefi sorunlar doğuruyor zira. Üstelik insan olarak görme duyumuzun diğer duyularımıza önemli ölçüde baskın bir duyu olduğunu dikkate almalıyız. Işık, gölge, renkler, büyüklük, küçüklük, uzaklık, yakınlık gibi birçok algımız görmekle ilgili olunca

görerek düşünmek için oldukça fazla malzemeye sahibiz. Octavia Paz’a göre “*Okumak ile anlamak aynı şeydir, kabul ediyorum, ama okumak temaşa etmek midir? Temaşa, anlamanın en yüce formudur zira görmek ile anlamak’ı birleştirir.*”¹⁰ Bu soruya cevap ararken Batı biliminde gözlemin, yani hakikatin gözle görünen yanlarına verilen önemin de üzerinde durmak gerekecektir. Mendelsund’a göre “Bağlam -sadece anlamsal değil aynı zamanda anlatısal bağlam- ancak bir metne derinlemesine daldıkça ortaya çıkar.” (sf. 109) Okurken Ne Görürüz? adlı bu kitap, okurken ne gördüğümüzü sorarak kitap ve okurlukla ilgili ciddi bir farkındalığa yöneltiyor. Yazar, iyi bir kitabı, yol boyunca hızla sürdüğü aracını arada bir kenara çekip rastladığı bir manzaraya hayran hayran baktıktan sonra yoluna devam ettiği bir yolculuğa benzetiyor. (sf. 114) Sadece metinler yönüyle değil, görsel anlatımıyla da ele aldığı konularla okurunu kendi sevdiği yolculuğun bir benzerine çıkarıyor. Bu kitabı okurken çıktığımız yolculukta sık sık gördüğümüz manzaralar üzerine düşünmek ayrı bir kazanç olacak. Zira okumak, eninde sonunda aynel yakine ulaşmak için kaçınmadığımız bir yoldur. Belki hakiki bir kesinliğe ulaşmak için basamak, ya da hakikatin kesinliğinden kaçabilmek için görmekle yetinmek. Neticede, “Okurken Ne Görürüz?” sorusu, üzerinde düşünülecek birçok soruya da kapı açılıyor. “Bütün iyi kitapların özünde gizem vardır. (Yazarlar bilgiyi ellerinde tutarlar. Bu bilgi zamanla açığa vurulabilir. Bir kitabın sayfalarını çevirme zahmetine katlanmamızın nedenlerinden biri budur.)” (sf. 140) diyen bir yazar söylediklerinin hakkını verebilmiş midir? Okumadan karar vermemek gerekiyor. ■

2 Gezgin, Kule ve Kitapkurdu, Alberto Manguel, YKY, sf. 16.

3 Görsel Düşünme, Rudolf Arnheim, Metis y., sf. 273.

4 John Berger, Görünüre Dair Küçük Bir Teoriye Doğru Adımlar, Metis y., sf. 22.

8 Rita Felski, Edebiyat Ne İşe Yarar, Metis Y., sf. 72

9 Serdar Rifat, Kitapların Şenlik Ateşi, YKY. Sf. 51

10 Enis Batur, Gutenberg Gökadasına Gezi, YKY., sf. 116]

HAÇLI MEKTUPLARINDAKİ ÖTEKİ

LÜTFİ SUNAR

Doç. Dr.
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Sosyoloji Bölümü

HAÇLI SEFERLERİ'Nİ KONUŞMAK

Pek çok meselede olduğu gibi Türk akademisinde ve entelektüel dünyasında Haçlı Seferleri ile ilgili çok konuşulur ama pek az şey üretilir. Popüler anlatılar hariç konuyla ilgili orijinal eserlerin tamamı neredeyse çeviridir. Hâlbuki tarih ve kimliği bu kadar net bir şekilde etkileyen ve günümüzdeki anlatıların da etrafında dönüp durduğu pek az olay vardır.

Haçlı Seferleri Avrupa'da yükselen İslam'a karşı verilmiş bir tepkidir. Daha önce dağınık kuvvetleri toparlayarak Müslümanların ilerleyişini durduran İmparator Şarlman aslında yolu açmış, yöntemi göstermiştir. Daha sonra görünürde Kudüs'ü ele geçirmeyi amaçlayan seferler dünya tarihinde geri

dönülmez izler ve etkiler bırakmıştır. Seferler görünürdeki amaca kısa bir sürede ulaşmıştır ancak pek çok tarihsel olayda olduğu gibi niyetlenilmemiş sonuçlar daha belirleyici olmuştur. Öngörülemeyen etkilerin en önemlisi ise Avrupa'da etkileri 500 yıl boyunca mayalanan büyük bir dönüşüm olarak modernitenin zemininin kurulmasıdır. Bu dönüşümde en önemli nokta Avrupa'da İslam ve Müslümanlar ile ilgili bakışın ve anlayışın değişimidir. Önce tanımaya ve beslenmeye yönelen bu bakışın daha sonra ise tahakküm ve küçümsemeye dönüşmesini Haçlı Seferleri'nin ikircikli yapısı içinde keşfederiz. Bir taraftan savaşılan düşman olarak Müslümanlar, öte taraftan dünyanın kapılarını açan öğreticiler olmuştur.

Kudüs'ün Haçlılar tarafından alınması (15 Temmuz 1099) Graudon The Bridgeman Art Library

Haçlılarla ilgili pek çok resmî kayıt söz konusudur ve bunlar çeşitli açılardan ele alınmıştır. Bu kayıtlar arasında siyasi kayıtlar öne çıkmaktadır. Buna bağlı olarak da tartışmalarda makro siyasal meseleler daha çok dikkate alınır. Ancak bilinen resmî kayıt ve söylemlerin dışında kayda değer kaynakların başında günümüze kadar erişmiş olan mektuplar gelmektedir. Babalara, kardeşlere, eşlere, çocuklara, arkadaşlara ve değişik mevkideki kişilere yazılan bu mektuplar bu seferlere katılan kişilerin, daha sonra yorumlanmamış, sıcağı sıcağına olayın içindekilerin perspektifini yansıtmaları bakımından önem arz etmektedir.

Dönemin canlı tanıklığını yansıtan mektuplardan hareketle pek çok konu

ele alınabilir. Ancak bu mektupların en çarpıcı tarafı tarihsel bir karşılaşmayı resmetmeleridir. Haçlı Seferleri'nin en önemli etkisi Avrupa'nın İslam tecrübesine açılması, kapalı yapısının değişmesidir. Dolayısıyla bu mektuplarda öteki tasavvurunu izlemek bizim için de bu dönüşümü anlamak için önemli bir zemin hazırlayacaktır. Bu yazıda Haçlı mektupları üzerinden iki medeniyetin karşılaşma ve etkileşme sistematiikleri ele alınacaktır.

DOĞU-BATI AYRIMI: TARİHİN OLUŞTURUCU GÜCÜ

Günümüzde medeniyetleri birbirinden ayıran sınırlar üzerine çokça konuşuluyor. Zaman zaman suçlayıcı tonları artan bu konuşmaların ana

temasını Doğu ve Batı arasındaki ilişkilerin şekli oluşturuyor. Elbette ki tartışmaların odağında geçmişten gelen çözülmemiş birtakım sorunların olması son derece tabiidir. Doğu-Batı arasındaki ilişkilerin gerek tarihsel seyri gerek gelecekte alacağı şekil, kendini İslam'la kutsal savaşın kışkırtıcı çağrısına kaptırmış olan Papa'dan modernitenin biricikliğine iman etmiş liberal teorisyenlere, dünya egemenliğini elde etmek isteyen siyasetçilerden Batı'yı varlığına bir tehdit olarak gören Doğulu halk kitlelerine kadar herkesin üzerinde kafa yorduğu ortak tema olması şaşırtıcı değildir.

Tarihin uzun dönemleri üzerine kafa yoran medeniyet tarihçileri oluşan birikimlerin geleceğimizi belirlemede

neredeyse kader rolü oynadığını belirtirler.¹ Böylece Doğu ile Batı'nın tarih boyunca girdiği ilişkiler bugünü anlamak açısından bizi yakından ilgilendirmektedir. Ne var ki bu anlama çabası bizi uzun dönemler boyunca gelgitlerle yaşanan bir ilişkinin zaten sorunlu olan tarihi ile karşı karşıya getirir. Zira karşılıklı

tarihi anlamak gerekir. Özellikle bugün sahip olduğumuz kimliğin bu tarihsel süreçte şekillendiğini düşündüğümüzde bu kaçınılmaz gözüküyor.

Doğu ile Batı arasına konan ayırım-ların ne kadar tarihsel ne kadar özsel oldukları sanırım şarkiyatçılıkla ilintili çalışmaların, bizzat şarkiyatçı metinlerde

kültürel ve kimliğe dair de bir önemi vardır. Zira Batılı kimliğin karşıt imgesi olarak Doğu, Avrupa düşüncesi, kimliği, deneyiminin oluşmasında önemli bir konuma sahiptir. Fakat burada hemen bir soru belirmektedir: Eğer böylesi bir karşıtlık bilinen tarihin başından beri oluşmuş ya da oluşturulmuş ise -ister doğal alanın, ister kültürel alanın bir parçası olsun- o zaman Doğu-Batı karşıtlığı nasıl sorunsallaştırılabilir?

SINIR FİKRİ: COĞRAFYAYI AŞAN AYRIM

Öncelikle Doğu ve Batı salt bir coğrafi tanım değildir; tarihsel olarak bir kimliğe tekabül ederler. Her ikisinin de sembolleşmiş coğrafyaları olmasına rağmen Doğu'yu ve Batı'yı belirleyen daha çok bir sınırın varlığıdır. Dolayısıyla iki taraf da değişen sınırlar etrafında sürekli bir mücadeleyle şekillenmektedir. Burada sınırların sürekliliğinden ziyade bir sınırın varlığı fikrinin sürekliliğini gözlemlemek mümkündür. Böylece aslında Doğu ve Batı bir sınır fikri çerçevesinde oluşan belirli ayırımlar üzerinden tanımlanmaktadır. Sınır fikri bir oluşumun kendini tanımlaması ve varlığını devam ettirmesi açısından hayati olduğu için sınırın iki yakasının dikotomik bir şekilde tanımlanagelmesi söz konusudur. Bütün kültürel kimliklerin bir öteki üzerinden şekillenmesi bu sınırın işlevsel kılınmaktadır. Sınırın varlığı kültürün kendiliğini belirleyen parametrelerin varlığı anlamına gelmektedir.

Fakat bu sınır sabit bir hat olmaktan ziyade kilit noktalara sahip hareketli bir işlevsellikle tanımlanagelmiştir. Batı'nın Doğu'nun tamamı ile girdiği bir sınır ilişkisi mevcut değildir. Bu bağlamda Batı için Doğu içerisinde de değişik bölgelerin değişik anlam kümeleri mevcuttur. Yüzyıllar boyunca Batılı için Doğu İslam ile özdeş tutulmuştur. Bunu şarkiyatçılığın devasa literatüründe İslam'ın kapladığı yeri göz önünde bulundurarak da çok açık

Peter Hermit'in İlk Haçlı Seferi Vaazı

fetihler ve yeniden fetihlerle şekillenen bu tarihî alan özel bir duygu yükünü de beraberinde taşır. Bugünü anlamak ve yorumlamak adına varoluşlar ve yok oluşlar, yükselişler ve düşüşler, karşılıklı hâkimiyetler ile bezenen bir

olduğu gibi odağını oluşturmaktadır. Zira şarkiyatçılığın evvela bir Doğu tanımı olduğu düşünülmektedir. Bu Doğu tanımının, aslında bizzat var olanı ne kadar karşıladığı ve karşılamıyorsa niçin böyle bir tekabüliyet-sizliğin ortaya çıktığı ise tartışmalıdır. Said'in belirttiği gibi “Şark, Avrupa'nın sadece komşusu değil” Aynı zamanda “en büyük, en zengin, en eski sömürgelerinin mekânı, uygarlıklarının ve dillerinin kaynağı, kültürel rakibi, en derin, en sık yenilenen öteki imgelerinden biridir” (Said 1995:11-12) Böylece aslında Doğu'nun tanımlanmasının Batı için stratejik öneminin yanı sıra

¹ Medeniyetlerin tarihinin oluşturduğu birikimlerin neredeyse bir kader biçimini alması konusunda kafa yoran Fransız tarihçi Braudel bu durumu şöyle anlatmaktadır: “Uygarlıklar sürekliliklerdir, bitmez tükenmez tarihsel sürekliliklerdir. Uygarlık böylece uzun tarihin en uzunudur” (Braudel 2001:67). Bu ikilem daha isimlerden başlayarak kültürü şekillendirmektedir: Asya, Asur dilinde “Doğu ülkesi” anlamına gelmektedir. Asya ve Avrupa kelimeleri Babil şehrinin her iki kısmını ifade eden asu (doğu), ereb (batı) sözlerinden türemiştir.

Kudüs'e Giren Haçlılar

bir biçimde görebiliriz. Tarihin ilk günlerinden beri Batı'nın rakibi, ona şeklini veren Doğu'nun bu parçasıdır. Daha sonra bu bölgenin Yakın Doğu olarak adlandırılmasında da böylesi bir bilinç kendisini gösterir.

İslam coğrafyası Batı'nın yakınında yer alarak onun kimliğini belirlemede önemli bir konuma sahiptir. Dolayısıyla Batı'da Yakın Doğu deneyiminden, Uzak Doğu deneyimi işe karıştırılmaksızın söz edilebilmektedir. Zira Uzak Doğu onun için yüzyıllar boyunca Yakın Doğu'nun katkısı olmaksızın ele alınamayacak, tanınamayacak bir alandır. Yüzyıllar

boyunca Batı için Uzak Doğu suskun ıraklığı ve yabancılığı temsil ederken Yakın Doğu bir hasımdı. Dolayısıyla kültürel olarak İslam ile olan tarih Batı'nın kimliğini belirlemiştir. Güç ilişkisi ve egemenlik mücadelesinde de İslam Batı'nın hemen yanındadır. Hatta İber yarımadası ve Sicilya deneyimlerinde olduğu gibi yüzyıllar boyunca onun ayrılmaz bir parçasıdır.

Aynı zamanda bu jeopolitik yakınlığı ve çatışmayı destekler mahiyette her iki tarafın kültürel kodları da çakışmakta ve çatışmaktadır. Sıcak bir sınırın arkasında her iki taraf da ortak coğrafya ve

idealleri paylaşmaktadır. Her iki kültürü oluşturan tarihsel, dinsel ve kültürel kodların benzerliğinden ortaya çıkan evrensel bir hâkimiyet teması vardır. Örneğin Müslüman toplumlar kendi dünya görüşünü kurarken Helenistik ve Roma mirasından faydalanmıştır. Bu, her iki tarafın aynı şeye talip olması, çatışan çıkarları ortaya çıkarmaktadır. Bütün bunlara ek olarak sömürgeciliğin oluşturduğu çatışma ortamını da hesaba katmak gerekmektedir. Modern sömürgecilikte Batı'nın Müslüman toplumlar üzerinde hâkimiyet kurması veya kurduğu hâkimiyeti devam ettirmesi hep sorunlu olmuştur. Zira Avrupa karşısında Müslüman Doğu, yalnızca siyasi ve askerî alanda değil aynı zamanda düşünsel ve iktisadi düzlemde de önemli bir direniş göstermiştir. Bu sebeple Avrupa uygarlığı karşısında İslam, şarkiyatçı çalışmalarda ötekinin ideal bir örneğini temsil etmiştir. Bu günümüzde de pek çok düzlemde devam etmektedir. Hatta bu “kusursuz öteki” kültürel kodlara öylesine işlemiştir ki toplumsal ve siyasal çözümlemelerde, İslam meselenin bir yerinden konuya dâhil olmakta ve çözümlemede Avrupa değerlerinin ve yaşam biçiminin mükemmelliğini örneklemede bir öteki rolünü üstlenmektedir.²

HRİSTİYAN AVRUPA: YENİ DÜŞMAN VE HAÇLILIK RUHU

Antik dönemde Batı için Doğu barbar Perslilerle özdeşken, Roma'nın dağılması sonrasında Avrupa'ya kimliğini veren temel unsur Hristiyanlıktır. İlk bakışta salt dinsel bir kimlik gibi görünse de Hristiyanlığın Avrupa'daki birleştirici konumu Doğu'dan yükselen İslam'ın siyasi ve askerî tehdidi ile yakından alakalıdır. Roma'nın ve Hristiyanlığın

² Modern sosyal teoride İslam'ın ve Doğu'nun nasıl bir kurucu rol üstlendiğini şu iki çalışmamda detaylı bir biçimde tartıştım: Marx ve Weber'de Doğu Toplumlari (Sunar 2012) ve Alexis de Tocqueville: Modern Çağın Çelişkileri Karşısında Bir Düşünür (Sunar 2019).

kadim coğrafyasında hızlı bir biçimde yayılan Müslümanlık ve müesseseleşen Müslüman imparatorluğu kısa bir sürede Batı'dan (İspanya) ve Güney'den (Sicilya) Avrupa kapılarına dayanmıştır. Char-

papalığın koruyucusu olarak ortaya çıkan Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun siyaseti etrafında şekillenmiştir. Bu tabir İmparator Şarlman'ın "Avrupa'nın babası, koruyucusu" olarak

11. Yüzyılda Kudüs'ün Ele Geçirilmesini Anlatan Bir Resim

lemagne ve Muhammed isimli eserinde Henri Pirenne (2008) İslam baskısının Roma sonrasında Avrupa'yı kuran en önemli unsur olduğuna dikkat çeker. Bu tarihlerden itibaren Avrupa'nın kimliği İslam ile ilişkili olarak kurulmuştur. Bu ilişki bazen Haçlı Seferleri veya modern sömürgecilik gibi dramatik çatışmalara dayansa da genel olarak bir karşılıklı etkileşimi bünyesinde barındırır. Fernand Braudel'in belirttiği gibi Akdeniz'in kadim unsurları birbirinden öğrenerek kendisine tarihte yer açmıştır.

Avrupa'nın ortaçağlardaki kimliğinin ve kilise etrafındaki birliğinin şekillenmesinde şüphesiz Müslüman imparatorluğunun hızlı bir şekilde yayılmasına verilen tepkiler belirleyicidir. Bugünkü anlamıyla bir bütünlüğü temsil eden Avrupa kavramı Arapların İspanya'yı fethi neticesinde Batı'da

ifade edilmesine çok şey borçludur. Serazenler (Araplar, Müslümanlar) Karolenj Avrupa'nın ortaya çıkmasına sebep olup Orta Çağ birliğini oluşturmuştur. Osmanlı Türkleri de modern Avrupa kimliğinin oluşumunu sağlamıştır. Özellikle Endülüs'te Araplara, Doğu Akdeniz'de Osmanlı'ya karşı birleşme ihtiyacı Avrupa için kurucu bir temel olmuştur. Avrupa fikrinin Antik Yunan'dan itibaren bir "öteki"leştirme etrafında kurulduğu artık neredeyse yerleşmiş bir görüştür.

Bu dönemde Doğu toplumlarının hemen hemen her alandaki canlılığına karşın Batı toplumları durağanlık içerisindedir. Richard Southern'ın (2001) gösterdiği gibi İslam'ın Endülüs üzerinden Batı üzerinde tesis etmiş olduğu güçlü baskı Orta Çağ'da Batı'da Doğu algısını derinden etkilemiştir. Yine aynı şekilde Montgomery Watt da

(1989) *İslam Avrupa'da* isimli kitabında Avrupa kültürüne İslam'ın etkisini ve Avrupa kültüründeki İslam etkilerini ele almakta ve İslam'ın hemen hemen her bakımdan Avrupa kültürünün temel şekillendiricilerinden birisi olduğunu ortaya koymaktadır. Fakat benzeri eserler içerisinde en etkileyicisi Avrupa dil ve kültüründe Doğu etkisini detaylı örnekleriyle gösteren Erdmute Heller'in *Arabeskler ve Tılsımlar* isimli eseridir. Bu eserde Orta Çağ Avrupa'sında gündelik hayatın nasıl Doğu toplumları tarafından etkilendiğini göstermektedir. Zira hemen hemen bütün ürünler Doğu'dan gelmektedir. Devasa ticari açıklar bulunmaktadır ve bunu tamamlar bir biçimde devasa siyasal ve askeri açıklar da mevcuttur. Bunun yanı sıra Avrupa'nın Doğu'ya vereceği herhangi bir şey bulunmamaktadır. Hobson (2007) bu konu etrafında detaylı incelemeler yapmakta ve Doğu'nun bu dönemdeki canlılığını ve üstünlüğünü bütün detaylarıyla karşılaştırmalı bir biçimde ele almaktadır. Onun incelemesinin en çarpıcı yanı tarih yazımındaki Avrupa merkeziliğin Doğu'nun pek aşikâr olan üstünlüğünün dahi erken Rönesans ve erken Avrupa gelişmesi söylemleri etrafında nasıl belirsizleştirildiğini ele almasıdır.

Bu orantısız üstünlük elbette Doğu'nun Batılı muhayyilede canlandırılmasına da yansımıştır. Özel olarak bu dönemde bir korunma içgüdüğü ile Avrupa toplumunun ideolojik bütünlüğünü sağlamak amacıyla kilisenin bilinçli propagandası sayesinde Avrupa'da Doğu insan dışı mahlukların, putperestlerin, insan eti yiyen insansı canavarların yaşadığı bir coğrafya olarak resmedilmiştir. Bunun en önemli yansımalarından birisi Dante'nin İlahi Komedya'sındaki tasvirlerdir. Özellikle İslam'ın sınırsız cinselliğe izin veren sapık bir din olduğu ve onun Hristiyanlıktan bir sapmayı temsil ettiği düşüncesi Batı'da yaygın kanaatleri oluşturmaktadır. Bu propaganda halk

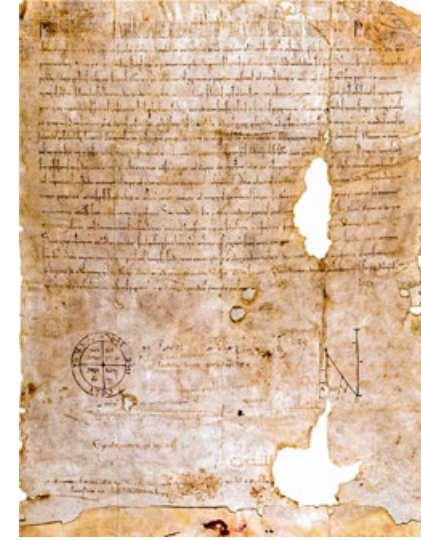
nezdinde kendisine bir yer bulabilse de Doğu'nun gücünün farkında olan Batılılarda buna ters bir muhayyile de her şeyin mümkün olduğu büyüğü Doğu hayali, *Binbir Gece Masalları*'ndan daha masalsı- kendini göstermiştir.³ Böylece her iki durumda da Doğu'nun sağlıklı bir analizinin yapılamamış olduğunu görüyoruz. Bu dönemde geliştirilen saçma ve gerçek dışı hayallerin önemi daha sonrasında oryantalizmin imgeleminde üstü örtük bir şekilde kendisine yer edinmiştir.

Avrupa'nın idealinin kuruluşunda Haçlı Seferleri'nin önemli bir payı bulunmaktadır. Haçlı Seferleri'nin temeli imparator Şarlman'ın Endülüs'e karşı seferleri ile atılmıştır. Şarlman'ın kurduğu Karolenj birliği aynı zamanda Avrupa'nın Hristiyanlaştırılmasında da önemli roller oynamıştır. Böylece Hristiyanlık bir taraftan kadim coğrafyasını kaybederken öte taraftan da Avrupa'da yerleşmektedir. Bunun arkasında İslam'a karşı oluşturulan birleşme fikri de bulunur. Ancak feodal ve parçalı bir Avrupa'nın papalık tarafından oluşturulan gevşek kültürel birliğinin sıkı örgütlenmiş Müslüman imparatorluğuna üstün gelmesi imkansızdır. Dolayısıyla zamanla bu dağınıklığı aşmak üzere papalığın bir siyasal birlik oluşturma çabası Haçlı Seferleri ile neticelenmiştir. Feodal Avrupa'nın parçalı etnik ve siyasal yapısı ancak böyle büyük çaplı bir seferberlikle aşılabilirdi.

Batı'da Karolenj İmparatorluğu ile yakalanan nispi bütünlük, Hristiyanlığın Batı'nın merkez coğrafyasında yayılması, yine bu dönemde Roma'yı yıkan halkların Hristiyanlaşması İslami Doğu'ya bir cevap verme isteğini ortaya çıkarmıştır. Bunun için o dönemin birleştirici unsuru papalığın önderliğinde

3 Doğu'nun hemen hemen her dönemde büyüğü hazlar dünyası olarak tasviri devam edegelmiştir. Çoğu kez bir gerçekliğe sahip olmayan harem hikâyeleri bunun en temel yansımalarından biridir.

Haçlı Seferleri düzenlenmiş fakat bu seferlerden sonuç alınamamış, neticesinde Doğu'nun çok etkin bir şekilde hâkimiyeti başlamıştır. Bu seferler ile Doğu'daki pek çok yenilik Batı'ya aktarılmıştır. Böylece Batı'nın kendi içine kapanıklığı gittikçe daha fazla

Pie Postulatio Voluntatis, Papa II. Paschal'ın çıkardığı resmî papalık fetvası 1113

aşılmaya başlanmıştır. "Haçlı Seferleri aynı zamanda iki uygarlık arasında belli bir düzeyde ilişki kurulmasına, toplumlarının birbirlerini tanımasına da vesile olmuştur" (Bulut 2002:49).

MEKTUPLARIN TANIKLIĞI

Haçlılarla ilgili bilinen resmi kayıt ve söylemlerin dışında en kayda değer kaynakların başında günümüze kadar erişmiş olan mektuplar gelmektedir. Olayların içinden birincil tanıklıkla yazılan bu metinler seferlere katılanların günlük hayatlarını, karşılaşmalarını ve algılarını iyi bir biçimde yansıtmaları bakımından önem arz etmektedir. Fazlaca yorumlanmamış bu tanıklıklar aslında olayların başka bir resmini bize sunar.

Yüzyıllar boyunca elden ele dolaşan veya kurumların arşivlerinde

gizli kalan bu mektuplar 19. yüzyılın ortalarından itibaren dikkat çekmeye başlamıştır. Bu mektupların dikkate değer bir kısmı Roger de Hoveden'in 1181'den 1201 yılları arasında kaleme aldığı *Annals of English History* isimli metinde korunmuş ve günümüze aktarılmıştır. Bu metin on dokuzuncu yüzyılın ortasında yeniden basılırken Haçlı Seferleri söyleminin yeniden üretilmesinde ve Avrupa kimliğinin kurgulanmasında yeniden güçlü bir rol oynamıştır (Hoveden 1853). Bir başka İngiliz kronikçisi Wendover'lı Roger da 1200'lerde kaleme aldığı *Flowers of History* isimli eserinde mektuplara sıklıkla yer verir. Bu eser de on dokuzuncu yüzyılın ortasında yeniden neşredilmiş ve Haçlı Seferleri'nin bir kimlik unsuruna dönüşmesine epey katkı sağlamıştır (Wendover 1849). Ayrıca Matthew Paris'in *English History from the Year 1235 to 1273* isimli kitabında da bu mektuplardan epeyce vardır. 19. yüzyılın ortasında keşfedilip transkribize edilen ve daha sonra defaatle basılan bu kitap Haçlı Seferleri'nin artık bir bozguna döndüğü dönemin görünümünü en canlı bir şekilde resmeden eserdir (Paris 1852). Öte yandan çok sayıda mektup Joseph François Michaud'un 18. yüzyılda kaleme aldığı *History of the Crusades* isimli eserinin III. cildinin ekinde yayımlanmıştır. Bu eser de 1850'lerde yayımlanmış ve dolaşıma sokulmuştur (bk. Michaud 2018). Dana Carleton Munro (1902)1890'larda çeşitli kaynaklardan derlediği bu mektupları *Letters of the Crusaders* isimli bir kitapta yayımlamıştır. Son olarak Malcolm Barber ve Keith Bate (2013) çok sayıda mektubu *Letters from the East: Crusaders, Pilgrims and Settlers in the 12th-13th Centuries* isimli eserlerinde bir araya getirmişlerdir. Bu yazıda daha çok son ikisinde yer alan mektuplar değerlendirilmektedir.

Bu mektuplarda olayın içinde olan kişilerin meseleye bakışını görmek mümkündür. Önemli ortaçağ tarihçi-

Varka'nın ordusu, sancaktar ve davulcularla

lerinden Richard Southern'in belirttiği gibi bu mektuplar bir kişinin gözünden meseleleri yansıtmaması bakımından tek taraflıdır. Bu bir sorun gibi gözükebilir. Ancak Haçlı Seferleri gibi ileri düzeyde yapılandırılmış bir tarihsel olay için bu tür mantıksal olarak yapılandırılmamış bu metinler meseleyi farklı bir şekilde ele almak imkânı oluşturmaktadır. Bu mektupları derleyen Munro'nun (1902) dile getirdiği gibi "Haçlıların tarihinde paha biçilmez bir önemi haiz olan bu mektupları günümüzün harp bültenlerinin yerini tutmaktadırlar". Bu mektuplar aslında Haçlılara dair elimizdeki birincil deliller arasında en kıymetli olanlarıdır. Latin dünyası ile Müslüman dünyası arasında para, mal ve bilgi akışının çok fazla olmadığı bir dönemde bu mektuplar geride kalanlara içinde bulunulan şartları tasvir etmek ve "öteki"ni göstermesi bakımından Haçlı Seferleri'nin gerçek gündemini daha açık bir biçimde göstermektedir.

Mektupları yazanlar duygularını betimlemekte, meselelerin kendileri üzerlerindeki etkilerinden bahsetmekte,

geride kalanlara yapılacak işlerle ilgili talimatlar göndermekte, idarecilerle, piskoposlarla, kiliselerle dayanışma ve dostluk yazışmaları yapmakta, mütemadiyen geriden destek gönderilmesini talep etmekte, cesaret aşılama, askerleri övmektedirler. Ancak bu mektuplarda daha kıymetli bir şey daha vardır: Yüzyıllardır ötekileştirilen, düşmanlaştırılan "kafir" ve "putperest" din düşmanları, yani Müslümanlar hakkında bilgiler ve bakış açıları tüm çıplaklığıyla görünmektedir.

Ancak bu mektuplara dair önemli bir kısıt mevcuttur. Mektupların çok büyük bir kısmı dönemin okuma yazmayı öğrenme bahtiyarlığına erişmiş (veya böyle bir hizmet alabilecek) asilleri ve kilise mensuplarına aittir. Zira sıradan askerler ne mektup yazabilecek durumdadırlar ne de onların mektuplarını okuyabilecek birileri vardır. Ayrıca bu kişiler mektup yazmış dahi olsalar bu mektupların saklanması ve günümüze erişmesi ihtimali çok zayıftır. Dolayısıyla bu mektuplarda yansıtılan

fikir ve imgelerin İslam üzerine savaş-tan faydalanan, toplumun belirli bir kesimine ait olduğunu unutmadan okumak gerekir.

Yazarlar meseleleri olduğu anda veya hemen peşinden anlatmakta oldukları için tartışılan konuların farklı boyutlarını görmemiz mümkün. Mektuplarda dönemin şartları tasvir edilmekte, karşılaşmalar anlatılmakta, duygular (çaresizlikler, heyecanlar, korkular vb.) sergilenmekte ve İslam ile Avrupa'nın ikinci büyük karşılaşmasına şahitlik edilmektedir.

Bu karşılaşma içinde mektuplarda iki taraf farklı biçimlerde tasvir edilmektedir: Bir tarafta günahkâr, tanrının düşmanı olan puta tapıcılar ve Hristiyan kanına susamış azgın imansızlar olarak tanımlanan Müslümanlar; diğer tarafta da tanrının ordusu, İsrail'in yurdunun koruyucusu, fedakâr, göğsü imanla dolu, korkusuz haçlı ordusu anlatılmaktadır. Ancak zaman geçtikçe yazarlar başlardaki muzaffer ve kararlı ifadeleri bırakıp ilgisizlik ve yenilgiden şikâyetlenmeye başlıyorlar. Zamanla

yenilgi haberleri ve kendi içlerinde birbirleriyle çatışma daha fazla yer kaplamaya başlıyor.

Bir tarafta imanları uğruna savaşan Haçlılar diğer taraftan da "imansız din düşmanları" olunca ciddi bir kahramanlık edebiyatının ortaya çıkması kaçınılmaz hâle gelmektedir. Sayfalar boyunca cesaret ve şecaat gösteren Hristiyan askerler, türlü zorluklara katlanan müminler anlatılırken öteki tarafta kaçak güreşen korkak ve kurnaz bir grup olarak Müslümanlar resmedilmektedir. Hatta Daimbert, Godfrey ve Raymond 1099'da Papa'ya yazdıkları bir mektupta savaşta zorlukları uzun uzun anlattıktan sonra "tüm kainat ve hayvanat bizimle birlikte savaşmaktaydı" demektedir (Barber ve

önünde aylarca bekleyip birbirine giren bir ordu bulunmaktadır karşımızda.

Mektuplarda özellikle Türklerin silah ve at kullanmadaki becerisine, ok kullanmadaki ustalığına ve savaş taktiklerine dair de çok sayıda ipucu bulunmaktadır. Bilindiği üzere İznik Körfezi'nden karaya çıkan Alman Haçlı kuvvetleri Anadolu'da Selçukluların direnişi ile karşılaşmıştır. Ancak sayısal eşitsizlikten ötürü Selçuklular bu savaşı ani baskın ve vur-kaç taktiği ile yürütmüştür. Başlangıçta mektuplarda bu durum Türklerin korkaklığı olarak nitelenirken sonrasında bunun bir taktik olduğu anlaşılmış ve Haçlılar da olabildiğince Türklerle temas etmeden Suriye'ye intikal etmeye çalışmışlardır. Bu süreçte Haçlıların askeri taktikleri

arasında daha kanlı dönemler muhtemelen vardır ama bu kadar uzun süren ve bu kadar organize bir kin ve nefret dalgası çok bulunmaz. Zira Haçlı Seferleri dinî bir fanatizmden beslendiği kadar Avrupa'daki sosyal realitelere de uygun bir şiddet dalgasıdır. Papa Urban mektupları Hristiyan askerleri kesin bir zafer için her türlü şiddeti kullanmaya teşvik eden ifadelerle doludur. Ona gelen mektuplar da adanmış katiller ordusunun cürüm tabloları ile doludur. Papa öldürme ve kıyım emirlerinin hayata geçirilmesinden mutlu, kendinden geçmiş kutsama ifadeleri dolu mektuplar yollar (Tyerman 2009:72-3). Mesela Ribemont'lu Anselm'in Temmuz 1098'de Antakya Başpiskoposu Rheims'a yazdığı mektup Haçlıların Selçuklu

Erkek kılığına giren Gülşah (sağda), aşığı Varka (ortada) ve rakibi Rabi'nin at üstünde dövüşünü seyrediyor. Gülşah ile Varka hikayesi bambaşka bir Haçlı Seferi resmi sunar.

Bate 2013:33-37). Ancak tabii aslında durumun tam da böyle olmadığını yine aynı mektuptan takip etmekteyiz. Arkadaşlarının etini yiyecek kadar aç kalan, yollarda kaybolan, bir kalenin

de öğrendiğini ve bir süre sonra bölgedeki kuşatma ve savaş taktiklerini uygulamaya başladıklarını görmekteyiz. Haçlılar geçtikleri coğrafyalardaki siyasi ve toplumsal yapılar için büyük bir yıkım getirmiştir. Tarihin sayfaları

beyleri arasındaki bölünmüşlüğü hızlı bir şekilde kavradıklarını ve bunu yerli halkı terörize etmek için kullandıklarını gösteriyor (Peters 1998:289-91).

Haçlı Seferleri sırasında karşılaşma sadece Müslümanlar ile Haçlılar ara-

sında gerçekleşmez, aynı zamanda doğu Hristiyanları ile de yeniden bir karşılaşma söz konusudur. Bu hususta İstanbul'un bir süreliğine ele geçirilmesi ve burada bir Latin krallığının kurulması da dâhil olmak üzere pek çok tarihî hadise bilinmektedir. Mektuplardan izlediğimiz kadarıyla 1. ve 2. seferler sırasında Doğu Hristiyanları bu seferleri olumlu karşılamış ve yardım etmişlerdir. Bu yardımların başında bölge hakkında bilgi vermek, düşmanı tanıtmak ve savaş taktiklerini öğretmek gibi lojistik destekler gelmektedir. Seferlerin başlangıcında görülen yardımlar sıklıkla dile getirilmekte, Hristiyanlar kutsal bir dava etrafında birleştiğinde vaat edilen dünya egemenliğinin geleceği ilan edilmektedir. Alman İmparatoru Bizans İmparatoru'nun verdiği tavsiyelere uyarak ordusunu sağlıklı bir biçimde güneye indirir, hatta onun sarayında on günlük bir tedavi alır. Ancak zaman geçtikçe bu tavır değişecektir. Özellikle bölgede egemenliği elde eden Haçlıların Avrupa'dakine benzer bir feodaliteyi Suriye ve Lübnan'da kurmaya çalışmaları, zamanla bir istilacı kuvvet gibi davranmaları, profesyonel savaşçı tarikat şövalyelerinin diğer Hristiyan topluluklara baskı yapması gibi nedenlerle başlangıçta aldıkları bu desteği kaybetmeye başladıklarını görmekteyiz. Mesela ordusu büyük bir hezimet ve moralsizlik yaşayan III. Conrad'ın 1148 tarihli iki mektubu bu hususta bize yeterli ipucu vermektedir. Bu mektuplarda Conrad Doğu kilisesine ağır ithamlar yöneltmektedir.

“Gözyaşlarının, kederin ve acının nedenleri bize göre sabittir. Bir ata-sözü diyor ki: ‘Keder olduğunda, aynı zamanda dil ve el vardır.’ Her gün Hristiyanların ölümleri ve acılarına şahitlik etmekteyiz. Ancak Doğu'daki kilise bizim bu acımızın çok uzağında. İsrâf içinde bize bozgundan daha beter bir şekilde işkence etmekte, ölümden daha acı ızdırap içinde bir yaşam sürmemize neden olmaktadır. Bunu görünce biz

Papa Urban II, 1095 Clermont Konseyi'nde ilk Haçlı Seferi'ne çağrı yapıyor. Elle boyanmış gravür

tamamen ölmek istiyoruz. Burada ne bize karşı kalbi dönen biri ne de yardım etmek için elini uzatan başkaları var. Ama sözü daha fazla uzatmaksızın şunu söylemeliyim; burada bizimle birlikte olan pek az Hristiyanlara merhamet diye haykırıyorum. Tanrı'nın yardımı bizi ve Doğu'da Tanrı'nın kilisesini kurtarmak için yeterli.” (Barber ve Bate 2013:48)

1189'da I. Frederick, Avusturya Kralı Leopold'a yazdığı mektupta da kendisini tanrının hayırlı bir hizmetkârı olarak tanıttıktan sonra Bizans imparatorunu “şehrin” onurunu zedeleyen biri olarak tanımlar ve Hristiyanlığı kirlettiğini ileri sürer (Munro 1902:19-20). Zira ona göre Bizans İmparatoru kendi çıkarlarını korumak maksadıyla “kutsal ismin kirleticisi ve yıkıcısı” Selahattin ile İsa aleyhine bir işbirliği yapmıştır. Bu işbirliği Frederick'e göre Bizans imparatorlarının daha önce yaptıklarına kıyasla daha büyük bir nefreti gerektirmektedir. Zira “birinci seferde Alexius şüpheli ve nefretlidir; Manuel ikincisinin başarısızlığı için suçlanmıştır; ama şimdi üçüncüsünde Doğu'nun imparatoruna atfedilen çok sayıda iğrençlik vardır. Bir yıl içinde, Konstantinopolis'e bir yüzyıldan fazla zamandır birikmiş olan nefret boca edilecektir.”

1170'lere gelindiğinde ise artık bağlar iyice kopmuştur. Selahattin'in ordusunu tasvir eden bir mektupta kızgınlıkla bu orduda bazı Hristiyanların da olduğunu söyler bir mektup

yazarı. Yine savaşlar kaybedildikçe doğu Hristiyanlarına lanetler okunmaya ve bunların İsa'ya ihanet edenler olduğu söylenmeye başlanır.

Zamanla Müslüman topluluklar kendisini toparlar, siyasal yapılar arasındaki ihtilaflar azalır ve Haçlıların taktikleri çözülür. Böylece Haçlıların varlığı tehdit altına girer. 1200'lerden sonra ise artık başlangıçtaki heyecan gitmiştir. Doğu'dan giden mektuplar eski ilgiyi toplamaya çalışmakta, yardıma çağırmakta ve yeni Haçlı Seferleri'ni başlatmak üzere çaresizce çırpınmaktadırlar. Çoğunlukla Doğu'daki Haçlıların kalıntıları olan şövalye rahipler tarafından kaleme alınan bu mektuplarda özellikle dinî duyguların çok fazla kullanıldığını görmekteyiz. Ancak bekledikleri yardım ne içeriden ne de dışarıdan gelecektir. Suriye'den başlayarak Doğu'nun toprakları bir kez daha uzunca bir süre Müslümanların egemenliğine girecek ve hatta ileri bir adımla İslam Balkanlar'dan ikinci bir kanalla Avrupa'ya girecektir.

Mektupların yazarları ilk defa gördükleri nesneleri, olayları ve mekânları dinî bir sefere çıkan fanatikler olarak ilk bakışta çoğunlukla yargılamakta, ancak zamanla şartlara ve coğrafyaya alıştıkça büyük bir hayretle bu yeni gördükleri şeyleri anlatmaya başlamaktadırlar.

Mektupları izlediğimizde Haçlı Seferleri ile Avrupa'da Doğu hakkındaki bilgilerin yenilendiğini görüyoruz. Havanın durumundan coğrafyaya kadar daha önce söylenenlerin doğru olmadığı görülüp düzeltilmektedir. Örneğin Blois Kontu Stephen karısı Adele'ye 1098'de yazdığı mektupta “Suriye'de güneşin yakıcılığının dayanılmaz olduğu yanlış, Kışın burada da Batı'da olduğu gibi bir hava mevcut.” demektedir (Munro 1902:7). Bununla beraber zamanla Haçlılar coğrafyada yaşamaya başlayınca ekim biçim, ticaret ve adetler ile ilgili de aktarımların da başladığını görmekteyiz.

İlk zamanlarda yazılan mektuplar ile sonraki mektupları birbiri ile karşılaştırdığımızda aradan geçen zamanda Müslümanlar ve bölge ile ilgili daha önceki bilgisizliğin ve yargılayıcı tonun gittiğini, yerine hayret ve özentinin geçtiğini görmemiz mümkündür. Bu mektuplar zamanla Avrupa'nın ele geçirmek üzere gittiği coğrafya tarafından ele geçirildiğini göstermektedir. Müslüman toplumların sadece teknik bilgileri değil, sistemleri, bakışları ve kavrayışları da Avrupa'da etkili olmaya başlamıştır. Avrupalılar için Akdeniz'de denizcilik yeniden başlamış, ticaret ve zanaatlar yeniden dirilmiş, Roma'dan kalma bozulmuş ticaret yolları tamir edilmiş, şehirler doğmaya başlamış, feodalitenin sıkı nizamı gevşemeye başlamış ve dahası papalığın bilgi üzerine koyduğu tekel kalkmaya başlamıştır. Böylece Haçlı Seferleri Avrupa'yı Müslüman toplumlarının birikiminin etkisine açmıştır.

HAÇLI SEFERLERİ'NİN NETİCESİ: DEĞİŞEN AVRUPA DEĞİŞMEYEN ÖTEKİ

Tarihi kuran etkenlerin niyetlenilmemiş sonuçlar olduğu sıklıkla söylenir. Haçlı Seferleri de bunun en öne çıkan örneklerinden birisidir. Zira Haçlı Seferleri görünürde ilan ettiği hedeflerine ulaşamamıştır. Ancak Avrupa'nın oluşumunda önemli etkileri ile belki de daha da mühim sonuçlar doğurmuştur. Öncelikle Avrupa'nın kendisine ve ötekine bakışı değişmiş, içe kapalı bir toplumsal yapının kabukları çatlamıştır. Daha önceki fantastik düşman Müslüman imajını yıkan ve yerine daha gerçekçi bir düşman imgesini yerleştiren bu kapsamlı seferler kültürel ayrımın sınırlarının daha açık bir biçimde tanımlanmasını sağlamıştır. Bunu takiben Peter Bugge'nin (2000:4) dile getirdiği gibi 13-14. yüzyıllar boyunca Avrupa bütüncül bir biçimde Hristiyanlaşır. Böylece Hristiyanlık bütün Avrupa'yı sistematik

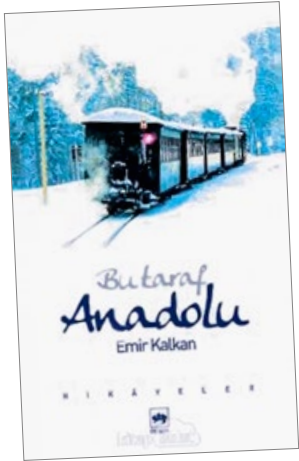
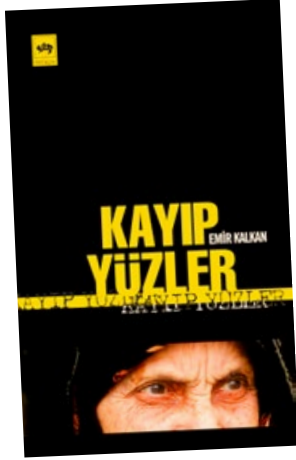
bir biçimde bir araya getirmeye başlar. Ancak buna paralel bir biçimde Avrupa'yı sınırlayan Asya ve Afrika ve Balkanlar'daki tüm topraklar Osmanlılar tarafından ele geçirilir ve ardından Osmanlıların Orta Avrupa'ya ilerlemesi başlar (Strâth 2002:392). Osmanlı tehdidi Avrupa'nın bir kez daha bütünleşmesini tetikler. Ancak bu seferki bütünleşme farklı neticeleri de meydana getirmeye adaydır. Zira Osmanlıların kurduğu baskı öncekinden daha etkilidir. Bu baskı ayrıca Haçlı Seferleri'nin Avrupa siyasal ve toplumsal yapısında meydana getirdiği çatlaklarda filizlenen yenilik arayışlarını da gün yüzüne çıkarmış; Avrupa'da derin etkiler oluşturmuştur.

Bu derin etkiler neticesinde oluşan değişim dalgası 18. yüzyılın şafağında modernitenin doğuşuna yol açar. Eskiden yeniye geçilirken yürünen bu uzun yol boyunca Avrupa'da değişimin sihirli değneği her şeye dokunurken, dokunulmadan kalan bir şey vardı: Avrupa kimliğinin ötekine göre kurulması. Aydınlanmacılar moderniteyi açıklamak ve savunmak için Müslüman toplumların tecrübesine ve bilgisine başvururlar. Burada özenme ile ironi, tutku ile korku bir aradadır. Müslüman toplumların oluşturduğu örneklikler Avrupa'da yeni toplumu anlamlandırma girişimlerinin ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir. Bir kez daha İslam'ın Avrupa'yı kurmakta olduğunu görürüz. Ancak zamanla modernite kendi ayakları üzerinde durdukça bir yüzyıl sonra Şarkiyatçılığın yardımı ile İslam büyük öteki olarak yeniden konumlandırılır. Bu dönemde Haçlı mektupları söylemin inşasında kritik rol oynamıştır. ■

KAYNAKÇA

- Barber, Malcolm, ve Keith Bate. 2013. *Letters from the East: Crusaders, Pilgrims and Settlers in the 12th-13th Centuries*. Farnham, Surrey: Ashgate.
- Braudel, Fernand. 2001. *Memory and the Mediterranean*. New York: A.A. Knopf.
- Bugge, Peter. 2000. “Asia and the Idea of Europe - Europe and its Others”. *Kontur: Tidsskrift for Kulturstudier* 1(2 (Kulturmoder)):3-13.
- Bulut, Yücel. 2002. *Oryantalizmin Eleştirel Kısa Tarihi*. İstanbul: Yöneliş Yay.
- Hoveden, Roger of. 1853. *The Annals of Roger de Hoveden: Comprising the History of England and of Other Countries of Europe from A.D. 732 to A.D. 1201*. London: H.G. Bohn.
- Michaud, Joseph Francois. 2018. *Joseph Francois Michaud - The History of the Crusades - Volume I. Conflict Publishing*.
- Munro, Dana Carleton. 1902. *Letters Of The Crusaders*. New York: Longmans, Green & Co.
- Paris, Matthew. 1852. *Matthew Paris's English History: From the Year 1235 to 1273*. C. 2. London: H.G. Bohn.
- Peters, Edward, ed. 1998. *The First Crusade: “The Chronicle of Fulcher of Chartres” and Other Source Materials*. Second edition. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Pirenne, Henri. 2008. *Mohammed and Charlemagne*. London: Routledge.
- Said, Edward W. 1995. *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*. İstanbul: Metis Yay.
- Strâth, Bo. 2002. “A European Identity: To the Historical Limits of a Concept”. *European Journal of Social Theory* 5(4):387–401.
- Sunar, Lütfi. 2012. *Marx ve Weberde Doğu Toplumlari*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sunar, Lütfi. 2019. *Alexis De Tocqueville: Modern Çağın Çelişkileri Karşısında Bir Düşünür*. İstanbul: Ketebe.
- Tyerman, Christopher. 2009. *God's War: A New History of the Crusades*. 50542nd edition. Cambridge, Mass: Belknap Press: An Imprint of Harvard University Press.
- Wendover, Roger of. 1849. *Roger of Wendover's Flowers of History: Comprising the History of England from the Descent of the Saxons to A.D. 1235. Formerly Ascribed to Matthew Paris*. London: H. G. Bohn.

Emir Kalkan ve Şehir Telakkîsi

ATABEY KILIÇ
Prof. Dr.
ERÜ Edebiyat Fakültesi
atabey@erciyes.edu.tr
atabeykiliç@gmail.com

*“Berrak Kayseri sabahları-
nın insanı kuşatan manevî
bir iklimi vardır.”**

BİR ŞEHİRİ ANLATAN KİTAPLARA DÜNYÂ EDEBİYATLARINDA RAST-
lanmakla beraber en iyi örneklerini
Osmanlı Edebiyatı, yani Klâsik Türk
Edebiyatı veya genellikle yaygın bili-
nen ismiyle Dîvan Edebiyatı sınırları
içerisinde görebiliriz. Aynı zamanda bir
edebî tür de olan “Şehrengîz” ismiyle
hemen tamamı nazmen kaleme alınan
bu eserlerde, çoğunlukla İstanbul başta
olmak üzere Devlet-i Aliyye’nin Edirne,
Üsküp, Bursa vb. şehirleri tarif edilmeye,
güzel yerleri ve bilhassa kadınıyla
erkeğiyle güzel insanları tanıtmaya,
görmeyenlere bunlar tasvîr edilmeye
çalışılır. Cumhuriyet döneminde adına
daha çok “şehir kitapları” dendiğine şahit
olduğumuz bu tür eserlerin bizce en

başta geleni ve hâlen ifade, üslûp, dil
ve anlatım bakımından aşılamayanı,
Ahmet Hamdi Tanpınar’ın “Beş Şehir” adlı
mükemmel eseridir. Sırasıyla, Ankara,
Erzurum, Konya, Bursa ve İstanbul’un
anlatıldığı bu eser, hem târihî bir bakış
açısı içerir, hem de örnek bir edebî
üslûbun zirvesini oluşturur. Beş Şehir
için Orhan Okay’ın “Kitap, yayımlandığı
tarihten günümüze okuyucu kitlesi kadar
tenkitçilerin de ilgisini çekmiş, şehir
monografisi yahut deneme alanında olsun
sık sık benzerlerinden farklılığına işaret
edilmiştir. Beş Şehir’in en önemli özelliği,
yazıların objektif birer şehir monografisi
olmaktan ibaret kalmamasıdır. Bunlarda,
tarih bilgisinden ziyade tarih kültürü, sanat
tarihi tasvirlerinden çok sanatkâr sezgisi,
bir sosyal yapının incelenmesi yerine de
insanî değerlerin ön planda tutulduğu
görülür. Diğer bir özelliği ise kitâbî bilgiye
değil yazarının müşahedelerine dayan-
masıdır. Hayatının büyük bir bölümünü
İstanbul’da geçirmiş olan Tanpınar, kita-
bında anlattığı şehirlerin her birinde en
az iki yıl veya daha fazla bir süre kalmış,
oranın tarihi, mimarisi, günlük yaşayışı,
insanları ile bir âlim gibi değil fakat bir
dost gibi âdetâ haşır neşir olmuştur. Bunun
bir istisnası olan Bursa’ya da kısa yahut
uzun sürelerle birkaç defa gitmiş olduğunu
bizzat kendisi söyler. Böylece şehirlerin
anlatıldığı sayfalar arasında Tanpınar’ın
hâtıraları ve müşahedeleri de yer alır.
Bununla beraber esere seyahat notları
veya hâtıralar dizisi demek de mümkün
değildir. Yazarın profesyonelce olmayan
mimari, mûsiki, hat ve nakış zevki yazıların
estetik temelini oluşturur. Her şehirde
oranın yetiştirdiği veya orada yaşamış
olan siyasîlerin, idarecilerin, sanatkârların
yanında yazarın bizzat tanıdığı esnaftan,
zanaat erbabından otantik küçük şahsi-
yetler, onların faziletleri, acıları, sevinçleri,
göz yaşları ve küçük ihtirasları yazıların
zengin malzemesini oluşturur. Bütün bunlar,
kaybolan değerler için duyulan ince bir
hüznün yanında Tanpınar’ın üslûbuna

mahsus gizli bir ironiyle anlatılmıştır.”¹
cümleleriyle yaptığı değerlendirme,
sağlam tesbitlerden oluşmaktadır. Ken-
disinden sonra yazılan pek çok eserde,
aslına bakılacak olursa, Beş Şehir’in
çok önemli etkisi ve izleri görülebilir.

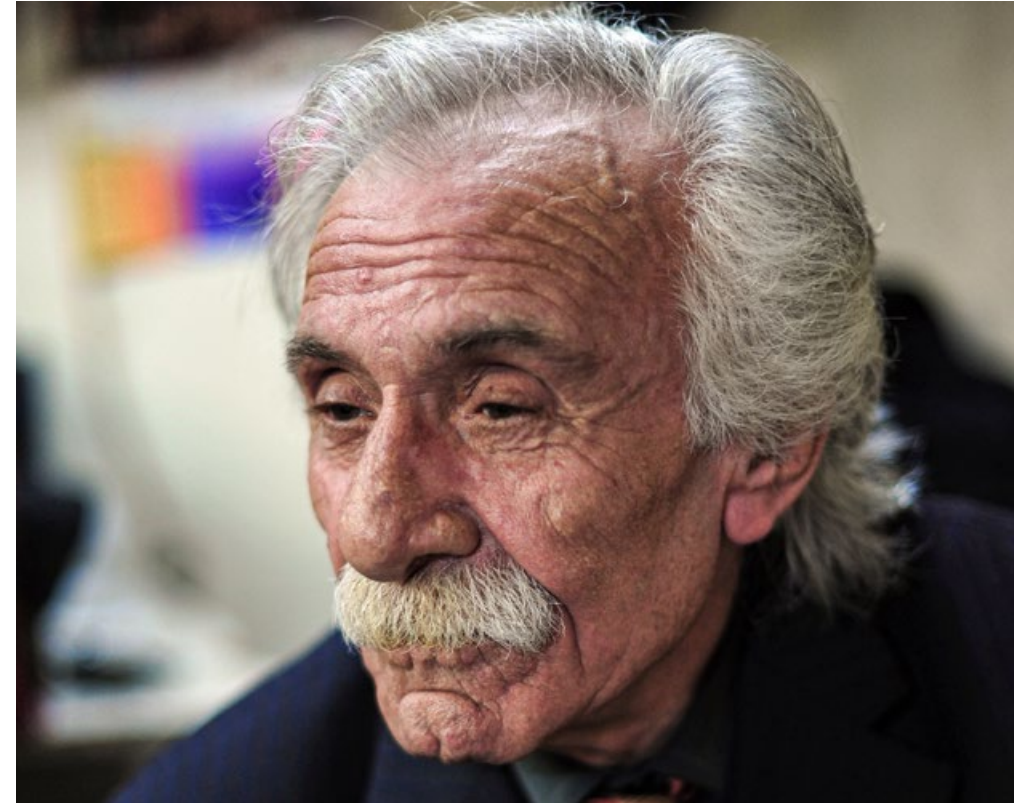
Son yirmi yılda ülkemizde şehir
kitapları veya şehri anlatan kitaplar sayı
bakımından bir hayli artmıştır. Artık
bu tarz kitapların takip edilmesi bile
çok özel bir gayreti gerektirmektedir.
Belediyeler, valilikler ve bazı kamu ve
özel teşebbüse âit kuruluşların da bu
kitapların basımı, yayımlanması husû-
sunda gösterdikleri gayret gerçekten
takdire şâyândır. Bu tür yayınlar için,
özellikle İç Anadolu Bölgesi’nde Sivas
ve Kayseri’yi zikretmemek haksızlık
olur kanaatindeyiz. Sivas Valiliği,
Belediyesi ve Cumhuriyet Üniversitesi
ile ortaklaşa kurulan bir komisyon
tarafından düzenli olarak yayımlanan
Sivas Vilayet Kitaplığı serisinden Sul-
tanşehir Yazıları’nı, Sivas Şehrengiz
serisinden yayımlanan onlarca eseri,
burada hemen saymak mümkündür.

Yine Kayseri Büyükşehir Belediyesi çatısı altında Prof. Dr.
Şükrü Karatepe koordinatörlüğünde “Bir Nefeste Kayseri”
adıyla 2014’te yayımlanan otuz civarındaki eseri de bu
kaleminden olmak üzere zikredebiliriz.

Sözü Kayseri’ye getirmişken, Dağı Dağa Kavuşturan,
Yılanlı Dağ, Sarı Gölün Atları ve Üç Neslin Hikâyesi isimli
romanlarıyla bu şehri en güzel anlatan kişi olduğunu
düşündüğümüz Süleyman Sağlam Beyefendi’yi anmamak
vefâsızlık olurdu. Roman yazmasa da, verdiği onlarca eser
ve deneme türündeki kitaplarıyla Kayserimizin yetiştirdiği
nâdir kâlemler arasında bulunan Emir Kalkan, keyfiyyet ve
kemmiyyet bakımından hemen göze çarpan çok önemli bir
isimdir. 2015 Temmuzunda vefât eden yazar hakkında epey
yazıldı, çizildi, pek çok şey söylendi. Muhakkak ki, ne söy-
lenirse az kalır, onu ve yazdıklarını anlatmaya kâfi gelmez.

Kayserimizde, Büyükşehir Belediyemizin artık gele-
neksel hâle getirdiği hikâye yarışmalarının 2017 yılında
yapılan birincisi, bir vefâ borcu olarak Emir Kalkan adına
düzenlendi. İnşallah, bu tür faaliyetler, kalemi onun gibi
çâlâk, dolu, akıcı, kıvrak, bizi, bizim insanımızı anlatan
güzel kâlemler yetişmesine de vesile olur.

1 Bkz.: M. Orhan Okay, “Beş Şehir”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,
5. C., İstanbul 1992, 548. s.; internet bağlantısı: <https://islamansiklopedisi.org.tr/bes-sehir>

Velûd yazarlarımızdan olan Emir Kalkan’ın, Kayseri
Şairleri (1987), Kayseri ve Çevresi Ağıtları (1991), 20. Yüzyıl
Türk Halk Şairleri Antolojisi (1991) gibi daha önce yayımlanmış
eserleri olmakla beraber, Kanatsız Kuşlar Şehri (2002) isimli,
şehir kitapları arasında da ayrıcalıklı bir
yere sâhip olan enfes eseri, 2002 yılında Türkiye Yazarlar
Birliği Ödülü’ne lâyık görülmüş, böylece, ülke genelindeki
tanınırlığı da bu seneden itibaren gittikçe artmıştır. Hemen
hepsi Ötügen Neşriyat tarafından yayımlanan Gül Ayinleri
(2003), Hoşçakal Şehir (2005), Ha Bu Diyar (2007), Bu Taraf
Anadolu (2008), Kayıp Yüzler (2010), Türk Düğünü (2010),
Yurttaş Sokak (2013) gibi eserlerinin her birinin konusu
şehirdir, Kayseri civarı ve insanlarıdır. Emir Kalkan, şehri ve
insanlarını anlatırken bir müşâhid gibidir, tarafsız değildir,
anlattığı şehrin içinde, onunla bütünleşmiş, târihî dokuyla
imtizâc içerisinde olan mülâyim bir ferttir, bilge kimliği ile
hâdiselere bazen kaygılı, bazen de heyecanlı yaklaşır. Akıl
almaz şeyler ona göre “Böyle zuhur etmiştir!” veya “Olanda
hayır vardır.” Sanatkâr hassâsiyetine ve sağlam bir inanca
sâhip olan Emir Kalkan, çoğu insanın farkına bile varma-
dığı olaylara son derece zarif ve geniş bir bakış açısıyla
yaklaşır. Çoğunun farkına bile varmadığı düşkünlerin, sırlı
insanların yanında ve arasındadır. Şehir ve şehirli insanın
târihini ve hâfızasını âdetâ kendi hâfızası hâline getirdiği
için, yazılarında ve eserlerinde anlattığı kişi hâline gelir;

olay veya mekânın içindedir, dışarıda değil. Bu sebeple onun anlattığı her şey, inandırıcı gelir okuyucuya, “Bu muhakkak olmuştur, Emir Bey bunu yaşamış, müşâhede etmiştir.” dersiniz okurken. Anlattıkları, kurgu, yani hayâlî değildir; bizzat yaşanmış veya dinlemek sûretiyle kaleme alınmış bir hikâyenin nakledilmesidir.

Emir Kalkan, akıcı Türkçesi ve özellikle kahramanlarının ağzından aktardığı mahallî konuşma üslûbunu da yeri geldikçe kullanarak samîmî bir söyleyiş ile karşımıza çıkar eserlerinde:

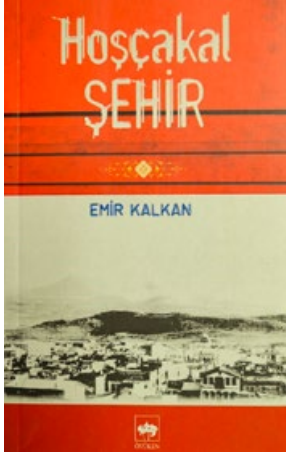
“Ramazanlarda, yumurtalı, küncülü iftarlık pide yapan fırınların önünde uzun kuyruklar oluşur. Millet bir an önce pidesini alıp eve yetişmek için acele eder. Esnaftan Cemal emmi de pide almak için bu fırınlardan birine gitmiş, beklerken, sıra senindi, benimdi derken kalabalıkta bir kavgadır başlamış, müşteriler oruç keyfiyle birbirlerine girmişler. Sille, tokat, tekme, yumruk gırla gidiyor. Cemal emmi bakmış ekmek alınacak gibi değil, eli boş kös kös eve dönerken yolda karpuz yiyen iki Ermeni’ye rastlamış;

- Ulan çorbacılar, demiş. Varın dininizin kıymetini bilin, Müslümanlar kan ağlıyor valla!”²

Cilet Ali’nin anlatıldığı şu bölüme bakınız meselâ: “Arada bir de cilet satar Ali. Namı da buradan gelmektedir zaten. Cilet seansları pek keyifli geçer. Bir tiyatro oynanır ortada âdeta. Cilet Ali yine taburesinin üstünde, elinde tiftiklenmiş bir ip parçası, heykel gibi dikilir. Düdüğü çalar, milleti toplar. ‘Ne ustura, ne berber parası.. Ne bıçak, ne cilet yarası, ilmin son harikası! jopp cilet bıçakları...

Bir elinde tuttuğu ipi diğer elindeki cilete karşı hızla üfler, her üfleyişte kalın ip ince bir zar gibi kesilip kesilip düşer, insanlar hayretler içinde bakmaktadırlar. Bu güne kadar böyle keskin bir bıçak görmemişlerdir. Üç günlük, beş günlük değil, 10 günlük 15 günlük sakalları dahi.. ekmeğe yağ çalar gibi.. incitmeden, kolay ve sinek kaydı.. iki saniyede zevkle kazırsınız!’ Bu arada Dişlek Bekir tezgâha doğru yanaşır, sakalı uzamıştır.. gariban gariban bakarken, Ali yanına çağırır onu; ‘Bakın şu kardeşimizin sakalina, buyrun kardeşim! Çekinmek utanmak yok hepimiz din kardeşiyiz.. gelin kardeşim. Adınızı bağışlayın.’

Bekir utanır sıkılır pozlarında, ‘Adım Bekir hemşerim, sakalım 7 günlük.. kes baak da görelim!’ ‘Tabbi hemşerim, denemek hakkınızdır, sınamak hakkınız. Ancak biliniz ki sinemanın kralı Ayhan Işık, yeşil sahaların kralı Metin Oktay dahi bu ciletle tıraş olmaktadır.’ Hemen sabunlar Bekir’in yüzünü, ovalar, sakal yumuşatılır.. ve Ali herkesin önünde yüksek sesle bir besmele çekip, sağ yanaktan aşağı şöyle bir çeker cileti!

‘Şöyle biir.. şöyle iki.. üç.. dört....’ Bekir’in yüzü tertemiz olur. ‘Buyrun efendim. Kaç günlük demiştiniz hemşerim?’ ‘Yedi gardaş, yedi valla..’ diye yemin eder Bekir. ‘Helâl olsun.. ben ‘canet’inen bile kese miyom sakalımı..’

Evet, en keskin usturanın yapamıyacağı en sert en sık sakalları dahi sadece bir kaç saniyede gördüğünüz gibi’... ‘Allah razı olsun gardaş’ deyip çekilir Bekir.

‘Hediyesi sadece 50 kuruş olup, millet menfaatine arz ettiğimiz bu ciletlerden bir paket alan her kardeşimize bir paket de fabrika namına hediye olarak meccane takdim etmekteyiz’. Ciletler kolayca satılmaya başlar. Bu arada kalabalığın

içinden bir ihtiyar; ‘Aslan oğlum bir paket de bana ver! Amma şu fabrika namına dağıttığınızdan, meccane olanından ver hayırna!’ Ali bu hiç beklemediği teklif karşısında şaşırır ama erkeklige de halel getirmez; ‘Bey babaya da fabrika namına bir paket meccane’ takdim eder.”³

Yukarıda saydığımız eserlerinin pek çoğunda gördüğümüz bu tür aktarım, bir nevi Hüseyin Rahmi Gürpınar⁴ tavrıdır veya onun bize 20. yy. başında yaşayan İstanbul insanının günlük konuşma dili, hayatı, kendi aralarındaki tatlı çekişmeler, sevgiler, hüznler, ölümler, ayrılıklar vb. gibi konuları canlı aktarması gibidir. Her bir eserini okuduğunuzda da 20. yy.ın başından alarak 21. yy.ın ilk çeyreğine kadar gelen süreçteki ağırlıklı olarak Kayseri merkezde bulunmakla beraber, Adana, Toroslar ve civarındaki insanların sevinçleri, hüznleri, Ermeni mezâliminde yaşadıkları hâdiseler, Haçın’dan Kayseri, Tomarza ve Develi’ye doğru geliş ve yol boyunca yaşananlar, Kayseri ve belli ilçelerde yaşananlar, özellikle Kale başta olmak üzere şehir merkezini, buralarda hayatını yaşamış, hüküm sürmüş, açık, gizli, sırlı veya âşikâr insanları anlatmıştır Emir Kalkan, gelecek kuşaklara, gör-meyenlere, unutanlara... Bu bakımdan Süleyman Sağlam Bey’in de aşağı yukarı aynı yıllardaki hâdiseleri, insanları ve yaşadıklarını romanlarında canlandırdığını hatırlatmakta fayda var. Birbiriyle çok yakın dost olduklarına bizzat şâhit olmuş biri olarak -aralarında az bir yaş farkı olsa da- her ikisinin de müşâhedelerinin birbirine çok benzediğini ısrarla tekrar tekrar söylememiz gerekir.

Emir Kalkan, Kayserilidir ve bu şehri de insanını da sever, eserlerinde hem şehrin hem de insanının anlık görüntülerini, genel hâllerini, duygu ve düşüncelerini,

³ Kanatsız Kuşlar Şehri, Kalenin Bedenleri, 45-46. s.

⁴ Bkz.: Önder Göçgün, “Hüseyin Rahmi Gürpınar”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 14. C., İstanbul 1996, 324-326. s.; https://islamansiklopedisi.org.tr/gurpınar-huseyin-rahmi

karakter ve meziyetlerini de kendine has temiz Türkçesiyle verir:

“Meşhur meseldir; iki Kayserili yıllar sonra karşılaşmışlar. Hal hatır, izzet ikramdan sonra; - Çocuklar nasıl, diye sormuş biri. Öteki: - Sorma demiş.. küçük iyi kötü bir şeyler alıp satıyor ya, büyüğü okutup araya verdik, oğlan telef olup gitti!

Ticaret çekirdekten yetişerek öğrenilecek bir meslek. Sadece alıp satma işi değildir ticaret. Yaratıcı, kıvrak bir zekâları vardır. İkna kabiliyetleri yüksektir. Nasıl konuşacaklarını iyi bilirler.

‘Oha var öküz durdurur, oha var zelve kırdırır’ sözü boşa söylenmemiştir.

Alışveriş sırasında resmî davranmaz Kayseri esnafı. Samimidir, güler yüzlüdür. Beyefendi, hanımefendi gibi hitapları az duyarsınız. Müşteriye seslenişlerinden birbirlerinin akrabası sanırsınız. Hep; Hacı Abi, Hacı Emmi, Hacı baba ya da emmi, dayı, yenge, teyze, hala, vb... sıfatlarla hitap ederler.”⁵

Târih şuûruna sâhip bir Kayserilidir Emir Kalkan. Kuru kuruya şehircilik veya kavmiyetçilik yapmaz. Çoğumuzun hatrına bile gelmeyen “Kayseri Kasap Alayı”, Hoşçakal Şehir’de hâfızalarımıza tekrar yerleştirilir. Eserdeki 9 sayfalık anlatım, biraz daha geliştirilip kurgulansa rahatlıkla bir roman olacak yoğunluğa ve ifâde gücüne sâhiptir:

“Bozmadık cephe, basmadık düşman, dağıtmadık ordu koymayan, hepsi Kayseri uşağı adı dillere destan; şanlı 44. alay. Yıl; 1914.

Türk kanının sebil olup aktığı, zulmün ve kıyımın Türk milleti üzerine ateş olup yağdığı, kâbus dolu günlerdi...

Türk askerleri canına ve toprağına göz dikmiş düşmanlara karşı, dört iklimde boğaz boğaza bir harbe girmişlerdi.

Dünya Harbinin cehennem ateşi tüm Avrupa ve Ortadoğu’yu sarmış, kanlı kıyım Türk topraklarının dört bir yanında; Çanakkale, Kars, Erzurum, Suriye ve Irak cephelerinde bütün şiddet ve kanlı dehşetiyle devam ediyordu.

44. Kayseri Alayı da işte bu facia atmosferi içinde Çanakkale savaşlarına katılmak üzere Çanakkale’ye sevk edildi.

44. Alay’ın askerleri Zincidere’deki karargâhından hareket ettiğinde, yol üstündeki tüm köylerin; Zincidere, Reşadiye, Akçakaya, Talas ahalisi yollara döküldüler. Kadın, erkek, çocuk.. yol kenarları, damlar, kapılar insanlarla dolmuştu. Köy kadınları; kuru üzüm, kaysı, elma ne bulursa doldurdıkları torbaları... kızlar; ördükleri çorapları, fanilaları.. erkekler: tütünlerini, tabakalarını askerlerin ellerine tutuşturuyorlardı... “⁶ 44. Alay’ın veya daha sonra Kayseri Kasap Alayı adını alacak

⁵ Hoşçakal Şehir, Çarşı, 36-37. s.

⁶ Hoşçakal Şehir, Kayseri Kasap Alayı, 41-42. s.

askerlerimizin Zincidere’den hareket ederek şehrin içinden geçişi ve ilk görev yerine intikâli öylesine canlı aktarılır ki, o duyguyu, sanki o ân oradaymışsınız gibi yaşarsınız. Birkaç sayfaya sığdırdığı kısa hikâye, çoğu yazısında olduğu gibi hem tasvir hem de karşılıklı konuşma üzerine kuruludur:

“Çanakkale’de başlayıp 20 aydır göğüs göğüse çarpışarak cepheden cepheye koşan Kayseri alayının yiğit askerleri, nihayet 5 Nisan 1916 sabahı aylardır İngiliz kuşatması altındaki Kütülamare’ye yetiştiler.

Ve Kütülamare’ye gelir gelmez, durup dinlenmeden işe giriştiler. Önce savunma mevzilerini tuttular, siperleri onardılar ve cepheleri tahkim ettiler.

Yorgun ve uykusuzdular.

Ve.. 8 Nisan 1916 gecesi; omuz omuza verip, istirahat çekildiler. Onları ertesi sabah tarihin en kanlı ve en şanlı savaşlarından biri bekliyordu.

Şafakla birlikte saldıracaklardı. Donanımlı, kalabalık İngiliz keferesiyle diş diş, boğaz boğaza canhıraş bir ölüm kalım harbine gireceklerdi.

Hepsi de hemşeriydiler. Aynı köyün, aynı şehrin uşaklarıydı hepsi de. Gözü kara, cesur, bahadır yiğitlerdi. Bir yıldır ki; başta Çanakkale olmak üzere o cephe senin, bu cephe benim bütün savaşlara giriyor, bütün mevzilerde savaşıyorlardı.

Ölüm umurlarında bile değildi.

Ölüme karşı kayıtsız ve pervasızdı hepsi de.

Beşer, onar kişilik gruplar hâlinde istirahat çekildiler. Sırt sırta vermiş dinleniyorlardı. Tüm teçhizatları üzerlerindeydi. Kimi silahını, mermisini kontrol ediyor, kimi patlamış potinlerini onarıyordu.

Ay ışığının kaybolduğu ölgün bir çöl gecesiydi.

Baş başa çatmış sohbet ediyorlardı.

İşin kötüsü tütünleri de yoktu. Bir cigarayı birer ikişer nefes çekerek dört, beş kişi birden içiyordu.

- Yoldaşım, dedi Tomarzalı Abdulllah. Bizimkilerin tütününü bol olsun, dumanını attırır bu gâvurun. Ne İngiliz dayanır, ne Fransız.. tütün bazen avrattan gıymatlı valla. Mermi gibi mübarek, kurşun gibi.. tütünün bol olacak emmi oğlu.

Afşar Ali;

-Lan emmi oğlu, dedi yanındaki Sarızlı’ya. Biliyon mu, şimdi şöyle buz gibi, helke dolusu bir çalkamaç olacak, dikeceksin kafana, karnın doyası iç babam iç..

- Bir de tereyağında pişmiş, gözünü sevdiğim bulgur pilavı, dedi Sarızlı. Yanında yufka, dürüm, yeşil soğan..

- He valla, dedi İncesulu. Şimdi evde olacaksın emmi oğlu, pilavın üstüne de, şöyle ayağını uzata uzata, gerneşe gerneşe, dala dala bir uyuyacaksın..

-Evde anamdan başka kimse kalmadı, dedi Develili Kadir. Bir bacım var ya, topal, eli işe güce yetmez. Ne mala bakabilir bu sene, ne tarlayı herk ederler. Allah bilir ya, biz varana kadar batar bizim hane.

Felahiyeli Osman inceden, içli bir türkü tutturdı. Yeşilhisarlı Recep elini omzuna atıp, koşuldu Osman'a.

Hacılarlı Veysel su dağıttı.

Çandırılı Hasan Topçu idi. Topu çeken atlara da o bakardı. Kır beyazı, gürbüz, kuvvetli, yiğit bir atı vardı. Aylardır beraberdiler. Birden kalktı yerinden, karanlıkta çadırların arasında dolanıp, atlara doğru yürüdü.. Kır beyaza yaklaştı.. Sarıldı atın boynuna, sırtını okşadı, kokladı..

- Emmi oğlu, dedi. Hakkını helal et.. şafakla birlikte hücum var.. ya ölüruk, ya galırık.. Gayrı Hak bilir. Sen bana gardaş gibiydin.. Gel şu kara gözlerinden bir öpeyim.

Öptü kır at'ı. Sanki anlar gibi salladı başını kır at, inledi.

Pınarbaşılı Halil köylüsüne yaklaştı;

- Durmuş, dedi. Gurban.. şu tespihi al, şu tabakayı da.. şu da mendil.. bakarsın Allah'ın emri vaki olur, galırık Arabın toprağında.. Bunu anama ver, o bizimkine ulaştırır.

Gözleri doldu Durmuş'un.

- Lan ne diyon emmi oğlu, dedi. Delilendin mi sen.. lan eğer biz şu İngiliz gâvuruna yesir düşersek, haram olsun Binboğa'nın suyu bize!..."⁷

Emir Kalkan, şehri mekânla birlikte düşünür, fakat bu, insandan ayrı bir mekân telakkîsi şeklinde çıkmaz karşımıza. Esâsen onun şehre dâir yazdığı bütün eserlerinde merkezî unsur olarak insanı görürüz; eserlerinin merkezine aldığı insan ise muhayyel veya musavver yani, zihinde tasarlanmış, düşünülmüş, canlandırılmış ve tasavvur edilmiş, kurgulanmış değildir. Bizâtihi mekânın, yani şehrin içinde yaşayan, gezen, dolaşan, etiyile kanıyla karşımızda tecessüm eden bir canlı varlıktır. Hatta bazen o kadar canlı tasvirleri veya kahramanlarını konuşturduğu sahneler olur ki, âdetâ konuşanı karşınızda zannedersiniz:

"Her gün göürdüm Yeşim Su'yu. Ama tanışmazdık. Bir gün önüme çıktı, işe gidiyordum, yanıma sokuldu:

'A be, dedi. Veresin bana para, Allah bağışlasın sevdiğini, Sevgililer Günü'dür bugün.'

Göz göze geldik. İlk kez daha dikkatli, daha yakından baktım ona.

Nasıl güzel, nasıl aydınlık bir yüzü var.

'Adın ne?'

'Yeşim Su!'

'Ne?!'

'Yeşim Su, Yeşim Su!..'

'Ne güzel adın var kız!

Güldüm, o da güldü.

Küçücük avcu açık, yanımda koştu-rup duruyordu.

'Ne yapacaksın parayı?' dedim. 'Koofret alacağım be, dedi, çekti canım.'

Eline birkaç kuruş tutuşturup yürüdüm."⁸

Onun eserlerinde, mekânların rûhâniyeti vardır. Halk şuûrunda nasıl yerleşmişse, târihte nasıl olmuşsa bir hâdisе, mekân da ona bağlıdır, âdetâ canlıdır, kime neye nasıl davranacağını bilemezsiniz bazı yerlerin:

"Yorgun, susamış, yanık yüreğinizle koşarsınız Dede'ye. Dede mezarı Torosların zirvesinde dağların simsiyah taşlarından yapılmış küçük bir türbecik. Kim yatar burada, Dede kimdir

bilinmez. Herkes bir şeyler anlatır, rivayet çeşitlidir. Kimi bir âştığın, kimi bir Türkmen kocasının, kimi de bir Horasan ermişinin mezarı olduğunu söylerler. Tüm göçerler, tüm gelip geçenler bez bağlarlar Dede'ye, adaklar adarlar. Ve susamış dudakların su içebilecekleri tek yer Dede Türbesidir. Dede Suyu, türbenin ayak ucundadır hemen. Küçücük, avuç içi kaynaktır Dede Suyu. Bir hevesle koşuverir insan, eğilir, bir hevesle uzanır Dede Suyu'na. Ama Dede'den su içmek her yiğidin kârı değildir. Herkese suyunu vermez Dede. Dede bir sınak yeridir, Dede bir sunak yeridir.

Uzanıp içmek istersiniz. Ama o da ne, gümbür gümbür kaynayan su birden çekiliverir, soğuluverir birden.

Ürperirsiniz, titrersiniz. Coşup kaynayan suyun kaybolduğuna şaşarak, cevapsız sorular arasında kalakalırsınız dağ başında. Nefsiniz sizi, siz nefsinizi sorgular durursunuz.

Neden vermedi suyunu Dede!?

Derler ki; Dede herkese vermez suyunu.

Dede'den su içecek adam arı yürekli, duru yürekli olmalı.

Haram yememiş, gönül yıkmamış, ihanet etmemiş olmalı. Yoksa suyunu vermez Dede.

Dede Suyu'na dudak uzatmak yürek işidir, cesaret işidir, güven işidir.

Her yiğidin kârı değildir.

Herkese suyunu vermez Dede.

Hele kahpeye, kalleşe, hayına hiç vermez.

Kim ki Dede'den su içememişse, bu civarın adamı hoş gözle bakmaz ona.

Burası yiğit yatağı.

Burası Toroslar, burası Dede Beli.

Ermeni zalimleri Haçını basınca, eli silah tutanlar siper olmuş düşmana ve küçük çocukları, kızları, gelinleri buradan aşırıp yollamışlar güvenli Türk köylerine. Kuvay-ı Milliye'nin

yiğitleri burada bozmuş toprağına göz dikenleri. Gizik Duran buradan kurşun sallamış Ermeni hainlerine.

Burası Toroslar."⁹

Emir Kalkan'ın eserlerinde şehir, sadece Kayseri il merkezi ile sınırlı değildir, hatta bazı ilçeleri de aşar, civar illerden özellikle Adana ve ilçelerine kadar ulaşır. Bu algıda tabîî ki atalarının Adana'dan gelmiş olmasının önemli bir yeri vardır, bilhassa babaannesinin...

İşte bu yüzden Emir Kalkan, sadece Kayseri şehir içinde bulunan, yaşayan, ticaret veya başka bir meslekle uğraşan insanları anlatmaz. Onun şehir tasavvurunda Türkiye bütünlüğü, birliği olmakla beraber, Toroslar merkezli büyük bir nüfus ve bu temele dayanan, bir şekilde nihâyetinde şehir merkezine gelen, göçen insanların hikâyeleri vardır. Bu hikâyelerin önemli bir kısmının da yine geçmişe, yani târihe dayalı olduğunu hatırlatmakta fayda görüyoruz. Şehir tabîî ki insansız düşünülemez, şehir fikrinin altında muhakkak onu besleyen, koruyan, kollayan, güzelleştiren veya çirkinleştiren insanlar da vardır. Bu insanların pek çok ortak özelliği bulunur. Bunların başında yiğitlik ve samî-miyet, birbiriyle alâkalı önemli bir kavram veya değerdir:

"- Lan yigenim, bizim köy nere, kaza nere. Yollar taş, kaya, dağlar porsuktan, canavardan geçilmiyor. Erinmedim. Erinecek sıra mı yiğenim. Herkes kendine soy lakabı mı, soyadı mı bi şey alacakmış. Ata böyle emretmiş. Koca Gazi'nin emrine karşı duracak değiliz ya. Vakit geçirmeden, millet lakabın hasını, iyisini seçip almadan yetişiyim, şöyle namımıza, şanımıza yakışır bir lakap alıyım dedim. Attım atın terkisine hasından bir tuluk peynir, bir batman da tereyağ, şafağınan, alaca karanlıkta, kimse görmeden düştüm yola. Tanırım nüfusun baş efendisini, çok yemiş içmişliğimiz var bizim hanede.

Vardım kazaya, buldum beyefendiye, yıktım atın terkisinden hedayeri, çaldım kapısını;

- Ulan yiğenim, dedim. Emmin gurban olsun, bilin ki emmin, babası dedesi şu dağlarda çetecilik etmiş, eşkıya gezmiş adam. Sana zahmet yiğenim, şöyle şanımuza, şerefimize, babamın dedemin örfüne yakışır bir şey yaz bize.. öyle bir lakap bul ki köylü dilini ısrırsın!

'Yav emmi' dedi. 'Sözü mü olur. Başkası olsa mümkünatı yok, amma sen başkasın!'

-Açtı önüme koca bir defter, serdi sayfalarını. Çorap çitimesi gibi baştan sona yazı yiğenim. Ben yazıdan anlamam.

- 'Dile emmi' dedi. 'Dile, buyur, seç, ne istiyorsan al, sen beğen, ben yazayım.'

- Valla yiğenim, dedim, Emmin kara adam, yazıdan mazı-dan bilmez. Ben senin aklına havale ediyom. Şöyle, adamın ağzını dolduran, deyince çatır çatır eden, şatafatlı bir şey olsun gurban oluyum.

'Emrin olur emmi.' dedi. Düşündü biraz. 'Kartal nasıl, kartal, Ya da şahin?'

- Lan yiğenim, dedim. Valla iyi de, daha şöyle patırdıyanı yok mu? Çin çın eden, hani, şöyle deyince adamı korkutan. Senin annayacağın, keskin bir şey olsun yiğenim..."¹⁰

Kişiliğinin oluşmasında çok önemli bir yere sâhip olan babaannesi Ebe Hatun'u"¹¹ anlattığı kısmı muhakkak okumalı, tekrar tekrar tefekkür etmeli. İnsanımızın elde ettiği ve bugün kaybettiği değerleri fark etmek, Ermeni mezâliminde bir küçük çocuğun gözleriyle şahit olduğu hâdiseleri temâşâ etmek için bir daha bir daha okumalı.

Onun, şehre ve çoğu yaşlının âkıbetine dâir en hoş hâtıralarından biri de tabîî ki Güney Müftüleri'dir.¹² Yaşını başını alan insanların şehir merkezindeki mahalle câmi-lerinde, özellikle kış güneşinden istifâde etmek için vakit namazları arasında oturdukları avlu, yaptıkları sohbet, mahallede yaşananlar, eşi ölmüş yaşlımızın gelinine zulmü, oğlunu dolduruşa getirişi, nihâyet komşuların vaziyeti açık etmesi ile bu haksızlığın giderilmesi vs. vs. öyle tatlı bir üslûpla anlatılır ki, hüznle tebessüm birbirinin içine girer yüreğinizde, çehrenizde...

Son olarak, Emir Kalkan ve eserlerine dâir bir iki tesbitte daha bulunup yazıyı hitâma erdirelim. Ülkemizde şehirle ilgili eser veren Cumhuriyet dönemi yazarlarının çoğunda gördüğümüz ortak manzara, hemen hemen hepsinin tek bir eser ile yetinmiş veya bir eserden sonra aynı türde bir başka çalışma yapmamış olmalarıdır. Emir Kalkan ise yukarıda çeşitli vesilelerle isimlerini zikrettiğimiz, alıntılarla dilinden ve üslûbundan örnekler vermeye çalıştığımız en az 6-7 eserle, bu alanda en fazla sayıda esere sâhip bir yazar olarak temâyüz etmektedir. Bunun sebepleri tabîî ki çeşitli şekillerde yorumlanabilir, îzâh edilebilir veya bazı gerekçelere bağlanabilir. Bu eserlerin hiçbirinde bir diğerinden alınma veya herhangi bir konuyu tekrar etme sözkonusu da olmadığı için, bu husûs ayrıca dikkat çekmektedir. Her bir eserin okuyucu üzerinde kâh hüzne kâh tebessüme yol açması, okunan her sayfanın ardından karşınızda, etrafına ve bilinmeyen derinliklere kök salmış bir ulu çınar gölgesinde insan ve şehir hikâyeleri anlatan bir bilge hikâyeci olduğunu görmenize de yardımcı oluyor. Hâsılı, anlıyorsunuz ki, insanlar gibi şehirlerin de bir kaderi var ve hayat, şehrin sokaklarında, büyük-küçük hânelerinde, bilumum mekânlarında kaderin girift örgüsü içerisinde akıp gitmektedir. Ne insan bitecek, ne mekân ve ne de hikâyeleri... ■

10 Ha Bu Diyar, Aslan Kıran, 146-47. s.

11 Kanatsız Kuşlar Şehri, Ebe Hatun, 154-160. s.

12 Kanatsız Kuşlar Şehri, Güney Müftüleri, 165-177. s.

Korona Virüsünün Kültürel Tarihine Giriş

“Ölçebildiğin şeyi ölç, ölçemediğini ölçülebilir hâle getir!”

Galileo

“...aksiyomatik bir sistemin tutarlılığını sistemin kendi içinden ispatlamak mümkün değildir!”

Gödel

ENVER GÜLŞEN

KORONA GÜNLERİNDE, YAŞADIĞIMIZ FELAKETİN SEBEPLERİ VE MUHTEMEL SONUÇLARI ÜZERİNE DÜŞÜNMEK HEPİMİZ İÇİN BİR GÖREVE DÖNÜŞMÜŞ vaziyette. Yaşadığımız şeyi anlamlandırmamız ve tamamen başka bir dünyaya uyanacağımız söylemlerinin “hakikatine” göz atmamız gerekiyor. Kâbe’yi bizlere kapatan, camilerimizi yetim bırakan, Allah’ın “insanlığa ceza verdiği” hissine kapılmamıza sebep olan bu kıyametin “bizim yapıp ettiklerimizle” ilgisi üzerine bir yüzleşme çabası içinde olmamız gerektiği aşikâr.

A: KORONA ÖNCESİ MODERN DÖNEM: KÂDİR-İ MUTLAK TANRI’DAN KÂDİR-İ MUTLAK BİREYE...

Modernlik, temel olarak “ölçme” saplantısıyla tanımlanabilirmiş gibi geliyor... Galileo’ya atfedilen söz, “ölçebildiğini ölç, ölçemediğini ölçülebilir hâle getir” cümlesi, modern düşüncenin ve hayat tarzının en temel doktrinini özetliyor adeta. Bu doktrin, temel olarak Gödel’in 20. yy’ın ilk yarısında “imkânsızlığını matematiksel olarak ispatladığı” bir “metafizikçe” dayanıyor. Galileo, modern evreni ve pek tabii ki insanı, “kendi kendine yeter” olarak “tasarlama” güdüsünün, modern düşüncenin en temel unsuru olduğunu ifşa ediyor adeta.

Modern kâinat tasavvuru, merkezine “her şeyi bilen ve tanımlayabilen” bireyi koyuyordu. Bu, yeni-insan tasavvuru, “öteki” ile ilişkisini, Galileo’nun son

derece çarpıcı bir şekilde tanımladığı ölçme saplantısıyla kuruyordu. Ölçmek, tanımlamak demektir ve tanımlamak da işgal etmek... “Ölçemediğini ölçülebilir hâle getirmek” insanlık tarihinde tümüyle yeni bir insan-âlem-tanrı tasavvuru demektir. Bir halı altına süpürme uygarlığı...

İnsanın kâinat, Allah ve diğer insanlarla ilişkisi, büyük oranda “ölçülemez” unsurlar üzerine kurulu olsa da, tüm bu unsurları “ölçülebilir parametrelere” dönüştürmek, kontrol ve hegemonya kavramlarının gündemimize sokulduğu yeni bir “bilgi”, “bilim” ve “teknoloji” anlayışı doğurdu. İnsan, artık mekanik bir kâinat tasavvurunda, makine gibi düşündüğü her unsuru ölçülebilir organlara dönüştürme “kabiliyetine” sahipti. Kant’ın yüzyıllar sonra son derece trajik sonuçlar doğuracak “insanın çocukluktan olgunluğa geçişi” sayılıyordu bu durum. Olgunluk, her şeyi kontrol altında tutabilecek bir “bilim” demektir aynı zamanda. Artık bu bilimin, insanlık tarihinde ilk defa görülecek bir teknolojesi de olacaktı...

“Tasarlanan” sistem tümüyle kapalı hâle getirilmişti. Kapalı sistemin kendi içinde tutarlılığına zarar verebilme potansiyeli olan her şey, hurafe olarak damgalanıp halı altına süpürülecekti. Sırf bunun için yeni bir metafizik ilân edilecekti hatta! Bu metafizik, kâinatın kendi başına var olabileceği evrimci bir paradigmayı da beraberinde getirecekti. Ölçemediği unsurları halı altına süpürmenin bir başka görünümü, onları ölçülebilir yaptığı zannıyla bir tür materyalist iman yaratmak olacaktı!

1. Evrimci Metafizikçe Giriş

“Gerçi biraz daha rahat yaşardı hani, gökyüzünün ışığını vermemiş olsaydın; O buna akıl diyor bir tek amaç için kullanıyor. Hayvandan daha hayvan olmaya uğraşıyor!” Goethe (Faust’tan...)

Galileo’nun hem bir tanım hem bir iddia hem de bir “modern ilke” olarak sunduğu şey, yeni bir metafizik demektir.

Bu metafizik, kâinatı ve içindeki insan dâhil her şeyi ölçülebilir parametrelere indirgiyordu. Bu, indirgemeyeni bir fizik ve çok daha trajik yeni tipten biyoloji, psikoloji ve tıp bilimleri doğuruyordu. Bu bilimlerin en temel özellikleri, merkeze yerleştirdiği yeni rahiplerine (bilim kilisesinin rahipleri bilim adamları olacaktı) sonsuz bir tanımlama hakkı vermesiydi. Evrimci paradigma, bu bilim kilisesinin, tutarlılığını sağlayacak materyalist dogmaları kurmakla meşgul olacaktı. Kâinatı, artık bir “ilk-muharrik” bile “yaratmamıştı!” Âlem, kendi başına var olabilen, en “küçükten” en “büyüğe” kadar bir tür materyalist rastlantı ile “çeşitlenebilen” bir şeydi artık. Bu yeni kozmoloji, tanımlamanın ötesinde, despotik bir “hukuk” da sağlıyordu yeni-rahiplere... Tanıma uymayan her şeyi, o tanıma uyduracak müdahalelere yol açmak demektir bu. Tabiat, artık bu tür insanın elinde, üzerine hükümler kurulan bir makine, “öteki insanlar” merkezdeki Batılı bireyin kontrolünde “alt türler” olacaktı. Evrimci paradigma, “ileri” ile “geri” arasında keskin bir ayrım yapabilecek kriterleriyle birlikte geliyor ve o kriterler sadece bilimsel alanda kalmayıp sosyal alanın her hücreğine sirayet ediyordu.

“İnsanî gerçekliğe ilişkin modern çağın ortaya attığı bilgi iddiaları ve mükemmellik istenci hiç beklenmedik trajik sonuçlar doğurdu; bunlar söz konusu iddiaları mas-karaya çeviren sonuçlardı. Modern felsefî antropolojiler, yeni bir insan yaratmayı hedefleyen dev teknolojileri haklandırmak uğruna, insanoğluna düşman bir tutum sergiliyorlardı. Bir zamanlar filozofların işi, bizzat kendi hayatları aracılığıyla, evrensel ölüm akıbetine nasıl dayanılabileceğini öğretebilmektir. Çağımızda ise, genellikle başkalarına yapılan katliamların nasıl kabul edilebileceğini öğretmeye başladılar. Hem de hakikat adına. Çağımızda kokuşmuşluklara, kapatılmalara ve hatta masum insanların katledilmesine hizmet eden şey, profesyonel düşünürlerin affedilemez tutumlarıdır. Bir tarafta özgürlük

ve insan hayatının mükemmelleştirilmesi doğrultusunda dev kampanyaların yürütüldüğü, öte yandan ise bu hedefler uğruna binlerce canların telef edildiği bir dünya, bir anda gökten zembille gelmedi; anlı şanlı bildirgeler ve manifestolar böyle bir dünyanın habercileriydi. Bu dünya, kendi hedeflerinin değerliliğine kendisini inandırmak için, disipline edilmiş her aklın kutsadığı kelimeleri sürekli tekrarlıyordu.”

Modern bilginin diktatörlüğüne çağımızda itiraz eden önemli düşünürlerden birisi olan Foucault, bu cümleleriyle, “yeni-insan” iddialarının nasıl büyük bir hezimete sonuçlandığını ilan ediyordu adeta. Bu iddialar, hezimete sonuçlanmaya mahkûmdu aslında... Zira insan-Allah-âlem ilişkisini, önce ilk bağdan, sonra da tüm bağlardan koparıp, merkezine “bireyi” koyduğu bir hegemonya sistemi oluşturuyordu. Evrimci paradigma, neyin ileri neyin geri olduğunu belirleyebilecek bir hukuku da kendi bünyesine bir hak olarak ilan ediyordu böylece... Yirminci yüzyılın başlarında Gödel’in matematikte yaptığı devrimle, problemleri tümüyle ifşa olacak bir kapalı sistemdi bu. Kapalı sistem, kendi iç tutarlılığını sağlamak için bütün unsurları kalibre etme hakkını kendinde görmeye başlamıştı böylece. Bir “ilk-muharrik”e bile gerek yoktu artık: Evren kendi başına ayakta durabilen bir makineydi ve bu makine, bir tasarımcıyı değil, “maddenin büyük imkânını” ortaya koyuyordu. Makine üzerine “tasarruf” hakkı kâdir-i mutlak bireye ve genellikle de o bireylerin en “özellerinin” ikamet ettiği bilim kilisesine verilmişti artık!

Evrimeci metafizik, ahlâkın, varlık ve değer kavramlarının yeni bir tanımlamasını getirecekti pek tabii... Artık insan, ahlâkını ve “değerlerini” bu paradigmaya uygun olarak kendisi tasarlayabilecekti. Ne de olsa, bir “dış parametreye” gerek kalmamıştı. Büyük bir çılgınlıkla ilan edilen zafer, yüzyıllar sonra büyük bir hezimete olacaktı ama henüz oraya çok vardı...

2. Kâdir-i Mutlak Bireyin İmkân ve Hakkı Olarak Ütopyacılıklar

İnsanın geçmiş ve gelecekle ilişkisi “şu an”ın yitirilmesiyle birlikte başlayan bir süreçte oluşuyor. Muhakkikler insanı ibnü’l-vakt olarak tanımlamışlardı. İbnü’l-vakt olmanın ne anlama geldiği meselesini anlamamız, geçmiş ve gelecek ilişkili temsil biçimlerimize de sirayet edeceği için hayati önemdedir.

Kuşeyri risalesinde “...Zira sufiler vakit için ‘iki zaman arası, yani geçmiş ve gelecek gibi iki zaman arasıdır; sufi de vaktin oğludur (ibnü’l-vakt)’ derler. Onlar, bununla sufi, geçmiş ve geleceğe asla iltifat etmeyip, olduğu hâlde bulunduğu zaman içinde kendisine daha iyi olan ve lüzumlu bulunan ibadetlerden biriyle meşgul ve o anda kendisinden istenilen şeyle de kaimdir, manasını kast ederler. Nitekim: ‘Fakir geçmiş ve geleceği değil, içinde bulunduğu anı düşünür’ denilmiştir. Bunun için ‘geçmiş zamanın elden çıkmış şeyleri ile uğraşmak, ikinci vakti (yani içinde bulunulan vakti) elden çıkarmaktır’ denir. Bazen de vakitle, kendi nefisleri için seçtikleri şey arada bulunmaksızın, Tanrı’nın tasarrufundan kendilerine isabet eden şeyi kast ederler ve: ‘Filan vaktin hükmü altındadır’ derler. Yani, o isteği (iradesi) dışında kendisine gaybdan görünen şeye (Hâl ve Tanrı’nın tasarruflarına) teslim olmuştur.”³ derken “şu an”ın hikmet ehli için öneminden bahsetmekle kalmaz, aynı zamanda zamanın hakikati üzerinden geçmiş ve gelecekle ilgili kaygıların “zamanı kokutan” şeyler olduğunu ima eder. Niyazi Mısri, benzer şekilde bize ibnü’l-vakt olmanın ne demek olduğunu hatırlatır: “Çalışıp mücadele etmelisin. Vücudunu gözünden kaybetmeli, Zat’a yönelmeli, hakikatle uğraşmalısın ki, bütün varlıklar O’nun cemâlinin cevlangâhı ve bütün kâinat, O’nun kemâlinin aynasıdır. Ruhunu bu mertebeye yükseltmeye ciddiyetle çalışmalı, mücadele etmelisin. Varlığını öyle kaybetmelisin

ki, sana bakman O’na bakman olsun; senden bahsetmen, O’ndan bahsetmen olsun. Nerede ve ne zaman olursa olsun, yemede, içmede, konuşmada, susmada, gidip gelmede, hareket ve sükûnda, her an O’ndan boş kalmamalısın. Bunun için, sufi ibnü’l-vakt olmalı, denilmiş. Yani vaktini kaybetmemeli, geçene üzülerek, geleceği düşünerek şimdiki vaktini zayi etmemelidir. Çünkü geleceği düşünmek ihtirastır...”²

“Şu an” şuuruna sahip olmak, aynı zamanda Allah’ın cemâli ve kemâlinin, kâinattaki ve insandaki yansıma biçimlerinin farkına varmak demektir. Yani, Galileocu paradigmanın tam tersi... Bütün vahye dayalı geleneklerde “şu an”ın öneminin vurgulanması bu hakikatle ilgili olmalı. Vahyi bir yük gibi sırtından atan modern düşünce ve eylem biçimlerinde “şu an” yerine iki zaman “tasvirinin” geçmiş olması bu anlamıyla üzerine ciddi düşünülmesi gereken bir durum.

Modern Batı düşüncesinin ve bu düşüncenin kaynaklandığı seküler/materyalist kozmolojilerin temel çıkış noktası “evrim” olageldi her zaman. Bu anlamıyla evrim, sadece biyolojik bağlam içinde kalan bir şey değil, bir “zaman metafiziği” idi modern kozmolojiler için. Vahye dayalı geleneklerin “şu an”ına karşılık, “hayali geçmiş” ve “belirlenen gelecekle” ilişkili düşünme biçimlerine yol açan bir metafizik!

Evrim düşüncesinin Batı düşüncesine en önemli etkisi, “ilerleme” ve “ütopya” mitlerini her daim hazır ve nazır tutmasıdır. İlerleme, bugünün yarından; şu anki varlık durumlarının sonrakilerden “geride” olması anlamına gelir. Bir türlü huzur bulamayan çılgınca gelişmenin, kaosun, bilimperestliğin ve tekno-insanın “çiçeklendiği” bataklık olarak evrim düşüncesi; gelişme, ilerleme adına “geri” ve “gelişmemiş” olanın tanımlanıp “ayıklanma” ihtiyacı

duyulduğu türlü türlü sosyal Darwinizme zemin hazırlamakta gecikmedi elbette. Bugün korona ile muhatap olduğumuz şeyin de temel sebebi, bir şeyleri “iyileştirme” adına, fitratına müdahale hakkı bulduğumuz “var olanlardan” aldığımız acı karşılıktır! Şunu bilmeliyiz ki, bu bilim anlayışında, iyi ya da kötü niyetten bağımsız bir paradigma bozukluğu vardır.

Evrim düşüncesinin önemli sebeplerinden birisi, modern Batı düşüncesini belirleyen en önemli fikirlerden olan “hümanizm” fikrinin hazırladığı zemindir. Hümanizm, herhangi bir temel tanımayan varlık ve oluşun oluşturduğu kaosun temelsizliği içinde, tutunacak tüm dallarını yitiren insanlığın, zorunlu olarak oluşturduğu sanal bir merkezin adıdır. Bir süre sonra, merkez hâline getirdiği insanın da yıkımına yol açması açısından tarihin en trajik düşüncelerinden birisidir hümanizm.

Seyyid Hüseyin Nasr’ın bir makalesinde belirttiği gibi, evrim düşüncesi kadar İslam’a ve İslam öncesi vahiy kaynaklı dinlere uzak ve zararlı bir düşünce daha olmamıştır insanlık tarihinde. Tanrı merkezliliği kör-merkezsizliğe dönüştürmesi ve o merkezsizliğin kamuflajı olarak hümanizme zemin hazırlamasıyla; ilerleme ve ütopya mitleriyle tarihin en büyük toplumsal ve çevresel yıkımlarına zemin hazırlamasıyla; varlık hiyerarşisini tümüyle ters yüz etmesiyle; Allah’ın (c.c.) halifesi olan insanı, kör rastlantıların sonucunda “küçük” olandan türetmesi ve onu tüm üst-ilkelerinden soymasıyla bir materyalist metafiziktir evrim düşüncesi.

Ütopyacılık, evrim düşüncesinin temel çıktılarının birisi olarak en “iyinin”, en “güzelin” “şu an” ya da bugünde değil, ileride, gelmesi muhtemel ya da hiçbir zaman gelmeyecek olan bir gelecekte aranması/tasarlanması demektir. Bu da çılgınca gelişmenin hiçbir ilke tanımadan tek ilke hâline gelmesi demektir.

Ütopyacılık, muhakkiklerin “ibnü’l-vakt” anlayışının tam karşısında durur. Zira “şu an” hep ertelenen, bir türlü hakikatinin şuuruna varılamayan, itilmesi, tiksiniilmesi gereken bir şeydir ütopya. Bu durum, bir yanıyla “şu an”a dair muhtemel ve “haklı” bir hoşnutsuzluğu dile getirdiği zamanlarda masum bir “iyilik/güzellik arayışı” olarak anlaşılabilir. Ancak ütopyanın, çok temel bir ilerleme metafiziği ile olan bağı, onu bizatihi kendi üzerine oturduğu dalı kesen bir duruma dönüştürür.

“Gelecekte” gelecek bir “Güneş Ülkesi” için, bugünün “tanımlanıp” tahakküm altına alınmasına dönüşen bir tutuma dönüşür ütopyacılık. Nazi Almanyasının da Mussolini zamanı İtalya’nın da ve türlü Avrupa diktatörlüklerinin de “hayali/üretilen bir geçmiş” üzerinden bir ideal “toplum” üretmek üzere harekete geçtikleri hepimizin malumu. Zygmunt Bauman bu durumu “Bahçecilik” olarak tasvir ediyor.³

“Bir amaca dayanarak tasarlanan, ısmarlama bir dünyada yaşayan Alman hayalperestlerin, kendilerini ne kadar büyük bir işbirliği içinde buldukları, birbirlerinden uzak ve hatta karşıt kültürel gelenekler ve siyasal kamplardan seçilen örneklerle gösterilebilir.”⁴ Bauman, modernliğin, bilimcilikten toplum anlayışlarına kadar tüm unsurlarıyla iş başında olduğu bir dünya olarak tanımlar Nazi Almanyasını. Üstelik modernlik, bünyesinde içkin hâlde bulunan ilerlemecilik nosyonu ve bilimin bu ilerlemeciliğin koşum atı olarak “inşa edilmesiyle”, hemen her dünya görüşü ve ideolojiye sirayet etmiştir çağımızda... Bütün ütopya kavrayışlarının, aynı modernliğin kendisi gibi, temel bir “iyilik/güzellik arayışından” çıkması, ama hep, “insanın ve kâinatın ölümüne” yol açan bir bataklığa saplanması, modernliğin “Hakk merkezli” bir ontolojiyi göz ardı

³ Baumann, Zygmunt (2003), Modernlik ve Müphemlik, Ayrıntı Yayınları, s. 46-57.

⁴ Baumann, Zygmunt (2003), Modernlik ve Müphemlik, Ayrıntı Yayınları, s. 49.

edip, epistemolojiyi ontoloji katına çıkarmasıyla ilgilidir.

İbnü’l-vakt, aslında bir ontolojinin adıdır ve “şu an”ın bir ontolojik tutum olarak kavranması anlamına gelir. Modernlik ve onun metafiziği evrim, ürettikleri ilerleme kavramıyla, epistemolojinin ontolojiye galebe çalması

Azınlık Raporu

ve giderek ontolojinin öldürülmesi demektir. “Varlık”ın var olana indirgenmesi... Zamanın kokutulması ve geçmiş ve gelecek için “şu an”ın öldürülmesi, aynı zamanda “her an bir şen üzere olan Allah’ın” hayattan atılması anlamına gelir. Modernliğin “Tanrı’nın öldürüldüğü” çağ olarak tanımlanması, biraz da zamanla ilgili tutumumuzun belirlediği bir durumdur.

Ütopyacılığın, modernliğin ürettiği bir “metafizik erteleme” olduğunun farkına vardığımız andan itibaren, Bauman’ın “Bahçecilik Çağı” diye adlandırdığı modernliğin, nasıl olup da ütopyalar adına zulümler, katliamlar ürettiğini daha iyi anlarız. “Gelecekte” olabilecek bir düzen ve refah için bugünün belirlenmesi “Bahçecilik Çağı”na yol açmıştır. Bahçecilik kölecilikte, ırkçılıkta, bölgecilikte, katliamlarda, soykırımlarda ütopya adına bugünün

düzenlenmesi olarak evrim düşünce-siyle birebir ilişkili olan bir tutumdur.

İlginç şekilde modernlik, adeta çözülemeyecek iç çelişkilere sahip olmasıyla, her türlü “iyi” nosyonunu zorunlu olarak “kötü”de son bulduran şeyin ismidir. Modern bilimciliğin kilisesi pozitivistizmin determinizminin,

tuhaf şekilde özgürlükle girdiği çatışmanın “çözülme yollarının” iki ikiz ama düşman kardeşin -kapitalizm ve sosyalizmin- tezlerinde dünyayı ve insanlığı çürütme olarak karşılık bulması; evrimin metafiziğinin ürettiği ilerlemeciliğin, ütopyacılıkla bir tür “müdahaleci evrime” dönüştürülmesi gibi... Ve en son da, ütopyaların, ontolojik olarak, kendilerini mümkün kılmayacak bir dünya yarattığının ortaya çıkmasıyla, ütopyaların düşman “görünen” kardeşi olan distopyaların galebe çalması...

Bauman’ın örnek verdiği ütopya edebiyatçı/düşünürlerin en ünlülerinden H. G. Wells, “düzensizliğin yerine düzenin ikame edilmesi”nin ve toplumsal ilerlemenin yönetiminin bilimsel planlama kurumlarına bırakılmasının aciliyeti üzerinde durdu ve okuyucularına hep bunları anlattı... “Dünya şeylerin yapılabilmesinin tek olası metodunun şans itkisi, bireysel irade ve

vakalardan ibaret olduğunun reddidir... Sosyalist, tıpkı bilim adamı gibi, has ve uygun şeylerin serpilebildiği, önünde geniş ve güzel manzaralar açılan ve yabani otların ve pisliklerin yok olduğu bir bahçe tasarımımda olduğu gibi bir plan yapmaya can atar. Bunun bütün nezihliğini ve güzelliği olası kılan projedir ve ısrarlı bir takiptir; gözetleme ve nezaret etmedir; kazmadır, yakmadır, yabani otların çapalanmasıdır.”⁵ Alıntılanan cümlelerden de anlaşılacağı gibi, bizatihi modern sistemin iç çelişkisinin, bir müdahale ile daha büyük problemlere yol açması söz konusudur artık... Biyoloji alanındaki bütün o müdahaleci genetik mühendisliklerinin yaptığı şey tıpatıp budur işte...

B: VE KORONA KAPIMIZDA...

“...İnsan hep başkalarına karşı savundu kendini. Başka insanlara, doğaya karşı... Durmadan doğaya karşı güç kullandı. Sonuç: Güce, şiddete, korkuya ve bağımlılığa dayanan bir uygarlıktan başka bir şey değil. ‘Teknik İlerleme’ dediğimiz şeyin bize getirdiği tek şey konfor oldu. Bir tür hayat standardı... Ve bir de gücü korumak için gereken şiddet araçları. Vahşiler gibiyiz! Mikroskobu, cop gibi kullanıyoruz. Hayır, yanlış. Vahşiler maneviyata daha çok önem veriyor! Önemli bilimsel bir buluş mu yaptık onu hemen kötülüğe alet ederiz. Hayat standardına gelince, bir zamanlar bilge bir kişi gerekli olmayan şey günahtır demişti. Ve eğer bu doğruysa uygarlığımız baştan aşağıya günah üzerine kurulmuş demektir. Korkunç bir uyumsuzluk edindik. Maddi ve manevi gelişmemiz arasında bir dengesizlik söz konusu. Kültürümüz bozuk. Yani uygarlığımız. Temelde bir bozukluk var, oğlum.”⁶

Kurban’da Tarkovsky, bu sözleri söylüyordu Aleksander’a... Galileo’nun

- 5 Baumann, Zygmunt (2003), Modernlik ve Müphemlik, Ayrıntı Yayınları, s. 50, 51.
- 6 Bana kalırsa “tüm sanatlarda” yirminci yüzyılın en büyük şairi olan Andrei Tarkovsky’nin “vasiyet filmi” sayılabilecek olan Offret/Kurban (1986) filminin başlangıcında Alexander’ın oğluyla “monologundan”...

Buğday

Kara Ayna

iyimser “ölçüm kozmolojisinin” vardıgı yeri tespit etmesi açısından son derece önemli bu alıntı. Mikroskobu cop olarak kullanmak... Modernliğin “güce dayalı biliminin” en temel tanımlaması...

20. yüzyılda, koronanın “geliyor olduğunu” film sanatı kadar güçlü bir şekilde haber veren hiçbir şey olmadı. Kimileri distopya olarak tanımlanan filmlerdi bunların, kimileriyse problemin hakiki kökenlerine kazımayı başarmaları açısından türlerin sınırlarına hapsedilemeyecek kadar kıymetliydi. Birkaç film ve yönetmenden bahsedelim...

Sinema tarihinin ilk dönemlerinin en önemli yönetmenlerinden Alman Fritz Lang *Metropolis*’i yaptığı sırada, Avrupa karanlık bir dönem yaşıyordu.

Birinci Dünya Savaşı olmuş, ikincisini oluşturacak her türlü zemin hazırlanmaya başlanmıştı. Ekspresyonizm, işte bu çağın “karabasan” tasviri olarak ortaya çıkıyordu. Bir yanıyla bütün modern ütopyaların ve “güzellik arayışlarının” akamete uğradığını ve artık bu çağda “güzellik arayışının” mümkün olmadığını duyuruyordu. Her şeyin çarpıldığı, zeminin ayaklarımızın altından kaydığı bir dünyada ayakta kalmak mümkün olabilir miydi?

Ekspresyonizmi, modern ütopyaların distopyalara çıktığı kapılardan birisi olarak görmek mümkün. Frankeştaynlar, vampirler... Hepsisi de çarpıtılmış bir çağın çarpık yaratıkları olarak ortalığa salınmış gibiydiler... Peki, sanatta ve

özellikle sinemada ortaya çıkan bu yönelimler ne anlama geliyordu? Çağın hakkaniyetli bir tasvirini yapmanın ötesinde bir şeyleri ima ediyorlar mıydı?

Bu sorulara, “aynı zeminden kaynaklanan” iki tutumun, aslında aynı şeyi yeniden üretmek üzere bir araya geldiğini belirterek cevap vermeyi deneyelim: Frankeştayn, bir yanıyla, yazı boyunca bahsettiğimiz ölçüm kozmolojisinin “ideal insan” yaratma bilimsel ütopyasının distopyaya çıktığı bir kapıyken, o kapının ardındaki yolu sorgulayan bir zemin arayışına yol açmaz. İdeal insan arayışının, bilimsel yargılarıyla ilgilenir; ancak o bilimsel kibri neyin ortaya çıkardığı meselesi sallantıda kalır. Bu yüzden, “zamanı kokutan ütopya/distopya” anlayışlarından, o anlayışların metot ve imkânları kullanılsa dahi, ibnü’l-vakt’e dönmeyen her yaklaşım, çürük zemini yeniden üretmek demektir.

Tekrar *Metropolis*’e dönelim. *Metropolis*, bir Babil Kulesi’dir... Tanrı’nın, yapılmasına izin vermediği, ütopyanın ürettiği bir şehri kulenin altında/etrafında örgütler. Bir “gelecek” inşa edilmiş, işçiler ve yöneticilerin birbirinden keskin çizgilerle ayrıldığı bir “mekanizma” üretilmiştir. Lang, film boyunca bu mekanizmayı sorgular görünür; “üst” ile “alt”ın; “el” ile “beyin”in bu işbölümünün yol açtığı ayrışmayı inanılmaz bir güçle tasvir eder. Araya da “birçok ütopyacıda görüldüğü” türden bir “Hristiyan arabulucu” koyar. Artık “el”, ile “beyin”, işçi ile yönetici, bu arabulucu aracılığıyla huzura kavuşacaklardır!

Lang’ın bulduğu çözüm, distopya ile ütopyanın nasıl bir geçişlilik arz ettiğine, bu tür “çözümlerin”, ontolojik zeminin bizatihi kendisiyle değil, nasıl da arazlarla uğraştıklarına delildir. Bilimsel/teknolojik ilerlemelerin yaratacağı ideal toplum düzeninin içinde birtakım problemler yaşanabilir; ancak bu problemler aynı zeminde kalınarak çözülebilir şeylerdir Lang’a göre.

Metropolis’in 20. yüzyılın başlarındaki bu iyimserliğinin, yüzyılın ikinci yarısında distopyanın galip geldiği bir kötümserliğe dönmesinde İkinci Dünya Savaşı’nın ütopyaların hemen tümünü çöpe atmasının payı büyük elbette. Ancak ütopyaları ortaya çıkaran modern düşünce biçimlerinin, toplumsal alanı neye dönüştürdüğünü tespit etmeye başlayan Batılı düşünürlerin (Baumann’dan bahsettik burada, ama başka düşünürlerden de bahsedilebilir) özellikle ana akım edebiyat ve film sanatında “ontoloji ile ilgilenen” bir karşılığını bulmak çok kolay değil.

Dünyadaki tüm Hollywoodlarda, özellikle bilim-kurgularda ortaya çıkan distopyalar, çoğunlukla *Metropolis*’te olduğu türden bir arabulucu aracılığı ile “ütopya” ile geçişlilik arz eder. James Cameron’un ilk *Terminator*’ünden, Paul Verhoeven’in *Total Recall*/*Gerçeğe Çağrı* filmlerine kadar, hemen bütün Hollywood distopyaları bir şekilde kendilerini ütopyaya çıkaracak yollarla bir “happy end”e çıkarlar. Wachowski Kardeşler’in *Matrix*’i “geleceğe” dair zehirli bir tasavvurun yan etkilerini ifşa ederken, “asıl olan” ile ya da ibnü’l-vakt ile ilgilenir görünmez. Arazlardır bu problemleri ortaya çıkaran ve o arazi ortaya çıkaran “arıza” çözüldüğü an, problemler de çözülecek ve mutlu sona ulaşılabacaktır! Gerçi “mutlu son”a ulaşmak için o filmin serilerinin sonunu beklemek gerekecektir; ama ütopya daima ertelemek ve “şu an”ı kirletmek değil midir zaten?

S. Spielberg’in Philip K. Dick’ten uyarladığı *Minority Report*/*Azınlık Raporu* filmi, üzerine biraz daha kapsamlı düşünülmesinin gereği anlamında önemlidir. Zira korona sonrası dönemle ilgili epey bir iz taşır bu film. Suçluları “suç işlemeden” bulacak bir teknoloji, hastaları “hasta olmadan” tespit edecek bir başka gözetim teknolojisini de ima eder. Film, teknik ilerlemenin insanların beynini okuyabilecek duruma geldiği bir çağda geçiyor. Beynin bir bölümünde

suçla ilgili “bölümü” okuyan uzmanlar/ajanlar, “gelecekte” suç işleyecek olanı suç işlenmeden önce bulma yetisine sahip oluyorlar! Ancak, keser dönüyor ve bizatihi ajanın kendisinin ava dönüştüğü bir “aksiyona” zemin hazırlıyor. Çok sağlam bir çıkış noktası olmakla birlikte, ne Dick’in hikâyesi, ne de Spielberg’in yorumu, bu meselenin “hukukun ontolojisi” ve “suç ve cezanın insanın varoluşu ile ilgisi” boyutlarına kafa yoruyor görünüyorlar. Zira distopya öyle ya da böyle ütopyanın arka kapıdan desteklenmesi aracılığıyla kuruluyor Hollywood’da. Aynı Baumann’ın “bahçecilik” tanımlamasında derinleşmeye çalıştığı katliam mekanizmaları gibi bir mekanizmanın inşa ve ifşası aslında filmin çıkış noktası. “Arızalı” olanın önceden fark edilip “ayıklanması” ile ilgili bir durumun, bizatihi bahçeciliğin sorgulandığı bir yere değil, bahçecilik biçimlerinin değiştirilmesine yönelik araçsal bir mekanizmaya yönelmesi, bu tür eserlerin kaderidir post-modern Batı dünyasında.

Sinemanın, ütopyanın daha çok distopya tarafıyla ilgilenmesi, bu kandanın “aksiyon” ve “düşündürme/felsefi gösterişçilik” meselesindeki cazibesıyla ilgili daha çok. Bu sebeple özellikle “kategorilendirme” saplantısının temel yatağı modernliğe iman etmiş düşünür ve eleştirmenlerce distopya olarak değerlendirilen pek çok filmin, ütopyayı/distopyayı üreten bataklıkla değil de o bataklığın sinekleriyle ilgileniyor olması doğal gelmeli bizlere... Üstelik ilerleyen bölümlerde bahsedeceğimiz birkaç “berzah filminin” yanlış olarak distopya olarak tanımlanmasının sebeplerinin de aynı zemin çürümesi olduğunu tespit etmemiz önemli.

Kubrick’in 2001: *Uzay Macerası* gibi film tarihinin önemli filmlerinden birisinde bile, yapay zekânın insan olmakla ilişkisini sorgulamak yerine; yapay zekâyı bir arızasıyla eleştirmek ama o arızayı “evrimsel süreçte” geçirilen bir yol kazası olarak tanımlamak

modernliğin yapı taşlarını görmemiz açısından önemli...

Distopya denince aklımıza gelebilecek ilk kişilerden birisi olan George Orwell'in 1984'ünü uyarlayan Michael Redford ile Ray Bradbury'nin romanını *Fahrenheit 451* ile filme çeken F. Truffaut'un yaptıkları üzerine düşünelim biraz da... 1984, geleceğin şartlarını "bugünden" belli eden bir "geleceği" tasvir ediyor. Aslında Baumann'ın H. G. Wells'ten alıntıladığı pasajda çok net belli olan bir geleceği... Bahçecilik Çağı'nın son aşamaya getirdiği bir toplumda, "verim için" gözlenen, takip edilen, yönlendirilen insanların oluşturduğu bir "Güneş Ülkesi"ni... Hristiyan "Tanrı'nın Krallığı"nın seküler bir versiyonu!

Fahrenheit 451'deki "ülke" ile pek bir farkı yok Orwell'inkinin... Her iki filmdeki dünya da -ki sonraki pek çok distopyanın, hem ana akımda hem de 'sanat sinemasında' yansımalarını bulduğu eserlerdir bunlar- temel olarak Bahçecilik Çağı'nın epistemolojisine dair bir şey söyleme çabasıyla distopya; ama bu çağı tersine döndürecek ontolojik zemin kayıpları hâlâ belirgin olduğu için de ütopyadırlar. Gerçi belli belirsiz "ibnü'l-vakt" arayışları da yok değildir bu eserlerde. İki filmde de bu arayışın sembolik durağı aşktır... Aşk, bir uyandırış, bir uyanış olarak değer kazansa da, derine kazımaya yol açacak manevi bir silkelenişe dönüşmemesiyle Batılı ve "modern" kalmaya devam eder. Daha çok "liberal özgürlüğü geri kazanma" olarak ifşa edilir. Bu da "liberal özgürlüğün" zaten bu distopyaların temel ve öldürücü kaynağı olduğunun farkına varılmadığı bir tutulma hâline karşılık gelir.

Özellikle moda kavramların film/sanat eleştirisinde kullanılmasının doğurduğu çarpık yapılaşmalardan birisidir, gelecekle/belirsiz zamanla ilgili "kötümser" görünen her filme distopya damgası vurmak. Semih Kaplanoğlu'nun önemli filmi *Buğday* da,

benzer bir akıbeta uğradı. Distopya olarak tanımlanan *Buğday*'ın neden distopya olmadığını anlamamız, ütopya/distopya kısır döngüsündeki kaçış noktalarını tespit etmemiz için önemlidir.

Distopya, gerçekleşmemiş/gerçekleşmesi bir süreliğine ertelenmiş ütopya demektir bir anlamda. Yani, toplumun modern "bahçecilik" ile "dönüştürülme" eyleminin akamete uğradığı; ama yine de "bilimsel inanca" ve "dönüştürme saplantısına" olan tutkunun sağ ve salim kaldığı bir dünyadır. Arazların çözülmesi durumunda distopya ile ütopya arasında her zaman bir geçiş noktası bulunabilir. Bu yüzden bahçecilik biçimleri arasındaki farklılıktır ütopyaları distopya yapan şey ve her ikisinin de temeli modern ilerlemeci düşüncenin çürük zemininde yatar.

Distopya, zamanı "geride bırakan"; ütopya ise "zamanı erteleyen" demektir bir anlamda. Her ikisinin de ibnü'l-vakt olan ve "eşref-i mahlûkat" olduğu şuurlunda olan insanla ilgisi asgaridir. Kaplanoğlu'nun filmi, gelecekte belirsiz bir zamanda, bilimsel ilerleme saplantısının insanlığı getirdiği yeri sorgulaması anlamında distopya olarak anlaşılmaya müsaittir. Ancak, Kaplanoğlu'nun "aradığı" şey, bilimsel ilerlemenin "sathi" ve "sınırlı" başarıları ya da başarısızlıklarını sorgulamak yoluyla ütopya/distopya arasında bir bağ kurmak ve çürük zeminin bir süre daha ayakta durmasına su taşımak değildir. Bir "gelecek" tasarımı ve bir "geçmiş" kaygısı da değildir *Buğday*. Daha çok tüm zamanların üstündeki "zamansızlığın" keşfidir. Bunu da "şu an" aracılığıyla yapar.

Sinemanın eşsiz zaman kapasitesi, ibnü'l-vakt olarak insanı "kavramak" anlamında önemli bir alet çantası sağlıyor şuurlu bir yönetmen için ve Kaplanoğlu da bu beklentiyi boşa çıkarmıyor. Kaplanoğlu, *Buğday*'da, filmin sonunda da tüm hakikatiyle gördüğümüz gibi, "asıl olanın", ibnü'l-vakt olanın peşindedir. "Bilimsel olan"ın

kısmi başarısızlığı ya da sonda gelen "başarısı" zemin üzerine yaptığımız kazıyı değiştirmez. Bu yüzden, aynı Tarkovsky'nin *Stalker* filmindeki gibi, öyle ya da böyle bir "bilimsel çözümün" değil, "bilimsel olanın" da kökünden çıktığı bir hakikatin arayışdır film. Bu yüzden yüzeysel umudun yitirilmiş gözüktüğü durumlarda dahi, bu tür filmlerin bir umudu vardır: Allah var, umut vardır zira ibnü'l-vakt için...

Tarkovsky'nin *Stalker* ve *Solaris* filmleri sıkça bilim-kurgu ya da distopyalar olarak tanımlandı film eleştirmenleri tarafından. Eleştirinin ontolojik zeminden koptuğu her anda, yüzeysel kavramlaştırmaların hegemonyası hâkim olur bakışımıza. Hâlbuki aynı Kaplanoğlu'nun filmindeki gibi bu iki film de, -ve mesela Kubrick'in 2001: *Uzay Macerası* filminin zıddı olarak- "ibnü'l-vakt" olan insan'la ilgilenir. Modern bireyciliğin bireyselliğinin, bir yanıyla toplumsal bahçeciliğe, öte yanıyla da sonsuz bir ontolojik yalnızlığa attığı birey ile değil... Hâlbuki ibnü'l-vakt olarak insan, "her an bir şen üzere olan Rabbi" ile birlikte olduğunu bilmesi anlamında asla yalnız değildir. *Stalker*'ın sonunda da *Solaris*'in finalinde de yaşanan şeylerin, bir "kaçış" gibi görünmelerine rağmen bir "kavuşma" olması bundandır. Zira "berzah" bir tür kavuşma mekânına tekabül eder bu tür filmlerde. Film sanatının "berzah imge" olarak adlandırabileceğimiz imkânları, bizatihi "şu an"da var olan/akan zaman ve mekân aracılığıyla, Zweig'in Dostoyevski için söylediği gibi, "Tanrı'nın yüzüne dokunur." "Bitmeyen bir düş" olarak ebedi hayat'ı, "şu an" üzerinden temaşa etmeye başlamanın yollarını açar...

Ütopya ve distopyalar "insan"la ve Allah ile kavuşmazlar. Zira zaten "tasarlanan" gelecekler ve o gelecekler adına "geçmişin ve tarihin düzenlenmesi" de "Tanrı'nın ölümü" ve giderek "insanın ölümü" ile birlikte gerçekleşmiştir. Özellikle büyük sanat eserlerinin bu

"kavuşamama" hâlini tasviri elbette önemlidir. Ancak çoğunun bu tasviri "manevi yola" dönüştüremediği gerçeğini tespit etmemiz gerekir. Kafka'nın *Dava* ve *Şato*'su başta, tüm eserleri böyle eserler olarak görülebilir. "Kavuşamama" ve "ebedi bir suçtan suçlu bulunma" modern insanın ütopya çabalarının akamete uğramasının sağlam tasvirleri olarak öne çıkar Kafka'da. Bu anlamda film sanatında, özellikle bu tür tasvirlerin pek çoğunun Kafka ilhamlı olması bizi şaşırtmamalı. İster politik, ister toplumsal, ister bilimsel distopyaların "Kafkaesk"i bir tür "lâmekan" olarak tasarımı, bilmeden de olsa, ibnü'l-vakt'e çıkan bir uç çıkarıyor bünyesinden.

Kurban

Orson Welles'in *Dava*'sı, Haneke'nin *Şato*'su, V. Fokin'in *Dönüşüm*'ü, R. Rouiz'in *Ceza Sömürgesi*, Balabanov'un *Şato*'su, hatta tümüyle politik/seküler bir yaklaşımdan inşa edilmelerine rağmen M. Jancso'nun filmleri bir yanıyla distopyanın (geçmişteki tarihe, tarihsiz ya da geleceği yönelik) çıkışı olurken, öte yanıyla "kavuşamama" üzerinden "kavuşma" imkânlarını deşifre eder.

B. Tarr'ın başta Satantango olmak üzere, tüm filmlerinin, çıkış noktası olarak "seküler" bir dünya ile ilgililerine ve "çorak ülke" tasvirleri olarak önem kazanmalarına rağmen, manevi bir

tını olarak "insanın hakikatine" kazı yapmaları bundan olmalı.

Film sanatı, özellikle post-modern dönemde, yapay zekâ ve akıllı makineler ve özellikle genetik teknolojileri üzerinden çokça "distopya" görünümeleri ortaya koyuyor. Semih Kaplanoğlu'nun *Buğday* filminin kolayca distopya olarak damgalanması bu moda ile ilgili biraz da. Zira bu tür filmlerin kahir ekseriyeti, yapay zekâ ve genetik teknolojileri üzerinden "geleceğe" bakarken, daha önce de söylediğimiz türden bir "bilmececilik" soyunuyor. Ana mesele insanın varoluşu ve kâinattaki yeri üzerine bir dert olmaktan çok, bilimsel/teknolojik ilerleme denen şeyin, "ilerleme"

ilgisi olduğunu... Peter Brosens ve Jessica Woodworth'un beraber yönettikleri *Fifth Season/Beşinci Mevsim* filmindeki gibi ya da Kaplanoğlu'nun *Buğday*'ındaki gibi "bitkiler birden ürün vermeyi, hayvanlar birden süt, yumurta, bal vermeyi bırakırsa..." sorusunu soranlar var dünya sinemasında. Ve her önemli bakış, kendi geleneğine dair bir ipucu da veriyor yönetmenin. Brosens'in özellikle Uzakdoğu hikmet geleneklerine olan ilgisinin yönlendirdiği bir bakış söz konusu filminde ve bu yüzden Kaplanoğlu kadar olmasa da o da "insan parçacığı"nın yani bizi ibnü'l-vakt kılan şeyin peşinde.

Konstantin Lopushansky'nin 80'lerin sonlarında yaptığı *Ölü Bir Adamın Mektupları/Dead Man's Letters* (1986) ve sonraki muhteşem *Bir Müze Ziyaretçisi/A Visitor of a Museum* (1989) bugünkü korona günlerini anlatıyor gibiydi adeta. Lopushansky, filmlelerinde "gelecek" ile ilgili çok karanlık tasvirler yaparken, çölü büyüten zehirli çiçeğin köklerini yakalayıp çekmeyi de amaç edinir. Bahçecilik Çağı'nın yaptığının tam tersini el yordamıyla yapmaya çalışmak... Ustası Tarkovsky gibi, belki ibnü'l-vakt olarak insana ve onun Allah'ına tutunamasa da, özellikle "kavuşamama" ve "suçluluk" üzerinden "tutunma" yolları aradığı muhakkak.

"Bir Müze Ziyaretçisi"nde "Çıkarın bizi buradan" çılgılığının her hücremizde yankı bulduğu o korkunç dünyayı "yaratın" şey neydi?" sorusu bugünlerde çok daha ciddi bir anlam kazanıyor doğrusu. Korona virüs salgını sebebiyle önce Kâbe'yi ziyaretimize kapatan, sonraki günlerde camileri yetim bırakan yaşadığımız bu şeylerin ön-izleri miydi orada gördüğümüz? Yönetmenin çılgılık çılgılığa ve büyük bir acıyla işaret ettiği "Tanrı'nın çekilmişliği"nin kuruttuğu, çaresiz bıraktığı ve bize "çıkarın/çıkarmayın bizi buradan" çılgınlıkları atmaktan başka bir çare bırakmayan "buz çölü"...

Bugünlerde, içimde hep aynı soru yankılanıyor: Allah'ın "çekilmişliği"nden

daha büyük bir ceza olabilir mi insanlığa? Galileo’nun ilkelerini koyduğu şeyin yaşadığımız bu sonuçları aslında düpedüz “Tanrı’yı hayattan kovmak”-tan dolayı değil de nedendir? *Bir Müze Ziyaretçisi*’nde Lopushansky, aynı, ustası Tarkovsky gibi tabiatla ve “kendi” ile uyumunu kaybetmiş insanlığın ne tür bir kıyametle yüz yüze kalacağını derdine soyunuyordu. Ancak ustasındaki umut yok Lopushansky’de. Yüz yüze bırakıldığımız şey, taşıması, tecrübe etmesi çok zor, çok ağır, çok acı bir şey... “Tanrı’nın çekilmişliğini” ısrarla “*insanın kendi eliyle yapıp ettiklerine*” bağlayan yönetmen, *Buğday*’ın yönetmeni gibi bir umudu da taşıyor asla. Sesimize “ses vermeyen” bir Tanrı’nın, çekilmişliği, insanlığı, ceza olarak terk etmesi ile yüz yüze bırakıyor bizi. Film, bugünlerde sıklıkla aynı şeyi düşündürüyor bana: İnsanın en büyük acısı ne olabilir? Cehennem’de yanmak mı? Sanmam! Cehennem’de de Allah’ın rahmeti var çünkü! Ama “Tanrısı çekilmiş bir dünya” yani “acımızı, Tanrı dâhil kimsenin duymadığı bir dünya” kadar ağır, taşıması zor ve acı veren bir şey olduğunu sanmıyorum. Lopushansky, her iki filminde, ama özellikle de *Bir Müze Ziyaretçisi*’nde tam da böyle bir dünyayı tasvir ediyor.

Bugün “kapatıldığımız” evlerde “açıldığımız” dijital dünyanın, bir tür “Sahte Tanrı” olarak gözümüzün önüne sokulduğunu gözden kaçırmayalım asla. Ve ancak bir Sahte Tanrı’nın yapabileceği göz boyamayı yapıyor bu kuşatma: Acılarımızın duyulduğu sanrısını inşa ediyor... Online rakamlar olarak insanların öldüğü dünyaya korku salan bu kuşatılmışlık hâlinin, bir “görünmeyen” sebebiyle olması da tarihin en büyük ironilerinden birisi olsa gerek. Görünen, görünmeyen her şeyi yaratan Rahman ve Rahim

olan Allah’tan “sıyrılıp” bir “yaratılmış olarak görünmeyen”in tutsağı olmak. Hani bilimimiz özgürlük getiriyordu ya, hani insanlığın tüm dertlerinin çaresi bilimdeydi ya... Sıvaları dökülen bilimin “görünmeyen bir yaratılmış” karşısındaki aciziyeti hâlâ bize bir şey söylemiyorsa, geleceğimiz bugünden çok daha kötü olacak bilelim...

Korona, temel anlamda Galileo’nun “ilkesine” Gödel’in tespit ettiği “hakikatin” direnişi demektir bana kalırsa. Gödel, bir kapalı sistemin, kendi içerisinde ispatlanamayacağını söylerken, o sistemin tutarlı olması için en az bir parametrenin “dışarıdan” alınması/kabul edilmesi gerektiğini ispat ediyordu. Mesela çok yetenekli bir matematikçi, tüm matematiği sıfırdan inşa etmeye başlasa, o matematik sistemin tutarlı olması için, her zaman o sistem, dışından alınması/kabul edilmesi gereken bir parametreye ihtiyaç duyacaktır. İster sağduyuyla diyelim, ister sezgiyle, isterse de başka bir şeyle “bilinen” bir şey, diğer bütün bilgiler için referansa dönüşecektir... Bu durum, hem tüm modern kozmolojilerin, hem evrim kuramının hem de ultra-modern çağlarda önümüzde büyük bir imkânmış gibi sunulan “yapay zekâ”ların iflas etmesi demektir. Son tahlilde bilim, kendi iç tutarlılığını sağlayabilecek unsurlara sahip değildir. Sahip olduğunu sandığı her anda da büyük felaketlere maruz bırakmıştır dünyayı. Velâkin şu an aramamız gereken bir ilk-muharrik bile değildir artık; bir “Her-Muharrik” kurtarabilir ancak bizi!

1. Ultra-Modernlik ve Birkaç Diziden Örnek

Ultra-modern cinnet çağında yaşıyoruz artık. Korona, felaketle birlikte, yaşadığımız bu çağı adlandırmak için büyük de bir imkân veriyor bizlere. Modernitenin uç noktalarına evirildiği ve giderek kendi başlangıç amaçlarını çiğneyerek insanın ölümüne yol açtığı bir uçurumun kıyısındaız hep birlikte...

Kimileri bunu post-modernite olarak tanımlasa da, olan şey, modern amaç ve yöntemlerin, karşıtı gibi görünenlerin eliyle yeniden ve çok daha uç fanatizmle yeniden üretilmesidir. Teknolojinin araçlıktan amaç olmaya dönüştüğü bir fanatizmin... İlerleme, bilim, teknoloji ve medya putlarıyla çepeçevre sarılmış vaziyetteyiz. Özgürlük, çağımızın “uzmanlarının” en sık kullandıkları göz boyama aracı... Araçların bizi özgürleştirmek için var oldukları yanılsamasıyla kuruluyor bütün ruh tuzakları. Hangi din, ideoloji ya da hayat görüşüne sahip olursak olalım, her birimizin en büyük putları oluyor özgürlük ve teknoloji...

Cinnet, kendini en normal görünüm-lerin ardına gizler. Masum bir toplu mesajlaşma aracında; bizi özgürleştirdiği sanrısıyla birer kibir besleyiciye dönüşmüş sosyal medya biçimlerinde; iletişim teknolojilerinin en akıl almaz ileri elektronik görünüm-lerinde... Aklımızı kamaştıran bütün bu ileri teknoloji araçlarının nasıl bir dünya ve insanlık önerdiğini, dahası önerinin ötesinde, buyurduğunu görmekten aciz uzmanların, “uzman reçetelerinin” diyarında kendiliğinden mayalanan bir şeydir cinnet... Her bir uzman, sistemin içinde ya da kenarında, muktedir ya da muhalif, sistemin çarkını döndürmekle yükümlü birer makyaj unsurudur artık! Ultra-modern cinnet, uzmanların cafcacılı reçetelerinin perdelediği bir çürümüşlük hâlidir...

Müslümanlar olarak bizlerin, çağın körleş (tir) mesine karşı ve uzman reçetelerinin zehirli ilaçlarına panzehir olacak bir çaremizin olmaması epey acıtıcı. Düşüncemiz, felsefemiz, hikmetimiz, sanatımız, sistemin devasa çarkları altında çarkın varlığının farkında olmadan yaşayıp gidiyor! Gelenek, bütün o olağanüstü birikimiyle dahi, sadece aktarılan ve “geride” kalması gereken bir uzman bilgisine indirgeniyor. Etrafımız, muhakkiklerin, İslam filozoflarının, sanatçıların, âlim ve ariflerin yazıp yaptıklarını anlatan “uzmanla” dolu. Ancak,

aktarılan o devasa birikimle bugün ne yapabileceğimiz meselesini dert edinen kimse yok! Korona günlerinde yapıp ettiklerimizin kahir ekseriyetinin, koronayı üreten mekanizmanın bizatihi kendisine su taşıdığını hiç fark etmiyor olmamız da bundan. Hepimiz “Bizi dijital sisteme teslim etmek istiyorlar” şikayetini dijital sistemlerin bizatihi içinde debelenerek yapıyoruz; “gittikleri her yere ruh üflediklerini iddia eden medeniyet goygoycuları” televizyonlara online bağlanarak “dijital sistemlerin

herkesten farklıyım” tarzıyla solumak ve solutmak...

İşte tam bunların ortasında muhatap olduk korona ile ve tam da bunların ortasında onu ortaya çıkaran teknoloji ideolojisine destek veriyoruz... Bütün bu saydıklarımızın hem bir sonucu korona hem de her birini gözden geçirmemiz gereken zorlu bir imtihan arası... Taptığımız bilim ve teknolojinin bizleri nereye getirdiğini görmek için bundan daha büyük bir fırsata sahip değiliz bana kalırsa.

Metropolis

insansızlığından” şikayet ediyor. Şikayet ettiğimiz şeyleri hayatımızla öyle destekliyoruz ki, hemen hepimiz online seminerleri, konferansları, dersleri, velakin “kalbi olmayan” temasları kanıksamış gözüküyoruz. Medyamız, bize giydirilen “deli gömlekleriyle” oyun oynamakla meşgul. Sosyal medya, Müslüman dünyasında düşünürden köşe yazarına, edebiyatçısından şairine, imanla ve kökeni ilahî olana dayanan ahlâkî ilkelerle imtihanını konu almış hepimizin tüm unsurlarına teslim olduğu bir nefsi emmare mekânı... Sosyal medyanın, kodlarını çözmek ve çarka çomak sokup patlatmak yerine, onun “herkesleştirici” havasını “ben

Tam da bu bağlamda *Kara Ayna*/ *Black Mirror* ve *Devs* dizilerinden bahsetmek istiyorum kısaca... Her ikisi de tekno-paganizmin değişik unsurlarını düşünmemize sebep olmalarıyla kıymetli, her ikisi de “finallerinde” yürüyüşlerini yine o tekno-paganizmi yeniden üretme çabalarıyla tehlikeli iki diziden... *Dekalog*, nasıl modern çağın, imanla ve kökeni ilahî olana dayanan ahlâkî ilkelerle imtihanını konu almış ve bu çağda nasıl imanlı, aşklı, adil kalınabilir meselesini dert edinmişse, *Black Mirror*/ *Kara Ayna* başlıklı dizi de çağın teknoloji ve medyaya iman etmiş

insanının uçurumdan düşüyor olmasını dert ediniyor. *Dekalog*’un çağı “Tanrı’nın öldürüldüğü” bir çağ idiyse şayet, *Kara Ayna*’nın dönemi “ölen Tanrı’nın” yerine teknoloji tanrılarının ikamesinin medya eliyle son noktasının konulduğu çağ olarak anlaşılmalı...

Sosyal medyanın gücünün, özgürlük alanı olarak Müslümanlar tarafından dahi kutsanmasının, nasıl bir cinnet hâline yol açtığının farkında olmadığımız bu zamanda, sosyal medya denen şeyin nasıl uyuşturduğunu, unutturduğunu ve tektipleştirdiğini son derece zeki biçimde “distopya”ya dönüştürüyor dizi ekibi. Dizide gördüğümüz teknolojilerin çok uzak bir zamana ait gibi görünmesi aldatmasın bizleri. Zira ilk adımları bugünde olan bir patikanın son noktasını görme uzak-görürlülüğüdür diziyi kıymetli yapan. Tarkovsky’nin *Solaris*’te, uzayın derinliklerinde “kendimizi bulmak için” gösterdiği çabanın adeta anti-tezini ifşa ediyor *Kara Ayna* ekibi. Zira *Solaris*’te dönülecek bir “kendi” vardı hâlâ; ancak *Kara Ayna*, teknolojinin “dönülmez akşamının ufkunu” ifşa ediyor. Bugünden yolunun sınır taşlarını koyduğumuz patikanın yarın nereye çıkacağını...

Dizinin ilk sezonunun ikinci bölümünde, emeğiyle hayatını idame ettirenlerin, Acun benzeri karakterlerin ürettiği bir “kurtuluş teolojisinin” hayaliyle yaşadığını görmek, Lang’ın *Metropolis*’ini aklımıza getiriyor. En alt katta üretim için yaşayan “el” ile üst katta ellerin ürettiklerini har vurup harman savuran “beyin” arasında hâlâ bir uzlaşım söz konusuydu *Metropolis*’te... *Kara Ayna*, o uzlaşım imkânının tükendiği bir dönemin kıyametini haber veriyor. Artık hiçbir şeyin gerçekliğinin kalmadığı bu akvaryumda, herkesin tıklıldığı bir hapis vardır. Ruh hapishanesi mutlak, beden hapishanesi ise görelidir... Ve tüm hapis odacıkları diğerinin varlığına bağ (ım) lıdır... Uzlaşım yok, toptan parlama ve patlama vardır artık... Cehennem...

Bu yapı, muhaliflik ile iktidarı aynı makinenin çarkı hâline dönüştüren ve medyanın, tüm unsurlarıyla “çarkın ruhunu” oluşturduğu cinnet döngüsüdür. Döngüden çıkış uzaklarda kalmıştır. Mesela Acun benzeri tiplerin programına, âşık olduğu kadının “ruhen öldürülmesinin” verdiği acıyla, sistemin tüm pisliklerini dökmek üzere (üstelik oraya çıkmak bedava değildir, bisiklet sürülerek edinilen puanlardan çokça toplamanız gerekir) çıkan bir adam, sistem içinde “sistem eleştirisinden rantlanan” bir görevliye dönüştürülür. Haftanın belirli günlerinde adama “sistem eleştirisini” yapması için program verilir. Başlangıçta cinnetine işaret ettiği her şeye protesto olsun diye kendi boğazını kesme amacıyla özenle saklanan cam parçası, artık rantı getiren araçlardan birisi olarak mücevher kutularında saklanır. Sistem, öyle bir “adaptasyon kabiliyetine” sahiptir ki; içinde eritip yok edemeyeceği hiçbir şey yoktur. Zira insanın en kolay yakalandığı zeminden tutmaktadır her şeyi... “Allah’ın öldürüldüğü” çorak ülkenin çölünden...

Kara Ayna dizisinde, hafızayı “görünür ve saklanabilir” yapma teknolojilerinden, insanlar arasındaki ilişkileri sosyal medyada olduğu gibi “bloklamak” ya da “bloklamamak” olarak tanımlayabilecek “protez ‘yüksek teknoloji’ gözlemleri”, insanın düşünme biçimini kopyalayıp “kopya insan yaratmaya” kadar günümüz teknolojisinin patikasını çizdiği şeylerin son aşamaları oldukça zeki hikayelere malzeme ediliyor. Dizinin ilk iki sezonunda asıl mesele, bir Hollywood filmi olduğu türden o cihazların ütopya şovunu yapmak değilken, sonraki Netflix sezonlarında tümüyle değişen bir paradigmayla karşı karşıya kalıyoruz. Dizinin ekibinin ilk iki sezondaki derdinin teknolojinin gittiği bu yolda, neyi kaybediyor olduğumuz meselesini derinmesine kazımak olduğunu söyleyebiliriz... Allah’ın biricik yarattığı, aklın, hafızanın, ruhun, kalbin, kâinat ve Allah ile insan arasındaki bağı

sürekli kılacak bir şekilde “çok hassas bir terazi ile düzenlendiği” insandan, teknolojinin “yarattığı” “elektro-insan” a geçişin neleri doğurabileceğini...

Modernitenin bir parçala (n) ma “uygarlığı” olduğu, parçalanmanın sadece Allah-kâinat-insan bağına ya da bilgi, eylem, aşk, iman, irfan, ahlâk, neşe arasındaki bağları parçalamanın ötesindeki her şeye sirayet edeceği ve bir duvara toslamadan duramayacak olduğu meselesi, modern sapkınlığın yazgısı üzerine düşünen hemen herkesin üzerinde hemfikir olduğu bir şeydi aslında. Parçalanma, bu defa “mekanik parçaların” her birisi için aynı hızla yürütülmeye başlandı. İnsan bedeni, “kendi başlarına her birisi salt bir makine parçası olan” organların toplamından ibaretti! Öyleyse, “arızalanan” ya da “işlevini yerine getiremeyen” parçalar gayet tabi yeni parça ile değiştirilebilirdi! İşte korona bütün bu parçalanmaların sonunda ortaya çıkan bir uyarıcı olarak gündemimize girdi. Çözümü “bütüncül” bir hakikat arayışı ve onun bilgisi, ilmi, sanatında mı, yoksa yine o parçalanmayı üreten şeyde mi arayacağız sorusu günümüzün en hayati sorusu artık!

Organ nakilleri çağı diyorum çağımıza. Zira bu, canlı organizmayı, salt mekanik parçaların toplamından ibaret gören bir mekanizmin bir karşılığı... Filanca geni, falanca geni, filanca organı... Hepimizin “dini destek” fetvalarıyla yanında olduğumuz organ naklinin, modern uzmanlıkların kafesinde salt tıbbi bir mesele olarak ele alınması, insanı insan olmaktan çıkaracak her “gelişmeye” zemin hazırladı. Organ nakilleri, önce insanın “iç organlarından” başladı. Hayati kimi organlardaki hasarlar, başka insanlardan alınan organlar yoluyla ikame ediliyor ve hasta hayata döndürülüyordu. Bu, elbette tıp tarihinde büyük bir başarı anlamına geliyordu. Organ naklinin, insan sağlığı için önemi elbette inkâr edilemezdi! Ancak, bu “bilimin” kökeninin, insanı ve var olan her şeyi parçalanabilir

legolar olarak gören modern zihniyetin lokomotiflerinde olduğunu tespit etmek, bu parçalanma ve “protezlerle yeniden üretme” mekanizmalarının nerelere kadar varacağını tahmin edilmesi için önemlidir.

Kara Ayna ekibi, yukarıda sözünü ettiğimiz parçalanmanın nihai aşamasında ve ruhun kaybına yol açan noktada, teknolojinin, ruhun yerine neyi ikame edebileceği sorusunu ilk iki sezonun tüm bölümlerinde soruyor. Madem insan bedeni parçalarına ayrıldı ve tüm parçalar elektronik parçalarla ikame edildi, ruhun yerine ne koyacağız? Yazılım teknolojilerinin geldiği son aşama olan yapay zekânın tüm unsurlarıyla cılalandığı bir dönemde ve insan kopyalamanın biyolojik ya da elektronik olarak mümkün olup olmadığı meselesinin sorulduğu çağımızda, “kopyalanan insanın” ahlâkî durumunun ne olacağı, neye inanacağı ve nasıl yaşayacağı meselesi üzerinden bir kıyamet tasvirine soyunuyor dizi ekibi. İnsan, modern düşüncenin, “hiçbir ‘Üst İlke’ye bağlı olmadan kendi ayakları üstünde tutup, bir dünya cenneti yaratma iddiasındaki” başlangıç amaçlarının tersine bizatihi kendi “yarattığı” bilim ve teknoloji ile insan yapımı bir cehennem mi oluşturuyor acaba? *Kara Ayna*’nın ilk iki sezonunda verdiği cevapla sonraki sezonlarında verdiği cevaplar tümüyle birbirine zıt. Sonraki sezonlar “tamam, bilim ve teknoloji pek çok kötülüğe yol açıyor; ama bunu çözmenin yolu yine bilim ve teknolojiden geçiyor!” cevabının verildiği makyaj sezonları büyük oranda. Bu, kapalı sistemin kapalı olmaya devam edebilmek için, bir “ruh” a gereksinim olmadan yaşayabilmesi için ne türden kalibrasyonlara ihtiyaç duyduğunu düşünen bir geri-besleme demek aslında.

Devs başlıklı dizide de durum Kara Ayna’dakine epey benziyor. Bir tür tanrılığa soyunan yapay zekânın düştüğü durum ve determinist/mekanik bir âlem tasavvurunun sorgulanması söz

konusu... İnsanın, geçmişi, geleceği ve bugününün determinist bir “bilimsel zekâya” indirgendiği yapı, filmin sonundaki patlamadan da yine aynı bilimsel zekâ ile “çıkmayı” beceriyor. Devs, Deus’a dönmüş ve geçmişi, geleceği ve “şimdi”yi tasarlama kabiliyetine sahip olmuştur!

Son tahlilde en başta sordüğümüz soru yine baki: Yapay zekâ, bütün yazıda perdesini aralamaya çalıştığımız o “ilkeler” eşliğinde mümkün olabilecek bir şey mi? Gödel’in kuramı üzerine yorum yaparsak değil... İnsan akıllı, nasıl ki var olmak için muhakkak, kendisine “Ruhumdan üfledim” diyen Rabbine muhtaçsa, makine zekâsı da, insanın aklına -bir dış/müdahale edici unsur olarak- muhtaç... Ondan bağımsız olmayacağı için de, onu tıpatıp taklit edebilmesi de onu “aşması” da mümkün değil... Kendi bilmediği bir “çalışma biçimini” yapacağı makineye verebileceğini iddia eden bir aklın meşruiyeti modern düşüncenin tüm yapılarıyla birlikte iflasa uğradığı bu korona günlerinde tekrar sorgulanmaya değer bana kalırsa.

2. Korona Tıbbının Gelişi...

On, on beş yıl kadar önce epey popüler olan koyun Dolly’nin kopyalanması meselesi, sinemada da epey karşılık bulmuş ve insanın kopyalanmasının imkân ve tehlikeleri üzerine düşünenlerin yoluna dönüşmüştü.

Bu sorulara verilecek cevaplar, insanı ne olarak gördüğümüzle direk alakalı... İnsanı, salt maddi unsurlarından ibaret bir şey olarak gördüğümüzde, onu en azından teorik olarak kopyalama imkânında da bahsetmek mümkün. Ama insanı, Rabbiyle ilişkisi “her-muharrik” şeklinde tanımladığımız durumda, insanın maddi parçalarının toplamından çok daha fazla bir şey olduğunu anlamamız olası. Bu defa da o “fazla” olan şeyin ne olduğu, onun bir tür yazılım olup olmadığı sorusu gündemimize geliyor ve yazılım kopyalanması gibi

bir durumla bunun üstesinden gelinip gelinemeyeceği problemi önümüze çıkıyor. Modern ve ultra-modern paradigmaların buna vereceği cevap, nasıl bir duvara tosladıklarını” görmedikleri bir bilimci uzman cehaleti oluyor çoğunlukla... İnsanın ve hatta tabiattaki varlıkların birer makine olmadığını ve onları “yaşatan” şeyin başka bir şey olduğunu bilenler içinse durum son derece sakınılacak bir girişim...

Kopyalama eylemiyle, koronayı üreten eylemlerin (ister doğal ister yapay olsun) çok benzer olduğunu görmek lazım. Tabiatı ve üzerinde yaşayan her şeyi birer makineye indirgeyen ve makinelerde olduğu türden unsurlarıyla oynayarak makinelerin yapısını “bütüne zarar vermeden” değiştirebileceğini düşünen bir “uzman-cehaleti”dir koronayı üreten şey. Bir başka yazıda detaylıca bahsettiğim *Little Joe* filmi de olan şey budur. Çiçeklerin yapısını ve özelliklerini fitrata müdahale ederek değiştirebileceğini düşünen bilim anlayışıyla, koyun ya da insanı, onun “bütününe” zarar vermeden kopyalayabileceğini düşünen yol aynı yoldur. Tabiatın, insanın fitratına müdahale hakkını kendinde bulan bir bilimin yol açtığı kıyametle karşı karşıyayız son tahlilde ve bu virüsle mücadele ve virüs sonrası döneme hazırlık aynı araçlarla mümkün olamaz...

C: KORONA SONRASI DÖNEM: YAPAY ZEKÂLAR, GELİŞMİŞ TAKİP SİSTEMLERİ VE GÖZETİM İDEOLOJİLERİ

Korona sonrası dönemlerle ilgili pek çok düşünce duyuyor okuyoruz. Ancak bizler için asıl önemli olan, her ileri sürülen düşüncenin, nasıl bir paradigma üzerine inşa edildiğini anlamak.

“İnsanlara çip takacaklar” tezi sıkça dillendiriliyor. Bir tür “gözetim” için, cebinde o çiplerin en “güçlüsünü” taşıdığını bilmeyen bir cehaletin teorileri olarak görüyorum bunları. Akıllı telefonların en ileri teknoloji, en pahalı

ve gösterişli olanlarını taşımakta bir sakınca görmeyenlerin, sanki on yıldan uzun süredir her adımı bu telefonlar aracılığıyla takip edilemiyormuş gibi, böyle bir şeyden bahsetmesi, ne tür bir şeyle karşı karşıya olduğumuz hakikatini bilmiyor olduğumuzla ilgili.

İnsanın aklının, makine “zekâsıyla” manipüle edilip edilemeyeceği meselesi, yine o arabirimin ne tür bir inşa faaliyetine izin verdiğiyle ilgili ve tüm o yapay zekâ tartışmalarından bağımsız değil... Ancak şunu söylememiz gerekiyor ki, “gözetim teknolojileri”ne ve devasa ilaç firmalarına imkân verecek bir zafiyet pozisyonuna getirilmemizi sağlayan çok komplike bir korku propagandasının aracılığını yapan bir medya bombardımanı karşı karşıya olduğumuz açık. Tüm bu ağ içinde insanın konumu, ultra-modern bilim ve teknolojinin her unsuruna şiddetli bir itiraz getirip getiremeyeceğiyle ilgili olacak bana kalırsa.

Koronayı “üreten” şey, en başta alıntıladığımız Galileo “ilkesinin” bilim ve teknoloji anlayışlarıdır ve korona ile mücadele de, sonraki yeni-dünya tasavvurunda da ilk kaçmamız gereken şey budur. “Kutsal bir bilim” anlayışı... Nasr’ın tabiriyle, beklediğimiz, istediğimiz şey, ilkelerini “kutsaldan” alması gereken ve bu sebeple de bir ahlâkî, irfanî, aşkı olan bilim anlayışıdır. Teknoloji, ancak böyle olursa tapındığımız bir put olmaktan çıkarak gerçekten işe yarayabilen bir şeye dönüşebilir. “Gerekli olmayan şey günahtır!” diyen bir irfanın arayıcısı olmak zorundayız. Eğer bunu yapmazsak, bugün korona ile derde giren başımız, yarın çok daha beterlerini “üretecektir”.

Son tahlilde, insanın, âlemin “asıl hakikatini” anlayacak ve fitrata müdahalenin sadece müdahale edilen şeyi değil, tabiattaki her şeyi bozacağı şuuruyla sahip olacak bir “mücadele” tarzına ihtiyacımız var. Bunu yapabilir miyiz emin değilim, zira koronanın asıl sebebini fark ettiğimizi hiç sanmıyorum. ■

Şehrin İnsanı

BETÜL OK

ŞEHİR, İNSANLA BERABER ANILINCA BİR BÜTÜNLÜĞE TEKABÜL ETTİĞİ gibi eksikliğe de ediyor. Şehir, kendisinde gizli olanı yalnızca emek verene gösteriyor. Şehrin insanı, bu emeğin uzağında yaşamaya alışmış, şairin dediği gibi kaypak ilgilerin insanı mıdır? İnsanlığın varoluşundan bu yana mekân daima önem taşımıştır. Mekânın insanı kuşatması ve sınırlandırması, kısıtlı olan alanda verimli olunması gerektiğini düşündürmüştür. Sanayileşmeyle birlikte başlayan, insanın hayat içerisindeki rolü daha bir önem kazanmaya başlamıştır. Artık mekâna hükmeden, onu değiştiren dönüştüren, tasarrufa giden modern bir birey vardır. Modern birey, adeta ayağına dolanan ipi çözmüş, elleriyle bir dünya kurmaktadır. Fakat kendisini böyle hissederken mayınlara bastığının da farkında değildir.

Yaşam alanı genişleyen, daha çok insan tanıyan, hayatında rakamların, paranın, mevkinin önemi artan bir insan ortaya çıktı. Güven, en az sözü edilen

kavramlardan birisi oldu. Şehre taşınan modern birey, kalabalıklarda yalnızlaştı. Metropol insanı ortaya çıktı. *Paranın Felsefesi* kitabıyla tanıdığımız George Simmel, toplum içindeki modern bireyi tanımlamaktadır. “Toplum, bireylerin etkileşimlerinin bütünüdür ve toplum, bireylerin tek tek toplamından başka bir şeydir.” der. Şehir de böyledir, içindeki insanlar, insan ilişkileriyle anlamlı ve bütündür. İlişkilerin toplamıdır. Şehrin insanı toplumsal tipe örnektir. “Tip, ayırıcı özellikleri olan bir zümrenin, bir grubun, bir sınıfın temsilcisi konumundadır.” (Çetin, 2012: 147). Şehri süsleyen tipolojiler vardır. Örneğin; yabancı, cimri, iş adamı, yoksul, seyyah gibi. Şehir hepsini hem bir arada tutar

hem de belirli oranda birbirinden ayırır. Şehrin insanı tam olarak burada karşımıza çıkar. O, benliğiyle ve kendisine verilmiş birey olma şerefiyle caddelerde dolaşarak camekânlara bakar, izler. İşe gider, işten çıkar, evine gelir. Rutinin ve monotonluğun insanıdır. Zamani değerlidir, hep bir yerlere yetişmesi gerekir. Geç kalır. Dakiklik, hesaplanabilirlik, kesinlik metropole özgü varoluş tarzının karmaşıklık ve kapsayıcılığı tarafından hayata dayatılır (Simmel, 2009: 320). Kendisini temsil ettiğini düşündüğü yahut hiç düşünmediği bir siyasi partiyi seçebilir. O, birey olarak önemlidir ve toplumsal ilişkiler o kadar da kafaya takılacak şeyler değildir. Bu sebeple, modern yaşam daima onun bireyselliği

üzerine kuruludur. Daha iyi arabalara binmek, daha lüks evlerde yaşamak, daha iyi giyinmek, güzel yemekler yemek onun için daha önemlidir. Paraya sahip olmak belirleyicidir. Ne kadar harcarsa o kadar vardır. Önemli birisidir. Kendisine yapılan haksızlıklara karşı yüksek sesle konuşur. Şehirde bulunan mercilere müracaat eder. Kendisine karşı olan her şey için cesaret ederken, bir başkasının işine burnunu sokmaz. Şehrin insanı, “kalabalığın içindeki yalnızlık” olarak nitelendirdiği, bazen keyif ve ayrıcalık veren bazen de “yalnız mı öleceğim?” korkusunu barındıran bir sarhoşluk içinde yaşar. O, kalabalığın sokak aralarında gezinir. Benjamin’in ifadesiyle birer aylak (flaneur) olarak

hayatına devam eder. Flaneur, kalabalık içerisinde yaşayan terk edilmiş bir kişidir (Benjamin, 2002: 149). Siegfried Kracauer ve Walter Benjamin Fransızca “flaneur” diye adlandırılan “yazar gezer” tipinin ortaya çıkışını birbirine benzer ifadelerle tanımlarlar. Benjamin’e göre, “flaneur” yaya olarak dolaşırken düşünce üreten kişidir (Özgül, 2011: 48). Şehrin insanı düşünceyi kendi çıkarı için üretir. Bilinci dağınıktır. Ama uyanık olmak zorundadır. Hafızası dinç değildir. Unutmaların insanıdır. Hatırlamak, geçmiş bugüne taşımak ona göre gereksizdir. İlgisini her an her şey çekebilir ve bu ilgi aniden sönmüş olabilir. Tüketim toplumunun bir parçası olan bu tip, kendine gömülmekle de meşhurdur.

Sanat ve moda onun için bir gösteriş aracıdır. Hayatın bir yerinde, kendisini diğer insanlardan ayıran üstün kılan bir sanat anlayışı vardır. Kimisi de hayatın kendisini sanatın üstünde görür. Hayat okulundan mezundur. Onu önemser, ilgiyle bakar, büyütür. Çünkü sarıldığı ne varsa onu hayatta tutan şey odur. Onunla varlık kazanır. Oysa sanat, hayattan fazla bir şeydir. Şehrin insanı, bir uyuşukluk hâlinindedir. Ne kadar koşsa da hiç yetişemez. Aynı sokaklardan geçer, aynı mahallelerde soluklanır. Yorgundur, kendisine verilen işleri yapmaktan. Gönülsüzdür, her

zaman olmak istediği yerin uzağında olmaktan. Sürekli kıymetinin bilinmediğini söyler. En iyisi odur, en güzeli, en bilmişi. “En”lerin tanrısıdır bir nevi. Şehrin insanı, geçmişle arasına mesafe koymuştur. Yeni olan makbuldür. Geçmiş bazen yüküdür, utanılacak tarihlerle doludur. Önemli olan, şimdi ve buradayı yaşamaktır. Aylaklığını unuttuğu zamanlarda hayata sıkıca sarılır. Yakasından tutar, ayar verir, silkeler. Sonra yine yorulur. Evine döner. Eve dönmek, bir anlam ifade etmez. Kendisini her şeyin uzağında görür. Yersiz, yurtsuzdur. Geçmişiyse

açtığı arası geleceğine de balta vurur. Yalnızdır. Evliliği bile bazen istatistikler, rakamlar, borçlar üzerinden yürür. Evlilik kurumsal bir birlikteliktir. Şehrin insanı, komşusunu tanımaz. Güvenlikli evlerde oturur. Kapıyı sıkı sıkı kilitler. Altınlarını, parasını bankaya yatırır. Bankalar, güven diye büyü bir kavram yaratmışlardır. Devlet eliyle desteklenmiştir. Şehrin insanı, sigortalıdır. Herhangi bir şey olursa başvuracağı yerler vardır. Sınırları ortadan kaldıran internet ağının ortasındadır. Küresel köyde yaşamaktadır. Modern topluma köy denilmesinden rahatsız olur. Organik beslenir. Kendisine dikkat eder. Çünkü o, biriciktir (sui generis). Değerlidir.

Şehrin insanını, yaşamak kısılcasına sokan bireysel ve toplumsal sebepler vardır. Bunların en başında ekonomik nedenler gelir. Bireyin şehre göç etmesi, şehirde yaşamaya çalışması, şehir kültürünün içine doğması onu kendi içinde bir denge oluşturmaya iter. Böylelikle denge kurucuların söylediğini yapmak zorunda kalır. Bu zorundalık hâli zamanla kişiliğine sirayet eder. Bir şeye uzun süre bakan birinin körlüğü hâlini alır. Kaspar Hauser, dışarı çıkıp duvarları görene kadar bir hapisanede olduğunu bilmiyordu. Şehrin insanı gündelik hayatını çeviren hapisaneden habersiz, sürekli duvar örmek için taş taşımaktadır. Şehir, bütün görkemiyle varlığını korurken, şehrin insanı insanlığını kaybetmektedir. ■

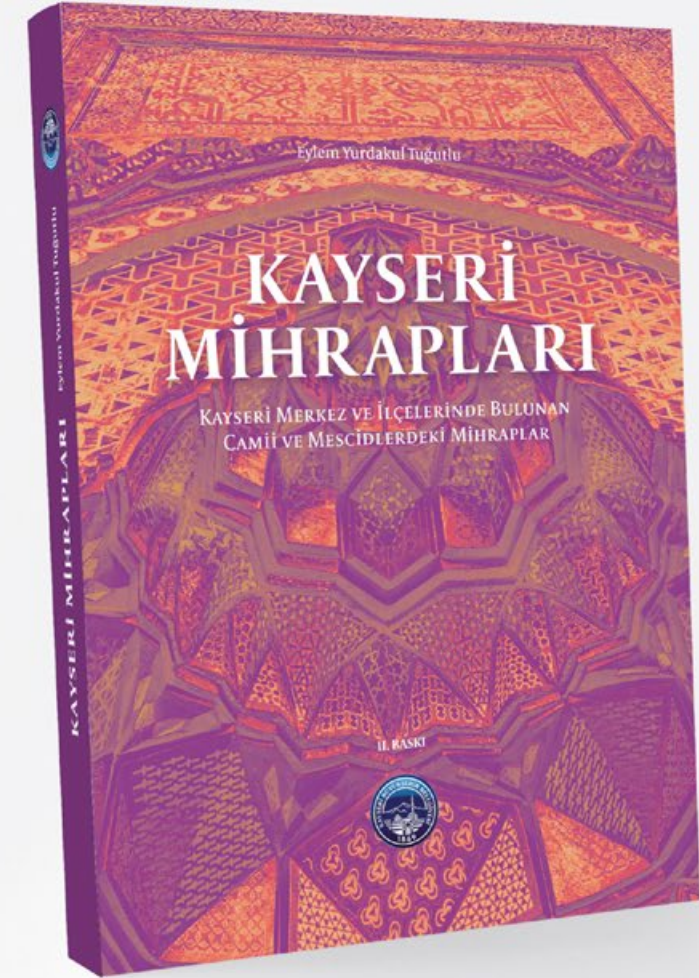
KAYNAKLAR

- Benjamin, Walter, 2002, Pasajlar, Çev: Ahmet Cemal, 4. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Çetin, Nurullah, 2012, Roman Çözümleme Yöntemi, Ankara, Öncü Kitap Yayınları.
- Özgül, Nalan Yılmaz, 2011, “Kalem Süvarisinin Metafizik Seyahatı”, Hece Dergisi, (Gezi Özel Sayısı), S: 174/175/176, ss: 42-52, Haziran-Ağustos.
- Simmel, Georg, 2009, Bireysellik ve Kültür, İstanbul: Metis Yayınları.
- Simmel, Georg, 2018, Paranın Felsefesi, İstanbul: İthaki Yayınları.

Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları

KAYSERİ MİHRAPLARI

OKUYUCUSUYLA BULUŞTU!

Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları

Başkâtib-zâde Râgıb Bey Muhtasar Mecmû'ası

